

Xenopoliana

Buletinul Fundației Academice "A. D. Xenopol" din Iași

În acest număr:

COMUNISMUL ÎN ROMÂNIA: IDEOLOGIE, ÎNTEMEIERI, DILEME

Semnează:

Florian **Banu**, Ioana **Boca**, Ovidiu **Buruiană**,
Gheorghe **Cliveti**, Dorin **Dobrincu**, Marius **Lazăr**, Andi **Mihalache**,
Silviu B. **Moldovan**, Gheorghe **Onișoru**, Dragoș **Petrescu**,
Dumitru **Șandru**, Gheorghe **Ștefan**

Restituiri: A.D. Xenopol despre materialismul istoric

VII, 1999, 1-2

Xenopoliana

Buletinul Fundației Academice "A. D. Xenopol"

VII, 1999, 1–2

SERIE COORDONATĂ DE ALEXANDRU ZUB

VOLUM EDITAT DE:

Andi Mihalache

Gheorghe Onișoru

TEHNOREDACTARE COMPUTERIZATĂ:

Camelia Andronache

ADRESA REDACȚIEI:

RO– 6600 Iași, Str. Lascăr Catargi 15

Tel. 00– 40– 32– 212614

**VOLUM APĂRUT CU SPRIJINUL
FUNDAȚIEI PENTRU O SOCIETATE DESCHISĂ**

**“ORICE-NCEPUT SE VREA FECUND...”
 INSTITUȚIONALIZAREA REGIMULUI (1944-1947)**

<i>Antifascism și naționalism ca pretexte în strategia de comunizare a României (1944-1948) (Ovidiu Buruiană)</i>	1
<i>Impactul reformei agrare din 1945 asupra țărănimii (Dumitru Șandru)</i>	17
<i>Gheorghe I. Brătianu și viața politică (1944-1947) (Gheorghe Onișoru)</i>	37
<i>Activitatea casei de administrare și supraveghere a bunurilor inamice (1945-1947) (Florian Banu)</i>	45
<i>Încadrarea prizonierilor de război români, de pe frontul de răsărit în armata română (Gheorghe Ștefan)</i>	67

ANII '50. POLITICI, SERVITUȚI, REPREZENTĂRI

<i>“Frontul istoric” la începutul anilor '50. Mituri, realități, aproximări (Andi Mihalache)</i>	79
<i>Reflecții pe marginea cazului Pătrășcanu (Gheorghe Onișoru)</i>	92
<i>Miron Constantinescu breviar biografic (Andi Mihalache)</i>	104
<i>Februarie 1956. PMR la ora “stalinismului antisovietic” (Ioana Boca)</i>	116

DISCUȚII

<i>Despre metoda "evazionistă" în politică și istoriografie</i> (Silviu B. Moldovan)	131
<i>Note pentru o istorie a exilului politic românesc. Primul deceniu postbelic</i> (Dorin Dobrinu)	134
<i>A threat from below ? Some reflections on workers' protest in communist Romania</i> (Dragoș Petrescu)	142
<i>Structuri politice și cultură. Câmpul cultural de la "destalinizare" la mitul "salvării prin cultură"</i> (Marius Lazăr)	169
<i>Mistificare sau ideologizare ? Cîteva reflecții în orizontul istoriei politice</i> (Gheorghe Cliveti)	196

XENOPOLIANA: RESTITUTIO

<i>A. D. Xenopol despre materialismul istoric (trad. Andi Mihalache)</i> ...	204
--	-----

“Orice-nceput se vrea fecund...”
Instituționalizarea regimului (1944-1947)

ANTIFASCISM ȘI NAȚIONALISM CA PRETEXTE ÎN STRATEGIA DE COMUNIZARE A ROMÂNIEI (1944-1948)

Ovidiu Buruiană

Milovan Djilas distinge, după 1945, două tipuri de state comuniste: cele care au ajuns singure la comunism, prin revoluție (Rusia, Iugoslavia, China etc.) și statele cărora li s-a impus cu forță, de către Armata Roșie, comunismul¹; reprezentarea, în fond, tot a unei revoluții, însă cu majore conotații externe.

Amprenta decisivă a factorului extern, cu complicatele raporturi între marile puteri, nu era, în sine, o noutate. Ceea ce a conferit anilor 1944-1948 aspectul de turnură în istoria noastră a fost mutația profundă și pentru o lungă perioadă de timp care s-a produs, o dată cu accesul comuniștilor la putere, în orientarea spațiului societal românesc. După un secol în care elita autohtonă, în cea mai mare parte, privise spre Occident, schimbarea de civilizație, însoțită de traducerea ideologică - specifică secolului -, nu putea fi decât bulversantă².

Contextul internațional determinant a redus semnificația istorică a perioadei în discuție la lupta Partidului Comunist Român - denumire inevitabilă după desființarea Cominternului în mai 1943 - pentru cucerirea puterii absolute în societate. Întrutotul îndreptați spre Moscova și claustrați într-un “autoimpus ghetou politic” - în pofida legendelor propagandistice privind “glorioasele lupte din ilegalitate”³ -, comuniștii români nu s-au regăsit în structurile societății românești a cărei cultură politică, dominată de paternalism rural, cuprindea o importantă componentă antibolșevică.

Ofensiva Armatei Roșii de la începutul anului 1944 a făcut ca cele două planuri, lumca subterană comunistă și societatea românească, independente în mare măsură până atunci, să se intersecteze, comuniștii fiind luați în calculele politice privind România postbelică. Sfârșitul perioadei, anii 1948-49, a cunoscut contopirea celor două lumi în urma acțiunilor de forță ale Partidului, deși această greță a purtat - cel mai adesea, mantia legalității⁴. Cucerirea deplină a puterii de către comuniști, dincolo de prezența sovietică hotărâtoare, a fost facilitată de fragilitatea politică, economică și morală a societății românești de după război⁵. O societate care a descoperit, destul de repede, că problemele de imagine politică și de ființare națională, pe care le considerase rezolvate prin

acel act de voință, dorit decisiv⁶, rămâneau actuale, complementare cu eliberarea României de către Armata Roșie. Instituțiile democrației interbelice se găseau într-o criză profundă după regimurile de autoritate monarhică și de dictatură care urmaseră anului 1938⁷.

Intruziunea militară, politică și economică, legală și ilegală, a Uniunii Sovietice - sensibilă la evoluțiile din acest spațiu, accentuase criza⁸. Nu era însă o criză a valorilor democratice, clasa politică antebelică și, indirect, societatea românească păreau dornice să reia calca spre atingerea modului de civilizație occidental. Amorsarea acestui proces s-a realizat imediat după 1944 prin recuperarea cadrului constituțional interbelic⁹. Neliniștile și frustrările celor care deveniseră "istorici" - odată cu descoperirea faptului că nu reprezentau nimic în războiul celor Mari¹⁰ - erau semnificative față de ceea ce se intuia a fi viitorul țării. George Duca, după semnarea Convenției de Armistițiu, declara că "la noi este azi pașalâc rusesc, ceea ce înseamnă că viitorul tuturor este pecetluit pentru multă vreme"¹¹. Perioada de interregnum dictatorial - cu unele prelungiri până la alegerile din noiembrie 1946 - s-a sfârșit odată cu înstăpânirea guvernului Groza, precipitarea evenimentelor spulberând speranțele de normalitate democratică ale elitei tradiționale. Sociostructuralitatea - diferită de cea democratică - puterii politice a făcut ca alternativa majoră să fie definită drept o opțiune între democrația de tip occidental și "democrația populară", calchiată după modelul sovietic de societate.

Nedorind să se adapteze "fronturilor populare", cu obiective vagi - antifasciste în mare măsură -, care să mascheze ascensiunea comuniștilor spre putere¹², și incapabile să influențeze eficient viața publică românească, partidele politice s-au regăsit în celălalt mare joc al comunismului. Separarea netă impusă spațiului politic, în aliați ai comuniștilor sau adversari¹³, a înscris desființarea actorilor tradiționali în logica noului regim.

Sfârșitul anului 1947 a arătat că "supunerea" spațiului public era o realitate: critica "instituționalizată" fusese eradicată, dialogul politic devenise monolog, indoctrinare. Democrația se transformase în "democrație populară"¹⁴.

Acribia cu care propaganda PCR-ului distrugea orice discurs concurent¹⁵, deriva și din aceea că spațiul politic concentra o mare parte a legitimității în societate. Lupta comuniștilor de a se impune în România postbelică semnifica pentru ei o luptă politică, care subînseria raportarea la societate în ansamblul ei. Pentru tovarășii formați la școala leninistă politicul prima iar permanentizarea puterii era însuși Scopul, căruia i se subordonau toate celelalte acțiuni ale lor în societate.

Comuniștii se găseau după august 1944 în proximitatea puterii. Conștientizau însă că sub raport politic erau lipsiți de legitimitate într-o societate profund ostilă ideilor comuniste și care-i percepea ca pe reprezentanții Moscovei bolșevice, continuatoare a vechiului imperialism și spirit rusesc, pe ale căror negații se constituise, într-o măsură importantă, modernitatea românească.

Dorința de legitimare în raport cu societatea – legitimare care să le îngăduie prescrierea modalității de gândire a puterii, formulă de a o permanentiza – a fost uriașă în acei ani. Construirea legitimității în cuprinderea societății de către comuniștii români a propus, cel mai adesea, binomul puterii (teroare – ideologie) – decelat de Hannah Arendt ca propriu regimurilor totalitare¹⁶ - care subintinde în plan societal propaganda, înțeleasă în sens larg – de la agitație la educație politică -, și devine "curcua de transmisie între partid și masă"¹⁷. Deținând controlul aparatului de stat și al mijloacelor de persuasiune (Raymond Aron), comuniștii au dorit să capteze conștiințele și să câștige adeziunea voluntară a maselor în realizarea proiectului [utopic] propus societății.

Utilizarea totalitară a propagandei politice – în sensul că fiecare activitate avea un scop propagandistic și trebuia să ducă la întărirea și permanentizarea puterii – reprezenta o parte a războiului psihologic complex purtat de comuniști împotriva "sferei exterioare lor" (H. Arendt). Jean-Marie Domenach, parafrazându-l pe Clausewitz, afirmă că "propaganda este războiul purtat cu alte mijloace"¹⁸. Comuniștii s-au angajat în acest război conștienți de handicapurile și de atuurile lor. Faptul că erau o minoritate organizată le dădea avantajul unității politice, al centralizării informației și al acțiunii coerente. Imediat după 23 august propaganda lor s-a amplificat și s-a organizat în jurul puterii – spre a o cuceri sau a o consolida. Crearea în martie 1945 a Ministerului Propagandei și ulterior a Ministerului Artelor, cu largi atribuții în aspectele vieții publicistice, științifice, literare, artistice și care, finalmente, a îngăduit posibilitatea de exprimare intelectuală¹⁹, denota interesul comunist pentru producătorii de discurs.

Importanța acordată propagandei este ilustrată și de accentul pus de către putere în formarea – prin intermediul școlilor de partid – a mii de propagandiști, de agitatori și de organizatori, la orice nivel al societății. Numeroase rapoarte informative sau politice, rezoluții ale PCR vorbesc despre această necesară activitate a comuniștilor, de penetrare și de educație ideologică²⁰. Activistul devenea prototipul omului nou.

Răspunzând cerinței leniniste a propagandei prin fapte, primordială pentru masă²¹, - dincolo de "demascările" politice ale sistemului burghez/adversarului și de folosirea în lupta politică a unor cuvinte de ordine juste, exprimând condensat cerințele și linia politică a momentului -, echipe mobile de muncitori comuniști se deplasau la sate, tineri comuniști organizau conferințe sau luptau pentru evitarea ravagiilor foametei²², organizațiile comuniste din uzine și din fabrici dădeau exemplul muncii²³ etc. Vasta acțiune publicistică și editorială, desfășurată prin multiplele canale ale societății (presă, radio, spectacole, școli)²⁴, conferă acestei propagande propensiuni totalizante. Ansamblul societății devenea un imens și unic "lagăr pedagogic" (François Fejtő). O astfel de muncă a partidului-stat era întărită de asociațiile culturale, de

mișcările de masă – mișcări pentru pace, syndicate, organizații de femei, de tineret, de intelectuali²⁵ – teoretic autonome.

Acțiunea organizatorică – de încadrare a societății prin propagandă – beneficia de avantajele concrete ale puterii după 1945. La nivelul registrului discursiv a existat însă o continuitate tematică cu perioada anterioară. Coordonatele principale ale propagandei comuniste erau reprezentate de imaginea viitoarei societăți comuniste – cu referire directă la modernizare -, de antifascism, de trecutul de luptă ilegalistă a comuniștilor, de lupta de clasă, teme care s-au găsit recombinate în textele comuniste ale epocii. Modernizarea, cu elemente utopice, și trecutul de luptă pentru drepturile poporului ale “reprezentanților clasei muncitoare” erau aspecte propagandistice pasive. Spuneau de ce trebuie să urmezi linia Partidului și, subsidiar, ofereau o imagine publică insignifiantului – ca dimensiune și capacitate de influențare – comunism românesc interbelic. Un element propagandistic mult mai util luptei comuniste, promovînd demersul propagandistic ca formă justificativă a actelor publice și care s-a dovedit un mijloc efectiv de mobilizare și de înstăpânire asupra societății, a fost antifascismul.

În perioadă nu a contat ce însemna cu adevărat “fascismul” – bariere morale și ideologice împiedicînd analizele -, ci doar ceea ce reprezentau comuniștii prin acest concept. Mișcările totalitare ale acestui secol au tins să controleze toate domeniile societății, omul ca atare. Pentru a transforma conștiința, controlul asupra cuvintelor a fost o necesitate. În sens orwellian, comuniștii au transformat limbajul într-un discurs autoritar prin reducerea sensurilor cuvintelor. Limbajul a devenit astfel un teren structurat de putere, un mecanism de dominare²⁶. Retrospectiv, ideea antifascistă era destul de vagă și a permis Moscovei să “elibereze” statele din centrul și din sudul Europei; în același timp, precizia conceptului permitea condamnarea ca blasfemie a oricărei comparații între regimurile totalitare²⁷.

Tema antifascismului nu era nouă în societatea românească: fusese cultivată, pe lângă alte forțe politice, de comunismul românesc – circumscris celui mondial, aflat la consemnele Cominternului – cu efecte minime în perioada interbelică²⁸. Redescoperit după atacul împotriva Uniunii Sovietice din iunie 1941²⁹, antifascismul și-a dobândit “adevărata” semnificație spre sfârșitul războiului, în contextul ocupării militare a României: cultivarea lui [antifascismului] a avut drept efect evasimecanic scindarea scenei politice pentru o lungă perioadă. Este în plan politic acea “ultrasimplificare oportună” de care vorbește Zbigniew Brzezinski cu referire la doctrina comunistă³⁰; metamorfozînd totul în arhetipala luptă dintre Bine și Rău, comunismul nu lăsa loc la nuanțe în ceea ce trebuia să reprezinte “educația revoluționară a maselor” (Karel Kapek). Dihotomia, specifică culturii politice europene (François Furet), a făcut ca eticheta de “antifascist” să reprezinte un pașaport democratic și național pentru comunismul românesc, care a încercat să se definească prin lupta

specifică împotriva fascismului. Participanți la actul național din august 1944 în numele antifascismului, comuniștii români au fost legitimați ca forță politică capabilă să intervină în societate. Antifascismul a reprezentat în epocă tema centrală a discursului lor propagandistic intrat în competiție cu celelalte discursuri promovate de diferitele grupuri sociale și a dat comunismului aspectul atât de caracteristic de mașinărie de zdrobit opoziții, iar propagandei imaginea ofensivă și exclusivă³¹. Conceptul ca atare, bazat pe o negație, definește un adversar, inducând ideea luptei, a conflictului.

Demonizat în condițiile războiului mondial, din rațiuni ideologice, fascismul "a făcut" ca lupta împotriva sa – aflată ca element central în doctrinele de război ale Alianților și înscrisă prin urmare în Convenția de Armistițiu semnată de aceștia cu România³², să fie văzută drept apocaliptică. În aceste condiții, sfârșitul războiului a marcat, mai degrabă, victoria antifascismului decât a democrației³³. Pe de altă parte, avantajul antifascismului consta în aceea că deghiza, sub aspectul negației, problema democrației politice, făcând posibile înțelegerile dintre cei trei Mari.

În cazul particular al României, folosirea antifascismului a fost o formă de a crește prestigiul Uniunii Sovietice (sprijinitorii nemijlociți ai comuniștilor) ca țară ce dusesese greul războiului împotriva fascismului. Orice critică la adresa URSS, implicit la adresa comunismului, era prin definiție proscrisă. Gheorghe Gheorghiu-Dej vorbea în perioadă despre "unirea tuturor popoarelor iubitoare de pace și de libertate împotriva celui mai mare dușman al civilizației și al progresului omenirii – fascismul cotropitor"³⁴.

Comuniștii au încercat imediat să monopolizeze discursul antifascist, acreditându-l ca intrinsec, consubstanțial fenomenului comunist. În plan intern, a fost momentul în care au luat inițiativa în societate, tocmai pentru că fuseseră antifasciști de la început. Au dat impresia că sunt cei mai autorizați purtători ai stindardului antifascist. Cruciada împotriva fascismului³⁵, continuată la nivelul discursului comunist și al praxis-ului politic și după înfrângerea Germaniei național-socialiste – țară care a preluat aproape în întregime conținutul "fascismului" pentru că atacase Uniunea Sovietică? – a dat comuniștilor posibilitatea de a comite, asigurați moral dinspre societate, orice nedreptate, orice abuz, în ultimă instanță, de a "lupta" pentru putere. Platforma-program propusă de C.C. al PCR tuturor forțelor democratice în septembrie 1944 prevedea: "dreapta ură a poporului împotriva acelor care au dus la pierire floarea națiunii în războiul nelegiuit hitlerist ..." (art. 3), "armata și întreg aparatul de stat și administrativ ... să fie curățate de elementele fasciste și profasciste și democratizate"; iar libertățile democratice nu trebuie să servească dușmanilor democrației [...]. Organizațiile fasciste și profasciste să fie cu desăvârșire lichidate (art. 4)³⁶. "Fascismul trebuie distrus"³⁷ stabilea secretarul general al PCR cuvântul de ordine al epocii, iar țelurile unui guvern cu adevărat democratic nu puteau fi decât desființarea pentru totdeauna a rămășițelor Gărzii de Fier,

eliminarea din viața publică a manifestărilor fasciste și profasciste, curățirea aparatului de stat care, transformat într-un apărător al intereselor "democratice", să acționeze împotriva sabotajilor, prietenii fascismului – dacă nu fasciști deplin – și educarea întregului popor în spiritul sentimentelor și ideii de democrație. Dar în epocă a contat mult cine stabilea semnificația termenilor: sprijiniți de Moscova, comuniștii au avut câștig de cauză³⁹.

Mobilizarea societății s-a dorit continuă, atât în condițiile războiului, când jertfele de pe front, "ale Armatei Roșii și ale Armatei Române înfrățite" trebuiau sprijinite, pe de o parte economic, pe de alta prin lichidarea "frontului intern", cât și după, pentru că "zdrăbirea hitlerismului (fascismului) este condiția independenței și libertății poporului român"⁴⁰; idee - forță a discursului antifascist, cu mare potențial mobilizator întrucât trimitea la elemente istorico-emoționale și dinamice precum independența și lupta pentru libertatea națională, constitutive formării noastre ca națiune modernă. Practica antifascismului - manifestații, proteste, acuzații, procese - a făcut deseori apel la elemente conexe, la dimensiunea de spectacol, facilitând legitimarea actorilor politici și producând, prin contagiune, mobilizarea.

Dincolo de manifestările "instituționale" - epurarea administrației, judecarea "criminalilor de război", "democratizarea" armatei, crearea justiției populare, eliminarea presei libere etc. - manifestările din zona politicului sau cele din sfera societății civile au fost inevitabil traduse în termenii fascismului și antifascismului⁴¹. Pe relația cu reacțiunea, antifascismul se regăsea în măsurile economice ale comuniștilor și privea țelul de perspectivă al luptei (antifasciste): în condițiile războiului rece, fascismul redevenea stadiul tardiv al capitalismului iar stîrpirea lui definitivă presupunea antifascismul revoluționar și lupta de clasă pentru distrugerea capitalului însuși⁴².

Ideea antifascistă și-a găsit - și lucrul este evident, plecând de la conceperea puterii de către comuniști - întrebuințarea maximă în distrugerea opozițiilor politice. Subiacent, cu aceeași finalitate - a cezurii spațiului politic, s-a înscris recuperarea și valorizarea trecutului interbelic în grila antifascismului. Extraistoric, eticheta de "fascist" a desemnat nu adversarul, ci dușmanul prin excelență, care dintotdeauna a avut manifestări fasciste sau a pactizat cu fascismul. Condamnarea opoziției, "prietenească" la început⁴³, s-a făcut ulterior de pe pozițiile eticului și ale progresului. Partidele "istorice" au devenit cele care, în perioada anterioară, "conduceau din umbră operația de fascizare a țării"⁴⁴. În aceste condiții, "luptele de la Grivița au fost semnalul luptei contra fascismului"⁴⁵, împotriva guvernului fascist național-țărănist care ducea o politică antidemocratică, dizolvând sindicatele unitare (comuniste -n.n.), prigonind țărani. Politică denunțată, de altfel, în procesul ceferiștilor când - ipostaziere a procesului de la Leipzig și a modelului Dimitrov - comuniștii "s-au transformat din acuzați în acuzaatori împotriva guvernului terorist și a regimului reacționar"⁴⁶.

Apropierea de Germania și participarea la războiul mondial îi apărea lui Gheorghiu-Dej ca vina, în principal, lui Maniu și a țărăniștilor (ceea ce le conferea statutul de adversari redutabili), care au refuzat încheierea unui front democratic de luptă antifascist - analogie a acelor fronturi populare inițiate de Comintern în anii '30, dar mai cu seamă în perioada războiului când Antonescu "a avut sprijinul cercurilor reacționare politice și militare conduse de Maniu și Brătianu ce refuzau orice colaborare cu forțele democratice și patriotice și cu partidul nostru"⁴⁷; dimpotrivă, Maniu a dat bogățiile... și "a vândut tineretul Germaniei hitleriste"⁴⁸; imaginea "istoricilor" trebuia să fie cea a unor josnici colaboraționiști politici, lacomi de câștiguri.

Miza cea mare a recuperării trecutului era reprezentată de momentul august 1944. Comuniștii au intuit faptul că 23 august 1944 constituia una din sursele legitime ale ființării lor politice în fața societății: numai că participarea nu le asigura automat legitimitatea în acțiunea de înstăpânire asupra puterii. Au încercat prin urmare să apară ca organizatori. Situați în postura de judecători ai Istoriei, comuniștii și-au asumat în totalitate răsturnarea regimului "fascist" antonescian și au anulat orice virtuți și contribuții ale "istoricilor" la acțiunile acelor zile. PNȚ și PNL nu se alătură Frontului Unit Muncitoresc - antifascist prin structura lui "socială" - decât cu două luni înainte de ieșirea din război, manevră prin care, în viziunea comuniștilor, au căutat să se salveze și să conserve poziții economice și politice, "să-și creeze puncte de sprijin pentru a sabota și submina dinăuntru lupta poporului nostru pentru libertate ... și un regim cu adevărat democratic". Pentru că, în fond, ostili actului de la 23 august care trebuia să ducă România, alături de Armata Roșie, în marele război de eliberare al omenirii de sub jugul hitlerist-fascist, Maniu, Brătianu și "elica lor reacționară" au acceptat acest act "siliu de ofensiva Armatei Roșii și de furia crescândă împotriva cotoptitorilor nemți..."⁴⁹.

Participarea delegaților partidelor "istorice" la încheierea armistițiului cu Națiunile Unite "s-a făcut după o îndelungată rezistență", deci era pur formală, explicând "sabotajul persistent în executarea armistițiului de reprezentanții lor în guvern"⁵⁰; opera de epurare nu s-a putut face atât timp cât a existat un guvern în care s-au menținut țărăniștii și liberalii, "care aveau prieteni printre legionari"⁵¹; ea a devenit efectivă numai după instaurarea "guvernului democrat".

Antifascismul nu și-a încheiat cariera o dată cu sfârșitul războiului. François Furet definește antifascismul mai puțin ca pe un curent de opinie publică și mai mult ca pe un sentiment și o judecată morală refulate de al doilea război mondial. În spațiul democrat-popular, ca și în unele medii stângiste occidentale, fasciștii erau pretutindeni, iar participarea la condamnarea fascismului trebuia să fie permanentă. În interpretare comunistă, antifascismul era numele dat mobilizării și vigilenței, o veritabilă imagine orwelliană a luptei împotriva lui Emmanuel Goldstein, Dușmanul Poporului.

Exista "această tendință evidentă din partea rămășițelor legionare, din partea elementelor reacționare național-țărăniște de a se camufla pentru a-și duce mai departe activitatea lor - o activitate a cărei obiective le cunoaștem"⁵².

Conceptului de "fascism", rămas cumva fără obiect după 1945, i s-a asociat indisolubil - în necesitatea realizării depline a socialismului - cel de "reacționarism", cu prelungirea în "sabotajul" mai ales economic. Relație aflată în antinomie cu antifascismul, democrația și progresul. Dezvoltarea "războiului rece" s-a proiectat asupra forțelor politice, în regruparea inevitabilă în lagărul "democratic și antiimperialist ... lagăr puternic, ofensiv, sprijinit de masele populare" și într-altul reacționar și antidemocratic, format din rămășițele fasciste și clicile reacționare în descompunere"⁵³. Separarea era totală și unidirecționată: opoziția trebuia să dispară. "Noua Constituție [...] va trebui să consemneze că puterea populară în țară a fost cucerită în urma luptei duse împotriva fascismului, reacțiunii și imperialismului de muncitorimea aliată cu țărănimea muncitoare, precum și cu intelectualitatea înaintată"⁵⁴, preconiza Gheorghiu-Dej în februarie 1948. Limba de lemn "antifascistă" invadase societatea cu toate tabuurile și omisiunile ei.

Este de domeniul evidenței că antifascismul a fost o idee - forță a discursului propagandistic comunist, recognoscibilă în majoritatea demersurilor comuniste de supunere a societății. Intim legat de realitatea ideologică a lumii comuniste, antifascismul și-a păstrat - cu mici mutații - semnificația și forma de-a lungul acestui secol (și pe relația cu neofascismul). Unitatea formulei antifasciste contrastează cu alte fenomene ale propagandei comuniste, care s-au pliat necesității adaptării rapide la mediul receptor. Proteismul naționalismului, element de asemenea important al propagandei comuniste - cel puțin ca negație-, își găsește explicația în avatarurile ideologice ale liniei Partidului. Polimorfismul discursului comunist, vizibil în epocă, a făcut ca mesajul național să conțină un sens schimbat față de cunoscutele evoluții de după moartea lui Stalin.

Participarea de pe poziții antifasciste la actul din 23 august 1944 a legitimat comunismul, în pofida contestațiilor, ca forță națională. În calitatea de forță politică recunoscută, PCR a trebuit să ofere un răspuns - chiar dacă a făcut-o prin prisma politicului, a puterii - problemelor românești, exacerbate de război. A încercat să tragă maximum de beneficii din rolul jucat în acest efort național. Dezavantajați de faptul că apăreau ca instrument al politicii sovietice, comuniștii au pus accentul în construirea mesajului lor pe patriotism și au făcut apel la sentimentele naționale.

Aspectul național al discursului comunist, poate mai mult decât alte aspecte, a fost dependent de poziția Moscovei în plan internațional. Naționalismul - în țările Europei centrale și răsăritene un important element de coagulare populară, de suport politic, un factor de legitimare la putere însemnat și eficace - le apărea factorilor politici de la Kremlin drept principalul pericol pentru ortodoxia marxist-leninistă, ai căror apărători erau cu precădere. Războiul

mondial a produs mutații notabile în această ecuație națională a Moscovei. Reînvierea patriotismului rus, odată cu iunie 1941, și ocupația germană, percepută ca negativă în toate domeniile, au asigurat comunismului – simultan cu imaginea "Moscovei eliberatoare" - o parte din speranțele naționale ale societății⁵⁵.

Anii 1945-1948 au însemnat "o cale națională spre comunism", cu certitudine în Iugoslavia lui Tito și mai puțin în România. Retorica patriotardă a fost și aici, cu necesitate, un mijloc al discursului și acțiunii comuniștilor. Supuși contestării, ei s-au aruncat cu pasiune în acest nou "joc" al puterii propus societății. Lupta împotriva "criminalilor de război" și a celor "vinovați de dezastrul țării", deși își trăgea esența din antifascism și urmărea eliminarea unor obstacole în calea spre putere, purta în sine o relație ambivalentă: comuniștii doreau să arate societății "patriotismul lor fierbinte, acel sentiment adânc al iubirii de patrie, prin care se înlătură toate micile interese personale, toate preocupările mărunte, pentru a lăsa loc liber numai înaltelor interese de prosperitate și progres ... Iar reforma economică "dă exemplu de conștiință și înălțime patrotică, nemaintâlnită până la comuniști și situează pe membrii PCR în primele rânduri ale luptătorilor pentru propășirea patriei"⁵⁶. Luările de poziție comuniste denotau încercarea de prezentare a PCR ca pe o forță națională: retorica luptei de clasă și a dictaturii proletariatului a fost, dacă nu abandonată, cel puțin retrasă în arrierescena tacticilor discursive comuniste: "interesele pe care le apără și pentru care luptă partidul nostru, nu sunt interese înguste de campanie electorală, interesele noastre de partid sunt interesele mari ale poporului, interesele mari ale țării", afirma Ana Pauker în august 1945⁵⁷. Conferințele ținute de Lucrețiu Pătrășcanu la Cluj din 1945 și 1946⁵⁸, legate de problemele Ardealului de Nord, din a cărei retrocedare guvernul Groza a făcut un succes politic cu largi conotații democratice și naționale⁵⁹, erau circumscrise apărării intereselor țării. Cealaltă fațetă a problemei naționale, problema "naționalităților conlocuitoare" - cum a plăcut noii elite să definească minoritățile pentru a sublinia egalitatea cu populația majoritară și a se distanța pozitiv de "burghezie" -, a pus multiple probleme în fața noului regim. Aflați la guvernare și confrunțați cu contestații la adresa statului român, pe relația cu Ardealul de nord și Maramureșul, venind cu precădere dinspre maghiari (subsidiar ucraineni) sprijiniți de sovietici⁶⁰, comuniștii au încercat să dea o soluționare democratică acestor probleme. Structura etnică a partidului și propaganda anterioară războiului au convers, alături de presiunea factorului internațional - tratatul de pace între Națiunile Unite și România, care a prevăzut retrocedarea Ardealului, nu a fost încheiat decât în februarie 1947 -, în această direcție. Comuniștii au prezentat instalarea guvernului "democratic" la 6 martie 1945 ca "rezultat al luptei comune a populației române și a naționalităților conlocuitoare ... împotriva reacțiunii, dușmanul principal al libertăților și al drepturilor câștigate"⁶¹ de cele două entități etnice. Au fost însă nevoiți să

recunoască existența unor manifestări șovine, atât ale populației maghiare cât și ale celei românești, pe care le-au inserat jocului politic, în lupta împotriva reacțiunii și în condamnarea "istoricilor" - "inițiatorii, organizatorii și conducătorii provocărilor șovine din Transilvania"⁶². Față de cuvântările lui L. Pătrășcanu, comuniștii au condamnat nu atât aserțiunea națională cât mai ales faptul că "îndreptând focul principal împotriva revizioniştilor unguri, [el] nu a accentuat răspunderea politică a <<partidelor istorice>> în întreținerea urii șovine, în asuprirea națională la care a fost supusă în trecut populația maghiară din Transilvania și în provocările recente inițiate și organizate de către partidele istorice"⁶³.

Situația PCR era însă delicată în această problemă națională: adoptarea unei poziții "naționaliste" risca să-i îndepărteze principalele elemente de susținere din zonă - minoritarii, iar condamnarea publică a șovinismului românesc l-ar fi pus într-o nedorită postură antinațională.

La nivelul discursului, politica moderată comunistă în problema minorităților/ "naționalităților conlocuitoare" - de "înfrățire și colaborare între poporul român și populația maghiară" - a apelat la istorie care să ofere, prin exemplul trecutului, o justificare pentru imperativele prezentului. În epocă, Gh. Gheorghiu-Dej a făcut trimiteri la "tradițiile democratice ale poporului maghiar și român...", la evenimentele care au legat cele două popoare, în lupta lor comună pentru libertate și pentru descătușarea iobăgimii, ca și la "luptele date de românii și de maghiarii din Transilvania împotriva antifascismului"⁶⁴. Greutatea decelării unei platforme comune de colaborare era evidentă. Amintirea răscoalei de la Bobâlna, a mișcării lui Doja, a răscoalei lui Horia și a revoluției de la 1848 - ca momente ale luptei comune pentru drepturi și libertăți - demonstra precaritatea poziției discursive a comunistilor, în condițiile în care pentru mentalul românilor transilvăneni aceste mișcări erau cele ale ridicării naționale.

Apariția primei fisuri în lagărul comunist odată cu conflictul sovieto-iugoslav și privilegierea de către Tito a intereselor naționale în defavoarea celor ale URSS, consecutivă începuturilor războiului rece, a determinat suzeranul sovietic să impună în țările democratice - populare "dictatura proletariatului". Sensul acestei schimbări a fost de a împiedica apariția în Europa de Est a altor regimuri național-comuniste⁶⁵.

Vremea "țării cea adevărată"⁶⁶ a trecut; naționalismul a fost tot mai mult asociat burgheziei și condamnat ca "naționalism burghez", arma principală a dușmanului de clasă. Rezolvarea chestiunii naționale devenea sarcină a politicii proletariatului și nu putea fi, în condițiile ascuțirii luptei de clasă, decât "unitatea politică și morală a poporului muncitor, fără deosebire de naționalitate pe drumul construirii socialismului"⁶⁷. Politica națională justă a partidului și statului "este înrădăcinarea internaționalismului în mase"; evident, nu era vorba de cosmopolitism, "reversul naționalismului și care înseamnă ploconirea în fața

putreii culturi a canibalilor imperialiști⁶⁸. "Independența și suveranitatea țărilor cu democrație populară, construirea socialismului în aceste țări pot fi asigurate numai prin lupta unită. În lăuntru și în afară a fiecărei țări a maselor muncitoare fără deosebire de naționalitate, sub semnul frăției între popoare și solidarității internaționale a oamenilor muncii..."⁶⁹.

Spiritul internaționalismului proletar primează. Manifestările de naționalism - exemplificare a dificultăților forjării noii "conștiințe naționale", de clasă. - "nu pot fi provocate și cultivate decât de dușmanul de clasă intern și din afară, de elementele exploatare de la orașe și sate, de agenții imperialismului anglo-saxon...". O manifestare a influenței șovine o constituia și cazul Pătrășcanu, devenit "purtător al ideologiei și intereselor burgheziei românești (...): avea tendința de a înlocui lupta de clasă cu alianța (unitatea) națională"⁷⁰.

Discursul marxist asupra societății a intrat, astfel, în conflict cu cel național: "lupta de clasă", considerată motor al istoriei s-a substituit solidarității naționale. Istoria românilor a devenit antinațională, după modelul pe care Mihai Roller îl impusese odată cu "Istoria României" (1947). Unirea din 1859 devenea act politic de clasă, iar cea din 1918 (a Basarabiei și a Transilvaniei) se regăsea sub titulatură precum "Intervenția imperialistă împotriva revoluției socialiste din Rusia", respectiv "Intervenția contra revoluției din Ungaria", cu un cert sens expansionist (evident al burgheziei și al moșierimii autohtone). Asemănător boetienilor antici, comuniștii români au reprimat - drept crimă - gândit (Orvell) - orice referire patriotică, încercând să se convingă, și în același timp să convingă societatea, că sacrificiile de tot felul care ni se impuneau erau spre folosul poporului român⁷¹.

Regimul a urmărit să mobilizeze total, constant societatea și să asigure respectarea - cu scrupulozitate - liniilor directe ale sovietismului. Până în "momentul comunismului național", la jumătatea deceniului șapte, comuniștii nu au inovat nimic sub raport propagandistic. O problemă care se desprinde ca semnificativă, subînscrind antifascismul și naționalismul ca elemente fundamentale ale discursului comunist, este influența reală a acestei propagande. Un răspuns în această zonă a mentalului colectiv nu poate fi decât dificil și subiectiv, influența fiind greu măsurabilă la acest nivel. Faptul că rezultatul, în documente, al alegerilor din 1946 - percepute ca decisive pentru evasitotalitatea actorilor politici și cunoscând, prin urmare, o exacerbare discursivă - nu a ajuns până la noi, nu poate fi resimțit decât negativ din acest punct de vedere.

O mare parte a răspunsului se află totuși aici, din moment ce puterea "democratică" a încălcat procedurile electorale privind rezultatul alegerilor. Corelat cu activitatea decisivă a ministrului de interne, Teohari Georgescu, și cu propaganda Opoziției - mai cu seamă țărănistă - care, fără a dispune de mijloacele guvernamentale și supusă obstrucțiilor de tot felul, a cuprins societatea, în cea mai mare parte a ei⁷² - acest element ne prezintă un discurs propagandistic comunist aflat la periferia societății. Depozitari ai puterii, comuniștii au conferit

un alt destin mesajului lor, deși rarori o altă receptare și adeziune. Acestea au tins să conteze mai puțin din moment ce în societate a existat acceptul moral pentru modificarea societății, acțiunile civile de protest fiind minime. Victoria revoluției socialiste era iminentă și imanentă, un dat istoric și științific. După cum afirma Constantin Doncea, membru al Comitetului Central al PCR, "guvernul Groza nu e un guvern ce vrea să plece. El nu a venit la guvernare pe un an, pe doi sau pe mai mulți. El a venit pe viață ..."⁷³. Calea spre utopia ideologică era deschisă.

1 Vezi Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu Dej, 1948-1956*, București, Humanitas, 1998, p. 22.

2 Nu era o noutate, chiar în condițiile în care avea acceptul de regim; traducerea nu putea fi absolut nouă în istoria românilor, fanariotismul presupunând influență politică dublată de o atracție de tip civilizațional.

3 Vladimir Tismăneanu, *Condamnați la fericire: experimentul comunist în România*, Sibiu-Brașov, p. 14.

4 Daniel Barbu, *Un mit al totalitarismului: colectivismul, în Afiturile comunismului românesc*, L. Boia (coord.), vol. II, Ed. Universității din București, 1997, p. 86-87; deși au privilegiat "revoluția ca modalitate de schimbare în societate, acapararea instituțiilor și a celorlalte mijloace de comunicare intersocietale s-a făcut, preponderent, într-o manieră legalistă, cu pusee revoluționare de intimidare.

5 Pentru realitățile României postbelice a se vedea Ion Alexandrescu, *Economia României în primii ani postbelici (1945-1947)*, Ed. Științifică și Pedagogică, București, 1986; Gh. Onișoru, *Alianțe și confruntări între partidele politice din România (1944-1947)*, București, Fundația Academică Civică, 1996 și Idem, *România în anii 1944-1948. Transformări economice și realități sociale*, București, Fundația Academică Civică, 1998, Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 35-89; Keith Hitchins, *România, 1866-1947*, București, Humanitas, 1996 etc.

6 Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 532.

7 Dincolo de instituția parlamentară, care după decembrie 1946 a devenit o cutie de rezonanță a deciziilor și rezoluțiilor Partidului, armata, biserica și școala s-au bucurat de atenția "specială" a comuniștilor. Acapararea lor a determinat începutul indoctrinării în societate.

8 Legal, intruziunea s-a făcut prin intermediul Convenției de Armistițiu și, consecutiv, prin Comisia Aliată (Sovietică) de Control; de partea ilegalității un rol important l-a jucat armata de ocupație; vezi Gh. Onișoru, *Alianțe și confruntări ...*, p. 68-69.

9 *Ibidem*, p. 54.

10 Reuben H. Markham, în *România sub jugul sovietic*, Fundația Academică Civică, București, 1996, vorbește în general - de pe poziția acestei elite.

11 Gh. Onișoru, *op. cit.*, p. 57.

12 François Fejtő, *Histoire des democraties populaires*, Ed. De Seuil, Paris, 1952, v. I, p. 31-33.

13 Gheorghe Gheorghiu-Dej, *O politică românească de realizări democratice*, Ed. PCR, 1946, p. 251.

14 Văzută retrospectiv, evoluția țărilor din Europa centrală și de est după 1944-1945 apare ca o realizare graduală a unui plan strategic, conceput de Kremlin și executat de comuniștii din diversele țării, care prevedea integrarea progresivă a tuturor acestor țări în sistemul politic, economic, social și cultural al URSS. Nu credem în existența unui plan – până la celebrele directive de bază ale NKVD din iunie 1947, într-o situație internațională definită (în Gheorghe Buzatu, editor, *Românii în arhivele Americii. Comunismul trece Nistrul (1944-1947)*, Iași, Ed. Moldova, 1992, p. XI-XVIII); consensual politicii celorlalte mari puteri, comuniștii au primit - probabil - o serie de priorități, câteva consenme de acțiune (cum ar fi practica acelor Fronturi naționale), formațiuni - ciuperca, paravan - pentru comuniști, de o accede la putere.

15 Fenomen intim legat de natura comunismului; vezi Hannah Arendat, *Originile totalitarismului*, București, Humanitas, 1994, p. 448.

16 *Ibidem*, p. 597.

17 J. M. Domenach, *La propagande politique*, Paris, 1950, p. 22.

18 *Ibidem*, p. 19.

19 K. Hitchens, *op. cit.*, p. 560.

20 În *Raportul politic al C.C. la Congresul PMR din 21 februarie 1948*, secretarul general al PMR, Gheorghe Gheorghiu-Dej, afirmă necesitatea ca numărul îndrumătorilor de partid să treacă de 100 000, în afară de îndrumătorii din sindicate și alte organizații de masă: "să tindem ca fiecare membru al PMR să devină un îndrumător", rezuma cerința momentului. (Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, ediția IV, Ed. De stat pt. literatură politică, Bucuresti, 1955, p. 159). Peste numai 3 luni, *Rezoluția ședinței plenare a C.C. al PMR din 10-11 iunie 1948 vorbește despre 350 000 de îndrumători (Rezoluții și hotărâri ale C.C. al PMR, vol. I, 1948-1950, Ed. A II-a, Ed. Pentru literatura politică, Bucuresti, 1952, p. 16)*. Acest uriaș instrument de propagandă era pregătit printr-o rețea ramificată de școli de scurtă durată: Școala superioară de partid (6 luni), Școala centrală de cadre (4 luni), Școala centrală de gazetari (3 luni), 21 de școli de cadre județene etc., în Gh. Gheorghiu-Dej, *PCR în lupta pentru democratizarea țării*, Ed. PCR, 1948, p. 32-33.

21 Vladimir Ilici Lenin, *Ce-i de făcut?*, București, 1946, p. 25; această propagandă prin fapte "mărturisește o voință fără echivoc și prefigurează viitorul".

22 Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 13-15.

23 *Rezoluții și hotărâri...*, p. 16.

24 Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 33.

25 *Ibidem*, p. 24; sunt multe astfel de organizații, în toate structurile societății, substituite ale unei veritabile societăți civile, controlate de partid: UTM, Tineret Plugăresc, organizații democratice ale studenților, Federația Democratică a Femeilor, Uniunea Femeilor Antifasciste din România (UFAR) etc.

26 "Limbajul stăpânilor" după André Glucksmann, *Bucătarea și mâncătorul de oameni. Eseu despre raporturile din stat, marxism și lagărele de concentrare*, București, Humanitas, 1991, p. 163; "limba de lemn" în lucrarea cu același titlu a scriitoarei franceze, Françoise Thom, *Limba de lemn*, București, Humanitas, 1913; sau

„nou vorba” lui George Orwell din *O mie nouă sute optzeci și patru*. București, Ed. Univers, 1991.

27 François Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, București, Humanitas, 1996, p. 174.

28 Aspectul democrației, spre deosebire de unele evoluții în plan european, a fost important în eșecul, la noi, aceluia front comun antifascist dintre comuniști, socialiști și alte forțe politice. Antifascismul a fost o manifestare de forță a stângii românești în deceniul patru, dar intelectualii acestei zone politice au denunțat atât fascismul cât și dictatura comunistă. Asupra procesului mitogenetic comunist, privind rolul PCdR în mișcarea antifascistă românească, vezi Ion Babici, *Solidaritate militantă antifascistă. 1933-1939*, București, Ed. Politică, 1972.

29 În acest sens relevantă este Platforma program a CC al PCdR, *Lupta poporului român pentru libertate și independență națională din 6 sept. 1941*, în Ion Scurtu (coord), *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1995, p. 556-561.

30 Zbigniew Brzezinski, *Marele eșec. Nașterea și moartea comunismului în secolul XX*, Cluj, Ed. Dacia, 1993, p. 7.

31 J. M. Domenach, *op. cit.*, p. 44.

32 Stelian Neagoe, *Istoria politică a României între anii 1944-1947. Crestomația tranziției dintre două dictaturi*, București, Ed. Noua Alternativă, 1996, p. 55.

33 F. Furet, *op. cit.*, p. 377.

34 Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări* ..., p. 5: construirea unei imagini favorabile Uniunii Sovietice a fost una din constantele discursului comunist în epocă; spre exemplificare, vezi cuvântarea Ancu Pauker în *P.C.d.R. Conferința organizației regionale București. 10-11-12 august 1945*, Ed. PCdR, 1945, p.147

35 În simplificarea ideologică a războiului sub termenul de „fascism” este cuprins, mai ales, național-socialismul german și mai puțin fascismul italian.

36 S. Neagoe, *op. cit.*, p. 83.

37 Gh. Gheorghiu-Dej, *O politică românească de realizări democratice*, Ed. PCR, 1946, p. 10.

38 *Ibidem*, p. 77.

39 Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 56-57: Vâșinsky către adjunctul secretarului de stat american: „... este necesar ca guvernul român să nu se arate prea tolerant; dimpotrivă, el trebuie să facă pași decisivi, chiar cu riscul de a face uneori greșeli, acestea fiind mai puțin dăunătoare interesului public decât toleranța exagerată”. Majoritatea funcționarilor serviseră în timpul monarhiei autoritare și apoi în timpul lui Antonescu, dar puteau fi cu greu considerați „fasciști”; mai mult, comuniștii însuși, în dorința de a avea cât mai curând o organizație de masă, își deschiseră rândurile legionarilor. Gh. Onișoru, *România în anii...*, p. 169-170.

40 Lucrețiu Pătrășcanu, *Scrieri, articole, cuvântări, 1944-1947*, București, Ed. Politică, 1984, p. 18.

41 A se vedea, de exemplu, răsturnarea guvernului Rădescu-Gheorghiu-Dej, *O politică românească*, p. 117 -, alegerile din noiembrie 1946, chiar 30 decembrie 1947 - ideea „fascismului regal” interbelic avea conotații contemporane, imediate. Idem, *Articole și cuvântări* ..., p. 20; pe relația societatea civilă, manifestația din 8 noiembrie

1945 sau acțiunile studențești din Cluj, Iași, Timișoara au fost caracterizate, dinspre comuniști, ca fasciste, reacționare, ca și mișcarea de rezistență anticomunistă, încadrată în propaganda puterii cu apelativul de "legionară", "fascistă", în D. Deletant, *op. cit.*, p. 78-79.

42 F. Furet, *op. cit.*, p. 256-257.

43 Gh. Gheorghiu-Dej, *O politică românească...*, p. 16.

44 L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 76.

45 Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 85.

46 Idem, *Articole și cuvântări...*, p. 16-19; *Raportul politic al CC la Conferința națională a PCR din octombrie 1945.*

47 *Ibidem.*, p. 23.

48 Idem, *PCR în lupta pentru democratizarea țării...*, p. 38.

49 Idem, *Articole și cuvântări...*, p. 23.

50 *Ibidem.*, p. 27-28.

51 L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 76.

52 *Ibidem.*, p. 97.

53 Stelian Neagoc, *op. cit.*, p. 496.

54 Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 134.

55 F. Furet, *op. cit.*, p. 403-404.

56 * PCdR, *Conferința organizației regionale București, 10-11-12 august 1945.* Ed. PCdR, 1945, p. 14-15.

57 *Ibidem.*, p. 147.

58 L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 89-94.

59 Gh. Gheorghiu-Dej, *PCR în lupta pentru democratizarea țării...*, p. 14.

60 I. Scurtu (coord.), *România. Viața politică în documente. 1945.* Arhivele Statului din România, București, 1994, documentele 30 și 45; probleme au apărut și pe relația cu cvrcii. Idem, *România. Viața politică în documente, 1946.* Arhivele Statului din România, București, 1946, doc. 65; vezi și Gh. Onișoru, *România între 1944 și 1947...*, p. 156-162.

61 Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări...*, p. 87. *Poziția PCR față de curentele șovine și revizioniste.*

62 *Ibidem.*, p. 90.

63 *Ibidem.*, p. 93.

64 *Ibidem.*, p. 98.

65 Stelian Tănase, *Regimul Gheorghe Gheorghiu-Dej: elită comunistă și societate*, în "Polis. Revistă de științe politice", nr. 1/1996, p. 47.

66 Gh. Gheorghiu-Dej, *O politică românească...*, p. 282.

67 * *Rezoluția Biroului Politic al CC al PMR în chestiunea națională*, Ed PMR, 1948, p. 5-6.

68 Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Lupta de clasă în România în etapa actuală*, Ed PMR, 1950, p. 14.

69 * *Rezoluția Biroului Politic...*, p. 41.

70 *Ibidem.*, p. 16-18.

71 Edițiile ulterioare ale "manualului rollecrian" s-au intitulat *Istoria R.P.R.*, *Eludarea "Românicii"* din titlu – care subîntinde analogia cu sigla patriei socialismului – se înscria "noii realități ideologice". Asemănător Partidului Comunist din România, în

perioada interbelică, accentul a fost pus pe "Republică Populară"; vezi Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Humanitas, 1997, p. 66-67; H-R. Patapievici, *Boeșienii români în "22"*, anul IV, nr.42, 1993, p.12; pe relația cu Comitetul Național Polonez de la Lublin, etosul "patriotismului" comunist a fost redat de Winston Churchill, în *Al doilea război mondial*, vol. II, Ed. Saeculum I.O., București, 1996, p. 385: "am venit aici să cerem, în numele Poloniei, ca Lvovul să aparțină Rusiei".

72 Gh. Onișoru, *Alianțe și confruntări între partidele politice*, p. 231-237.

73 *Ibidem*, p. 122.

IMPACTUL REFORMEI AGRARE DIN 1945 ASUPRA ȚĂRĂNIMII

Dumitru Șandru

Analiza legii de reformă agrară din 23 martie 1945 și a rezultatelor aplicării prevederilor ei conduce la concluzia că împroprietărirea a reprezentat, prin excelență, un act de natură politică, o "nadă" oferită țăranilor¹, potrivit expresiei unui observator străin. Istoricul american Henry L. Roberts, care a întreprins o analiză minuțioasă asupra satului românesc din secolul nostru, nota în același sens: "Judecând reforma agrară din 1945, este necesar să ne dăm seama că ea nu a fost o reformă autohtonă, căci și-a avut sursele în Uniunea Sovietică și că scopurile imediate ale acesteia au fost politice, nu economice"².

Caracterul predominant politic al reformei agrare din 1945 a fost recunoscut și de autoritățile românești ale epocii. Problemele economiei agrare, care trebuiau luate în considerație atât la expropriere, cât și la împroprietărire, au fost total neglijate, iar câteva din măsurile stabilite de legiuitor se dovedeau chiar potrivnice progresului agricol. Latura economică a exproprierii și împroprietării asupra căreia organele de presă ale Partidului Național-Liberal și Partidului Național-Țărănesc stăruiseră prin numeroase articole, atunci când criticau soluția comunistă a problemei agrare, a fost atât de simplist abordată încât comentariile pe această temă ar fi de prisos. În interviul acordat presei de Petru Groza a doua zi după promulgarea decretului, șeful guvernului, exprimându-și convingerea că prin reducerea proprietății mari producția nu ar avea de suferit, din cauză că țăranii, dinamizați de conștiința că erau stăpânii ogoarelor, ar fi făcut un efort mai mare, preciza: "Plugarii vor apăsa sapa mai cu mimă, vor da plugului un mai mare avânt"³.

Nu se poate spune că președintele Frontului plugarilor ar fi fost lipsit de cunoștințe de economie agrară. Specializarea sa în drept și în economie la Universitatea din Budapesta, pe de o parte, și profesia de mare agricultor, pe de alta, l-au ținut în contact nemijlocit cu realitățile acestui sector. Mai mult decât atât, Groza a jucat un oarecare rol în legiferarea și în aplicarea reformei agrare din 1921, iar în primul deceniu de după Marea Unire a deținut funcția de membru al Comitetului agrar⁴. În pofida acestui fapt, primul ministru s-a situat în rândul defăimătorilor marii reforme agrare în care nu a văzut decât un act menit a înșela țărănimea. De altfel, el a refuzat să tragă învățăminte din greșelile reformei agrare din 1921 și să-și însușească părțile ei pozitive care aveau în

vedere progresul agriculturii românești. Dar un asemenea țel nici nu a fost luat în considerație de către promotorii reformei agrare din 1945.

Este adevărat că, în 1945 guvernul Petru Groza, combătând zvonurile privitoare la colectivizare, anunța o serie de reforme menite a ameliora starea agriculturii. Propunerile făcute repetau însă tentativele guvernelor României din ultimii 25 de ani. O mare publicitate s-a făcut pe tema stațiilor de mașini agricole care să îl ajute pe țăran să-și mecanizeze cultura pământului. Această măsură a fost însă de la început privită ca o pârghie în mâinile statului pentru a dirija agricultura. Promisiunea unei industrii de mașini a fost, de asemenea, frecventă în programele de la început. Se mai preconiza extinderea stațiilor experimentale, îmbunătățirea educației agricole, mai multe credite, o mișcare cooperatistă viguroasă, industrializarea produselor agricole, sprijinirea și încurajarea creșterii animalelor⁵. Dar, cu toate că pentru câteva dintre ele s-au luat măsuri practice de realizare, comuniștii nu aveau intenția de a permite ca agricultura să meargă pe drumul tradițional.

Dovada este oferită, între altele, de faptul că prefacerile din statutul social a familiilor împrumutate au fost nesemnificative. Statistica Ministerului Agriculturii din 13 aprilie 1948, care reproduce, de fapt, datele recensământului agricol din 25 ianuarie 1948, deși nu oferă nici informații demne de încredere, nici cifre comparabile cu recensământul din 6 aprilie 1941, rămâne, totuși, singura sursă mai importantă privitoare la structura proprietății funciare rurale din această perioadă. Din compararea datelor lor cu situația din 1941 rezultă că exploatățile mai mici de 5 ha au sporit numericște cu 102.108, de la 1.692.000 la 1.794.108, în procente: de la 73,5 la 76,2 %. În același timp, categoria țărănilor cu loturi mai mici de ½ de hectar a scăzut, numeric cu 87.000 de familii, procentual, de la 12,0 la 7,5 %. Datele au în vedere, însă, numărul exploatărilor agricole după suprafața lucrată, nu după cea aflată în proprietate. De aici și neputința stabilirii exacte a situației proprietății pe categorii de exploatare. Potrivit datelor prezentate la Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, din 3-5 martie 1949, țărăniile cu până la 5 ha reprezentau 57 % din totalul proprietarilor rurali: cei mijlocași, fără a se preciza întinderea acestei categorii de exploatare, reprezentau 34 % din numărul gospodăriilor, deținând circa jumătate din mijloacele de producție agricolă și realizând pentru piață 3/5 din cantitatea totală de cereale marfă⁷.

Datele statistice contravin în mod flagrant cu sursele referitoare la familiile împrumutate. Astfel, toți autorii arată că numărul gospodăriilor care și-au sporit suprafețele a fost 500.000, iar al celor nou create prin împrumutare de 400.000. Nu poate fi verificată situația exploatărilor din prima categorie, dar în privința celei de-a doua statistica din 1948 demonstrează că totalul lor a fost de numai 282.000. Oricum, statisticile puse în circulație sunt lipsite de acuratețe și, de aceea, toate datele lor trebuie privite cu multe rezerve.

Grupul gospodăriilor cu mai puțin de 5 ha, fiind cel mai numeros și având de luptat cu cele mai dificile probleme economice, datorită faptului că marea lor majoritate nu își asigurau întreținerea familiei din exploatarea propriului pământ, a stat, la început, în centrul atenției comuniștilor. Pe lângă faptul că au fost singurele care au beneficiat de împroprietărire, ele au fost într-o măsură mai redusă supuse exploatării și presiunilor statului, exercitate prin politica lui economică, în raport cu celelalte categorii de proprietari funciari rurali. Deși, pe ansamblu, puterea economică a țăranilor cu proprietăți de până la 5 ha a sporit în comparație cu perioada anterioară reformei, ca efect al împroprietăririi multora dintre sătenii cu suprafețe mici sau lipsiți de pământ, ea se situa, totuși, în raport cu nevoile lor reale, la un nivel scăzut⁸. Reforma agrară - observa Henry L. Roberts - nu a creat o națiune de mici proprietari prosperi. Dacă întinderea de trei hectare reprezenta, în general, minimum necesar pentru întreținerea unei familii cu patru persoane atunci peste jumătate din exploatarea agricole din România erau sub acest nivel, fiind nevoite să recurgă la venituri din afară⁹. Dar calculele economiștilor români dovedeau că unei asemenea familii îi erau necesare, în condițiile tehnicii agricole de atunci, nu trei, ci cinci ori chiar șapte hectare pentru întreținerea familiei¹⁰.

Reforma agrară din 1945 a manifestat mai mult decât cele din 1864 și 1921 o tendință de nivelare a structurii sociale a satului. Ca măsură egalitaristă - scria un istoric american - ea a avut, fără îndoială, o atracție emoțională. Când cineva a văzut pe țăran, scoțându-și căciula la trecerea moșierului și a înțeles prăpastia dintre acesta și conducătorii lui putea să fie mișcat de sentimentul că justiția a fost restaurată. "Oricum, restaurarea justiției - preciza același istoric - nu reconstruiește o societate: nu rezolvă problemele economice sau nici măcar nu garantează că țăranul nu va fi împovărat cu un nou stăpân"¹¹.

Ca și reforma din 1921, cea din 1945 nu a creat prin împroprietărire o categorie de țărani independenți economicște și nici nu a dus la dispariția proletariatului agricol. Această din urmă categorie socială era destul de numeroasă în satul românesc din perioada de sfârșit a celui de-al doilea război mondial, fiind apreciată la 700 000 de persoane. Dintre ei numai 400 000 ar fi beneficiat - potrivit datelor oficiale - de împroprietărire, însă procentul celor fără pământ s-a menținut relativ ridicat. După informațiile vehiculate în epocă, numărul lor se cifra la 250.000 de familii angajate la țăranii mai înstăriți ori pe fermele statului, aceștia reprezentând 8,97 % din totalul familiilor țărănești¹². În anul agricol 1946/1947 cea mai mare parte din forța de muncă de la sate era angajată în ferma familială. Circa 181.000 de persoane sau 2,3 % din persoanele active întreprinse în agricultura țării erau muncitori agricoli permanenți, circa 783.000 erau angajați la munci sezoniere și 1,4 milioane de persoane executau diferite munci în alte gospodării decât ale lor¹³.

Proletariatul agricol tindea să sporească numericște, ca efect al înmulțirii populației rurale și a incapacității orașului de a absorbi surplusul de

brațe de muncă de la sate. Condițiile lui de viață, erau dintre cele mai precare, iar câștigul obținut prin închirierea forței de muncă sub limita de subzistență. Într-o situație similară se aflau însă și agricultorii cu proprietăți pitice, adică cei cu mai puțin de ½ ha, care își procurau cea mai mare parte a veniturilor bugetare pe aceeași cale. Dovada este oferită de faptul că în anii 1947-1948 circa 800.000 de țărani au lucrat ca angajați cu plata în bani sau în natură pe alte exploatări¹⁴.

Reforma agrară din 1945 a dus la o cădere a producției agricole, nu a soluționat problema suprapopulației agricole, nu a lichidat vechile relații de producție și, în plus, a accentuat fragmentarea loturilor țărănești. Consecința cea mai îngrijorătoare a reformei a fost însă distrugerea multor proprietăți exploatare în mod intensiv și înlocuirea lor cu gospodării fragile și minuscule, lipsite de cel mai elementar inventar, ce nu puteau asigura măcar independența economică a familiei din cultura propriului pământ. Toate studiile economiștilor români din perioada interbelică au demonstrat că unei familii țărănești îi erau necesare, în medie, 5 ha cultivabile pentru atingerea unui asemenea scop, în multe regiuni cu pământuri de slabă calitate chiar această întindere dovedindu-se, prin calculele specialiștilor Institutului de Cercetări Agronomice al României, insuficientă. Pentru justificarea acestei afirmații vom prezenta pe larg câteva din rezultatele anchetei inițiată de Camera de agricultură a județului Hunedoara, în decembrie 1944, pe tema întinderii de teren ce îi era necesară unei familii, întrucât elementele de calcul pornesc de la realitățile existente în lunile anterioare sau chiar în aceea a promulgării decretului-lege din 23 martie 1945.

Potrivit statisticii întreprinsă la 21 decembrie 1944 de Camera agricolă Hunedoara, în județ 51.870 familii, cu 258 337 suflete, posedau în total 205.631 iugăre arabile. Dintre ele, 49.010 familii, sau 94,4 % din total, stăpâneau exploatări mai mici de 10 iugăre, sub 57.750 ha - adică 154.414 iugăre, sau 75,0 %; 2.561 posedau exploatări cuprinse între 10 și 20 iugăre, 382 aveau întinderi cuprinse între 20 și 100 iugăre; iar restul de 17 gospodării, cu 3.248 iugăre, dețineau întinderi de peste 100 iugăre. Dintre micii proprietari, 20.168 de familii, sau 38,88 % din totalul proprietarilor din județ, posedau 23.596 iugăre, sau 11,47 % din totalul întinderii arabile în loturi de până la 2 iugăre, adică mai mici de un ha¹⁵.

Numărul mediu al membrilor familiei țărănești pe județ era de 4,98 persoane. După calculele șefilor de ocoale agricole, din martie 1945 rezultă că pentru asigurarea condițiilor normale de trai ar fi fost necesare, în condițiile tehnicii de atunci, următoarele suprafețe minime, socotite în iugăre¹⁶:

Număr de membri	Regiunea		
	Șes	Deal	Munte
3	6-8	10	12
4	9-10	12-14	15-16
5	12	14-18	18-20

Șefii ocoalelor agricole au constatat că suprafețele minime indicate de ei puteau fi lesne lucrate de o familie, dacă dispunea de inventar agricol, chiar și atunci când se cultivau numeroase plante și cereale, relevând însă că veniturile ce le obțineau de pe ele erau extrem de scăzute¹⁷

Paralel, în condițiile dezorganizării vieții economice din perioada de sfârșit a celui de-al doilea război mondial și datorită secetei din anii 1945 și 1946 s-a adâncit procesul inflației, astfel că prețurile au înregistrat indici de creștere nemaîntâlniți până atunci în istoria țării. Calculele Biroului de Studii Documentare a Confederației Generale a Muncii privitoare la perioada august 1944 - iunie 1947 atestă că, în decurs de mai puțini de trei ani, indicele prețului oficial al pâinii crescuse de aproape 417 ori, iar la bursa neagră de 8.000 de ori, al cartofilor de 615 și, respectiv, de 3.714, ori al laptelui de 484 și de 500 de ori etc.¹⁸

Pentru țărani obligați să predea statului cerealele la prețurile oficiale ele rămâneau neremunerați, în schimb pentru cei ce nu le aveau și erau nevoiți să le procure de pe piață, mai ales la bursa neagră, sumele achitate constituiau o grea povară. După 23 august 1944, statul a continuat, prin intervenționismul său, să sustragă o bună parte din veniturile țărănimii. În februarie 1945, de pildă, prețul de achiziție al unui kg de grâu era de 36 de lei, timp în care pâinea se vindea oficial cu 120 de lei¹⁹. Deficitul gospodăriei țărănești a fost accentuat apoi de dezechilibrul dintre prețurile produselor agricole, menținute în mod artificial la un plafon scăzut, și prețurile mari ale produselor industriale. După un calcul comparativ, la începutul lui 1945 un țaran trebuia să muncească 3,5 ha de pământ pentru a câștiga o sumă echivalentă cu ceea ce îi acoperea în anul 1914 cheltuielile din venitul unui hectar²⁰. În octombrie 1945, atât prețurile la bursa neagră ale produselor agricole, dar mai cu seamă cele oficiale continuau să rămână mici față de prețurile produselor industriale, dezavantajându-i pe producătorii rurali. Astfel, în județul Dorohoi un kg de cartofi se vindea cu 300 de lei, prunele cu 600-800 de lei, merele cu 800-1.200 de lei, oul cu 125 de lei, timp în care o cutie de chibrituri costa 90 de lei, cât prețul oficial al un kg de grâu²¹

În ședința Consiliului de Miniștri din 29 mai 1945, ministrul cooperăției, Anton Alexandrescu, recunoștea cât de defavorabil era pentru plugari schimbul de produse patronat de stat: "Noi ne ducem la țară și luăm sub formă de rechiziții vitele oamenilor, cerealele, tot ce ne trebuie, dar de atâta timp lor nu le dăm nimic pe aceeași cale a unor prețuri controlate de organele de stat, ci-i lăsăm să se aprovizioneze la prețuri negre, cum pot. Aici am cerut și eu - fiindcă zeci și zeci de regiuni au pornit constituirea unor cooperative, în speranța că pot scăpa de speculă - și cer și acum un rol în Țara Românească, să n-aibe numai rolul să se ducă, ca un jandarm al guvernului, să scoată cerealele din pățul și vitele din grajdul omului, ci să-i dea, la prețuri corespunzătoare, și haine și încălțăminte, pentru ca țărani să nu umble goi, iar copiii să fie obligați să nu se ducă la școală pentru că n-au cu ce se îmbrăca. Pentru aceasta n-am găsit bunăvoința necesară"²².

Foarfeca dintre prețurile produselor agricole și prețurile produselor industriale s-a menținut și în anii următori prin măsurile intervenționiste ale statului și ca a întreținut în permanență o stare de neliniște socială la sate. În raportul informativ pe luna noiembrie 1946, Prefectura județului Ilfov arăta că la sate existau nemulțumiri căci producătorilor li s-a fixat cota pe persoană, iar surplusul agricol a fost blocat și vărsat centrelor de colectare, la preț oficial, în timp ce țărani erau speculați pe piață pentru ceea ce cumpărau²³. În ziua de 8 aprilie 1946, secretarul Ocolului agricol Șomcuta, județul Satu Mare, în urma ordinului primit de la Camera agricolă județeană de a confisca din târguri sâmbânța de trifoi, a încercat, cu concursul jandarmilor, să pună în practică dispoziția primită. Țărani au ripostat, lovindu-l pe secretar. Cei circa 300-400 de săteni aflați în piață s-au împrăștiat, după ce plutonierul de jandarmi a tras două focuri de armă în aer. O parte dintre țărani s-au deplasat apoi spre primărie, care se afla chiar în fața pieții. Când secretarul Frontului plugarilor a cerut mulțimii să se liniștească, motivând că măsura fusese hotărâtă de guvern și că sătenii trebuiau să asculte guvernul "care este al poporului", unii dintre ei au protestat vehement, replicând că măsurile se aplicau numai plugarilor, nu și speculanților și negustorilor, care acționau nestingheriți. În această atmosferă, un membru al Partidului Comunist Român, provenit din Divizia "Tudor Vladimirescu" s-a suit pe gardul primăriei, încercând să potolească spiritele. În momentul în care el a început să acuze pe unii membri ai Partidului Național-Țărănesc că s-ar fi opus reformei agrare, țărani au devenit agresivi, nemai lăsându-l să vorbească²⁴.

Abia la începutul lunii octombrie 1947, printr-o decizie a Ministerului Industriei și Comerțului, s-a suspendat mercurialul la majoritatea bunurilor agricole care, de acum înainte, puteau fi vândute la prețul liber al pieții, însă el se păstra la grâu, orz, seară, lapte și carne²⁵, adică tocmai la cerealele care erau cultivate pe scară largă de țărani și la bunurile realizate de crescătorii de animale, care ar fi adus venituri mai importante exploataților agricole.

Presiunea fiscală a statului, corelată cu cea a prețurilor, a imprimat o tendință de pauperizare și de egalizare în mizerie în rândurile populației rurale. Pentru agricultorii mai înstăriți ea a fost ruinătoare, însă impozitele au lovit violent și în masa țărănimii sărace, care trebuia să își refacă și să își completeze inventarul agricol distrus în perioada războiului și, în plus, să cultive în condiții mulțumitoare loturile primite prin împrumut. Privită prin prisma acestei politici, care a perpetuat și a extins proporțiile regimului practicat în perioada interbelică, obiecția față de o împrumutare redusă la simplul act al înzestrării plugarilor cu loturi părea întemeiată. "Acei care vor să ridice starea economică a țaranului prin reforma agrară își închipuie că pământul în sine are o valoare. Nu și iar nu. Pământul - scria moșierul Nicolae P. Carp - are o valoare atâta timp cât este instrumentul cu care țaranul poate să-și valorifice munca sa. Această valorificare i-a fost refuzată de toți economiștii politici. Toți au momit pe țărani cu mirajul pământului, nici unul nu a admis că trebuie să câștige ea să poată sta cot la cot cu lucrătorul industrial, care are posibilitatea să-și expuie dreptul. Din această cauză - conchidea autorul - țăraniii căutau refugiul în orașe"²⁶.

Astfel, gospodăria țărănească din România, în structura de după reforma agrară din 1945, stânjenită de măsuri neprielnice de politică economică, nu a adus și nici nu putea aduce micilor producători rurali bunăstarea materială promisă de comuniști. Apologeții reformei agrare, s-au grăbit să îi evidențieze efectele pozitive, începând din chiar anul legiferării. "Reforma agrară - scria, în 1945, Ștefan Voicu, într-o broșură pentru uzul școlilor de partid - a dat un puternic impuls culturii, intensive și raționalizate determinând pe țărani proprietari să acorde o cât mai mare și deosebită însemnătate nu numai culturii cerealiere, ci și celorlalte plante cu o rentabilitate mai mare"²⁷. Efectele împrumutării, prezentate printr-o asemenea prismă, într-un moment în care nici măcar un singur țaran nu devenise încă stăpân de drept al pământului, când marile proprietăți se aflau în disputa organelor reformei agrare și când o bună parte din solul țării rămăsese neînsămânțată, împingeau propaganda comuniștilor în sfera absurdului. Or, fragila exploatare țărănească, născută sau extinsă prin aplicarea legii din 23 martie 1945, a depășit cu foarte mari eforturi obstacolele ce i-au stat în cale, determinate atât de urmările războiului, cât mai cu seamă de politica economică a guvernului Petru Groza, astfel că în scurta perioadă de la împrumutare până la exproprierea țărănimii prin colectivizare efecte pozitive ale reformei agrare sunt dificil, dacă nu imposibil, de scisizat. Dimpotrivă, tocmai transferului pământului, datorită modului în care a fost conceput și realizat, a devenit o frână în calca redresării agriculturii, fiind în bună măsură vinovat de lunga criză a agriculturii românești de după cel de-al doilea război mondial.

Efectul natural al politicii agrare și agricole a noului regim s-a concretizat în abandonarea de către numeroși țărani a terenurilor primite prin reformă. În buletinul informativ SECRET al Inspectoratului de Jandarmi Sibiu, din 30 septembrie 1948, asupra situației polițienești din luna iunie, se relatea că

agricultorii și comercianții erau nemulțumiți din cauza impozitelor prea mari. Coloniștii din comuna Senereuș, județul Târnava Mică declarau că, dacă vor fi impuși la impozite ca și în anii trecuți, vor părăsi proprietățile, pe care fuseseră împrumăriți și se vor înapoia la casele lor, în Munții Apuseni²⁸. În buletinul informativ asupra situației polițienești, pe aceeași lună al Inspectoratului de Jandarmi Timișoara se preciza că "În general, populația este nemulțumită prin fixarea impozitelor și pe regiuni, comentându-se defavorabil. Se discută printre proprietarii de terenuri agricole că se impun impozite agricole prea mari pentru ca acestea să nu se poată plăti și să renunțe singuri la dreptul de proprietate"²⁹.

Începând din anul 1948, procesul de renunțare la loturile de împrumărare se întâlnește în întreaga țară, cu o tendință de sporire continuă în primii ani ai colectivizării agriculturii, însă el atinge cotele cele mai ridicate, în rândurile familiilor de țărani colonizați pe terenurile confiscate de la germani. La 11 noiembrie 1948, Ministerul Agriculturii și Domeniilor cerea Direcției agricole județene Bistrița-Năsăud să ia măsuri foarte urgente pentru a împiedica, pe cât posibil, pe cei împrumăriți în cuprinsul județului de a-și abandona pământul. În cazul în care ei ar fi părăsit, totuși, centrele de împrumărare, se solicita întreprinderea măsurilor necesare pentru a nu lua cu dânsii și inventarul agricol pe care îl primiseră³⁰. Intervenția departamentului de resort pornea de la constatarea că un mare număr de coloniști de aici, circa 2.000, împrumăriți pe 6.900 iugăre, renunțaseră la loturile primite³¹. În alte județe, numărul coloniștilor sau localnicilor care declaraseră că renunță la beneficiul împrumărării în cursul anului 1948 a fost mai mic, dar procesul este întâlnit cu precădere în județele Transilvaniei și Banatului. La începutul anului 1949, în județul Arad renunțaseră la loturi 154 de coloniști³² în comuna Codlea, județul Brașov 40³³, în comuna Rusciori, județul Sibiu, 37³⁴. În 1948, în comuna Jamu Mare, județul Timiș-Torontal, și-au abandonat loturile doi împrumăriți, iar în anul următor 46. Dintre aceștia, șase au plecat în Cehoslovacia, cinci în Moldova, șase la București, patru în diferite județe din Ardeal, iar restul în alte localități ale județului Timiș-Torontal³⁵. În perioada 1947-1950, un număr de 151 de coloniști din raionul Agnita, regiunea Brașov - o parte din comunele fostelor județe Sibiu și Târnava Mare - renunțaseră la 662,46 ha, grupul cel mai compact de coloniști, de 14, fiind venit din comuna Corbeni, județul Argeș și împrumăriți pe loturi de câte 4,60 ha. Alți coloniști care abandonaseră loturile erau veniți din județele Bacău și Turda ori din raion, dar la loturi renunțaseră și 140 de localnici. Majoritatea coloniștilor, părăsiseră satele fără a face cerere de renunțare și fără a avea aprobarea ministerului³⁶. Procesul a continuat și în cursul anilor următori. Astfel, în toamna lui 1956, cei 27 de locuitori din comuna Pelinu, raionul Călărași, regiunea București, colonizați în comuna Peciul Nou, raionul Ciocova, regiunea Banat, au părăsit loturile de colonizare, care au fost preluate de gospodăria agricolă colectivă din localitate³⁷.

Declarațiile de renunțare menționează rareori motivele care au îndemnat pe coloniști să abandoneze pământul, iar acestea, când au fost date, nu concordă, în genere, cu cele invocate de oficialități. Intimidarea coloniștilor de către germani și amenințările acestora, cu scop de a-i determina să părăsească satele unde primiseră loturi, despre care se vorbește în raportul secretarului Comisiei centrale de reformă agrară, Stelian Nițulescu, din 8 ianuarie 1946³⁸ și în alte acte oficiale poate să fi avut efect asupra multora dintre ei, însă, în condițiile în care, adesea coloniștii reprezentau majoritatea și în care aveau și organele forței publice de partea lor, obstrucțiile făcute de germani nu mai pot justifica renunțarea la pământ cerută de mii de țărani.

În județul Făgăraș, din lipsă de pământ expropriabil în satele din nord, țărani au fost împroprietăriți cu loturi de completare în comunele din sud. Distanțele dintre localitățile în care domiciliau plugarii și cele în care obținuseră terenul erau foarte mari, astfel că ei nu-și puteau lucra pământul în condiții bune. Urmarea a fost aceea că mulți dintre ei, nu l-au mai cultivat, lăsându-l ca fâneață, dându-l în dijmă sau arendându-l sașilor pentru pășunatul vitelor³⁹. Din această cauză, comunele în care se efectuaseră împroprietăriri nu își puteau realiza planul de cultură. Pe de altă parte, locuitorii din 25 de comune renunțaseră la împroprietărirea pe 3.000 de iugăre, motivând că terenul era prea îndepărtat de locuințele lor. În campaniile agricole din 1948 și 1949 se întreprinsese o propagandă continuă printre țărani pentru a-i determina a se deplasa să-și lucreze loturile din comunele unde le primiseră, dar ea a rămas sistematic lipsită de efecte pozitive. Din această cauză, randamentul la unitatea de suprafață scăzuse considerabil, în comunele Șercaia și Ticuș Vechi, de pildă, recolta la ha pe loturile de colonizare fiind de 200-300 kg⁴⁰.

Procesul abandonării loturilor de împroprietărire este atestat documentar pe tot cuprinsul țării, deci și în satele în care nu s-au făcut colonizări, dar aici proporțiile lui sunt mai reduse. În acești ani, în România au renunțat la proprietățile lor și multe din familiile care dobândiseră pământ prin moștenire ori prin cumpărare⁴¹. Fenomenul, urmărit în relație cu politica agrară și agricolă din acel timp, ne determină să îi căutăm motivația primară în împovărătoarele sarcini impuse de stat agricultorilor de a preda, la prețuri foarte joase, neremuneratorii, mari cantități de produse agricole, care depășeau, în multe cazuri, producția realizată de plugari pe pământurile primite prin împroprietărire⁴². În raportul Secției economice a comitetului regional P.C.R. Banat pe luna noiembrie 1946 se arată că, în județele Arad, Caraș Severin și Timiș-Torontal, semănăturile de toamnă nu fuseseră făcute la timp, din cauza secetei prelungite, apoi a ploilor neîntrerupte și a lipsei de asistență din partea Centrelor de Mașini Agricole, ale căror tractoare nu au funcționat, întrucât nu aveau piese de schimb. "Afară de aceasta - comenta autorul raportului - producătorii s-au abținut de la lucrări, spunându-și: de ce să mai lucrez, dacă se colectează totul forțat"⁴³.

În vara anului 1947, ministrul justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, a promis Inspectoratului Regional Agricol Timișoara că va interveni la forurile în drept pentru a admite reducerea ratei de împrumut a locuitorilor din comuna Drăuț, județul Arad. Cum doleanța nu a fost satisfăcută, la 27 august 1947, Ocolul agricol Târnova raporta Camerei agricole că primăria îi adusese la cunoștință că, din cauza ratelor de împrumut și a impozitului agricol plătit în natură, sătenii au renunțat la terenul atribuit prin reforma agrară din 1945, neputând achita obligațiile stabilite de stat din recolta realizată pe un teren de slabă calitate⁴⁴. Învățătoarea Profira Tatomir, văduvă de război, primise în comuna Șercaia, județul Făgăraș, pentru fiica ei minoră, opt iugăre și două bivolițe, dar nici un fel de inventar agricol mort. În 1948, ea a restituit bivolițele, iar la 18 martie 1949 a renunțat și la pământ, declarând că "nu produce nici un venit, iar sarcinile ce revin după această împrumut nu suntem în stare să le suportăm"⁴⁵.

Deși comuniștii s-au străduit să demonstreze, prin presa pe care o controlau, că exproprierea și împrumutarea au avut efecte benefice asupra agriculturii țării și asupra țăranilor, realitatea avea să fie dezvăluită în urma centralizării datelor recensământului agricol din 25 ianuarie 1948. Recensământul arată că în timpul scurs de la legiferarea reformei agrare prefacerile produse în sistemul de cultură agricolă au fost nesemnificative, în multe privințe ele înregistrând chiar regrese. Tipul de cultură a rămas cel antebelic, cu o diminuare a ponderii agriculturii mixte. Deși datele nu sunt comparabile, în 1948 constatăm că 61 % din exploatări erau cultivate cu cereale, față de numai 51 % în anul 1941; doar 1,2 % din exploatări agricole erau concentrate pe creșterea animalelor, față de 12 % în 1941, aceasta din urmă diminuare, datorându-se războiului și distrugerii moșiilor. Circa 2/3 din exploatări obțineau venituri bănești din vânzarea produselor, iar o treime din munca prestată în afara gospodăriei proprii. În 1947, 2/3 din exploatări erau obligate să cumpere produse agricole pentru a-și acoperi deficitul necesar întreținerii familiei. Paralel, suprafețele însămânțate cu plante industriale și alimentare s-au diminuat, iar unele culturi, ca soia, cu dispărut⁴⁶.

Decăderea agriculturii postbelice nu s-a datorat în exclusivitate reformei agrare. Începuturile ei au fost determinate de evenimentele militare din 1944, când agricultura României s-a dezorganizat. Războiul a secătuit pe țăranii de animale, de grâne și de inventar. În primăvară s-au purtat lupte în Moldova, iar în toamnă în Transilvania. Moșieri și-au abandonat pământurile din aceste teritorii. Legea agrară a intrat în vigoare în primăvară, iar transferul pământului realizat pe căi ilicite înainte de 23 martie 1945, apoi pe căi legale a accentuat căderea producției. Anii 1945-1947 au fost ani de confuzie și de suferințe rezultate din război din preluări forțate de bunuri de către ruși, din secetă, din reforma agrară, din inflația monetară și din instabilitatea politică. România a progresat mai lent decât celelalte state din răsăritul Europei în refacerea de după

război, iar agricultura a căzut puternic în anii 1945 și 1946, parțial din cauza dezorganizării ce a însoțit reforma agrară, parte din cauza secetei, astfel că în 1946 nivelul producției agricole a fost de 50 % din media anilor 1934-1938⁴⁷. Anul 1947 marchează începutul unei perioade de stabilitate, dar unele sectoare se aflau încă în declin. Astfel, stocul de vite a continuat să scadă până în 1948, ca și inventarul agricol, socotit, cel puțin, pe exploatare. În această vreme, plugarii au fost lăsați de stat să se descurce cu propriile mijloace. Lipsa unor rezerve de cereale, masivele livrări de bunuri făcute în U.R.S.S. în contul armistițiului și recolta de porumb compromisă total, în special în Moldova, mai ales în iarna și în primăvara anului 1947, au accentuat criza.

Reforma agrară din 1945 și-a manifestat într-o măsură redusă influența și asupra învoielilor agricole. Una din rațiunile prin care comuniștii au justificat exproprierea marilor proprietari a fost aceea a înlăturării dijmei din relațiile de muncă de la sate. În lunile care au premers legiferării reformei, în aproape toate articolele din presa formațiunilor politice de stânga consacrate țărânimii cititorul putea găsi referiri la implicațiile negative determinate de învoielile agricole asupra agriculturii și a condițiilor de viață a celor obligați de o stare economică precară să muncească pământul altora. De aici a rezultat promisiunea comuniștilor de a interzice dijma prin legea de reformă agrară și, ulterior, o serie de afirmații a unor lideri ai partidului comunist din care rezultă că, la scurtă vreme, după promulgarea decretului nr. 987/1945, ca chiar ar fi dispărut.

Realitatea este alta. În conjunctura economică de la începutul anului 1945, când criza brațelor de muncă din agricultură era acută, Ministerul Agriculturii și Domeniilor a acceptat, prin decizia nr. 251, din 12 februarie 1945, dijma ca formă a învoielilor agricole pentru exploatarea pământului⁴⁸.

În decretul din 23 martie 1945 nu se întâlnește vreo stipulație care să permită sau să interzică în mod expres dijma. Amenințările din presa comunistă la adresa proprietăților care nu își cultivau pământurile în regie proprie au creat, totuși, neliniște în rândurile acestora, determinând pe mulți dintre ei să solicite opinia autorizată a ministerului de resort în legătură cu această problemă. Li s-a comunicat că dispozițiile înscrise în decizia nr. 251, din 12 februarie 1948, continuau să fie valide. Ele au rămas în vigoare pe durata întregului an agricol, fiind reconfirmate de alte decizii, la începutul fiecărei campanii agricole, până în primăvara anului 1947 inclusiv⁴⁹.

Art. 3 lit. e din decretul nr. 187/1945 expropria terenurile proprietarilor care în ultimii șapte ani consecutivi, nu le cultivaseră în regie proprie, cu excepția loturilor având până la 10 ha⁵⁰. Prin hotărârea Comisiei centrale de reformă agrară, din 25 aprilie 1945, au fost aduse precizări asupra modului de interpretare a prevederii respective, comunicându-se instanțelor locale și de plasă că se acceptase ca moșiile lucrate în dijma să fie încadrate în categoria celor cultivate în regie proprie și să fie considerate arendate doar cele închiriate pe bani⁵¹. Ciudățenia acestor dispoziții consta în faptul că protejau un sistem

anacronic al relațiilor de muncă pe care comuniștii îl calificau de tip feudal și că, pe de altă parte ele loveau în exploatarea agricole care se adaptaseră relațiilor de producție capitaliste.

Până în toamna anului 1947 a rămas în vigoare regimul muncilor agricole statuat prin legea pentru organizarea și încurajarea agriculturii, din 22 martie 1937, cu modificările aduse prin legea din 24 aprilie 1940 și regulamentul ei⁵², astfel că înțelegerile dintre proprietari, pe de o parte, și muncitori agricoli, arendași ori dijmași, pe de alta, s-au făcut în conformitate cu dispozițiile ei⁵³. Cauze specifice conjuncturii economice din acel an, combinate cu particularitățile zonelor agricole, au făcut să apară anumite schimbări mai mult sau mai puțin importante în natura sau în ponderea acestora, comparativ cu perioada interbelică.

Se poate observa, în primul rând, o scădere a cererilor de brațe de muncă. Astfel, în județul Arad mulți proprietari agricoli ale căror gospodării fuseseră devastate în toamna anului 1944 și jefuite de inventarul viu au licențiat din serviciu personalul angajat la întreținerea animalelor, pe motiv că nu aveau la ce îl folosi⁵⁴. În al doilea rând, pe măsură ce moșiile erau confiscate și atribuite la împroprietărirea individuală a plugarilor ponderea învoielilor agricole se diminua. Reforma agrară, reducând proporțiile dijmei, datorită exproprierii a îngustat, pe de altă parte, posibilitățile de câștig ale sătenilor care nu au obținut pământ, precum și ale acelor care au primit loturi cultivabile insuficiente în raport cu cerințele normale ale familiei. Într-o plângere adresată în iunie 1946 ministrului agriculturii și domeniilor, doi țărani din comuna Voicesti, județul Vâlcea, scriau că, fiind săraci, până la reformă își câștigaseră existența numai din munca în parte prestată la marii proprietari. După expropriere, ei nu au mai avut la cine să lucreze și nici de unde să ia pământ în dijmă, întrucât proprietarii refuzau să le mai ofere terenuri spre a fi cultivate în acest sistem⁵⁵.

Prin aducerea exploatărilor mari la dimensiunile celor mijlocii, proprietarii acestora nu s-au putut dispensa, totuși, de forța de muncă a țăranilor, unii dintre ei continuând să o contracteze, ca și în perioada antebelică, din alte județe, folosind-o în mod frecvent la lucrările sezoniere, în special la strânsul recoltei⁵⁶. Concomitent, o parte din muncitorii agricoli ai fostelor moșii s-au angajat la noile ferme ale statului constituite din rezervele de pământ create de organele reformei agrare în urma exproprierii⁵⁷.

O bună parte din măsurile excepționale privitoare la sectorul agricol au rămas în vigoare și după ce s-a încheiat cel de-al doilea război mondial. Între ele, menționăm dispozițiile art. 15 din legea pentru organizarea și încurajarea agriculturii din 22 martie 1937, modificată prin legea nr. 90, din 18 februarie 1943, care obligau pe toți deținătorii de terenuri agricole să însămânțeze toate pământurile disponibile în conformitate cu planul de cultură ce se întocmea de către Comitetul agricol comunal, neîndeplinirea acestor sarcini atrăgând după

sine sancțiunile prevăzute în legea pentru mobilizarea agricolă din 15 martie 1943⁵⁸.

În martie 1946, Ministerul Agriculturii și Domeniilor a comunicat din nou agricultorilor că părțile neexpropriate din moșii puteau fi cultivate în dijmă⁵⁹. Tolerarea învoielilor agricole era consecința primară a insuficienței inventarului viu și mort din gospodăriile rurale. Mai mult decât atât, învoielile agricole au fost permise și pe proprietățile statului. La 11 aprilie 1946 Direcția Producției Vegetale, din Ministerul Agriculturii și Domeniilor, aducea la cunoștința camerelor agricole că prin decizia ministerială din Jurnalul nr. 10 136, din 28 martie 1946, se dăduse aprobare ca fermele de stat intrate în administrația camerelor agricole prin aplicarea reformei agrare să cultive pe anul 1946 în dijmă cu repartiția de 1/3 din recoltă pentru stat. Aprobarea fusese motivată de faptul că fermele erau complet lipsite de fonduri atât pentru exploatarea terenurilor în regie, cât și pentru procurarea de semințe, iar lipsa lor ar fi făcut ca pământul să rămână nelucrat. Conducătorii fermelor erau avertizați că pe viitor, ministerul nu va mai admite cultivarea terenurilor fermelor în dijmă, cerându-le să ia chiar de pe atunci măsurile necesare pentru a-și procura fonduri și inventar⁶⁰.

Decizia ministerială nr. 1.681, din 3 septembrie 1946 o reconfirma pe cea din martie, păstrând aceeași proporție în repartiția recoltei. Măsura era explicată prin insuficiența inventarului viu și mort și prin reducerea numărului de animale de povară, datorită secetei, care îngreuna efectuarea lucrărilor agricole⁶¹. Decizia nr. 1.681 s-a aplicat și în primăvara anului 1947, dar ministerul a încercat să dirijeze arendarea prin intermediul camerelor agricole către obști constituite cu scop expres de a închiria pământurile. Or, proprietarii au nesocotit dispoziția. La 19 aprilie 1947, ministrul afacerilor interne, Teohari Georgescu, înștiința prefecturile, printr-o telegramă fulger, cerându-le să ia măsuri, că Ministerul Agriculturii era înștiințat că foarte mulți proprietari refuzau să dea terenurile în dijmă obștilor, preferând a le arenda diferiților particulari, care, la rândul lor, speculau pe țărani prin subarendare⁶².

Învoielile agricole au fost interzise prin decizia nr. 1.204 din 27 august 1947, a Ministerului Agriculturii și Domeniilor, care stabilea regimul de exploatare a tuturor terenurilor cultivabile (arabile, vii, grădini de zarzavat, pășune, fânețe și livezi), atât ale proprietarilor privați individuali, cât și ale celor de drept public. Potrivit dispozițiilor ei, toți proprietarii agricoli erau obligați să-și exploateze pământurile în regie proprie, dijma și arenda fiind interzise, neconformarea la prevederile deciziei determinând pierderea terenurilor respective⁶³. Conducerea ministerului era convinsă că mulți proprietari nu erau capabili să îndeplinească obligațiile impuse prin decizia nr. 1204 și că pe acest motiv, statul le va confisca bunurile funciare. Dar, pe de altă parte, nici instituțiile sale nu au putut exploata pământurile confiscate, astfel că la începutul anului 1948 a fost emisă o decizie complementară, 431/1948, care stabilea că

terenurile necultivate potrivit dispozițiilor deciziei nr. 1204 se atribuiau plugarilor muncitori de pământ capabili să le lucreze, dacă se constituiau în asociații. Că decizia din 1947 nu urmărea altceva decât să ducă la acapararea de către stat a pământurilor aparținând celor ce nu îl lucrau în regie proprie, rezulta clar dintr-un răspuns dat la 31 mai 1948 de directorul Direcției Proprietății și Bunurilor Statului, *confidential-personal*, Gh. Pricop, directorului Serviciului agricol al județului Vâlcea privitor la cazurile unor proprietari care își exploatau pământurile cu ajutorul țăranilor. Acesta era rugat să se deplaseze pe teren, de preferință cu un tovarăș de la județeană Partidului Muncitoresc Român, pentru a cerceta situația și a lămurii pe cei angajați că decizia nr. 1204, prin dispozițiile care obligau pe proprietari să-și muncească personal pământurile și în regie proprie, fără să aibă dreptul de a le arenda sau munci în dijmă, era dată în scopul ajutorării țăranilor nevoiași și muncitori de pământ, nu în ajutorul proprietarilor. Dacă proprietarul celor 50 ha ar fi fost lăsat să muncească moșia singur în regie, fără a fi fost ajutat de locuitorii comunei, sub nici o formă, s-ar fi văzut imediat că nu era capabil să o lucreze, că moșia ar fi rămas necultivată și atunci s-ar fi aplicat decizia ministerială nr. 431/1948 la termenul prevăzut, împărțindu-se pământul plugarilor capabili să îl muncească: "În consecință, nu deciziunea 1204/1947 este defectuoasă, ci organele noastre și sindicatul respectiv nu au știut să o aplice așa cum trebuie și au lăsat pe proprietari ca prin diferiți săteni - coade (sic!) de topor - să-și muncească proprietatea"⁶⁴. Se sugera ca aceste lămuriri să se facă verbal și să se ia măsuri în scopul executării celor două decizii. Răspunsul reflecta interesul statului de a intra în stăpânirea a cât mai multor pământuri ale proprietarilor privați, printr-o interpretare forțată a expresiei "exploatare în regie proprie" și printr-un mecanism în care țăranilor doritori de a-și spori veniturile li se rezerva ingraturul rol de unelte ale acestuia, căci terenurile respective îi reveneau lui de fapt, iar sătenii asociați le cultivau temporar ca dijmași ai Ministerului Agriculturii și Domeniilor.

Până la recensământul agricol din 25 ianuarie 1948 nu dispunem de o statistică asupra ponderii învoielilor din agricultura postbelică a țării. Documentar, învoielile agricole sunt atestate atât prin contacte scrise, cât și într-o serie de rapoarte ale organelor agricole județene. Însă niciunul din cele din urmă nu ne indică în mod clar dacă dijma, arendarea ori cultura în regie a pământurilor au manifestat tendințe de sporire sau de diminuare. Recensământul din 1948 a constatat că, la data executării lui, o suprafață de 1.084.000 ha, sau 10 % din terenurile agricole din România, nu erau exploatare de proprietarii lor. Dintre acestea, 538.000 ha erau luate în dijmă, 284.000 ha în arendă, iar 262.000 ha în folosință⁶⁵. Plata pentru muncile prestate de țăranii pe alte proprietăți continua să fie mixtă: în bani și în produse, numai o treime de muncă fiind plătită doar în bani⁶⁶. Așadar, reforma agrară din 1945, deși a condus la diminuarea ponderii învoielilor agricole din relațiile de muncă de la sate, nu le-a lichidat. De altfel, cum observa istoricul american Henry L. Roberts, reforma

agrara din 1945 a manifestat mai degrabă o influență indirectă decât una directă asupra înlăturării resturilor relațiilor feudale de muncă, prin faptul că a redus puterea tradițională a grupului conducător format din moșieri⁷.

Deciziile nr. 1204/1947 și nr. 431/1948 au avut puteri executorii și în campaniile agricole din 1948, însă ele nu au condus nici la înlăturarea completă a învoielilor agricole, nici la ameliorarea traiului sătenilor nevoiași. Efectul primar al celei dintâi a fost acela că a favorizat deposedarea masivă a proprietarilor lipsiți de inventar agricol de pământurile pe care nu le puteau lucra. Obști țărănești pentru exploatarea lor s-au constituit extrem de rar, așa că cele mai multe dintre aceste proprietăți au intrat direct sub administrația unor organe ale statului. Ele aveau să se confrunte însă cu aceleași dificultăți care constituiseră motivele deposedării proprietarilor privați.

Punerea în aplicare a deciziei nr. 1204/1947 s-a dovedit a fi o măsură pripită care a amenințat să compromită campania de însămânțări din primăvara anului 1948. Din această cauză, la 1 aprilie 1948, guvernul a hotărât, în mod excepțional, să accepte învoielile agricole pe proprietățile particulare⁸. La 12 septembrie 1948, Administrația Fermelor de Stat și de Mașini și Tractoare a cerut, împreună cu ministerul de resort, prin circulara comună nr. 627.123, Direcțiilor agricole județene ca terenurile agricole rămase pe scama Direcției Circulației Bunurilor Agricole - adică pământurile ce fuseseră confiscate în temeiul aplicării deciziei nr. 1204/1947 - să se cultive pe anul în curs cu locuitorii fără pământ sau cu pământ puțin, pe bază de contracte individuale în condițiile deciziei nr. 431/1948. Terenurile trebuiau însămânțate cu grâu sau cu porumb, cu obligația pentru locuitori de a preda statului 1/5 din recoltă, numai în aceste cereale. Pentru celelalte plante statul ar fi urmat să încaseze 1/5 în bani, în raport cu valoarea plantelor ce se cultivau⁹.

La 2 decembrie 1948, ministerul repeta dispoziția din 12 septembrie, printr-un nou ordin trimis Direcțiilor agricole județene¹⁰. Faptul că departamentul de resort a intervenit din nou la 2 decembrie, acceptând dijma cu repartitia de 4/5 din recoltă în favoarea celor ce lucrau pământul trebuie pus în legătură directă cu pericolul ce plana asupra economiei rurale, datorită neexecutării la timp a semnăturilor. Or, întârzierea era efectul nemijlocit al acaparării masive a proprietăților private, tocmai pe considerentul că nu erau exploatare în condiții mulțumitoare. Urmarea a fost aceea că și o bună parte din marii proprietari au revenit la învoielile agricole, reușind, cu concursul țăranilor, să-și însămânțeze pentru ultima oară pământurile.

Informațiile cuprinse în rapoartele înregistrate la Ministerul Agriculturii în toamna anului 1949 privitoare la dijmașii care solicitau statului restituirea dijmei de pe moșiile ce fuseseră confiscate pe baza decretului nr. 83, din 2 martie 1949, probează că în acel an renta în produse continua să fie practică. Astfel, din terenurile preluate de la biserici, în special de la cele greco-catolice desființate la 2 decembrie 1948, 5414,62 ha fuseseră lucrate în întregă țară în

acest sistem de către 5336 dijmași⁷¹. Datele de mai sus se referă la persoanele care solicitaseră restituirea dijmei de către stat, dar noi nu avem certitudinea că în tabele fuseseră incluși toți petiționarii sau că toți dijmașii făcuseră cereri. Cifra dijmașilor și întinderea suprafețelor cultivate în acest sistem trebuie să fi fost, oricum, mult mai mare, atâta vreme cât numai în județul Bihor 4051 ha din cele preluate în martie 1949 de către gospodăriile agricole de stat, prin aplicarea decretului nr. 83/1949 și din cel provenite din "donățiile" bisericilor de aici se lucraseră în acest sistem⁷². De altfel, singurul județ din țară în care nu s-au înregistrat cereri de restituire a dijmei de către stat pentru proprietățile confiscate a fost Prahova. Solicitanților li s-a restituit 4/5 din recoltă, așa cum promisese ministerul la 12 septembrie și la 2 decembrie 1948⁷³, această repartitie constituind dovada că înțelegerile de muncă fuseseră realizate la finele anului 1948 și la începutul celui următor.

Odată cu dispariția resturilor marilor proprietăți, dijma nu mai este consemnată documentar decât ca sistem de exploatare a unor pământuri care aparțineau statului⁷⁴. Probabil că învoielile între țărani au continuat să se practice, potrivit înțelegerilor directe dintre ei, neînregistrarea lor reprezentând nu numai o tradiție, ci și o măsură de prudență menită să prevină pericolul confiscării proprietății care nu era cultivată în mod nemijlocit de către proprietar.

Așadar, după reforma agrară din 1945, cu excepția moșierimii care a încetat să mai joace un rol economic și social, modificările produse în vechea structură asociației rurale românești au schimbat neesențial ponderea diferitelor categorii de proprietari. La fel ca și reformele agrare din 1864 și din 1921, cea din 1945 a amplificat însă într-o proporție mai largă, numărul micilor gospodării neeconomice.

Comuniștii au cunoscut perfect care vor fi consecințele reformei lor și faptul că ea nu va soluționa problemele fundamentale ale țărănimii. Chiar din fazele inițiale ale tăcerii ostentative despre colectivizarea agriculturii, natura reformelor lor sau mai degrabă absența unor reforme furnizau o indicație a prefacerilor ce vor veni. În planurile sale pentru îmbunătățirea agriculturii regimul a făcut puține sublinieri asupra necesității consolidării gospodăriilor private, iar recensământul agricol din 25 ianuarie 1948 probează aceasta, prin faptul că loturile țărănești înregistrau o fragmentare mai accentuată comparativ cu anul 1941. În plus, sublinierea comuniștilor privea mai mult creșterea producției de cereale, prin mecanizare, decât intensificarea și diversificarea agriculturii care era mult mai adecvată culturii din exploatarea țărănească. Toate aceste mișcări demonstrau că partidul comunist nu avea intenția de a sprijini procesul de creare a unui țăran independent, potențial țăran capitalist de tip apusean⁷⁵.

Desigur că războiul și seceta din Moldova și din alte regiuni ce i-a urmat au cauzat decăderea agriculturii postbelice, dar ineficiența reformă agrară i-a înrăurit destinul. Țelul comuniștilor, care au legiferat-o a fost de a pregăti

condițiile viitoarei colectivizării și a regrupării micilor gospodării în noi și mari unități de producție care puteau fi dirijate și controlate cu ușurință de către stat⁷⁶. Lipsa de trăinicie a exploatării pitice extinsă prin împrăștierea din 1945 nu a putut produce altceva decât argumente pentru combaterea ideii de proprietate individuală și pentru sublinierea tezei superiorității sistemului de exploatare în comun a pământului.

1 Robert Lee Wolff. *The Balkans in Our Time*. New York. 1967. p. 348.

2 Henry L. Roberts. *Romania. Political Problems of an Agrarian State*. New Haven. 1951. p. 297.

3 "Semnalul", 25.III. 1945.

4 Petru Groza. *Texte alese*. București. 1973. p. 223. Comitetul agrar era instanța supremă de judecată a proceselor de reformă agrară.

5 Henry L. Roberts. *op. cit.*, p. 319.

6 Paraschiva Nichita. Marin Popescu. *Transformări agrare în România în anii 1944-1947*. în "Anale de istorie", nr. 1. 1969. p. 25.

7 *Rezoluții și hotărâri comitetului central al Partidului Muncitoresc Român, 1948-1950*, vol. I. Ed. a II-a. București. 1952. p. 89-90.

8 Paraschiva Nichita. Marin Popescu. *op. cit.*, p. 26.

9 Henry L. Roberts. *op. cit.*, p. 297.

10 Vezi D. Șandru. *Reforma agrară din 1921 în România*. București. 1975. p. 145-146.

11 Henry L. Roberts. *op. cit.*, p. 299.

12 Paraschiva Nichita. Marin Popescu. *op. cit.*, p. 26; *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*. București. 1969. p. 370; *Rezoluții și hotărâri ...*, p. 89. În primele două surse se afirmă că ei reprezentau 2.5 % din totalul familiilor agricultorilor, dar datele statistice sunt folosite fără a se verifica procentul. În rândurile acestora trebuie să includem familiile de români veniți din Basarabia, care nu au beneficiat de împrăștiere, asigurându-și existența prin munca prestată în gospodăriile localnicilor (vezi Arhiva Națională București, fond Reforma agrară din 1945, județul Botoșani, dosar 62/1949, f. 3).

13 A. Golopenția. P. Onică. *Recensământul agricol din Republica Populară Română. 25 ianuarie 1948. Rezultate provizorii*. București. 1948. p. 35.

14 *Alianța ...*, p. 371.

15 Arhiva Națională Deva, fond Consilieratul Agricol al județului Hunedoara, dosar 66/1945, f. 4.

16 *Ibidem*, f. 26, 33-34, 44 și 47.

17 *Ibidem*, f. 16-18.

18 Apud *România în anii revoluției democrat-populare, 1944-1947*. București. 1971, p. 143; *Alianța ...*, p. 374. Pentru alte detalii vezi Arhiva Națională Iași, fond I. Comitetul Regional P.M.R. Iași, dosar 3/1944-1945, f. 12-13.

19 "Argus", 15.II.1945.

- 20 Arhiva Națională București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosar 195/1945, f. 111.
- 21 Arhiva Națională Iași, fond Inspectoratul Regional Agricol Iași, dosar 2/1945, f. 39 și 48.
- 22 Arhiva Națională București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Stenogrammele ședințelor, dosar 5/1945, f. 86.
- 23 Idem, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 9/1946, f. 13.
- 24 Arhiva Națională Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 39/1946, f. 508-509.
- 25 "Scântea", 8.X.1947. Constantin Dumitrescu observa, în *Cetatea totală. Comunismul desputat de legende*, München, 1982, p. 205, că sistemul cotelor pe care gospodăriile agricole individuale erau nevoite să le predea statului la prețuri fixe, extrem de scăzute, a alcătuit doar o fațetă a teroarei generale, menite să frângă rezistența față de monopolizarea agriculturii.
- 26 Nicolae P. Carp, *Țăranii și reforma*, în "Argus", 15.II. 1945; Arhiva Națională București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosar 195/1945, f. 111.
- 27 Ștefan Voicu, *Pagini de istorie socială*, București, 1971, p. 240.
- 28 Arhiva Națională București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 20/1948, f. 159-160.
- 29 *Ibidem*, f. 150.
- 30 Idem, fond Reforma agrară din 1945, Centrala, dosar 80/1948-1949, f. 1.
- 31 *Ibidem*, f. 56.
- 32 *Ibidem*, f. 42. Până în mai 1948, din comuna Sagul plecaseră 47 de coloniști, abandonând terenurile (Arhiva Națională Arad, fond Camera agricolă a județului Arad, dosar 60/1947, f. 112. Pentru alte comune din județ vezi *dosarul citat*, f. 216-217, 227-228.
- 33 Arhiva Națională București, fond Reforma agrară din 1945, Centrala, dosar 80/1948-1949, f. 65.
- 34 *Ibidem*. Pentru alte județe vezi *dosarul citat*, f. 78-322.
- 35 Idem, județul Timiș-Torontal, dosar 404/1949-1950, f. 240-241.
- 36 Idem, Centrala, dosar 80/1948-1949, f. 58-60; idem, fond Ministerul Agriculturii, Industriei Alimentare și Apelor, Direcția Gospodărire, Secretariat, Regiunea Brașov, dosar 20/1950-1951, f. 77-78. În februarie 1951, când a fost anulată plata ratei de împroprietărire, numărul coloniștilor ce abandonaseră loturile de împroprietărire în comuna Motișul, raionul Mediaș se ridica la 32. Aceștia plecaseră definitiv din comună în cursul anilor 1948 și 1949 în satele de munte din care veniseră (*ibidem*, f. 68 și 74). Vezi cazuri similare pentru raionul Făgăraș (*ibidem*, f. 76).
- 37 Idem, fond Ministerul Agriculturii, Industriei Alimentare și Apelor, Direcția Gospodărire, Secretariat, Regiunea Banat, dosar 112/1956-1957, f. 48-49.
- 38 Idem, fond Reforma agrară din 1945, Centrala, dosar 99/1946, f. 66.
- 39 Idem, dosar 80/1948-1949, f. 35-37 și 40.
- 40 *Ibidem*, f. 38.

- 41 Idem. dosar 71/1950, f. 1; județul Constanța. dosar 66/1945-1949, f. 149 și urm.; județul Covurlui. dosar 35/1946-1950, f. 293-326, 349-355; județul Fălciu. dosar 32/1949-1951, f. 4; județul Vâlcea. dosarele 50/1947-1950, f. 20-23; 64/1949, f. 99-107.
- 42 Privitor la aceste obligații vezi "Monitorul oficial", nr. 212 din 13.IX.1946; nr. 234 din 10.X.1946; nr. 159 din 15.VII.1947, nr. 200 din 1. IX. 1947.
- 43 Arhiva Națională Timișoara. fond I. Comitetul regional P.C.R., Banat. dosar 24/1946, f. 15.
- 44 Arhiva Națională Arad. fond Camera agricolă a județului Arad. dosar 46/1947, f. 54-56.
- 45 Arhiva Națională București. fond reforma agrară din 1945. județul Făgăraș. dosar 48/1949, f. 70.
- 46 Henry L. Robert. *op cit.*, p. 316-318.
- 47 *Ibidem*, p. 315.
- 48 "Monitorul oficial", nr. 40 din 19.II.1943.
- 49 Idem. nr. 208 din 9.IX.1945; Arhiva Națională București. fond Reforma agrară din 1945. Centrala. dosarele 99/1946, f. 1; 143/1946, f. 12; județul Dolj. dosar 9/1945-1946, f. 120-123.
- 50 "Monitorul oficial", nr. 68 bis din 23. III. 1945.
- 51 Arhiva Națională București. fond Reforma agrară din 1945. Centrala. dosar 45/1949, f. 119 și 122.
- 52 Vezi "Monitorul Oficial", nr. 67 din 22.III.1937, nr. 97 din 24.IV.1940. Arhiva Națională Arad. fond Camera agricolă a județului Arad. dosar 368/1946-1947, f. 22.
- 53 Vezi Arhiva Națională Arad. fond Camera agricolă a județului Arad. dosar 30/1944, f. 24.
- 54 Vezi adresa Camerei agricole a județului Arad și 538 din 26.I.1945 către Ministerul Agriculturii și Domeniilor (idem. dosar 1/1945, f. 1).
- 55 Arhiva Națională București. fond Reforma agrară din 1945. județul Vâlcea. dosar 18/1946, f. 12.
- 56 Vezi Arhiva Națională Arad. fond Camera agricolă a județului Arad. dosar 368/1946-1947, f. 18.
- 57 Pentru detalii vezi *ibidem*, f. 14; Arhiva Națională Iași. fond Camera agricolă a județului Iași. dosar 353/1946, f. 49 și 75.
- 58 Vezi "Monitorul oficial", nr. 41 din 18.II.1943 și nr. 62 din 15.III. 1943; Arhiva Națională Arad. fond Camera agricolă a județului Arad. dosar 368/1946-1947, f. 12 și 63; Arhiva Națională Iași. fond Inspectoratul Regional Agricol Iași. dosar 2/1945, f. 39 și 48.
- 59 Vezi Arhiva Națională București. fond Reforma agrară din 1945. Centrala. dosar 143/1946, f. 12; județul Dorohoi. dosar 15/1945-1946, f. 15.
- 60 Arhiva Națională Arad. fond Camera agricolă a județului Arad. dosar 367/1946-1947, f. 72.
- 61 "Monitorul oficial", nr. 208 din 9.IX.1946; Arhiva Națională București. fond Reforma agrară din 1945. Centrala. dosar 99/1946, f. 1.
- 62 Arhiva Națională Timișoara. fond Prefectura județului Timiș-Torontal. dosar 153/1947, f. 160-161.
- 63 "Monitorul oficial", nr. 202 din 3. IX. 1947.

- 64 Arhiva Națională București. fond Reforma agrară din 1945. județul Vâlcea. dosar 50/1947-1950. f. 19.
- 65 Cf. A. Golopenția, P. Onică. *op. cit.*, p. 35; Ion Alexandrescu. *Economia României în primii ani postbelici, 1945-1947*. București, 1986. p. 191.
- 66 A. Golopenția, P. Onică. *op. cit.*, p. 35.
- 67 Henry L. Robert. *op. cit.*, p. 298-299.
- 68 Mihail Rusenescu. *Date privind politica agrară a României (martie 1945 - februarie 1949)*, în *Studii și materiale de istorie contemporană*, vol. III. București, 1978. p. 98.
- 69 Arhiva Națională București. fond Reforma agrară din 1945. Centrala. dosar 94/1946-1954. f. 168.
- 70 *Ibidem*.
- 71 Idem. dosar 13/1949. f. 93-94.
- 72 *Ibidem*. f. 14.
- 73 *Ibidem*. f. 14 și urm.
- 74 Așa. de pildă. în toamna lui 1949, în gospodăriile agricole de stat Căteasca. Dedulești și Tigveni. județul Argeș. 167 țărani lucrau în dijmă o suprafață de 80.58 ha (*ibidem*. f. 2-3).
- 75 Henry L. Robert. *op. cit.*, p. 319-320.
- 76 Robert Lee Wolff. *op. cit.*, p. 350. Țăranii vor sesiza scopurile urmărite de comuniști încă înainte de a fi fost stabilit oficial programul colectivizării. Astfel, la sfârșitul anului 1948 și la începutul celui următor, în județul Covurlui se manifesta o tendință de vânzare a vitelor de muncă ori de tracțiune, ca urmare a zonurilor care circulau atunci în legătură cu colectivizarea agriculturii (Arhiva Națională Galați. fond Inspectoratul General Administrativ Galați. dosar 248/1949. f. 19-20).

GHEORGHE I. BRĂTIANU ȘI VIAȚA POLITICĂ (1944-1947)

Gheorghe Onișoru

În toamna anului 1940, Nicolae Iorga era victima unui asasinat pus la cale de legionari. În aprilie 1953, Gheorghe I. Brătianu era exterminat în "țemnița demnitarilor" de la Sighet, căzând victimă comunismului. Doi istorici de geniu, cu o contribuție uriașă la progresul științelor sociale din România, cărora destinul le-a rezervat același tragic sfârșit. Tentația unei paralele între Iorga și Brătianu este mare, existând chiar contribuții importante în această direcție, și ea poate fi realizată și în plan politic. Istorici de renume mondial, cei doi au cunoscut mult mai puține satisfacții în sfera politicului, chiar destinul lor fiind profund influențat de opțiunile de acest ordin.

Asupra acțiunilor omului politic Gheorghe I. Brătianu există deja un consistent studiu dedicat de Victor Spinei aniversării a 90 de ani de la nașterea sa. Apărut în ultimii ani ai dictaturii comuniste, demersul¹ își păstrează actualitatea datorită probității și profesionalismului autorului său, care a avut curajul să spună multor lucruri pe nume, utilizând - acolo unde i-a fost imposibil s-o facă în corpul textului de bază - trimiteri la volume apărute în Occident în care Gheorghe Brătianu și situația politică din România comunistă erau înfățișați conform adevărului istoric. În deceniul scurs de la apariția studiului lui Victor Spinei s-au produs mutații profunde și au apărut detalii suplimentare legate mai ales de anii 1944-1947. Asupra acestor aspecte ne propunem să insistăm în cele ce urmează.

Gheorghe I. Brătianu a intrat în viața politică relativ târziu, în 1926, dar a compensat printr-o ascensiune rapidă în cadrul Partidului Național Liberal. În octombrie 1927 el era deja desemnat șeful organizației județene Iași, fiind ales deputat în 1927, 1928, 1931 și 1933. Cu prilejul "restaurației carliste" avea să se producă însă ruperca lui Gheorghe I. Brătianu de Partidul Național Liberal datorită viziunii diferite asupra rolului pe care ar fi trebuit să-l joace Carol în viața politică românească. În consecință, la 9 iunie 1930, istoricul a fost exclus din partid² și, la 15 iunie, el va pune bazele Partidului Național Liberal georgist cu prilejul unei adunări organizate la sala Frascati din București³. Noua formațiune va activa, sub președinția lui Gheorghe I. Brătianu, între 1930 și 1938⁴ fără a obține succese demne de reamintit. La alegerile din 20 decembrie 1937 georgiștii au cules doar 3.89 procente din voturile validate⁵, rezultat edificator asupra impactului electoral. În scurt timp, datorită și poziției regului

Carol II. s-a produs revenirea lui Gheorghe I. Brătianu la Partidul Național Liberal, evenimentul consemnându-se la 10 ianuarie 1938¹⁰.

Pe parcursul anilor 1939-1940 istoricul s-a implicat în mai multe acțiuni de natură politică, fără a accepta însă demnități în aparatul de stat, cu toate că generalul Ion Antonescu i-a făcut astfel de oferte după înfrângerea rebeliunii legionare din ianuarie 1941. Numele lui Gheorghe I. Brătianu era insistent vehiculat după semnarea pactului Molotov-Ribbentrop, Siguranța având semnale că liberalii considerau că, în noile condiții, se impunea un nou guvern prezidat de Gheorghe I. Brătianu, "care este cel mai indicat în actualele împrejurări să facă față situației interne, cât și externe"¹¹.

Din primele luni ale anului 1944, în contextul eforturilor politico-diplomatice ale opoziției de a găsi soluție în fața crizei ce se prefigura odată cu apropierea frontului, s-au intensificat și demersurile lui George Brătianu. La 15 februarie, el s-a întâlnit cu președintele Partidului Național Țărănesc, Iuliu Maniu, evocând chestiunea închegării unui front unic democratic care, la un moment dat, să devină instrument al guvernării¹². După semnarea protocolului de constituire al Blocului Național Democrat, la 20 iunie¹³, negocierile și contactele s-au multiplicat iar Siguranța a consemnat numeroase informații pe tema armistițiului. Astfel, la 14 iulie 1944, într-o *Notă privitoare la ultimele întrevederi și discuții din tabăra opoziției democratice*¹⁴ apăreau opiniile lui Gheorghe I. Brătianu care arătase că "Maniu și Dinu Brătianu sunt hotărâți să rămână în țară și în cazul unei invazii sovietice ce s-ar produce în afară de aranjamentele ce se încearcă în momentul de față.

Gheorghe Brătianu a declarat că nu crede în posibilitățile politice pe care o întreprinde Maniu, dar că el așteaptă desfășurarea evenimentelor. În cazul unei invazii sovietice, Gheorghe Brătianu va pleca în Elveția, unde se află copiii săi.

Gheorghe Brătianu a arătat apoi că nu s-a putut stabili o apropiere între punctul de vedere al lui Maniu și modul de a vedea al domnului Mareșal Antonescu, în demersurile întreprinse în ultimele zile.

Această informație a produs o puternică impresie, deoarece în lumea politică se socotea că Guvernul apreciază în alt mod evoluția evenimentelor militare, dar că în realitate și domnul Mareșal Antonescu ar fi convins de necesitatea unei soluții pentru a găsi României o situație, independentă de Germania¹⁵.

De altfel, tocmai în privința căilor de soluționare a situației dificile în care se găsea țara se pare că nu cad de acord factorii politici. Potrivit informațiilor de care dispunea Siguranța, din acest motiv ar fi intervenit chiar unele disensiuni între Gheorghe I. Brătianu și președintele Partidului Național Liberal, Constantin I.C. (Dinu) Brătianu. Primul a transmis șefului partidului - conform unei note informative din 19 iulie¹⁶ - că trebuie adoptată o atitudine de așteptare "până la un început de clarificare situației militare și diplomatice

internaționale, aceasta trebuind să fie făcută chiar numai de liberali, în cazul că Iuliu Maniu nu poate fi convins să adere la această atitudine” Gheorghe Brătianu credea că Partidul Național Liberal nu trebuie să se angreneze alături de Partidul Național Țărănesc “la o acțiune care poate duce la consecințe grave pentru țară”, dând exemplu o posibilă ocupație germană. Deși credea că Dinu Brătianu “se găsește total sub influența lui Iuliu Maniu și din această cauză partidul liberal se găsește astăzi la remorca național-țărăniștilor”, Gheorghe Brătianu declara ferm că “nu înțelege să părăsească partidul liberal” și că acțiunea sa va fi dusă în cadrul partidului pentru a determina conducerea să-și modifice conduita.

În privința rolului jucat de Gheorghe Brătianu în ziua de 23 august 1944 istoricii au relevat deja eforturile depuse de el până în ultima clipă pentru a-l determina pe generalul Ion Antonescu să încheie armistițiul¹². De aceea, ne vom limita la introducerea în discuție a unei noi mărturii de mare autoritate aparținând secretarului particular al lui Iuliu Maniu din acel moment, Corneliu Coposu. Ea este desprinsă dintr-un jurnal ținut de Coposu confiscat ulterior de Securitate, intitulat *Decada fierbinte*¹³:

“22 august 1944... Seara ni se confirmă din partea lui Dinu Brătianu că Gheorghe Brătianu se va întoarce de la Snagov la Dinu, unde urmează să fie așteptat de șefii Blocului Național Democrat ...

La ora 21 plecăm (Maniu, Leucuția, Coposu), cu Rover-ul lui Leucuția, la palatul Știrbey și intrăm în curtea palatului prin Calea Victoriei. Agenții de siguranță intră după noi cu mașina. Întâlnim pe Grigore Niculescu-Buzești. Buzești precizează că George Brătianu a fost autorizat, așa cum se stabilise, să spună că este mandatarul Blocului Național Țărănesc

23 august 1944 în jurul orei 11 sosește cu mașina, radios, George Brătianu, venind de la Snagov. George Brătianu, plin de entuziasm, relatează, cu voce puternică, pătrunsă de importanța celor raportate, că după un lung dialog, chizbuit și calm, Antonescu i-a confirmat convingerea lui că nemții au pierdut războiul, a recunoscut că generalii lui Hitler au abandonat Moldova, călcându-și angajamentul militar și a admis că țara noastră trebuie să iasă din Război. I-a spus în continuare (lui Gheorghe Brătianu) că are intenția să discute cu exponenții militari și diplomatiei germani, cavalereste, situația disperată a României și să-i convingă cu argumente peremptorii că țara noastră trebuie să se retragă din război și că ei trebuie să fie de acord cu aceasta. El (Antonescu) va aprecia când și cum trebuie să procedeze. George Brătianu relatează în continuare că a trebuit să-i transmită, cu foarte multe menajamente, cererea ultimativă a opoziției. Antonescu s-a enervat la început, a calificat în termeni duri amestecul “așa-zisei opoziții”, dar în cele din urmă, calmat, a tăcut încredințându-l pe George Brătianu să trimită celor care l-au trimis următoarele contrapropuneri:

- 1) Partidele de opoziție ori măcar Maniu și Brătianu să îi înmâneze un memorandum prin care să-și asume în mod expres răspunderea istorică și politică a armistițiului.
- 2) Să i se dea mână liberă, pentru a alcege el (Antonescu) momentul cel mai favorabil și mai oportun pentru tratarea armistițiului, în orice caz după restabilirea frontului și oprirea ofensivei sovietice:
- 3) Să i se dea posibilitatea de a obține în prealabil asentimentul nemților pentru ieșirea României din război. Antonescu crede că cei de la conducerea armatei sovietice, care au avut ocazia de a verifica eroismul armatei române, sunt conștienți de dificultățile pe care le-ar ridica ruperea unui front la Focșani, Nămoloașă, Galați și escaladarea Carpaților, în luptă cu armata română; că în consecință sunt în măsură să aprecieze avantajul uriaș pe care l-ar oferi retragerea din război a României care va antrena prăbușirea frontului german din Balcani, că în consecință, ispitiți de această perspectivă, vor oferi condiții bune, care în schimb le vor asigura o înaintare spectaculoasă, fără probleme, de 3.000 kilometri.

Antonescu îi confirmă lui Brătianu că nemții au retras în Polonia flota a 6-a aeriană, precum și divizia blindată afectată pentru apărarea Nistrului. Antonescu crede că discutând cu nemții de la militar la militar, va obține acordul pentru ieșirea României din război.

Maniu, (Dinu) Brătianu și Titel Petrescu discută contra-propunerea. Sunt de acord să semneze un memorandum în sensul solicitării lui Antonescu. Nu sunt de acord cu punctele 2 și 3. Îi roagă pe George Brătianu să se înapoieze imediat la Snagov și să-i comunice lui Antonescu că partidele politice sunt de acord să-și asume răspunderea istorică și politică a armistițiului și că i se va înmâna memorandumul de acoperire în limita de timp necesară elaborării acestuia. În continuare să i se comunice că armistițiul trebuie să fie încheiat imediat, fără nici o așteptare și că nemții nu trebuie să fie, în nici un caz, preveniți de acțiunea ce se pregătește.

Este ora 12. Plecăm, Maniu și cu mine într-o mașină, Titel cu alta, Dinu Brătianu rămâne să-l aștepte pe George de la Snagov ...

ora 14. Dinu Brătianu la telefon. Supărat, anunță că George Brătianu s-a întors de la Snagov, repezit de Antonescu, care între timp și-a revizuit atitudinea înțelegătoare manifestată în cursul dimineții ...

Pentru Gheorghe Brătianu transformările survenite la 23 august 1944 mai ales ascensiunea extremei stângi la putere, au însemnat începutul unei perioade dificile care a culminat cu impunerea domiciliului forțat în septembrie 1947. Semnalul atacurilor l-a dat "Scânteia", oficiosul Partidului Comunist, care insera în numărul din 23 septembrie 1944, sub titlul *Schimbarea la față a domnului Gheorghe Brătianu*, un virulent avertisment: "Jos masca, domnule hitlerist, Gheorghe Brătianu! Și trage consecințele!"¹⁴ Avertismentul

comuniștilor a creat panică printre membrii Partidului Național Liberal care vedeau că, sub ocrotirea Armatei Roșii, de cele mai multe ori cele solicitate de "Scânteia" erau puse în practică. De altfel, în cercurile liberale era speculat faptul că datorită poziției lui Gheorghe Brătianu față de Rusia de-a lungul anilor - el atrăgând atenția asupra primejdiei rusești și militând pentru o alianță cu Germania împotriva Uniunii Sovietice - stătea la baza intervenției Biroului Politic al Armatei Roșii pentru suspendarea ziarului "Viitorului"¹⁵.

Datorită poziției lui Brătianu din timpul războiului, el era pasibil de a fi încadrat destul de ușor - prin extindere - în lunga listă privitoare la criminalii de război. De altfel, discutarea acestui proiect legislativ a fost un nou motiv de îngrijorare pentru Partidul Național Liberal¹⁶.

Cu toate că noile realități politice îi impuneau o atitudine rezervată, Gheorghe Brătianu a luat atitudine în fața "virajului" făcut de Gheorghe Tătărescu, cel care a preferat să scindeze partidul și să facă jocul comuniștilor cu speranța deșartă că aceștia îi vor aprecia gestul. La 23 decembrie 1944 în buletinul de informații politice interne al Siguranței era consemnată poziția lui Brătianu vis-à-vis de Tătărescu, acțiunea acestuia din urmă fiind considerată "de nuanță oportunistă" și, deci, fără succes. "Desfășurarea apropiată a evenimentelor politice - se confesa Gheorghe Brătianu unor prieteni veniți să-l viziteze - va situa acțiunea domnului Tătărescu la periferia vieții noastre politice. Domnul Tătărescu va putea desigur să joace un rol, însă numai la remorca altor grupări. Foarte curând toți liberalii se vor convinge de calitatea acțiunii domnului Tătărescu"¹⁷.

Marcat de profundele transformări de după 6 martie 1945, Gheorghe I. Brătianu a devenit tot mai puțin implicat în chestiuni de ordin politic, refugiindu-se în spațiul istoriei. Cu tot spectrul unor măsuri punitive care se profilau, Gheorghe I. Brătianu n-a înțeles să abandoneze ținuta științifică, dovedind chiar în împrejurările dificile din 1946 și 1947 că este un istoric de geniu¹⁸. De asemenea, el a continuat să se lupte pentru drepturile naționale, fapt consemnat de nota informativă din 16 februarie 1946, provenită de la Brigada I de Siguranță, în care se arată că Brătianu depusese la 9 februarie un memoriu la Misiunile engleză și americană legat de chestiunea Basarabiei. Documentul se baza pe date istorice, extrase din cronicile vechi, acte, zapise, prin care demonstra că provincia era românească iar Rusia nu avea nici un drept de anexare¹⁹. O altă informație care fusese consemnată de Siguranță - dar care s-a dovedit falsă - era legată de intenția lui George Brătianu de a pleca în Elveția și de acolo în Statele Unite²⁰.

La fel de inflexibil ca în problema Basarabiei s-a dovedit istoricul și în cea a unei schimbări de atitudine a Partidului Național Liberal, în sensul apropierii de Tătărescu. În ianuarie 1947, cu puțin timp înaintea semnării tratatului de pace - de la care opoziția democratică aștepta foarte mult - într-un moment în care se spera că Dinu Brătianu era convins că se "poate câștiga mai

mult printr-o atitudine elastică de cât prin una rigidă”. Gheorghe Brătianu susținea că “singura politică valabilă” era legată de strângerea colaborării cu Partidul Național Țărănesc și Partidul Social Democrat Independent, un eventual compromis fiind considerat “intratabil”²¹. Pe aceleași coordonate se situau și George Slama, Constantinescu-Bordeni, Alexandru Lapedatu și Vasile Netea.

La 5 aprilie 1947 s-a produs una din rarele apariții la un miting politic pentru Gheorghe Brătianu. Evenimentul era prilejuit de adunarea tineretului național-liberal din București (organizație condusă de Ionel V. Săndulescu)²², alături de marele istoric în prezidiu luând loc Constantin (Bebe) Brătianu – secretarul general al partidului, Mihail Romniceanu, Gheorghe Fotino și Victor Papacostea. La scurt timp a survenit “momentul Tămădău”, prilej pentru autorități de a scoate Partidul Național Țărănesc în afara legii. Măsura a fost resimțită și de liberali care, practic, au încetat să se mai manifeste ca un partid ce avea filiale la nivel național, totul rezumându-se la întrunirile de la sediul central. Deși se pare că au existat tentative de atragere a lui Gheorghe I. Brătianu într-o cursă gen Tămădău, el a refuzat să părăsească țara²³. Cu toate acestea, în aprilie 1947, deputatul Partidului Național Țărănesc-Alexandrescu, Mățu, cerea dizolvarea Partidului Național Liberal-Brătianu²⁴, fără ca soluția lui să fie pusă în practică imediat.

Oricum, soarta lui George Brătianu era pecetluită. Fără a fi imediat arestat, i s-a fixat domiciliu obligatoriu cu începere din septembrie 1947, în strada Biserica Popa Chișu din București²⁵. La scurt timp și “Liberalul”, oficiosul Partidului Național Liberal, era interzis²⁶, iar la începutul lui 1948 brătienistii se aflau pe listele alcătuite de organele de siguranță, împreună cu legionarii și maniștii²⁷.

O altă puternică lovitură a primit Gheorghe I. Brătianu în momentul desființării Academiei Române și al înființării Academiei Republicii Populare Române. Decretul Prezidiului Marii Adunări Naționale din 9 iunie 1948, care a stat la baza evenimentului, îl depozeda pe George Brătianu și pe alți 96 de academicieni de titlurile dobândite prin efortul stăruitor depus într-o viață de om. În locul lor, la secția de istorie tronau Petre Constantinescu-Iași și Barbu Lăzărescu, iar de la 1 noiembrie Mihail Roller²⁸. După cum sublinia Constantin I. Parhon, președintele de onoare al Academiei R.P.R. și președinte al Prezidiului M.A.N., în discursul ținut la 18 octombrie 1948 în locul vechiului așezământ aflat “în serviciul regimului reacționar burghez-moșieresc” era înființat unul nou, pus în slujba clasei muncitoare, “în opera de construire a socialismului”²⁹. Bineînțeles, în această “măreață operă” un Brătianu nu-și afla locul.

În noaptea de 7 spre 8 mai 1950, Gheorghe I. Brătianu a fost arestat și trimis la “închisoarea demnitarilor” de la Sighet. El împărtășea soarta altor mari istorici, cum au fost Ioan Lupaș, Alexandru Lapedatu, Ioan Nistor, Ștefan Meteș, Theodor Sauciuc-Săveanu, Constantin C. Giurescu, Victor Papacostea sau Ion

Hudiță. Supus unui regim de exterminare și unor puternice presiuni psihologice în scopul obținerii unor declarații de negare a propriilor scrieri – în special în chestiunea Basarabiei – Gheorghe I. Brătianu a rămas ferm⁵⁰, căzând victimă comunismului la 24 aprilie 1953.

1 Vezi Victor Spinci, *Gheorghe I. Brătianu între vocația istoriei și tentațiile vieții politice*, în V. Spinci (ed.), *Confluente istoriografice românești și universale*, Iași, 1988, p. 241/356.

2 Perioada este marcată de numeroase schimbări și decidențe în rândurile liberalilor care resimțeau acut dispariția lui Ion I.C. Brătianu. Alături de Gheorghe I. Brătianu amintim doar pe Jean Th. Florescu și Constantin Argetoianu.

3 Vezi V. Spinci, *op. cit.*, p. 269-270.

4 Cf. *Ibidem*, p. 248-308.

5 Monitorul Oficial, partea I, 30 decembrie 1937.

6 Cu o zi înainte Gh. I. Brătianu a trimis o scrisoare lui Dinu Brătianu în privința adeziunii sale la reunificarea liberală. În calcul trebuie luată și poziția lui Gheorghe Tătărescu. Vezi V. Spinci, *op. cit.*, p. 300.

7 Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Documentar, dosar 1917, f. 1.

8 Idem, Fond Penal, dosar 40 001, vol. 46, f. 333.

9 Pentru constituirea Blocului Național Democrat vezi Gheorghe Onișoru, *Alianțe și confruntări între partidele politice din România, 1944-1947*, București, 1996, p. 189-193.

10 Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Penal, dosar 40 001, vol. 48, f. 363-365.

11 *Ibidem*, f. 429-430.

12 Vezi, între altele, V. Spinci, *op. cit.*, și Gheorghe Buzatu, Claudiu Secașiu, *Din arhiva istorică a României contemporane (II)*, în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie <A.D. Xenopol>" Iași, tom. XXII-2/1985, p. 679-684.

13 Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Documentar, dosar 17 519, vol. 9, dosar 317-353.

14 "Scântia", 23 septembrie 1944.

15 Notă a Serviciului Special de Informații din 29 septembrie 1944, Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Documentar, dosar 4.036, f. 23.

16 Cf. Nota S.S.I. cu *Informații politice interne* din 11 octombrie 1944, *Ibidem*, f. 9.

17 "Din motive strict personale – continua nota – domnul Gheorghe Brătianu a anunțat că nu va lua atitudine publică în cazul domnului Tătărescu". Arhivele Naționale București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 129/1944, f. 3.

18 O excelentă radiografie istoriografică anilor în cauză a realizat Alexandru Zub, *Istoriografia română a anului 1946 în "Analele Sighet"*, 3, p. 189-203 și *Clio în derută. Istoriografia română a anului 1947*, în "Analele Sighet", 5, p. 258-282.

19 Serviciul Român de Informații, *Cetatea Albă a Securității. 23 august 1944-30 august 1948*, vol. I, București, 1997, p. 186.

20 Notă din 8 iunie 1946. *Ibidem*. p. 217.

21 *Ibidem*. p. 265.

22 "Liberalul". 10 aprilie 1947.

23 Vezi Paul Dimitru, *Exerciții de memorie*. București, 1992. p. 25.

24 "Universul", 24 august 1947.

25 La 24 decembrie 1947. fruntașii liberali își manifestau îngrijorarea față de prelungirea domiciliului forțat al lui Gheorghe I. Brătianu. Arhiva Serviciului Român de Informații. Fond Documentar, dosar 4 075. f. 318.

26 Vezi memoriul adresat de Dinu Brătianu lui Petru Groza în problema suprimării "Liberalului". la 11 octombrie 1947. Ioan Scurtu (coord.). *România. Viața politică în documente. 1947*. doc. 45.

27 Vezi ordinul circular nr. 11 885/18 ianuarie 1948 al Legiunii de Jandarmi Baia (astfel de ordine primiseră toate legiunile) prin care se solicita posturilor de jandarmi ca până la 25 ianuarie 1948 să întocmească tabele nominale pe comune cu:

a) legionarii

b) maniștii

c) Brătieniștii; Arhivele Naționale București. fond Inspectoratul General al Jandarmeriei. dosar 192/1946. f. 84.

28 Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români, 1944-1947*. München, 1983, p. 13.

29 Inaugurarea celui dintâi sesiuni generale a Academiei Republicii Populare Române din octombrie 1948. București, 1949. p. 9.

30 Asupra tragicului său sfârșit vezi. pe larg, Maria G. Brătianu, *Gheorghe I. Brătianu, enigma morții sale*. București, 1997.

ACTIVITATEA CASEI DE ADMINISTRARE ȘI SUPRAVEGHERE A BUNURILOR INAMICE (1945-1947)

Florian Banu

„Să nu furi” glăsuiește a opta poruncă biblică, întărită fiind și de ultima rostire din decalog, care îți cere să nu poțtești nimic din toate câte sunt ale aproapelui tău. Înșușirea unui bun care nu-ți aparține apare astfel ca un păcat capital încă din vechime, dar preceptele cinstei, prezente în toate învățăturile religioase, au avut prea puțin ecou de-a lungul veacurilor. Secolul al XX-lea a însemnat (și în acest domeniu) atingerea unor culmi nebănuite. Într-adevăr, în decursul istoriei, exemplele de jafuri și prădăciuni sunt nenumărate, dar minuțiozitatea și caracterul sistematic al spoliierilor practicate de dictatorii secolului acesta întrec orice imaginație.

Liderii ce pretindeau să conducă în temeiul unor doctrine proclamate infailibile s-au dedat la revoltătoare jafuri aplicate la scara unor întregi națiuni. Este edificator că după ce au adresat un aspru rechizitoriu la adresa nedreptăților din „orânduirile condamnate de istorie”, guvernanții comuniști nu au ezitat să apeleze la procedeele cele mai brutale și necinstite pentru a despuia dincolo de orice limită, sub pretextul justiției sociale, al despăgubirilor îndreptățite și, culmea perfidiei, al colaborării și întrajutorării economice. Întâietatea însușirii bunurilor altora aparține, fără îndoială, tiranilor ce au condus „pravoslavnicia Rusie”, dar nu trebuie neglijați nici confrății lor întru jaf motivat prin *raison d'etat* – conducătorii celui de-al treilea Reich și „micii dictatori” din Asia, America Latină și Africa.

În deceniile cinci și șase ale secolului al XX-lea poporul român a simțit din plin efectele devastatoare ale unei politici bazată pe jaf, corupție, dezinformare și represiune. Primul asalt asupra României s-a produs din partea Germaniei naziste aflată spre sfârșitul anilor '30 în plină expansiune economică ce o prevestea pe cea militară. Astfel, România a fost atrasă, încet dar inevitabil, în orbita Germaniei¹, încă înainte de începerea războiului. Dezmembrarea țării în 1940 și intrarea în Axă au făcut ca dependența economică a României față de Germania să se accentueze. Poziția de lider european i-a permis Germaniei să treacă la aservirea economică fățișă a României în ciuda eforturilor făcute de Ion Antonescu pentru protejarea intereselor naționale. În ședința, din 6 martie 1941, a Consiliului de Miniștri, generalul expunea principiile care urmau să stea la baza raporturilor economice cu Germania și Italia: România nu poate să altereze

fondul bogățiilor ei: pătrunderea în economia românească se va face numai cu consimțământul guvernului și va fi admisă până la un nivel care să-i permită acestuia să dirijeze economic și politic, economia națională².

Intențiile lui Ion Antonescu de a ține sub control penetrarea Germaniei în economia românească nu au putut fi realizate, dar mareșalul nu a pierdut nici o ocazie pentru a protesta împotriva acestei situații și pentru a apăra interesele României. Astfel, în 17 februarie 1942 în timpul întâlnirii dintre Ion Antonescu și Adolf Hitler de la Berlin, mareșalul a protestat "împotriva neregulilor ivite la anumite achiziționări masive făcute de foruri militare germane"³. În același sens, în Memoriul adresat de Antonescu lui Adolf Hitler cu ocazia vizitei făcute la Marele Cartier General în zilele de 10-11 ianuarie 1943 se afirma: "România, continuând să intensifice producția de petrol numai în interesul german și al războiului: să vândă petrol pe un preț redus; să finalizeze atât producția cât și exporturile de petrol german; să finalizeze nevoile militare germane de circa 6 milioane lei anual pe lângă circa 1.5 miliarde lei cereri noi pentru unitățile de aviație (...) merge sigur la o gravă criză economică a producției iar inflația în care a intrat, datorită finanțării nevoilor germane, amenință cu dezechilibrul integral apărut al statului și ordinea sa socială"⁴.

Eforturile depuse de Ion Antonescu pentru protejarea economiei românești au eșuat, pe de o parte datorită poziției germane și, pe de altă parte, datorită atitudinii unor factori de decizie din România. Eugen Cristescu, șeful Serviciului Special de Informații, întrebat, în cursul interogatoriului, în ce mod s-a făcut penetrarea capitalului german în România și prin cine s-a înfăptuit da următorul răspuns: "Penetrația capitalului german în România, printr-o serie întreagă de societăți și firme comerciale în care foarte mulți oameni politici români din aceste partide erau înregistrați și au câștigat mari averi"⁵.

Pătrunderea capitalului german în economia României a reprezentat una din piesele forte ale actului de acuzare a mareșalului Ion Antonescu: "Prin avantajile acordate firmelor hitleriste, s-a împânzit economia românească cu societăți germane colectoare și distribuitoare de mărfuri, cu firme de export și import. Tot ce era destinat comerțului extern și intern era vândut de societăți ca "Solagra", "Dunărea", "Agromex", etc. (...). În 1943, 60 % din export și 85 % din import erau în mâinile firmelor hitleriste (...). Politica de jaf în domeniul petrolului, în industria metalurgică și minieră și aceea de exploatare colonială în materie de agricultură a fost dirijată de la Berlin, cu concursul nelimitat al lui Antonescu, prin instituirea unor societăți monopoliste, care controlau producția, transporturile și exportul produselor"⁶.

Dincolo de problema stabilirii responsabilității pentru această situație rămâne realitatea prezenței acestor firme germane și româno-germane și în privința rolului și ponderii lor în economie în perioada 1939-1940 există o bogată literatură istorică⁷. Ce s-a întâmplat după 23 august 1944 cu firmele și capitalurile germane care deveniseră peste noapte bunuri ale unui stat inamic ?

Istoriografia de până în 1989 păstrează o explicabilă tăcere asupra problemei, dată fiind implicarea ideologiei comuniste în câmpul istoriografic și impunerea de numeroase tabuuri. Totuși, nici dispariția cenzurii și libertatea de a aborda subiectele interzise n-au adus, după 1990, lucrări care să vizeze această temă. De aceea, considerăm necesare câteva precizări asupra situației bunurilor inamice din România în perioada 1944-1947.

Actul de la 23 august 1944 a însemnat, în plan economic, trecerea României din mâinile unei Germanii destul de atentă cu păstrarea aparențelor și cu menajarea susceptibilităților lui Ion Antonescu, în mâinile lacome ale Rusiei sovietice, nepăsătoare de cele mai elementare norme ale dreptului internațional, interesată doar într-o spoliere economică rapidă și atotcuprinzătoare.

În privința bunurilor inamice, statul român s-a îngrijit de clarificarea statului lor juridic elaborând în acest sens la 1 septembrie 1944 un Decret-lege pentru regimul bunurilor supușilor statelor cu care România se găsește în stare de război (Legea nr. 443/1944)⁸, iar în 9 septembrie este promulgat Decretul lege pentru interzicerea supușilor inamici de a dispune de casete (safeuri)⁹. Prin aceste două decrete legi, statul român luase măsuri de conservare a bunurilor inamice până la clarificarea definitivă a situației acestora prin încheierea tratatului de pace cu Germania și Ungaria. U.R.S.S. avea însă o altă concepție asupra averii altora și nu va întârzia să și-o expună în cadrul Convenției de Armistițiu. Ambasadorul american la Moscova sublinia în acest sens într-o telegramă din 15 septembrie: "termenii armistițiului dau comandamentului rus control absolut, nelimitat, asupra vieții economice a României"¹⁰.

Problema bunurilor inamice de pe teritoriul României este reglementată prin art. 8 al Convenției de Armistițiu: "Guvernul și Înalțul Comandament român se obliga să nu permită exportul sau exproprierea, sub orice formă a proprietății (inclusiv valori și monede) aparținând Germaniei și Ungariei și naționalilor lor, sau către persoane cu domiciliul pe teritoriile lor, sau în teritoriile ocupate de către dânsii, fără autorizația Înalțului comandament aliat (sovietic). Guvernul și Înalțul Comandament român vor păstra aceste bunuri în condițiile ce urmează a se stabili de Înalțul Comandament aliat (sovietic)"¹¹. Transpunerea în practică a acestui articol, ca de altfel a întregii Convenții de Armistițiu, era încredințată, prin art. 18, unei Comisii Aliate de Control (C.A.C.). Referitor la modul de lucru al C.A.C. Harry Truman nota în memoriile sale "... în România rușii dirijează în întregime comisia de control, fără a consulta membrii britanici sau americani"¹². Reprezentantul american în C.A.C. evalua corect poziția reală a C.A.C. în România: "Comisia Aliată de Control, cum funcționează acum, este autoritatea supremă în România: este un organism de politică executivă și un agent executiv în același timp: el exercită controlul complet și autocritic asupra tuturor fazelor naționale în România"¹³.

Situația averilor germane din România (atât ale statului german și supușilor germani, cât și ale cetățenilor români de etnie germană) a reprezentat o

problemă serioasă pentru guvernul Sănătescu. În ședința Consiliului de Miniștri din 26 septembrie 1944 se ia în discuție proiectul legii pentru desființarea Grupului Etnic German (G.E.G.) și cu această ocazie Lucrețiu Pătrășcanu susține ca bunurile care aparținuseră G.E.G. să nu devină proprietate a statului român, ci "să fie afectate pentru plata despăgubirilor de război"¹⁴. Propunerea a fost respinsă de Sănătescu, care a subliniat că în aceste averi sunt incluse "spitale, școli, muzee, etc. care sub nici un motiv nu pot fi înstrăinate", susținut de Iuliu Maniu care a arătat caracterul inalienabil al acestor averi, precum și faptul că ele au izvoare diferite (o parte provin din proprietățile Bisericii Evanghelice Luterane, o altă parte din donațiuni imperiale)¹⁵. Punctul de vedere al premierului Sănătescu va triumfa în redactarea actului legislativ¹⁶, statul român devenind proprietar al bunurilor aparținând G.E.G., dar punctul de vedere exprimat de Pătrășcanu nu era decât o ilustrare a opticii rusești potrivit căreia tot ce era german în România se cuvenea să fie al U.R.S.S. Astfel, conform relatării generalului Dămăceanu în comuna Cilibia, rușii au ridicat cinci tractoare motivând că erau marca Lanz și erau socotite ca fiind germane¹⁷.

Probleme deosebite erau însă în Ardeal. Aici se impunea cu precădere o soluționare a statutului juridic a averilor germane. În ședința Consiliului de Miniștri din 27 septembrie 1944 Iuliu Maniu pledează în acest sens și aduce, în sprijinul propunerilor sale, următorul exemplu: "Din comunele Daus și Cața – comune mari germane – armata germană a scos pe toți germanii – bărbați, femei, copii, cu toate mobilele și vitele pe care le-au avut și aceștia au mers plângând și protestând. Dacă nu mergeau cu ei, îi împușcau, românii jubilând de bucurie. În aceste două comune trebuie luate măsuri (...). În afară de aceste case, trebuie văzut ce se face cu pământul care nu se cultiva, rămas de la nemii"¹⁸. Deși acest comportament nu face cinste românilor se pare că acestea au fost realitățile, o confirmare în acest sens fiind și luarea de poziție a domnului Sabin Manuilă în ședința Consiliului de Miniștri din 10 octombrie 1944: "Avem o experiență în legătură cu proprietățile germane din Bucovina de Sud și Basarabia, care au fost trecute în urma Convenției intervenite între Reichul german și guvernul român în timpul guvernării Antonescu. Și din Dobrogea, același lucru. Aceste proprietăți au fost cele mai frumoase din aceste regiuni și au fost complet distruse (...). Imediat se reped cei din satele din împrejurimi și devastează nu numai averea mobilă dar chiar și averea imobilă, scot ușile, ferestrele și tot ce poate fi demontat. Aceasta constituie nu numai o pagubă dar face o impresie detestabilă și aruncă o umbră foarte rea asupra capacității de administrare a organelor statului român"¹⁹.

La 6 octombrie 1944 este publicat Decretul-lege pentru administrarea provizorie a unor societăți pe acțiuni²⁰, prin care se urmărea înlăturarea din consiliile de administrație ale unor societăți pe acțiuni a supușilor statelor inamice, dar și a persoanelor ce simpatizau cu aceste state. Deși preocuparea guvernului român pentru soarta bunurilor germane era evidentă, totuși situația

cumplită din țară nu a permis trecerea la măsuri ferme de inventariere și administrare a acestor bunuri.

Din acest motiv, Comisia Aliată de Control a trimis la 2 noiembrie 1944 o adresă primului ministru al României reproșând că "guvernul român nu a luat măsurile necesare pentru ca prin întocmirea unor legi și dispozițiuni corespunzătoare, precum și printr-un control efectiv asupra situației bunurilor și valorilor arătate, să asigure îndeplinirea art. 8 din Convenție. Prin situația existentă averea și valorile persoanelor indicate pot fi înstrăinate fără nici un control, ceea ce apare ca o nerespectare a art. 8 din Convenție"²¹

În vreme ce generalul-locotenent Vinogradov se arăta îngrijorat de respectarea Convenției de armistițiu, rușii ridicau din România 23 000 tone de utilaj petrolier de proveniență germană, dar proprietate a societăților petroliere române, sub pretextul că reprezintă "trofee de război", iar protestele părții române și ale reprezentanților anglo-americani din Comisia Aliată de Control au răsunat în van²². Politica U.R.S.S. de a aresta cetățenii germani și maghiari apoi și populația de etnie germană din România și de a-i deporta pentru munca în Uniunea Sovietică afecta bunul mers al întreprinderilor vizate de art. 8 din Convenția de Armistițiu. De exemplu, o fabrică de mătase nu a putut să funcționeze deoarece specialiștii germani au fost internați în lagăr, iar situația a fost remediată prin decizia generalului Gh. Liteanu – subsecretar de stat la interne conform căruia: "specialiștilor le-a fost fixat domiciliu forțat la fabrică, putându-se astfel continua activitatea"²³.

Administrarea bunurilor ce intrau sub incidența art. 8 a fost făcută în perioada octombrie-noiembrie 1944 de către Ministerul Economiei Naționale, prin intermediul Subsecretarului pentru Industrie și Comerț²⁴. Situația tulbură a întreprinderilor cu capital inamic era agravată și mai mult de impunerea de către comuniști în posturile de conducere a unor persoane total neavenite. Este cazul societății "Adesgo", unde directorii au fost dați afară și înlocuiți cu un fost chelnăr (nu era nici măcar muncitor)²⁵. Nesiguranța domnea însă nu numai în privința aplicării art. 8, ci a întregii convenții. Însăși instituția destinată aplicării armistițiului (Comisiunea pentru aplicarea armistițiului dintre România și Națiunile Unite) înființată printr-un decret-lege²⁶ în 24 octombrie 1944 este reorganizată după doar două luni prin legea nr. 654/22 decembrie 1944 privind organizarea Comisiunii Române pentru aplicarea armistițiului dintre România și Națiunile Unite (C.R.P.A.A.)²⁷, datorită funcționării sale deficitare.

Datorită inexistenței unui organ care să fixeze norme generale și care să centralizeze lucrările privind întreprinderile cu capital inamic, precum și datorită acuzațiilor neconținute din partea Comisiei Aliate de Control este adoptat, la 1 decembrie 1944, Decretul-lege pentru înființarea Comisariatului General pentru preluarea, conservarea, controlul, administrarea și lichidarea unor întreprinderi și bunuri²⁸

Acest Comisariat ar fi trebuit să demareze rapid activitatea. Eforturi pentru identificarea și administrarea bunurilor amintite se făcuseră și în perioada anterioară. Astfel, Aurel Leucăția, ministrul Economiei Naționale, expedia în teritoriu ordinul nr. 47065/10 noiembrie 1944 prin care cerea ca, până la 1 decembrie 1944, Camerele de comerț și Industrie să trimită tabele care să cuprindă: a) întreprinderi cu capital de peste 20 % (inclusiv) aparținând cetățenilor germani și maghiari (erau trecute pe tabele separate: societățile anonime și în comandită pe acțiuni; societățile în comandită simplă și nume colectiv și firmele individuale); b) întreprinderi cu capital de 20 % aparținând cetățenilor români de origine etnică germană și maghiară (pe tabele separate). Tabelele trebuiau să cuprindă denumirea întreprinderii (sau numele comerciantului), forma juridică a firmei, numele asociaților, obiectul efectiv exercitat și natura investițiilor, sediul central și sucursalele, dacă funcționează și, dacă nu, motivul²⁹.

Datele cerute erau foarte amănunțite și ar fi permis realizarea unei imagini de ansamblu, dar ele nu au fost trimise, astfel că Leucăția mărturisește în 22 decembrie 1944 că: "la Ministerul Economiei Naționale n-am găsit date complete cu privire la societățile care au capitaluri străine și în ce proporție anume. Datele pe care le-am găsit eu erau luate din cartea de telefon, de la Serviciul Secret și pe alte căi". Ca urmare, Comisariatul și-a început activitatea sub auspicii nefavorabile. În cadrul unei întreprinderi din 6 decembrie 1944 între reprezentanții sovietici din Comisia Aliată de Control și reprezentanții Comisariatului pentru aplicarea art. 8, aceștia din urmă au fost nevoiți să recunoască faptul că nu dispun de date asupra conturilor curente bancare: că nu sunt cunoscute bunurile și valorile aparținând persoanelor ce au trecut de partea inamicului și care locuiesc pe teritoriul inamic, precum și faptul că nu există un tabel al întreprinderilor industriale și nici o situație exactă a imobilelor și terenurilor ce aparțin germanilor și ungarilor, precum și persoanelor ce se găsesc pe teritoriul Germaniei și Ungariei sau pe teritorii ocupate de ele.

Comisia Aliată de Control s-a grăbit să redacteze un memoriu-protest și să-l înainteze premierului Nicolae Rădescu. Ea insistă a se lua următoarele măsuri: prezentarea unei situații cuprinzând contul și valorile existente în bănci și prevăzute de art. 8; stabilirea răspunderii materiale și juridice pentru buna păstrare a acestor bunuri; prezentarea de tabele definitive cu toate întreprinderile industriale, comerciale, de transport, etc., precum și a imobilelor și terenurilor cu toate datele economice, precum și modificările survenite de la 12 septembrie la 1 decembrie 1944. În plus, guvernul român era acuzat că persoanele însărcinate cu administrarea bunurilor nu sunt competente, iar numirea acestor persoane în funcții de administratori n-a avut nimic comun cu interesele administrației. O altă acuzație era aceea potrivit căreia se risipeau averile ce urmau a fi păstrate conform art. 8 prin întocmirea statelor de plată exagerate și fixarea de salarii mari de către administratorul numit de Ministerul Economiei Naționale³¹.

Memoriul-protest a fost discutat în cadrul ședinței Consiliului de Miniștri din 22 decembrie 1944, iar Nicolae Rădescu a cerut luarea de măsuri ferme. Cu această ocazie, Aurel Leucuția propunea înființarea unui Minister al Bunurilor Inamice argumentând că în Ardeal "sunt averi mari care trebuie administrate, sunt sute de comune părăsite în Ardeal și Banat, sunt sute de mii de hectare, suprafețe întinse de teren, rămase fără stăpân"³². În privința administratorilor și comisarilor incompetenți, Leucuția a demonstrat că aceștia sunt împuși cu forța de anumite grupuri de muncitori.

În continuarea ședinței a fost discutat procentul de 20 % capital inamic, argumentându-se că este prea mic pentru a putea cataloga societatea drept bun inamic. Leucuția a propus sistemul folosit în 1916: în loc să se pună sechestru pe societăți, să se pună sechestru pe acțiunile străine și să se dea dreptul persoanelor împuternicite să reprezinte acțiunile lor în adunările generale³³.

În această perioadă, între C.R.P.A.A. și delegații Comisiei Aliate de Control s-au purtat o serie de discuții privitoare la dreptul creditorilor privilegiați, ipotecari și chirografari de a proceda la realizarea creanțelor lor asupra întreprinderilor cuprinse în prevederile art. 8, conform principiilor generale de drept. Delegații Comisiei Aliate de Control n-au acceptat punctul de vedere al părții române, susținând că Națiunile Unite (mai exact, U.R.S.S.) au drept de prioritate asupra oricărui creditor, fără a ține seama că creanțele românilor gravau aceste patrimonii înainte de 23 august 1944. O altă problemă controversată a fost cea a actelor normale de exercitare a comerțului și de funcționare a întreprinderilor ale căror acțiuni erau deținute în proporție de peste 20 % de persoanele prevăzute de art. 8. Delegații Comisiei Aliate de Control susțin că o continuare a executării comerțului presupunea înstrăinarea mărfurilor și acestea fiind greu de înlocuit în condițiile economiei românești din acea vreme, ei nu acceptă să primească o monedă care ar fi supusă deprecierii. Punctul de vedere al delegaților Comisiei Aliate de Control era de natură a aduce grave perturbări în viața economică a țării, deoarece însemna scoaterea din circuitul economic a unei importante cantități de bunuri și acest lucru ducea la paralizarea activității unui număr important de întreprinderi. Divergențele, semnalate în cursul discuțiilor, au fost sintetizate într-o notă redactată de C.R.P.A.A. și înaintată în 6 ianuarie 1945 către Comisia Aliată de Control³⁴.

Începutul anului 1945 a fost momentul când C.R.P.A.A. a întreprins unele demersuri pe lângă Comisia Aliată de Control pentru ca societățile din România cu capital sau participații cehoslovace, deținute de persoane aflate în teritoriul cehoslovac ocupat, să fie exceptate de la prevederile art. 8. Răspunsul Comisiei Aliate de Control a fost negativ. În legătură cu exceptarea de la internare a cetățenilor germani și unguri de origine evreiască, prevăzută în anexa A la art. 2, C.P.R.A.A. a intervenit la Comisia Aliată de Control în sensul ca și bunurile acestei categorii de cetățeni să fie exceptate de la regimul conservării prevăzut de art. 8. Comisia Aliată de Control a răspuns că "în principiu,

*dispozițiile art. 8 nu se pot schimba în ceea ce privește bunurile și valorile aparținând persoanelor de naționalitate evreiască și care sunt cetățeni supuși germani și unguri sau locuiesc pe teritoriul acestor țări sau țărilor ocupate de germani și unguri*³⁵.

Funcționarea Comisariatului General pentru preluarea, conservarea, controlul, administrarea și lichidarea unor întreprinderi și bunuri a continuat să se desfășoare anevoios și rezultatele activității sale să fie minime. Acest fapt a determinat noi presiuni din partea Comisiei Aliate de Control pentru urgentarea aplicării art. 8 din Convenția de Armistițiu. În fața acestei situații, guvernul român a luat în considerare, la începutul lunii februarie 1945, înființarea unui organism nou, autonom, "în măsură să poată să-și formeze o doctrină și o jurisprudență, care să cuprindă liniile largi și permanente ale rezolvării tuturor problemelor ce se vor pune"³⁶. Mihail Romniceanu, ministrul de finanțe, sublinia că noua instituție "este o persoană juridică de drept public, care are dreptul să facă orice fel de control și să exercite orișice fel de acțiune de supraveghere, luând orice fel de măsuri în administrarea acestor bunuri"³⁷. Bunurile Grupului Etnic German și bunurile criminalilor de război nu intrau sub jurisdicția proiectatei instituții, deoarece s-a dorit o distincție netă între bunurile care puteau să constituie gajul comun al aliaților și bunurile care serveau pentru despăgubirea pretențiilor statului român. Este demn de menționat faptul că Lothar Rădăceanu și Petru Groza au încercat, în cadrul discuțiilor, să impună introducerea unui muncitor drept administrator sau custode în societățile vizate de art. 8, urmărindu-se astfel legiferarea practicilor abuzive de a impune, prin forță, administratori semianalfabeți³⁸.

Proiectul de lege a fost definitivat și a intrat în vigoare prin Decretul-lege pentru înființarea Casei de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice (Legea nr. 91/1945)³⁹. Începând cu 9 februarie 1945 se înființa, sub autoritatea tutelară a Ministerului Finanțelor, Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice (C.A.S.B.I.). Această instituție avea următoarele atribuții: de a administra bunurile mobile și imobile aparținând persoanelor prevăzute de art. 8 al Convenției de Armistițiu, de a supraveghea și controla administrarea întreprinderilor comerciale sau industriale al căror capital aparținea în proporție de cel puțin 20 % persoanelor menționate precum și întreprinderile "care au funcționat sub controlul financiar netăgăduit" (s.n.-F.B.) al persoanelor vizate de art. 8. Această ultimă prevedere va da naștere, prin ambiguitatea formulării, la numeroase abuzuri în aplicarea legii. C.A.S.B.I. era un organism cu multiple prerogative. El stabilea normele de desfășurare a activității comerciale și industriale a întreprinderilor din subordinea sa, hotăra oportunitatea și modul de lichidare a întreprinderilor, precum și folosirea soldului rezultat (conform art. 4 al legii), putea controla registrele oricărei întreprinderi bancare, comerciale și industriale sau oricărei persoane fizice sau juridice, de drept public sau privat (art. 7). Autoritățile statului erau obligate să

se conformeze deciziilor C.A.S.B.I., iar ofițerii și agenții de poliție judiciară trebuiau să acorde sprijin, în caz de necesitate, personalului C.A.S.B.I. (art. 7 și 24).

Conducerea C.A.S.B.I. era asigurată de un consiliu de administrație, compus dintr-un președinte *"ales dintre personalitățile cu o competență recunoscută, în materie financiară, tehnică sau economică"* (s.n.-F.B.) și câte un delegat al Ministerului Finanțelor, Ministerului Economiei Naționale, al C.R.P.A.A., al Institutului Central de Statistică, al Ministerului Muncii, precum și unul dintre administratori și directorul general al Casei de Finanțare și Amortizare. Consiliul de Administrație hotăra modul de organizare și funcționare al C.A.S.B.I., împărțirea pe direcțiuni, servicii și secțiuni. Încadrarea cu personal era stabilită tot de către Consiliul de Administrație. Era prevăzută și instituirea, pe lângă C.A.S.B.I., a unui corp de inspecție și control.

Orice neexecutare a cererilor, deciziilor sau ordinelor date de către C.A.S.B.I., în cazul persoanelor fizice și a membrilor organelor persoanelor juridice, atrăgea după sine o pedeapsă cu 1-3 ani închisoare și cu 100.000-500.000 amenda. Aceleași sancțiuni se aplicau și persoanelor care ar fi sustras sau distrus bunurile care intrau în prevederile legii nr. 91/1945 (art. 23).

Rolul Ministerului Finanțelor era redus numai la darea directivelor generale, aprobarea bugetului C.A.S.B.I., numirea directorului general precum și la încadrarea sau scoaterea de sub prevederile art. 8 al Convenției de Armistițiu a anumitor patrimonii.

Simultan cu decretul-lege pentru înființarea C.A.S.B.I., Consiliul de Miniștri elabora un Jurnal⁴¹ prin care se hotăra înființarea, în cadrul fiecărei prefecturi de județ, a unui Oficiu al Bunurilor Inamice (O.B.I.). Acestea urmau a fi organe teritoriale, exterioare, ale C.A.S.B.I., având rolul de a accelera operațiile de identificare, custodie, control și administrare a bunurilor, drepturilor și intereselor inamicilor României. Fiecare oficiu era compus din două servicii: serviciul bunurilor urbane, ce funcționa pe lângă prefectura de județ, și serviciul bunurilor rurale, pe lângă Camera Agricolă județeană. Atribuțiile O.B.I. constau în identificarea, evaluarea și supravegherea bunurilor menționate de art. 8 al Convenției de Armistițiu.

În 20 februarie 1945 este publicată, *"în scopul de a satisface cât mai complet cerințele art. 8 din Convenția de Armistițiu"*, (s.n.-F.B.) o lungă listă cuprinzând cetățenii germani și unguri, persoanele indiferent de naționalitatea lor având sediul sau reședința în Germania, Ungaria sau teritoriile ocupate de aceste state precum și persoanele care au părăsit țara odată cu retragerea armatelor germane.

În 6 martie se instaurează guvernul dr. Petru Groza iar autoritățile sovietice, împotriva rapacității lor obișnuite, fac câteva concesii menite să consolideze poziția noului guvern în fața opiniei publice. În 8-9 martie are loc schimbul de telegrame între Petru Groza și Tătărescu, pe de o parte, și Stalin, pe

de alta, referitoare la *"consimțirea Kremlinului ca întreg Ardealul să treacă în administrația guvernului de la București"* (s.n.-F.B.)⁴¹. Următorul gest de "bunăvoință" din partea Moscovei a fost mai puțin vizibil pentru publicul larg. În 23 martie 1945 era legiferată reforma agrară. Prin art. 3 al legii treceau în proprietatea statului român următoarele bunuri agricole cu inventarul viu și mort afectat lor: *"pământurile și proprietățile agrare de orice fel aparținând cetățenilor germani și cetățenilor români, persoane fizice sau juridice, de naționalitate (origine etnică) germană, care au colaborat cu Germania hitleristă (lit. a) precum și: pământurile celor care s-au refugiat în țările în care România este în stare de război, ori s-au refugiat în străinătate după data de 23 august 1944"* (lit. c)⁴². Aceste categorii de bunuri agricole erau vizate de art. 8 al Convenției de Armistițiu și statul român se angajase *"să nu permită exportul sau exproprierea sub orice formă a proprietății (s.n.-F.B.) fără autorizația Înalțului comandament aliat (sovietic)*. Rezulta de aici că exproprierea proprietăților agricole germane s-a făcut cu avizul sovieticilor care își puteau permite să pară generoși mai ales că Rusia nu de terenuri agricole ducea lipsă.

Interesul Rusiei era captat de întreprinderile industriale și presiunile făcute asupra C.A.S.B.I. tocmai un asemenea domeniu îl vizau. În acest sens, în județe au început să fie organizate Oficiile Județene ale Bunurilor Inamice și acțiunea de inventariere a început, dar ea se derula cu mai mult succes în județele unde numărul proprietăților intrând în cuprinsul art. 8 era mai mic. De exemplu, în județul Covurlui, O.B.I. a fost organizat, în luna martie 1945, și trimitea pe adresa C.A.S.B.I., o adresă din care rezulta că în Galați au funcționat, sub formă de sucursale, cinci societăți: Schenker & Co.S.A.R. pentru transporturi internaționale, cu sediul în București; Wilhem Scherg & Co S.A., pentru fabricarea și vânzarea de postav, cu sediul în Brașov; Confecțiuni Scherg S.A., pentru vânzare de îmbrăcăminte, sediul central în București; Iuliu Meinel S.A., comerț de coloniale și alimente, cu sediul central în București; Mueller Cereal-Export S.A., export de cereale, sediul în Brăila. Nici una din firme nu funcționa, iar unele aveau birourile ocupate de ruși⁴³.

Pe baza unor astfel de date sumare C.A.S.B.I. identificase, până pe 27 mai 1945, 605 întreprinderi cu participare de capital inamic și 1263 creanțe inamice. Totalul averii inamice se cifra la 33,1 miliarde lei⁴⁴. Cifrele avansate mai sus trebuie privite cu multă rezervă deoarece reflectau doar o mică parte a realității. În județul Maramureș, Oficiul Județean al Bunurilor Inamice s-a înființat abia la 1 iunie 1945, iar delegatul C.R.P.A.A. comunica prin raportul nr. 32728/27 iulie 1945 că tabelele cu bunuri inamice n-au fost întocmite din cauza numărului insuficient de funcționari⁴⁵. În Năsăud, Oficiul Județean al Bunurilor Inamice, deși înființat la 20 mai 1945, nu era organizat nici în luna iulie "datorită lipsei aproape totale de personal și a unei înveredate carențe de autoritate de care da dovadă Prefectura de Județ"⁴⁶. Deci, situația prezentată de C.A.S.B.I. în luna mai 1945 are doar o valoare orientativă.

Interesul U.R.S.S. în problema bunurilor germane din România a fost reiterat cu prilejul semnării la Moscova a acordului româno-sovietic privind livrările reciproce de mărfuri, în 8 mai 1945. Acesta prevedea posibilitatea înființării de întreprinderi mixte sovieto-române în diverse ramuri ale economiei. De fapt, România își înstrăina, practic, independența economică în favoarea puternicului vecin de la Răsărit. Societățile mixte, denumite, în general, "Sovrom" trebuiau să asigure participarea U.R.S.S. în agricultură, industrie (metalurgică, petroliferă, a lemnului, alimentară și textilă), transporturi navale și aeriene, bănci⁴⁷. Fiecare din părțile contractante deținea 50 % din acțiuni, dar acest procent reprezenta, mai exact, înstrăinarea a 50 % din proprietatea românească față de un aport sovietic reprezentat mai ales de fostele proprietăți germane. Guvernul SUA a protestat împotriva creării companiilor *SOVROM*, pe motiv că ele nu numai că împiedicau interesele oamenilor de afaceri americani de a juca un rol în viața economică a României, dar și că, prin transferul fostelor proprietăți germane și al acțiunilor la noile companii, ele privau SUA de partea ce i se cuvenea în mod legal din patrimoniul german⁴⁸. Generalul Schuyler, reprezentantul SUA în C.A.C., a înaintat mai multe scrisori de protest către generalul Susaikov, referitoare la transferarea bunurilor proprietate germană la noile companii *Sovrom* dar singurul răspuns primit a fost că protestele au fost înaintate la Moscova⁴⁹.

Prima societate mixtă a fost "Sovrompetrol", întemeiată prin convenția semnată la 17 iulie 1945, dată la care Uniunea Sovietică nu avea nici un drept asupra acțiunilor germane, neexistând un tratat de pace cu Germania sau cu România, iar guvernul Groza era un guvern provizoriu. Tot la 17 iulie 1945 au început lucrările Conferinței de la Postdam, care vor încheia la 2 august. Totuși, U.R.S.S. nu mai așteaptă hotărârile acestei conferințe care îi vor da dreptul să dispună de averile germane din România. Încă din 8 iulie 1945, Lucrețiu Pătrășcanu elaborează Decretul-lege pentru reglementarea transferului acțiunilor trecute în patrimoniul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste, prin care treceau în patrimoniul U.R.S.S.⁵⁰ acțiuni ale societăților românești de petrol în valoare de 1759,8 milioane lei și acțiuni ale băncilor românești în valoare de 543.193.020 lei.

Abuzurile sovietice în interpretarea art. 8 se numără printre motivele invocate în memoriul ministrului de finanțe Mircea Durmă prin care acesta își motiva, în iulie 1945, demisia din guvern: "... conform art. 8, România s-a obligat să nu permită înstrăinarea bunurilor germane sau ungare și să le păstreze conform instrucțiunilor Înalțului Comandament Aliat. Din aplicarea acestei dispozițiuni Înalțul Comandament Sovietic a considerat proprietate inamică toate bunurile comandate din Germania sau Ungaria de firme sau persoane particulare române și care se aflau în vămi și pentru care nu se efectuase plata. Toate aceste bunuri au fost ridicate de Înalțul Comandament Sovietic"⁵¹.

C.A.S.B.I. era nevoită să lucreze într-un regim ingrat fiind supusă atât abuzurilor sovietice, cât și intereselor de tot felul promovate de potențaii vremii. Înainte de a-și da demisia, Mircea Durmă încercase să înlocuiască toți vechii administratori, fixând ca termen pentru încheierea operațiunii data de 26 iunie 1945. În ședința Consiliului de Miniștri din 13 iunie 1945 Petru Groza ridică problema activității C.A.S.B.I., sesizând deficiențe numeroase: "Am văzut întreprinderi cum este Societatea de Asigurare a Agronomilor Transilvania, ale cărei acțiuni aparțin 95 % inamicului, privitor la care nu s-a luat nici o măsură (...). Societățile acestea nu sunt, la fața locului, prin nimic controlate. Ele pot sustrage capitaluri și vinde imobile (...). Mă gândesc la toate instituțiile bancare, la întreprinderile industriale de tot felul, de toate categoriile, începând de la industriile de petrol și până la cele pentru exploatarea aurului și constat că nu sunt controlate"⁵². După acest aspru rechizitoriu, Groza identifica și principala cauză a haosului de la C.A.S.B.I. "N-avem la instituțiile mai de seamă oameni de încredere. Fiecare căutăm să ne plasăm câte un om, fără să vedem ce poate și fără să vedem câtă încredere putem avea în el (...). Se fac numiri de dragul obrazului"⁵³. Proteste împotriva modului abuziv de interpretare a Convenției de Armistițiu au continuat să se facă auzite și în vara anului 1945. Într-un raport consacrat acestei probleme erau menționate următoarele: "În aplicarea art. 8 Rusia nu avea dreptul să ridice nimic, noi aveam doar datoria să păstrăm tot ce aparținea statului și cetățenilor germani. Rușii, nerespectând însă armistițiul, au ridicat din vamă tot ce era de proveniență germană, mărfuri care erau proprietatea negustorilor români sau erau cumpărate de stat, mărfuri în valoare de 30 miliarde lei. Dar au făcut mai mult, au intrat în prăvălii și în depozite și unde au găsit mărfuri fabricate în Germania, dar care erau de proprietate românească, le-au ridicat. Astfel, au luat mașini de tot felul, materiale fotografice și produse farmaceutice, așa încât românii mor azi cu zile și nu mai găsesc doctorii"⁵⁴.

Protestele României rămân zadarnice și U.R.S.S., având și girul hotărârilor de la Postdam, trece la crearea de noi sovromuri după aceeași rețetă: 50 % foste capitaluri germane și 50 % capital românesc. La 19 iulie 1945 se constituie Societatea pe acțiuni de Navigație Sovieto-Română "Sovromtransport"⁵⁵, în 8 august este semnată o convenție privind înființarea Societății Sovieto-Române de Aviație Civilă "TARS"⁵⁶, iar în 14 august 1945, tot pe baza unei convenții între guvernele român și sovietic, se înființează Banca Sovieto-Română sub forma Societății anonime "Sovrombanc"⁵⁷.

În paralel cu constituirea de sovromuri, autoritățile sovietice au intensificat presiunile, asupra C.A.S.B.I. pentru urgentarea inventarierii bunurilor ce intrau în preverderile articolului 8. C.A.S.B.I., la rândul său, trimite județelor comunicatul cu numărul 24 600/23 octombrie 1945, prin care cere depunerea imediată a datelor despre bunurile inamice⁵⁸. Oficiul Județean al Bunurilor Inamice de pe lângă prefectura Iași informa C.A.S.B.I., cu adresa nr. 7

465/2 noiembrie 1945, că "atât în cuprinsul orașului cât și în cel al jud. Iași nu existau întreprinderi comerciale, industriale sau bancare, nici mărfuri fabricate sau semifabricate, care să aparțină persoanelor ale căror bunuri se încadrează în prevederile art. 8 din Convenția de Armistițiu"⁵⁹. Nu toate Oficiile Județene au executat cu aceeași promptitudine instrucțiunile C.A.S.B.I. Astfel, prefectura județului Dorohoi răspundea abia la 4 martie 1946, informând, prin adresa 362, că "în județul nostru nu sunt bunuri care să se încadreze în articolul 8 și nici întreprinderi care acționează cu capital inamic"⁶⁰. Prefectura județului Muscel trimitea un răspuns similar abia la 24 aprilie 1946⁶¹.

Proteste au continuat referitoare la aplicarea art. 8 Uniunea Populară Maghiară – Comitetul Central Cluj – protestează prin adresa nr. 2691/1945 cu privire la inventarierea bunurilor unor cetățeni maghiari în comuna Crasna, județul Sălaj. Ministrul Afacerilor Interne evidențiază în răspunsul său că bunurile au rămas în păstrarea proprietarilor, dar intră în administrarea C.A.S.B.I., întrucât persoanele în cauză au cetățenie maghiară și sunt nerefugiați⁶². Prin telegrama nr. 695/16 aprilie 1946, Comitetul Democrat Evreesc Sighet și județul Maramureș protestează contra măsurilor luate de C.A.S.B.I. de a inventaria bunurile evreiești și cere scoaterea acestora de sub competența C.A.S.B.I., amenințând că "în caz contrar nu ne asumăm răspunderea pentru atitudinea populației evreiești"⁶³. Prefectura jud. Mureș trimite și ea un protest împotriva acțiunilor C.A.S.B.I. de inventariere a bunurilor deportaților evrei⁶⁴.

Comunitatea germană din România a adresat guvernului român un memoriu la 15 mai 1946, prin care protestează împotriva prevederilor legii agrare din 23 martie 1945, prin care toți sașii și șvabii care erau membri ai Grupului Etnic German sunt expropriați fără despăgubire, uneori fiind deposedați chiar și de case, iar pământurile bisericilor aparținând sașilor și șvabilor sunt și ele expropriate, în contradicție cu art. 8 din legea agrară. Protestul viza și două proiecte de lege prin care urmau a fi expropriate și bunurile industriale și comerciale, precum și imobilele urbane ale tuturor sașilor și șvabilor care ar fi fost membri ai Grupului Etnic German. Al doilea proiect de lege urmărea exproprierea tuturor instituțiilor culturale ale minorității germane, inclusiv renumitul muzeu Brukenthal din Sibiu. Memoriul se încheie printr-o comparație între situația germanilor și cea a maghiarilor din Ardeal, subliniind favorurile de care se bucura cea de-a doua minoritate și cerând încetarea imediată a acestei discriminări⁶⁵. Situația din Ardeal a creat cele mai multe probleme C.A.S.B.I. Bunurile de aici, aparținând germanilor și maghiarilor, aveau statute juridice diferite și creau probleme de încadrare în prevederile legislației referitoare la bunurile inamice. Oficiul județean al Bunurilor Inamice din jud. Someș cere, prin adresa nr. 461/20 noiembrie 1945, lămuriri asupra situației cooperativelor "Kozjdeti Szovetkezet" (Cooperativa pentru bunăstarea publică) și "Nemzeti Onaltsitasi Alap" (Fondul Național pentru a deveni

independent). Prima cooperativă fusese subvenționată prin fonduri obținute de la ministrul de interne din Ungaria. Cooperativele aveau destinația de ajutor social, aplicat însă în spirit șovin. Situația acestor bunuri era incertă. Astfel, "o parte din bunuri au fost inventariate la C.A.S.B.I., o parte nu, după cum au interpretat organele administrativă care sunt bunuri absenteiste sau bunuri ale statului român (...). În tot Ardealul de Nord, și în special în secuime, sunt imobile de miliarde de lei. Se impune clasificarea situației lor"⁶⁶.

Activitatea C.A.S.B.I., în prima jumătate a anului 1946, a continuat să fie marcată de o intensificare a eforturilor de identificare a bunurilor inamice, în acest sens fiind solicitat frecvent sprijinul Ministerului Afacerilor Interne. Prin adresa 8909/25 februarie 1946, C.A.S.B.I. informează Ministerul Afacerilor Interne că un oarecare Ion Constantinescu din București oferea spre vânzare un autocamion Opel Blitz rămas de la armatele germane și se părea că deținea mai multe astfel de mașini ascunse într-un sat din apropiere de Ploiești. C.A.S.B.I. sublinia că aceste autocamioane se încadrează în prevederile legii nr. 91/1945, ca bunuri inamice, și solicită efectuarea de cercetări pentru identificarea și inventarierea respectivelor bunuri⁶⁷. Printr-o altă adresă, din 20 martie 1946, C.A.S.B.I. cerea sprijinul Ministerului Afacerilor Interne pentru ca autoritățile din județe să comunice Oficiilor Județene ale Bunurilor Inamice, titlurile de proprietate, dovada cetățeniei fostului proprietar, adeverința fiscalului care să ateste pe numele cui figurează în rol imobilul și ce valoare locativă are, în vederea realizării unui dosar pentru fiecare bun în parte⁶⁸.

În luna februarie 1946, acțiunile societăților de asigurare românești care au aparținut germanilor precum și patrimoniile și acțiunile întreprinderilor, reprezentanților și societăților germane din România ies de sub administrația C.A.S.B.I. și sunt predate către Administrația Generală a Asigurărilor de Stat din U.R.S.S. Transferul acțiunilor era reglementat prin legea nr. 75/1946⁶⁹. Următoarele transferuri de proprietate către U.R.S.S. au fost reglementate prin legea nr. 182/1946⁷⁰. Proiectul de lege a fost întocmit de Lucrețiu Pătrășcanu și prevedea predarea către U.R.S.S. a activelor germane din România (art. 1), iar prin art. 4 erau excluse orice pretenții față de U.R.S.S. în privința acestor active trecute în patrimoniul sovietic. Nu se pomenea nimic de pasivele societăților și întreprinderilor în cauză.

Pe lângă această gafă de proporții, guvernul român iniția, totuși, un demers pozitiv pentru România. Mai întâi, printr-o scrisoare a ministrului de externe⁷¹, Gheorghe Tătărescu, către generalul-colonel Susaikov și apoi printr-un raport al guvernului român⁷² către V.P. Vinogradov, șeful de Stat Major al C.A.C. este solicitată deblocarea tuturor bunurilor aparținând cetățenilor români absentești și deportaților care fuseseră trecute în administrarea C.A.S.B.I., ca urmare a modului defectuos în care a fost interpretată aplicarea art. 8 al Convenției de Armistițiu. Prin scrisoarea din 24 aprilie 1946, generalul I. Z. Susaikov informează guvernul român că guvernul sovietic este de acord cu

ridicarea sechestrului asupra bunurilor personale ale cetățenilor români ce se găseau la 12 septembrie 1944 și ulterior în teritoriul Germaniei și Ungariei sau în țări ocupate, dar în legătură cu "industriile comerciale productive și a depunerilor de valoare și valorilor" acestea vor putea fi deblocate doar după ce predarea a tot ce a fost activ german în România către U.R.S.S. se va fi încheiat⁷³.

Blocajele absurde ordonate de C.A.C. în privința unor bunuri creau dificultăți economiei românești. În primăvara anului 1946 România se confrunta cu o acută lipsă de semințe pentru culturile de primăvară, în vreme ce zeci de vagoane de semințe gajate la diverse bănci și întreprinderi nu puteau fi utilizate, deoarece se găseau în administrarea C.A.S.B.I.⁷⁴.

Serviciul Identificări din cadrul C.A.S.B.I. transmite în primăvara anului 1946 o serie de precizări către organele din teritoriu. Prefectura județului Rădăuți este înștiințată prin telegramele nr. 23430 și 46269/1946 că bunurile rămase de la ungurii din comunele Dornești, Măneuți și Țibeni, plecați în Ungaria în anul 1940/1941 nu cad în prevederile art. 8 din Convenția de Armistițiu, deci nu fac obiectul administrării C.A.S.B.I.⁷⁵. Prin circulara nr. 4203/1946 prefectii județelor Trei Scaune, Ciuc, Odorhei, Mureș, Năsăud, Maramureș, Satu Mare, Someș, Sălaj și Cluj, sunt rugați de către C.A.S.B.I. să ia măsuri pentru ca autoritățile administrației locale să facă deosebire între bunurile fostului Grup Etnic German (Volksbund, Nemeth Haz) din Ungaria, care este persoană juridică de drept public, ce intrau în patrimoniul statului român și bunurile germane ce intra în administrarea C.A.S.B.I.⁷⁶. În țară se comiseseră numeroase abuzuri, prevederile legii nr. 91/1945 fiind eronat interpretate. C.A.S.B.I. e nevoită să trimită precizări chiar către Ministerul Afacerilor Interne, în legătură cu situația unor bunuri din nordul Transilvaniei în sensul că întreprinderile constituite pe baze cooperative sau altfel și unde componenții de participare având statul maghiar (care în mod obișnuit a finanțat astfel de operațiuni), trec sub administrația și controlul C.A.S.B.I., dacă întrunesc caracterul inamic precizat de art. 2 din legea 91/1945. Relativ la situația unor bunuri de drept public care în trecut au aparținut statului maghiar, acestea trec în patrimoniul statului român (conform adresei Nr. 26 614/3 septembrie 1945 a C.R.P.A.A.) și doar bunurile care au aparținut statului german intra sub administrația C.A.S.B.I.⁷⁷.

Dificultăți deosebite a întâmpinat C.A.S.B.I. cu administrarea bunurilor rurale. Majoritatea acestor bunuri (terenuri agricole, vii, livezi, ferme, grădini de zarzavat) au fost arendate prin Camerele Agricole. Pentru restul bunurilor (păduri, terenuri virane și clădiri rurale) trebuiau numiți custozi și exercitată asupra lor o atentă supraveghere, deoarece fusese constatată distrugerea lor progresivă, înstrăinări sau furturi de materiale. Spre a pune capăt acestei situații C.A.S.B.I. a cerut și obținut acordul Ministerului Afacerilor Interne pentru numirea notarilor în posturi de administrator general în fiecare comună.

Atribuțiile notarilor erau limitate la controlul organelor în subordine (administratori, paznici), la executarea contractelor de arendare și la evidența sumelor încasate din exploatarea bunurilor. Pentru activitatea depusă de notari în folosul C.A.S.B.I. urma a li se stabili o retribuire⁷⁶. Apelul făcut de C.A.S.B.I. către M.A.I. pentru a-i putea numi pe notari ca administratori generali este firesc, având în vedere că în țară existau 33 066 bunuri rurale inamice identificate răspândite în 1225 comune din 37 județe⁷⁷, după cum urmează:

TABELUL BUNURILOR RURALE INAMICE*

Județul	Numărul de comune	Numărul proprietăților inamice
Alba	52	346
Arad	83	2501
Botoșani	2	2
Bacău	6	9
Buzău	2	3
Brașov	27	1029
Bihor	46	174
Caraș	14	769
Câmpulung	1	2
Dâmbovița	6	14
Ciuc	27	81
Făgăraș	18	500
Ialomița	2	2
Iași	3	3
Constanța	1	1
Hunedoara	47	85
Ilfov	8	18
Maramureș	14	34
Mureș	101	2359
Mehedinți	4	7
Muscel	1	1
Năsăud	38	2681
Odorhei	59	247
Prahova	17	110
Roman	1	1
Rădăuți	1	1

Someș	55	186
Severin	30	367
Satu Mare	56	260
Sălaj	101	461
Suceava	1	2
Sibiu	38	1347
Târnava Mare	91	2483
Târnava Mică	22	969
Turda	41	881
Trei Scaune	92	5329
Timiș-Torontal	120	9798

Administrarea bunurilor urbane inamice era incomparabil mai ușoară dat fiind numărul lor mult mai mic și situarea în mediul urban unde numărul de funcționari era suficient.

Începerea lucrărilor Conferinței de Pace de la Paris a dat ocazia guvernului român să încerce obținerea unei ameliorări în privința situației bunurilor inamice. În *Observațiuni asupra proiectului de Tratat de Pace dintre Națiunile Unite și România* (s.n.-F.B.), diplomații români subliniază că "În baza Acordului de la Postdam, drepturile aliate trecute prin constrângere, în timpul războiului, în proprietate germană, au fost trecute în posesiunea Guvernului sovietic, fără a ține seama de drepturile foștilor proprietari aliați"⁸⁰. În același timp s-a cerut să se specifice ce se înțelege prin termenul *avoirs allemands*, întrucât "guvernul sovietic interpretează că acest termen înseamnă numai activele, și, în consecință, a refuzat să se recunoască pasivele ce grevează bunurile foste germane"⁸¹. Dacă punctul de vedere sovietic era acceptat, România risca să plătească, pe baza art. 24 din tratat, toate creanțele pe care supușii aliați le aveau față de bunurile germane din România, creanțe pe care URSS refuza să le onoreze.

Opoziția românească, refugiată la Paris, a redactat mai multe memorii, cuprinzând observații asupra proiectului de tratat de pace cu România. În memoriul din luna octombrie 1946, se arăta, referitor la paragraful 8 al art. 23, că într-o serie de cazuri URSS a obligat România să-i cedeze bunuri aliate pe care le-a catalogat în mod abuziv drept "averi germane", cum era cazul societăților petroliere franceze și belgiene "Columbia" și "Concordia". Se argumenta că, în asemenea cazuri, "restituirea către proprietarii inițiali nu poate și nu trebuie să depindă de România" (s.n.-F.B.)⁸².

În cadrul aceluiași memoriu se apreciază că valorile germane din România, transferate de către Consiliul de control pentru Germania în patrimoniul URSS, cuprind cca. 35 % din toate marile întreprinderi industriale și financiare românești, după cum urmează: 397 întreprinderi comerciale și

industriale, 33 firme petrolifere și 97 bănci și firme de asigurare cu un capital total de acțiuni de peste 31 milioane ..(1938) și având un activ total de aproximativ 200 milioane. Și memoriul opoziției amintește de transferurile de proprietăți aliate și de refuzul URSS de a recunoaște datoriile întreprinderilor preluate, precizând că "autoritățile sovietice au silit pe românii care au datorii față de Germania sau față de supușii germani să le plătească lor aceste datorii, fie în aur, fie în mărfuri, sau la cursul de 50 de mărci actuale pentru o marcă de timp de război"⁸³. Memoriul cere, o dată în plus, definiția precisă a expresiilor "germani", "bunuri germane" și "valori germane".

Proteste din cadrul Conferinței de Pace de la Paris nu impresionau autoritățile sovietice din România. Acestea au continuat, beneficiind de prevederile legii nr. 182/1946, preluarea activelor germane. În 3 aprilie 1946, prin Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 388, treceau în proprietatea URSS toate valorile germane cuprinse în tablourile 1, 2 și 3 ale C.A.S.B.I.⁸⁴, deschizându-se calea transferurilor masive de proprietate (vezi J.C.M. nr. 1180/1946, J.C.M. nr. 1862/1946, J.C.M. nr. 444/1947) către URSS.

Patrimoniul administrat de C.A.S.B.I. s-a diminuat în 1946 nu numai prin transferurile de proprietate către URSS, ci și prin scoaterea din administrarea sa a bunurilor cetățenilor maghiari din România. Normele de restituire a acestor bunuri au fost fixate prin legea nr. 998/1946, publicată în Monitorul Oficial nr. 270 bis din 30 noiembrie 1946. În același timp, prin adresa nr. 1212 din 19 octombrie 1946 către președintele Consiliului de Miniștri, C.A.C. dispunea scoaterea de sub prevederile art. 8 din Convenția de Armistițiu a bunurilor aparținând cetățenilor români absenteiști. Restituirea acestor bunuri către proprietarii lor se face potrivit legii nr. 826/1946⁸⁵, combinată cu legea nr. 998/1946, pe baza avizului unor Comisii, prin decizia Comisariatului General al guvernului pentru Legăturile cu C.A.C. Aceste comisii funcționau în cadrul Comisiei Române de Legătură cu C.A.C. Bunurile care nu se restituiau proprietarilor treceau sub administrarea statului român.

Activitatea C.A.S.B.I. era îngreunată de practicile deja menționate de numire a administratorilor pe criterii politice sau pe baza ancestralului nepotism românesc. Datorită modului dezastruos de conducere a întreprinderilor, C.A.S.B.I. a fost nevoită să schimbe adesea administratorii la o serie de firme precum: S.A. Plumb & Zinc-Baia Mare, Fabrica de Ghiață Artificială-Dej, Fabrica de Asfalt "Dr. Bela Agoston" - Ibănești-Mureș, Banca Ungaro-Italiană din Cluj, tipografia N. Anwender & Fiul-Timișoara⁸⁶. Proasta administrare a acestor bunuri este recunoscută chiar de guvernul român, care acuza numeroase lipsuri rezultate din administrarea nechibzuită⁸⁷. Cheltuielile cu administrarea bunurilor inamice erau estimate la 30 iunie 1946 la 315 251 dolari⁸⁸, o sumă considerabilă cheltuită doar pentru executarea art. 8 din Convenția de Armistițiu.

Activitatea Delegației române la Conferința de Pace de la Paris nu s-a soldat cu rezultate cât de cât notabile întrucât, așa cum afirma ministrul Ion

Christu la 16 decembrie 1946, "hotărâsem să evităm orice manifestare care ar fi putut să fie interpretată ca o reclamație în ce privește felul cu *a fost aplicată Convenția de Armistițiu*" (s.n.-F.B.)⁸⁹. În privința art. 25 din proiectul Tratatului de pace care prevedea cedarea bunurilor germane din România către U.R.S.S., delegația română a evitat să mai facă fie și numai acele referiri cuprinse în memoriul din 30 iulie 1946. Explicația acestei atitudini e oferită tot de ministrul Christu: "am hotărât să facem observații numai cu privire la acele texte care nu au implicații exclusiv asupra relațiilor româno-sovietice"⁹⁰. O astfel de atitudine nu putea să ducă decât la un rezultat precum acela reflectat de conținutul art. 26 din Tratatul de Pace încheiat între România și Puterile Aliate și Asociate: "România recunoaște că Uniunea Sovietică are dreptul la toate averile germane din România care au fost transferate Uniunii Sovietice de către Consiliul de Control pentru Germania și se obliga să ia toate măsurile necesare spre a înlesni asemenea transferuri"⁹¹. Pentru executarea de către România a acestui articol era estimată în 26 februarie 1947 a fi necesară suma de 50 milioane⁹².

Încheierea tratatului de pace a făcut să apară absolut necesară crearea unui organism care să prevadă și să stabilească modalitățile de aplicare și executare a tratatului. Executarea art. 25 ar fi urmat să fie asigurată de două unități din cadrul acestui organism: Unitatea Restituirilor și Despăgubirilor Interne, care trebuia să aibă în competența sa art. 25 și 30 și Unitatea Bunurilor Germane și Bunuri Românești din Germania, ce urma să aplice dispozițiile cuprinse în art. 25 și 28 din tratat. C.A.S.B.I., administrația Livrărilor, Administrația pentru Restituirea, Conservarea și Valorificarea Bunurilor trebuiau să funcționeze pe lângă Ministerul Economiei Naționale păstrând însă o strânsă legătură cu organismul menționat⁹³. C.A.S.B.I. a trecut în subordinea Ministerului Economiei Naționale în aprilie 1947, prin legea nr. 127/1946⁹⁴.

1 Eliza Campus, *Acapararea economică și politică a României de către Germania hitleristă în anii 1937-1938*, în *Studii și referate de istoria României*, 1954, partea a II-a, p. 1723-1750; A. Niri, *Istoricul unui tratat înrobitor (Tratatul economic româno-german din 23 martie 1939)*, București, 1965; Viorica Moisuc, *Tratatul economic româno-german din 23 martie 1939 și semnificația sa*, în "Anale de istorie", 1967, nr. 4, p. 130-146.

2 *Stenogramele Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. II, București, 1998, p. 506-507.

3 *Antonescu-Hitler. Corespondența și întâlniri inedite (1940-1944)*, (coord. Florin Constantiniu), vol. I, București, ed. Cozia, 1991, p. 187.

4 *Ibidem*, vol. II, p. 13.

5 *Procesul mareșalului Antonescu Documente*, vol. I, București, ed. Saeculum-Europa Nova, 1996, p. 323.

6 *Ibidem*, p. 95.

7 În acest sens există o serie de lucrări scrise din considerente ideologice și fără o rigoare științifică: *** *Rezultatele "colaborării" economice cu Germania și ale participării noastre la războiul hitlerist*. București. Dacia Traiană. 1945; Tudor Savin. *Economia românească sub jugul imperialismului german*. București. 1946; Mihai S.. *Subordonarea economiei românești intereselor capitalului german în timpul celui de-al doilea război mondial*. în "Probleme economice". 1958. 11. nr. 12. p. 108-123; în același timp au fost realizate și lucrări de analiză științifică a problemei amintite putând fi menționate în acest sens: D. Șandru. I. Saizu. *Cu privire la acapararea petrolului românesc de către Germania hitleristă (1940-1944)*. în A.I.I.A.Iași. 1965. 2. p. 5-37; N. N. Constantinescu. *Exploatarea și jefuirea economiei românești de către Germania hitleristă în perioada 1939-august 1944*. în "Anale de istorie". 1963. nr. 6. p. 85-100; Matei Ionescu. *Colaborarea monopolurilor petroliere americano-engleze cu cele germane în România în perioada celui de-al doilea război mondial (1938-1944)*. în Studii. 1954. 7. nr. 4. p. 7-43.

8 "Monitorul oficial" (M.O.). nr. 202. 2 septembrie 1944. p. 6234.

9 Idem. nr. 209. 11 septembrie 1944. p. 6285.

10 Nicolae Baciu. *Agonia României (1944-1948)*. Cluj-Napoca. 1990. p. 154.

11 Ștefan Lache. Gh. Țuțui. *România și Conferința de pace de la Paris din 1946*. Cluj. 1978. p. 315-320.

12 Apud Gh. Onișoru. *Alianțe și confruntări între partidele politice din România (1944-1947)*. București. Academia Civică. 1996. p. 76.

13 *Ibidem*.

14 Arhivele Istorie Centrale București (A.I.C.B.). fond Președinția Consiliului de Miniștri. Stenograme (P.C.M.). dosar 2/1944. f. 105.

15 *Ibidem*. f. 106: "Sunt averi imense de sute de milioane, care au avut izvoare deosebite, destinații deosebite și organizații deosebite. Nemișii n-au făcut altceva decât să centralizeze aceste averi și să le administreze totalitar".

16 Vezi Decretul-lege pentru abrogarea legii nr. 830 din 21 noiembrie 1940. pentru constituire Grupului Etnic German din România. în M.O.. nr. 233. 8 octombrie 1944. p. 6558-6560.

17 A.I.C.B.. fond P.C.M.. dosar 2/1944. f. 206.

18 *Ibidem*. f. 191. Comunele Cața și Daneș. nu Daus. făceau parte din județul Târnava Mare.

19 Idem. dos. 3/1944. f. 222.

20 M.O.. nr. 231. 6 octombrie 1944. p. 6531-6532.

21 *România și Armistițiul cu Națiunile Unite (în continuare: România și armistițiul)*. București. 1995. p. 96.

22 Cf. 23 August 1944, vol. III. București. 1985. doc. 1010 și doc. 1021; Ioan Chiper. Florin Constantiniu. Adrian Pop. *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane*. București. Iconica. 1993. p. 33.

23 A.I.C.B.. fond P.C.M.. Stenograme. dos. 3/1944. f. 233.

24 Idem. dos. 4/1944. f. 68.

25 Idem. dos. 5/1944. f. 51.

26 M.O.. nr. 247/1944. 28 octombrie 1946. f. 6855.

27 M.O.. nr. 298. 23 decembrie 1944. p. 8372-8373.

28 Idem. nr. 281. 3 decembrie 1944. p. 7863-7864.

- 29 Arhivele Naționale. Direcția Județeană Galați. fond Camera de Comerț și Industrie. dosar 138/1944-1948. f. 2.
- 30 A.I.C.B., fond P.C.M., Stenograme. dosar 5/1944. f. 86.
- 31 *Ibidem*. f. 79.
- 32 *Ibidem*. f. 84.
- 33 *Ibidem*. f. 87.
- 34 *România și Armistițiul*, p. 184.
- 35 *Ibidem*. f. 185.
- 36 A.I.C.B., fond P.C.M.-stenograme. dos. 2/1945. f. 35.
- 37 *Ibidem*. f. 36.
- 38 *Ibidem*. f. 40.
- 39 M.O., nr. 33. 10 februarie 1945. p. 941-944.
- 40 M.O., nr. 37. 15 februarie 1945. p. 1067.
- 41 Stelian Neagoe. *Istoria politică a României. 1944-1947*, București. 1996. p. 277.
- 42 M.O., nr. 68 bis. 23 martie 1945. p. 2205-2208.
- 43 Arhivele Naționale. Direcția Județeană Galați. fond Camera de Comerț și Industrie. dos. 138/1944-1948. f. 34.
- 44 Cf. Ion Alexandrescu. *Economia României în primii ani postbelici (1945-1947)*. București. 1986. p. 43.
- 45 A.I.C.B., fond Ministerul Afacerilor Interne (M.A.I.). Direcția Administrației de Stat. dosar 32/1945. vol. I. f. 2.
- 46 *Ibidem*. f. 5.
- 47 A.I.C.B., fond Direcția Generală a Poliției. dosar 166/1946. f. 20-22.
- 48 Ioan Chiper. Florin Constantiniu. Adrian Pop. *op. cit.*, p. 49-50.
- 49 *Ibidem*. p. 53.
- 50 M.O., nr. 161. 19 iulie 1945. p. 6158-6159.
- 51 Apud Constantin Hlihor. *Armata Roșie în România (1940-1948)*. vol. I. București. ed. Academiei de Înalte Studii Militare. 1996. p. 250.
- 52 *România și Armistițiul*, p. 315.
- 53 *Ibidem*.
- 54 *Ibidem*. p. 458.
- 55 M.O., nr. 172. 1 august 1945. p. 6583-6586.
- 56 Idem. nr. 245. 26 octombrie 1945. p. 9435-9442.
- 57 *Ibidem*. p. 9429-9434.
- 58 A.I.C.B., fond M.A.I., Direcția Administrației de Stat. dosar 57/1946. f. 40.
- 59 *Ibidem*. f. 48.
- 60 *Ibidem*. f. 47.
- 61 *Ibidem*. f. 113.
- 62 *Ibidem*. f. 60.
- 63 Idem. dosar 59/1946. f. 3.
- 64 *Ibidem*. f. 15.
- 65 *România în anticamera Conferinței de Pace de la Paris (în continuare România...)*. București. 1996. p. 90-91.
- 66 A.I.C.B., fond M.A.I., Direcția Administrației de Stat. dosar 57/1946. f. 15-16.

- 67 *Ibidem*. f. 25.
 68 *Ibidem*. f. 111.
 69 M.O., nr. 42. 19 februarie 1946. p. 1378-1379.
 70 *Idem*. nr. 70. 23 martie 1946. p. 2656-2657.
 71 Vezi C. Hlibor. *op. cit.*, p. 295-298.
 72 *România* ..., p. 78.
 73 *Ibidem*, p. 68: C.A.S.B.I. dăduse instrucțiuni oarecum smiliare prin adresa nr. 37 194/28 februarie 1946. cf. Arhivele Naționale. Direcția Județeană Galați. fond Legiunea de Jandarmi Covurlui. dos. 119/1946. f. 119.
 74 A.I.C.B., fond P.C.M., dosar 3/1946. f. 54.
 75 A.I.C.B., fond M.A.I., Direcția Administrației de Stat. dosar 57/1946. f. 8.
 76 *Idem*. dosar 143/1946. vol. I. f. 58.
 77 *Idem*. dosar 57/1946. f. 13.
 78 *Idem*. dosar 59/1946. f. 63-64.
 79 *Ibidem*. f. 65-66.
 * A.I.C.B., Fond Ministerul Afacerilor Interne. Direcția administrației de Stat. dosar 59/1946. f. 73-74.
 80 *România* ..., p. 155.
 81 *Ibidem*. p. 156.
 82 *Ibidem*. p. 318.
 83 *Ibidem*. p. 321.
 84 M.O., nr. 80. 3 aprilie 1946. p. 3436-3437.
 85 *Idem*. nr. 243. 19 octombrie 1946. f. 11226-11230.
 86 *Idem*. nr. 297. 23 decembrie 1946. p. 12878.
 87 *România* ..., p. 439.
 88 *Românii în istoria universală*. vol. III/3. Iași. 1988. p. 376.
 89 *România* ..., p.366.
 90 *Ibidem*. p. 367.
 91 Textul integral al tratatului în *România* ..., p. 413-435.
 92 *Ibidem*. p. 439.
 93 *Ibidem*. p. 488-485.
 94 M.O., nr. 90. 21 aprilie 1947. p. 8085.

ÎNCADRAREA PRIZONIERILOR DE RĂZBOI ROMÂNI DE PE FRONTUL DE RĂSĂRIT ÎN ARMATA ROMÂNĂ

Gheorghe Ștefan

Complexitatea situației României în anii premergători celui de-al doilea război mondial, și mai cu seamă după 23 august 1944, va conduce la prezența Uniunii Sovietice drept forță decisivă în soluționarea problemelor interne românești, fapt ce va contribui la instalarea la 6 martie 1945 a guvernului Petru Groza, controlat de comuniști, deveniți acum o forță politică de neînfrânt în România postbelică.

Cauzele acestei situații se regăsesc, de altfel, la scara întregii Europe Centrale și de Răsărit, una dintre explicații putând fi neînțelegerile și suspiciunile dintre Aliați, încercate a fi soluționate pe seama statelor eliberate din spațiul geopolitic amintit și nu numai. Acordurile de la Teheran (28 noiembrie - 2 decembrie 1943) dintre liderii S.U.A., F.D. Roosevelt, Marii Britanii, W. Churchill și U.R.S.S., I. V. Stalin, acordul anglo-sovietic (octombrie 1944) realizat la cel mai înalt nivel între premierul Marii Britanii, W. Churchill și conducătorul U.R.S.S., I. V. Stalin, precum și întâlnirea de la Yalta (februarie 1945) dintre cei Trei Mari (Declarația asupra Europei Eliberate) reprezintă, totodată, momente hotărâtoare în intrarea acestui vast spațiu în sfera de influență sovietică. Instaurarea regimurilor comuniste în Europa Centrală și de Răsărit a fost posibilă, așadar, datorită lipsei de alternativă disponibilă pentru această zonă la sfârșitul războiului, mai ales că aliații anglo-americani, după ce au favorizat Uniunea Sovietică să instaleze în țările Europei Centrale și de Răsărit "regimuri și guverne prietene", au reușit a se amesteca în "curtea vecinului", considerând că este mai prudent să protesteze în mod formal și neoficial. Chiar și după sfârșitul războiului, când poziția Uniunii Sovietice se radicalizează în raport cu cea a aliaților occidentali, aceștia din urmă se limitează la adoptarea unor măsuri timide de contracarare a U.R.S.S. și, mai ales, la conturarea unei strategii defensive comune contra unei posibile intenții rusești de extindere a propriei sfere de influență până la țărmul Atlanticului (de exemplu politica de încercuire, planul Marshall, doctrina Truman, constituirea N.A.T.O.).

În acest context trebuie analizată riguros poziția statelor din Europa Centrală și Rusia, forțate să renunțe la valorile democratice occidentale și să accepte noile forme ale "democrației populare", pentru a potoli susceptibilitatea "Marelui Vecin de la Răsărit".

Dacă aspectele politice ale acestei situații au început să fie din ce în ce mai des abordate după deschiderea ideologică, politică și istoriografică, implicit trebuie avute în vedere și aspectele social-economice militare, care, deși nu prevalează politicul, ajută la înțelegerea acestuia din urmă, în multe cazuri chiar dirijându-l.

Într-un timp destul de scurt, din 1989 și până astăzi, au apărut un număr impresionant de articole, lucrări și traduceri pertinente ale unora dintre cei mai renumiți istorici români și străini. Politicul este prezentat însă pe larg și analizat minuțios de autori, uneori făcându-se scurte referiri la celelalte aspecte militare, sociale și economice. Dintre istoricii români și străini care abordează situația politică a României în această perioadă, amintim doar pe câțiva dintre ei: Stephen Fischer - Galați, Reuben H. Markham, Dennis Deletant, Nicolae Baciuc, Florin Constantiniu, Victor Frunză, Gheorghe Onișoru, Nicolae Ciachir, St. Neagoe, I. Scurtu și mulți alții.

Esențial pentru înțelegerea modului cum s-a petrecut instaurarea "democrației populare" și a comunismului în România, peste parcurgerea seriei de documente editate de Arhivele Statului din România și anume *România, viață politică în documente* (pentru anii 1945, 1946, 1947). În ceea ce privește aspectele militare au apărut numeroase articole în paginile Revistei de Istorie Militară, însă trebuie menționată lucrarea generalului Platon Chirnoagă *Istoria politică și militară a Războiului României contra Rusiei Sovietice*, Iași, 1997.

Analizând raporturile româno-sovietice din perioada 1944-1947, ne vom opri asupra problemei prizonierilor de război români din U.R.S.S. Căderea în prizonierat a militarilor români, privațiunile la care au fost supuși, modul în care Uniunea Sovietică a reușit să se servească de unii dintre ei, pentru atingerea scopurilor propuse, va influența decisiv situația politică internă și externă a României postbelice.

Participarea României, alături de Germania, la războiul contra U.R.S.S., din 22 iunie 1941 până la 23 august 1944, va costa armata română, după unele surse¹, cca. 100 000 morți și 180 000 de prizonieri de război.

După 23 august 1944, odată cu încetarea operațiunilor militare ale armatei române contra armatei sovietice, pe frontul din Moldova ofensiva militară a Armatei Roșii s-a concretizat și în capturarea, dezarmarea și internarea unui număr de aproximativ 130 000 de soldați și ofițeri ai armatei române, ce vor fi considerați prizonieri de război fiind transportați în Uniunea Sovietică. După terminarea războiului 20 000 din cei 36 000 de prizonieri de război făcuți de Ungaria și Germania, aflați în zonele rusești din Germania și Austria vor fi preluați de Uniunea Sovietică. În afara acestor trei categorii de prizonieri de război trupele sovietice au mai deportat 40 000 de civili români din Moldova și Transilvania precum și peste 72 000 de cetățeni români de origine germană.

Înrăutățirea situației militare a României din martie 1944, moment în care trupele armatei sovietice au atins Nistrul, amenințând cu transformarea țării

în teatru de război, va contribui la strângerea legăturilor politice și la realizarea "opoziției unite", care având sprijinul regelui Mihai, va iniția contacte cu Aliații în vederea scoaterii României din război și semnarea armistițiului cu Națiunile Unite.

Considerând că în cursul discuțiilor purtate cu aliații anglo-americani și sovietici, atât de emisarii guvernului, cât și ai opoziției, mareșalul Ion Antonescu a tot amânat scoaterea țării din război, așteptând condiții mai bune pentru România, însă acest lucru va irita și mai mult atât pe membrii Blocului Național Democrat, format la 20 mai 1944, cât și pe regele Mihai care, împreună, vor trece la acțiune, arestând pe mareșalul și membrii guvernului la 23 august 1944, iar ulterior vor declanșa operațiunile contra armatei germane din țară. Operațiunile de curățire și acoperire, au fost executate la ordinele Marelui Stat Major de toate comandamentele militare române, acțiunea fiind considerată un succes desăvârșit, trupele germane fiind luate total prin surprindere. În pofida situației grele în care se găsea armata, atât în țară cât și pe frontul din Moldova rupt de ofensiva sovietică², fără a obține ajutor extern, s-a reușit neutralizarea armatei germane, aceasta înregistrând pierderi importante, atât materiale cât și umane³.

După formarea noului guvern Sănătescu, având adevărată adeziunea tuturor forțelor politice românești, prima grijă a acestuia a fost stabilirea contactului cu Aliații (sovieticii) pentru încheierea armistițiului.

În acest scop, o delegație română având în componența ei pe Lucrețiu Pătrășcanu, general Dumitru Dămăceanu, I. Cristu, Gh. Pop, It. col. I. Focșăneanu, Barbu Știrbey și Constantin Vișoianu s-a deplasat la Moscova pentru a semna armistițiul. În acest timp, în țară "armatele eliberatoare" își continuau ofensiva și acțiunea de dezarmare a armatei române ce primise ordinul de a înceta lupta contra sovieticilor. În scurt timp, teritoriul țării a fost în întregime ocupat de Armata Roșie, astfel că la Moscova condițiile de armistițiu impuse României vor fi mult mai nefavorabile decât cele prezentate anterior de sovietici.

Textul convenției de armistițiu va fi semnat de emisarii români la 12 septembrie 1944, în speranța întăririi colaborării dintre cele două guverne, dar și pentru că nu mai exista nici o alternativă.

Printre alte probleme ce trebuiau discutate cu reprezentanții guvernului sovietic la Moscova, delegația română a fost abilitată să trateze și problema prizonierilor de război români capturați de sovietici, atât înainte de 23 august cât și după această dată. În acest sens, instrucțiunile guvernului român adresate delegației de la Moscova erau clare⁴, aceasta trebuind să explice sovieticilor că încetarea dezarmării soldaților și ofițerilor români, precum și repatrierea prizonierilor români făcuți de sovietici sunt necesități stringente ale Marelui Stat Major Român pentru continuarea cu succes a operațiunilor militare contra germanilor. În aceeași situație se aflau și echipajele flotei românești obligate să se predea sovieticilor⁵.

Sosirea Armatei Roșii în țară a coincis cu o revitalizare a acțiunilor Partidului Comunist din România, propulsat de prezența trupelor sovietice în rândul celor mai influente grupări politice din țară. Împreună cu aliații lor P.S.D., precum și cu alte formațiuni paravan ale comuniștilor, ca Frontul Plugarilor etc. reușesc treptat să facă opoziție tot mai zgomotoasă partidelor istorice, urmărind într-o primă etapă slăbirea adversarilor pentru a putea acapara mai târziu controlul asupra puterii. Tensiunile politice vor contribui la remanierea guvernului Sănătescu, la căderea acestuia, constituirea guvernului Rădescu pentru care se va repeta același scenariu. Prin crearea Frontului Unic Muncitoresc și a Frontului Național Democrat (septembrie 1944) comuniștii urmăreau să acrediteze ideea existenței unei largi coaliții democratice reprezentativă pentru majoritatea populației și, evident, legitimă pentru a accede la guvernare. Complexitatea situației politice și ingerințele Moscovei în treburile interne ale României vor contribui la căderea guvernului Rădescu și înlocuirea acestuia cu un cabinet format la 6 martie, în majoritate din miniștri F.N.D.-iști, condus de Petru Groza⁶.

Conștienți de lipsa lor de susținere din partea populației, comuniștii s-au orientat permanent pentru ocuparea posturilor cheie la Interne și Justiție, reușind să controleze astfel pârghiile importante ale puterii. Încă de la publicarea platformei de guvernare a F.N.D., la 10 februarie 1945, elaborată în mod clar de membrii comuniști ai frontului, se avea în vedere reorganizarea armatei, poliției și jandarmeriei, prin introducerea unor elemente democratice, iar aparatul de stat urma a fi curățat "de toate elementele fasciste și profasciste". În scop propagandistic, se anunța că guvernul F.N.D. se va ocupa de grabnica întoarcere a prizonierilor de război⁷, probabil doar a celor complet aserviți viitorului regim comunist.

Sinceritatea opiniilor exprimate de comuniști în ceea ce privește armata ca reazem al guvernării nu va fi pusă la îndoială. La 31 martie 1945, imediat după preluarea puterii de către comuniști, într-un raport al Oficiului Serviciilor Strategice al S.U.A. se reliefa faptul că în cadrul unei întâlniri din 7 martie dintre Ana Pauker și alți comuniști cu Evgheni Suholov, delegat al P.C. al U.R.S.S., s-a discutat planul de comunizare a României în mod gradat. Se urmărea printre altele, desființarea armatei în forma ei de atunci și crearea unei armate noi din diviziile Tudor Vladimirescu și Avram Iancu, ca și din toți ofițerii care activează acum pe teritoriul sovietic, crearea unei miliții populare de tip N.K.V.D., abdicarea regelui și exilul familiei regale etc⁸.

Importanța acordată armatei de guvernul comunist este amintită la întrunirea din 10 noiembrie 1945 a Consiliului Frontului Național Democrat, unde s-au avut în vedere evenimentele petrecute la 8 noiembrie 1945 în capitală. Luând cuvântul, Gheorghe Gheorghiu-Dej își informa interlocutorii că, în afară de cele două divizii de voluntari "Tudor Vladimirescu" și "Horia, Cloșca și Crișan", armata și întreg corpul ofițeresc era ostil regimului. Pentru un control

mai eficace al armatei se propunea epurarea elementelor ostile și încredințarea funcțiilor de comandă unor elemente "de deplină încredere", precum și sprijinirea acelor ofițeri "care încep să vadă perspectivele frumoase ce sunt deschise, sprijinind regimul acestora pentru că au și avantaje personale, pentru care astfel sunt călcate în picioare elementele tinere și valoroase legate de soarta acestui regim care trebuie protejati"⁹. În finalul discuției se amintea poziția părtinitoare a rușilor și necesitatea aducerii în capitală a diviziilor fidele regimului, precum și instituirea unei comisii restrânse pentru aplicarea rapidă a celor propuse.

Nu este mai puțin adevărat că problema controlului armatei române de către "prietanii Kremlinului" interesa în cel mai înalt grad autoritățile politice și militare sovietice chiar în perioada în care la putere se aflau guvernele Sănătescu sau Rădescu, iar operațiile militare contra Germaniei hitleriste se duceau și cu ajutorul armatei române. Constituirea diviziilor de voluntari români pe teritoriul sovietic, somarea Marelui Stat Major Român de a reduce drastic numărul unităților și a comandamentelor militare din interior spre a mări efectivele române de pe front - pentru a îndepărta armata română cât mai mult de posibilitatea de a sprijini guvernul Sănătescu sau Rădescu - ilustrează teama și preocuparea autorităților sovietice de a împiedica o posibilă reacție ostilă a armatei față de comuniști, atât înainte de martie 1945, cât și după¹⁰. Ingerințele sovieticilor nu s-au oprit aici, mareșalul Malinovski, comandantul Frontului II Ucrainian, dictând personal numiri și destituiri de comandanți ai Marelui Stat Major Român.

După acapararea puterii de către comuniști, în martie 1945, s-a trecut rapid, potrivit indicațiilor sovietice și cu sprijinul reprezentantului Kremlinului, A.I. Vâșinschi, la epurarea "elementelor dușmănoase" regimului nou instituit. Epurările s-au succedat în trei valuri "Prin aplicarea Legii nr. 186 din martie 1945 este trecut în rezervă întregul personal activ care prisosea nevoilor armatei. La 19 iunie 1946 se produce al doilea val de epurări, urmat în august 1947 de al treilea"¹¹. Armata este practic decapitată, posturile cheie vâdate de comuniști sunt încredințate acum ofițerilor celor două divizii fidele lor: "Tudor Vladimirescu" și "Horia, Cloșca și Crișan". Armata este în întregime controlată și indoctrinată de comuniști, care nu vor ezita să tranșeze în favoarea lor disputa cu monarhia, în decembrie 1947.

Destructurarea armatei române pare, oricum, a fi fost începută cu mult înainte de instaurarea comuniștilor la putere. Deși guvernele Sănătescu și Rădescu au făcut totul pentru a menține o poziție prietenească, dar fermă, față de amestecul sovietic în problemele interne, acțiunile rușilor au dat roade datorită faptului că România a fost considerată o țară învinsă "cu prilejul semnării Convenției de Armistițiu" din 12 septembrie 1944 la Moscova, iar armatele sovietice se vor comporta în România ca atare. Jafurile și abuzurile autorităților militare comise aici vor face obiectul unei prime analize a ședinței

Consiliului de Miniștri din 17 septembrie 1944¹². De altfel, încă din 1 și 4 septembrie 1944, ministrul român de externe comunica faptul că după prăbușirea frontului din Moldova și ocuparea țării de sovietici. Armata Roșie a trecut la instituirea unui regim de ocupație¹³.

Nu mai puțin brutale au fost și intervențiile sovietice cu scopul de a schimba situația politică din România, în sensul favorizării, bineînțeles, a "prietenilor" stăpânilor de la Kremlin.

După instaurarea guvernului Petru Groza, din martie 1945, eforturile comuniștilor făcute pentru obținerea controlului deplin al puterii s-au intensificat, ele vizând în special armata, poliția, jandarmeria precum și justiția. În ceea ce privește instituția armatei, aceasta nu se bucura de prea multă simpatie din partea guvernului comunist: de aceea, va forma obiectul unor preocupări atente din partea regimului comunist.

Penetrarea armatei de către sprijinitorii regimului comunist s-a făcut sub motivul necesității "democratizării armatei române". Acest fapt presupunea, în accepțiunea liderilor comuniști, într-o primă etapă eliminarea elitelor armatei române capabile de orice împotrivire, iar într-o fază ulterioară urmând a se introduce o politizare brutală prin instaurarea aparatului politic Educație, Cultură, Propagandă. Cadrele acestui aparat politic beneficiau de fonduri importante și proveneau în mare măsură din membrii celor două divizii de voluntari români "Tudor Vladimirescu" și "Horia, Cloșca și Crișan"¹⁴.

Acțiunile guvernului comunist, în privința epurării cadrelor armatei ostile, pentru lărgirea numărului simpatizanților Partidului Comunist din România nu au scăpat neobservate opiniei publice românești, regele Mihai fiind profund interesat de această situație, fapt pentru care va protesta pe lângă reprezentanții guvernului sovietic acredități în România¹⁵. Cu prilejul unei telefonograme transmisă în data de 27 aprilie 1945 din București de către A.P. Pavlov către A.I. Vășinschi se relatează despre întâlnirea sa cu regele Mihai. Acesta s-a arătat nemulțumit de activitatea P.C.d.R. în care au pătruns numeroși legionari. Regele s-ar fi declarat nemulțumit de pregătirea integrării a 1000 de soldați și ofițeri din divizia "Tudor Vladimirescu" în rândurile armatei române, întrucât ca șef al oștirii, el nu a fost informat la timp și în mod corect de această măsură a guvernului Petru Groza¹⁶.

Protestele regelui Mihai referitoare la situația grea în care se afla România nu au fost adresate doar reprezentanților sovietici din România din cadrul Comisiei Aliate (Sovietice) de Control. Eforturile sale s-au concretizat, încă din ianuarie 1945, în redactarea unui memoriu trimis la 24 ianuarie 1945 președintelui american Franklin D. Roosevelt. Conținând 11 puncte, memoriul reprezenta o amănunțită analiză și expunere a situației politico-militare a României după 23 august 1944, insistând asupra meritului României de a fi avut curajul de a se desprinde, singură, de Germania, având însă acum parte de un regim de țară ocupată. Abuzurile autorităților militare sovietice, precum și ale

reprezentanților sovietici ce fac parte din cadrul Comisiei Aliate de Control, ingerințele acestora în treburile interne ale României sunt amintite în mod expres. În altă ordine de idei, reflectând asupra colaborării româno-sovietice suveranul, în calitate de comandant suprem al armatei, prezintă președintelui american situația prizonierilor de război români, făcuți de armata sovietică după 23 august 1944. Cazul familiei românești cu doi fii - unul prizonier la ruși, celălalt luptând pe front alături de sovietici - nu mai necesită nici un comentariu. Protestele regelui Mihai erau afirmate după ce cu prilejul semnării Convenției de Armistițiu, la 12 septembrie 1944, partea sovietică a recunoscut justetea cererilor delegației române, făcând promisiuni de repatriere a celor peste 156 000 de prizonieri luați de Moscova, însă, în ciuda acestora, nu s-au repatriat decât membrii diviziei de voluntari "Tudor Vladimirescu". Cadrele diviziei au trecut prin București, împreună cu alte trupe sovietice, în data de 1 septembrie 1944 și au fost dirijate de sovietici spre front¹⁷, unde au luat parte la luptele din Transilvania și din zona Debrețin. Faptul că voluntarii români fuseseră supuși unei campanii de îndoctrinare comunistă - în acest caz activitatea grupului român aflat la Moscova, și în special a Anei Pauker și-a dovedit eficiența - sporea temerea guvernului român, mai ales că divizia fusese plasată sub conducerea unui comandant sovietic, acționând în cadrul corpului 33 de armate sovietic¹⁸. Ulterior, rușii, pentru a ușura instalarea și misiunea guvernului Petru Groza, controlat de comuniști, evident, credincios Moscovei, divizia va fi trimisă în țară pentru refacere, fiind cantonată la București, Ploiești și în împrejurimile capitalei, reprezentând la început singura unitate militară fidelă regimului instaurat la 6 martie 1945. Mai mult decât atât, încercând să acapareze controlul armatei, comuniștii vor favoriza situația membrilor diviziei, în cadrul armatei române - adevărat cal troian - promovând în funcții de răspundere doar cadre militare loiale regimului comunist, ce aparțineau acestei unități militare dar nu numai¹⁹.

După 6 martie 1945, ingerințele rușilor în treburile interne ale statului român se transformă în asistență și ajutor logistic făcut de numeroșii consilieri sovietici, la cererea guvernului român iar inițiativele comuniștilor români - fie competenți sau nu și aflați în posturi de primă importanță pentru siguranța regimului - vor fi atent analizate și "îmbunătățite" de experții sovietici.

Un exemplu elocvent este dat de proiectul Decretului-lege inițiat de ministrul de război generalul Vasiliu-Rășcanu - unul dintre generalii români, simpatizant al regimului comunist, care protestase contra lui Rădescu, în februarie 1945 - ce este înmănat reprezentanților sovietici ai Comisiei Aliate de Control. Punctul de vedere sovietic îi va parveni ministrului român de război abia la 1 iunie 1946, cu detalii exacte și amănunțite asupra organizării și a efectivelor fiecăror comandamente militare române²⁰.

Una dintre măsurile luate de comuniști, după instalarea la putere a guvernului Petru Groza a fost, după cum s-a arătat, preluarea controlului asupra

armatei române și eliminarea posibililor opozați. Pentru a facilita acest lucru sovieticii vor trimite în 1945 în țară o nouă divizie de voluntari români: "Horia. Cloșca și Crișan"²¹. Interesul guvernului pentru repatrierea cât mai grabnică a unui număr cât mai mare de prizonieri români din U.R.S.S. - prelucrați ideologic, gata de a sluji regimul comunist este evident. Mai mult decât atât, repatrierea prizonierilor români putea constitui un mod de a strânge capital politic și noi aderenți, astfel că, încă de la începutul guvernării sale, cabinetul Petru Groza a acordat o atenție importantă acestei probleme.

Ar fi nedrept să afirmăm că întreg personalul acestor două unități militare a dorit de la început să îmbrățișeze cauza guvernului Groza. Perspectivele eliberării din prizonierat, unde condițiile de detenție erau foarte grele²² și dorința de a-i revedea cât mai grabnic pe cei de acasă au reprezentat factori cheie care au determinat înscrierea în diviziile de "voluntari" a unui număr mare de prizonieri români internați în U.R.S.S. Ajunși în țară, un mare număr dintre ei vor dezerta din aceste două divizii, autoritățile militare române confruntându-se cu numeroase probleme în identificarea acestor dezertori, pentru a căror repatriere guvernul Petru Groza făcuse eforturi, în speranța creșterii rapide a suportului militar și politic al guvernului²³. Deși interesul guvernului pentru repatrierea grabnică și a unui număr cât mai mare de prizonieri români din U.R.S.S. rămâne, se constată, totuși, din studierea diferitelor rapoarte militare românești, o diminuare treptată a acestuia: pe măsură ce regimul se consolidează, prizonierii români nu mai prezintă interes din punct de vedere informativ²⁴, fiind folosiți în continuare ca mijloc de acaparare de capital politic și în scop propagandistic chiar. Cu toate acestea, guvernul s-a îngrijit de rezolvarea drepturilor bănești, personale ale fiecărui repatriat, urmând ca cei mai mulți dintre ei să fie recrutați și instalați în posturi din armată, poliție și jandarmerie²⁵.

Cu toate că ambele divizii au înregistrat un număr mare de dezertori la sosirea în țară - se face totuși distincție între cei ce aparțin acestor două unități și ceilalți - diviziile de voluntari au rămas după terminarea războiului pepiniere de recruți pentru creșterea numărului de cadre necesare continuării procesului "democratizării armatei române"²⁶.

Prin crearea, în aprilie 1945, a aparatului Educație, Cultură, Propagandă (E.C.P.) necesar controlului și politicării armatei române - primul lot de cadre a fost dat de circa 1000 de membri ai diviziei "Tudor Vladimirescu" retrași de pe front și instruiți politic de Gheorghe Gheorghiu-Dej²⁷ - procesul se va generaliza din octombrie 1945 la scara întregii armate, ordinele regimului comunist urmând a fi îndeplinite atât de comandanții militari cât și de ajutorii lor E.C.P., fapt ce va crea o penurie de cadre fidele regimului în toate structurile militare românești.

Pentru a compensa aceste lipsuri, s-a apelat din nou la soluția numirii de personal necesar din rândurile cadrelor ce aparțineau celor două divizii de

voluntari români, prelucrate ideologic de către ruși: "Tudor Vladimirescu" și "Horia, Cloșca și Crișan".

În acest sens, Inspectoratul de Jandarmi Covurlui transmitea Legiunii de Jandarmi Covurlui, ordinul telefonic al Inspectoratului General al Poliției - Direcția Personal -, în urma căruia trebuiau clarificate situațiile tuturor subofițerilor din Legiune, specificându-se în mod expres, care sunt noii angajați, jandarmi populari sau care provin din diviziile "Tudor Vladimirescu" și "Horia, Cloșca și Crișan".

Importanța ordinului din 13 septembrie 1946 este dată de urgentarea acțiunii până la 25 septembrie, fapt căruia Legiunea de Jandarmi Covurlui s-a conformat în totalitate, iar prin telegrama de răspuns²⁸ nr. 21340/25 septembrie 1946 raporta îndeplinirea ordinului. Pentru identificarea tuturor prizonierilor români repatriați din U.R.S.S., Marele Stat Major Român a ordonat, de asemenea, tuturor legiunilor să raporteze până la 28 septembrie situația exactă a prizonierilor²⁹, precum și starea lor de spirit. Ordinul era menit și pentru a veni în rezolvarea numeroaselor cereri de repatriere din prizonierat, făcute de familiile celor internați în U.R.S.S.³⁰.

Acțiunile regimului condus de Petru Groza, epurarea cadrelor armatei, precum și înlocuirea celor demobilizați cu elemente fidele politicii prosovietice a guvernului nu au trecut neobservate de reprezentanții occidentali, acreditați în România. Edificator în acest sens este raportul reprezentanților americani din România adresat oficialităților americane, în care se prezenta corect și pertinent situația politică, militară, economică și socială a României, începând cu 23 august 1944 și până la data de 18 iulie 1947, când este redactat raportul respectiv.

Autorii acestuia fac responsabile autoritățile sovietice, pentru a fi contribuit într-un mod direct și brutal la epurarea, reorganizarea și politizarea armatei române, aducând în acest sens un sprijin substanțial guvernului nereprezentativ de la București, dominat de comuniști în acapărarea controlului asupra armatei românești și nu numai.

În continuarea raportului este reliefat rolul nefast al aparatului E.C.P. în politizarea armatei române, precum și al organizației ARLUS, care avea în componența ei un număr tot mai mare de militari români³¹.

Cu toate acestea, operațiunile guvernului privitoare la politizarea armatei române se pare că nu s-au desfășurat atât de ușor pe cât s-a crezut, lor opunându-se o reacție ostilă a multora dintre armatei. La 1 iulie 1947, o notă informativă privind situația politică și economică a României, amintea referitor la situația internă din armată, faptul că la acea dată cei 6000 de comuniști din rândurile acesteia, precum și activitatea Direcției de Învățământ, Cultură și Propagandă condusă de generalul Petrescu sunt insuficiente pentru ca Partidul Comunist, să preia controlul asupra armatei. În continuare, se aprecia ca fiind imperios

necesar "ca în scurt timp să fie paralizată influența reacțiunii din armată și să se intensifice influența partinică asupra ei"³².

În cursul lunilor septembrie-noiembrie 1947 sintezele informative elaborate de Serviciul Secret pentru informarea corectă a Președinției Consiliului de Miniștri, referitor la starea de spirit din armată sunt, în continuare, destul de neconforme cu dorința guvernului comunist de la București³³.

Apropiata debarcare de la putere a regelui Mihai necesita pentru guvernul comunist un control deplin și eficace al tuturor instituțiilor statului, inclusiv al armatei, fapt ce va contribui la numirea ca ministru de război a lui Emil Bodnăraș³⁴ justificată ca fiind esențială în a alege în această funcție o personalitate care, fiind agreată de sovietici, să reușească să aducă în țară prizonierii de război români deținuți încă de Uniunea Sovietică³⁵.

Putem afirma, astfel, că procesul "democratizării armatei române" brutal și elegant uneori înfăptuit, s-a încadrat în contextul unei acțiuni mult mai largi, care privea întregul aparat de stat din România. Ajutorul și intervenția directă a experților și consilierilor sovietici pentru atingerea acestui deziderat al comuniștilor români, este evident după 6 martie 1945, el realizându-se în contextul în care în Europa Centrală și de Răsărit Uniunea Sovietică depunea eforturi remarcabile pentru controlarea acestei zone, prin instalarea de guverne "prietene" în statele din regiune. Scenariul s-a repetat peste tot - cu excepția Iugoslaviei - și în privința constituirii unor armate comuniste, surori mai mici ale Armatei Roșii. În cazul Iugoslaviei și Albaniei, se pare că, armata s-a plasat încă de la început sub controlul comuniștilor³⁶.

În ceea ce privește armata română și acapărarea controlului ei de către comuniștii români operația s-a făcut în etape, la acest lucru contribuind masiv și numeroase cadre ale celor două divizii de voluntari români "Tudor Vladimirescu" și "Horia, Cloșca și Crișan", care, abil instrumentate ideologic pe perioada prizonieratului în U.R.S.S., au putut reprezenta la întoarcerea în țară elementele cele mai loiale regimului comunist de la București, instaurat la 6 martie 1945.

1 R.H. Markham, *România sub jugul sovietic*; Fundația Academică Civică 1996, p. 292; *România în anticamera conferinței de pace de la Paris*, p. 312, 313.

2 Constantin Kirilescu, *România în al doilea război mondial*, vol. II, p. 234-235.

3 Vezi R.H. Markham, *op. cit.*, p. 292.

4 St. Neagoe, *Istoria politică a României, 1944-1947*, București, 1996, p. 44-47.

5 Idem, p. 65. *Misiunile lui A. I. Vășinschi în România*, București, 1977, p. 92-93; *România marele sacrificat al celui de-al doilea război mondial*, București, 1994.

- 6 Gh. Onișoru. *Aliate și confruntări (1944-1947)*. Academia Civică. p. 137-139; R.H. Markham. *op. cit.*, p. 122.
- 7 St. Neagoe. *op. cit.*, p. 188.
- 8 *Ibidem*, p. 274.
- 9 *Ibidem*, p. 328. vezi Stenograma ședinței consiliului F.N.D. din 10 noiembrie 1945.
- 10 N. Ciachir. *Marile Puteri și România (1856-1947)*, București. 1996. p. 328.
- 11 *Ibidem*, p. 329. Potrivit unor surse, în primul val sunt trecuți în rezervă 376 de înalți ofițeri, 7600 în al doilea val, iar 150 de generali cu prilejul ultimului val.
- 12 *România și armistițiul cu Națiunile Unite. Documente*. București. 1995. p. 5.
- 13 *Ibidem*, p. 277-282.
- 14 Vezi Arhiva M.Ap.N., fond 3570, dosar 350, f. 12-13, în "Revista de istorie Militară", nr. 40, 1997, p. 21.
- 15 Vezi Misiunile lui A. I. Vășinschi, p. 171.
- 16 *Ibidem*.
- 17 *Ibidem*, p. 48.
- 18 Constantin Khirișescu. *op. cit.*, p. 262; R.H. Markham. *op. cit.*, p. 295.
- 19 *Ibidem*, p. 297. Vezi protestul celor 11 generali români față de generalul Rădescu, din februarie 1945. Trecuți în rezervă de Consiliul Superior al Armatei Române, ei vor fi reabilitați, decorați, promovați în funcții de răspundere după 6 martie 1945.
- 20 Vezi adresa Comisiei Aliate de Control din 1 iunie 1946 către ministrul de război în care se fac referiri și la cadrele E.C.P., în *România în anticamera Conferinței de pace de la Paris. Documente*, București, 1996, p. 109-112.
- 21 St. Neagoe. *op. cit.*, p. 297. Divizia și-a făcut intrarea în București la 17 iulie 1945.
- 22 Vezi Arhivele Istorice Centrale. Fond Inspectoratului General al Jandarmeriei, dosar 94/1944, f. 17.
- 23 Arhivele Statului Galați, fond Legiunea de Jandarmi Covurlui, dosar 92/1945, f. 104.
- 24 *Idem*, dosar 99/1945, f. 106.
- 25 *Ibidem*, dosar 88/1945, f. 321; dosar 106/1945, f. 34; dosar 123/1946, f. 16.
- 26 *Ibidem*, dosar 128/1946, f. 321.
- 27 Vezi M.D. Chiriac; I. Emil. *Democratizarea armatei române între 1945-1947*, în "Revista de Istorie Militară", nr. 3-4 din 1996, p. 37-38.
- 28 Vezi Arhivele Istorice Centrale, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 122/1946, f. 19, 21, 22; dosar 135/1944.
- 29 *Idem*, dosar 75/1944, f. 98; Arhivele Statului Galați, fond Legiunea de Jandarmi Covurlui, dosar 144/1946, f. 33.
- 30 *Ibidem*, fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 59/1946, f. 14, 133, 139, 154, 176; dosar 132/1945, f. 13.
- 31 *România în anticamera Conferinței de Pace de la Paris. Documente*, București, 1996, p. 460.
- 32 *Ibidem*, p. 495-509.
- 33 *România. Viața politică în documente, 1947*, București, 1994, p. 215, 277.

34 *Ibidem*, p. 287-288.

35 Gh. Buzatu. *România cu sau fără Antonescu*, Iași, 1991, p. 381.

36 Lt. Fl. Sperlea, *Aparatul politic în armatele țărilor Europei centrale și de Sud-Est*, în "Revista de Istorie Militară", nr. 2/1997.

“FRONTUL ISTORIC” LA ÎNCEPUTUL ANILOR '50. MITURI, REALITĂȚI, APROXIMĂRI

Andi Mihalache

motto: *“îngrozitor la cele Două
Minute de Ură nu era faptul că
fiecare trebuia să-și joace rolul
ci dimpotrivă, că nimeni nu
putea să nu intre în joc.”¹*

Sectarismul maladiv și obsesia “dușmanului intern” nu părăsiseră partidul comunist nici după 1947, când nimeni nu mai contesta regimul “democrat – popular”. Renunțând la populismul anilor '44 – '47, PMR redescoperea aflat elitismul perioadei interbelice cît și exclusivismul inerent acestei opțiuni. O conduită marcată de resentiment și dorință de răzbunare socială, prea puțin interesată de legitimitatea puterii, de consimțămîntul celor guvernăți.

Tactica “tovarășului de drum” – abandonat la momentul potrivit – se repercuta, pieziș, asupra noii conduceri, proiectînd suspiciunile, angoasele și complexele “noului venit” în imaginea oportunistului, a dușmanului de clasă. Rhetorica justițiară aflată atunci la ordinea zilei oferea suport doctrinar primului val de epură: 1949 – 1950. Asemenea “cotituri” asigurau monolitizarea crescîndă a Partidului, aducerea la același numitor comun, ideologic, a tuturor sectoarelor sociale. În cazul istoriografiei, strategia organizatorico – represivă instrumentată de responsabilii C.C – ului s-a concentrat asupra ideii de “front istoric”. Prin conotațiile ei cazone sintagma ne sugerează intențiile regimului: destituiri succesive, mobilizarea permanentă a istoricului, stricta supraveghere a activității lui. Practica terorii staliniste se subsuma, în bună măsură, așa – numitului principiu al “dominoului”. Dosarele unui proces anume conțineau, *in nuce*, noi rechizitorii, viitori inculpați. Prin analogie, normele de lucru impuse istoricului prevesteau repetate admonestări, previzibile epurări.

În sprijinul celor mai sus afirmate ne vom opri asupra anilor 1949 – 1953, relevînd afit problemele de ordin organizatoric cît și cele țînînd de scriitura propriu – zisă. Comunicarea susținută de Mihail Roller la 19 septembrie 1949, în ședința “plenară” a Institutului de Istorie și Filosofie al Academiei RPR, ne

sugerează rezistența pasivă a istoricilor, refuzul de a încredința tiparului munca de peste an. "În regimurile trecute – fabula Roller – cercetătorii nu găseau posibilități de editare. Ceea ce se poate explica pentru trecut, devine însă azi un cap de acuzare. Nevalorificarea sau menținerea pentru uz individual a unor cuceriri științifice înseamnă a ne sustrage obligației de a preda poporului cuceririle obținute cu ajutorul lui."²

Descoperindu-și pasiunea pentru istoria veche, Roller supraveghea, îndeaproape, cercetările desfășurate de C. Daicoviciu la Piatra Roșie, de Radu Vulpe la Poiana, de Ion Nestor la Sărata Monteoru. Celor trei le-a reproșat, fără drept de apel, "preocupările înguste de tehnicitate", "frica de a gândi la diferențierile de clasă"³.

Nici medievistii nu au fost lipsiți de indicații și critici. La Conferința din 11 – 12 februarie 1950, Roller remarca "formalismul burghez" și ceea ce el numea "spiritul de îngîmfare" al unor istorici⁴. Dată fiind experiența acumulată în zeci de ani de cercetare, Mihai Costăchescu, Emil Vîrtosu, Damian Bogdan sau P.P. Panaitescu (Al. Grecu) nu renunțau tocmai ușor la opiniile lor. Mai ales atunci cînd Roller susținea cu orice preț, o traducere mai mult decît aproximativă a documentelor medievale: "Rămînerea la arhaisme numai pentru că există acest obicei, înseamnă să răpim zecilor de mii de oameni ai muncii din țara noastră posibilitatea de a citi aceste documente, de a le înțelege și înțelegîndu-le să-și ridice nivelul lor cultural – științific ..."⁵ Evident, echivala vulgarizarea cu popularizarea dar nu ezita să atribuie altcuiva propriile intenții. "Am impresia – spunea Roller – că tovarășii din colectivul de la Iași nu au înțeles rolul Corpus-ului de documente. Radu Mircea confundă popularizarea cu vulgarizarea, ceea ce este foarte periculos"⁶. Munca ieșenilor era sumar depreciată: "Cred că la Iași s-a pornit de la o concepție greșită cînd D. Costăchescu a propus ca – citez din raportul de la Iași – << să publicăm documente în funcție de domnie >>"⁷. Din nefericire, ideea celui mai înainte menționat făcea concurență primatului causal acordat atunci nu personalității ci "maselor populare", ca principal agent al istoriei.

Stenograma ședinței de analiză (9 oct. 1951) a activității desfășurate de secția de științe istorice, filosofice și juridice a Academiei, ne indică disensiuni și atitudini neconforme ideii de "front istoric". Desfășurată în prezența Floricai Mezincescu, atunci ministru al învățămîntului, întrunirea a scos în evidență disfuncționalitățile rezultate din noile principii de organizare a cercetării. Se promova, deliberat, un colectivism nivelator, frustrant, ostil individualității, valorii personale a cercetătorului. "Se constată la unii colaboratori o tendință de suprapreciere a muncii proprii – afirma, îngrijorat, Jean Livescu (Iași) – fapt care dăunează muncii în colectiv"⁸. Marx și Lenin avînd ultimul cuvînt în orice domeniu, Livescu credea că neîndeplinirea normelor de lucru s-ar datora "insuficienței pregătiri ideologice"⁹. Același personaj semnala "obiectivisme" reperabile în recenziile lui Dumitru Ciurea, în comunicările lui Constantin Turcu

(“Începuturile industriei metalurgice în Moldova” etc.). Păcatul “obiectivismului” desemna tentativa de evitare a imixtiunilor ideologice printr-o analiză structurală, cantitativă, factologică, prin cultul amănuntului și interesul pentru istoria locală, regională. S-au practicat, nu rareori, studii de mică anvergură, cu referințe spațiale / temporale restrânse, tocmai în ideea de a refuza, pe cât posibil, citatele “votive”, interpretările maniheiste, globalizante.

Mai puțin interesați să recunoască deficiențele colectivelor din subordine, directorii întocmeau rapoarte formale, expeditiv, destul de anoste. Din perspectiva excesului marxizant mult mai interesante ni se par discuțiile, intervențiile individuale. Astfel, activistul Solomon Știrbu ataca atît direcțiunea Institutului bucureștean cît și colectivul în care activa, cel de istorie modernă și contemporană. Meru aceleași, reproșurile lui sînt reproșurile Partidului: tehnicitatea exagerată, “obiectivismul”, firava pregătire ideologică¹⁰ etc. De fapt, prin așa – zisul “tehnicism” istoricul încerca, fără prea mulți sorți de izbîndă, o relativă evaziune de sub tutela rigidelor categorii marxist – leniniste. Întrucît “citatul” trebuia să înlocuiască argumentul, Știrbu se arăta indignat de faptul că istoricii preocupați de investigarea anilor 1914 – 1931 își permisese să neglijeze fișarea lucrărilor în care Stalin se referea la perioada cu pricina¹¹. Din lamentațiile lui Știrbu mai aflăm că la Facultatea de Istorie se prezentaseră “mai puțini candidați decît locurile fixate”¹². Istoria căpătînd finalități propagandistice, interesul tineretului pentru istorie – mai ales cea contemporană – scăzuse în mod firesc. Și cum regimul nu își putea asuma acest adevăr, vina revenea cîtorva istorici.

Anunțarea programului de cercetare pentru 1952 a prilejuit și unele avertismente: P.P. Panaitescu, Vladimir Dumitrescu. Cei doi nu fuseseră aleși în mod întîmplător. Împreună cu Damian Bogdan, făcuseră parte din același “cuib” legionar. Păreau deci, mai culpabili decît oricare alții. Dacă Panaitescu se arătase sceptic față de posibilitatea respectării calendarului de lucru, Vladimir Dumitrescu păcătuisese prin remarci “cosmopolite”.¹³ Afirmînd că “nu este necesar pentru cunoașterea vieții cetății Histria să se cunoască viața localnicilor din acea epocă”, Dumitrescu nesocotea înfiutarea acordată atunci factorului “intern”, social – economic. Rudimentarul marxism al anilor '50 refuza ideea importului de civilizație, mimetismele de orice fel. Coloniile grecești nu ar fi exprimat altceva decît stadiul de dezvoltare atins de geto-dacii dobrogeni. Negîndu-se orice contribuție din afară, elementului grec îi revenea postura de simplu adjuvant. Erau enormități care se cereau îmbrățișate ca adevăruri ultime. Opiniile divergente trebuiau împinse sub încăpătoarea umbrelă a “cosmopolitismului”.

Transpunînd în plan istoriografic voluntarismul stalinist, Roller înțelegea rezolvarea oricărei tematici – fie ea arheologică sau ținînd de editarea documentelor – numai în dimensiunile ei logistice, cifrice. Ignorînd importanța pe care contextul spațio – temporal / cultural – regional o avea în definirea unui

complex arheologic, el critica "arheologii voiajori" (R. Vulpe), călătoriile de prospecțiune, întârzierile survenite în localizarea așezărilor slave¹⁴. Prea puțin impresionat de absența izvoarelor, Roller era convins că suplimentarea numărului de cercetători putea rezolva orice dilemă istoriografică. Arheologii – aglomerați în câteva șantiere – li se pretinde exhaustivitatea cercetării. Li se cere să extragă, din cițiva metri pătrați, axiome valabile pentru milenii de preistorie.¹⁵

În condițiile "războiului rece", țărilor satelizate li s-a impus modelul militarizat al economiei sovietice. Repercusiunile în domeniul vieții de zi cu zi nu s-au lăsat așteptate, nemulțumirile nici atât. Se apela, încă o dată, la soluția "țapului ispășitor": omniprezentul sabotor, și, mai nou, evreul sionist. Între antisemitismul camuflat în *antisionism*¹⁶ și eliminarea grupării Pauker (1952) nu a existat – în ciuda aparențelor - o legătură cauză – efect. Putem spune, cel mult, că Gheorghe Gheorghiu – Dej a știut să valorifice oportunitatea ideologică oferită de imaginația lui Stalin. Faptul că antisemitismul de ultimă oră al Moscovei a constituit doar *pretextul* necesar, o dovedește însăși implicarea, de partea lui Dej, a unor activiști de origine evreiască: Chișinevschi, Răutu, Roller. Ultimul nu a întârziat să aducă "la zi" textul manualului său, inserând o previzibilă condamnare a "deviatorilor de dreapta".¹⁷ În *praxisul* stalinist asemenea "piruete" erau frecvente. Ele justificau "debarcări" spectaculoase și prilejuiau – sub pretextul criticii și autocriticii principiale – reperarea eventualilor nemulțumiți. Grație funcției integrativ - coezive¹⁸ a terorii, repetatele epurări (Foriș, Pătrășcanu) urmau să impună, fie și vremelnice, unitatea nucleului hegemon din P.M.R. În numele cauzei, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu au fost nevoiți să întruchieze trădătorul exemplar, inamicul definitiv.

Partidul se constituise într-un model unic de organizare, extins la dimensiunile întregului social. Prin urmare, orice modificare a felului în care el se concepea, orice criză identitară, se repercutau, obligatoriu, asupra oricărui sector al vieții sociale. În cazul de față, așa – ziși complici ai "deviatorilor de dreapta" erau descoperiți pretutindeni, vinovățiile fiind distribuite cu larghețe, tuturor domeniilor de activitate. Trădării primordiale găsimu-i-se replici orișunde, criticile adresate istoricilor aveau și ele caracterul unor *demascări*. "Riscai la fiecare pas să cazi în <<greșală>> – își amintea David Prodan – sau trebuia să fii judecat și numai pentru a fi ținut sub presiune și numai pentru a simți puterea regimului"¹⁹. Exploatând mărunte patimi, rivalități mai vechi, puterea explora limitele depersonalizării, versatilitatea individului, capacitatea de adaptare, disponibilitățile servile. Cu fiecare dezvinovățire făcută pe seama colegului, regimul triumfa o dată mai mult. "Puteai fi acuzat și judecat în taină – seria același David Prodan – puteai fi urmărit, încărcat de cel care se străduia să se salveze pe sine sau îți vîna locul"²⁰.

Dînd publicității „devierea de dreapta” (favorizarea dușmanului de clasă, chiaburul), Partidul nu renunța decît aparent la teza infaibilității lui. Își asigura, în schimb, compensația vastelor campanii de penitențe și spovedanii, încheiate, stereotip, cu autocritici, angajamente, cu arestări uncori. Vinovăția rămînînd în cele din urmă individului, Partidul se găsea exonerat de orice responsabilitate. Incriminîndu-te, disculpai indirect, „conducerea de partid și de stat”. Faptul că grupării Pauker i s-a atribuit și o „deviere de stînga” (excese în colectivizare) demonstrează imposibilitatea de a te apăra. Sancțiunile erau pe măsura vinovăției: nelimitate. La 1 aprilie 1952, Pericle Martinescu nota în jurnalul său: „Căci astăzi, a fi scos dintr-o slujbă nu înseamnă numai a deveni șomer, înseamnă a pierde toate drepturile civile, domiciliul, dreptul de a locui în orașul unde ți-ai organizat existența, dreptul de a te bucura de viață”²¹.

Erori de ordin ideologic sînt reproșate atît intelectualilor neangajați cît și celor consacrați în postura de menestrelai ai noii ordini. Pedepsind imparțial, Partidul experimenta anihilarea autonomiei subiective, extirparea oricărui impuls critic, chiar și neexprimat, subconștient.²² Despre caracterul profilactic, nivelator, al concendierilor din 1952, Pericle Martinescu preciza: „Adevăratul motiv al acestei măsuri – care e generală, în toate instituțiile – nu este faptul că am servit regimul burghez acum zece sau cinsprezece ani (și nici nu vor să cerceteze *cum* am servit acel regim), ci faptul că sîntem intelectuali de tip vechi, neîncadrați în partid, oameni care nu prezintă garanții, care n-au dat dovadă de <<combativitate>> și sînt socotiți suspecți. Asemenea oameni nu au dreptul să muncească în domeniul unde se pricep”²³. Mereu preocupat de caracterul endemic al trădării, de realități maligne, de dincolo de aparențe, Partidul căuta culpabilități „obiective”, devieri posibile, mai mult imaginare. Pentru însănătoșirea ideologică a societății orice suspect trebuia izolat, dislocat din mediul său profesional, social.

Apriorice suspiciuni înconjurau slujitorul condeciului, istoric în cazul de față. El părea fragil, șovăielnic, lipsit de convingeri solide, de principii (leniniste) statornice²⁴. În ședința din 11 iulie 1952 a secției istorice a Academiei, nerealizările istoriografiei erau puse în legătură directă cu „devierile” grupării Pauker. Petre Constantinescu-Iași stabilea termenii dezbaterii – „oportunism”, „împăciunitorism” și „împăciunitorism față de oportunism” – găsindu-le mai apoi, aplicație în domeniul istoriografic²⁵. Noile „greșeli” adăugându-se altora mai vechi – „idealism”, „cosmopolitism” – nimeni nu se putea considera nevinovat. Fiecare avea ceva de mărturisit.

Încercarea de a da o notă cît mai neutră discursului istoric (Andrei Oțetea, Letiția Lăzărescu) atrăgea acuzațiile de „obiectivism”, „tehnicism” ș.a.m.d. S-au adăugat, din nou, „cosmopolitismul” (David Prodan), „nihilismul național” (Dorin Popescu), „poziția liberală” față de „politica antinațională a coaliției monstruoase (Vasile Maciu).²⁶ Din șpusele lui Constantinescu-Iași transpare, cu regularitate, teama că istoricul mimează adeziunea la marxism, că

nu se implică, că nu se livrează cu totul Puterii, că nu își interiorizează limba de lemn ca dat constitutiv al ființei sale. Astfel, se menționează "lipsa de combativitate" a "tovarășilor" Gheorghe Ștefan, Valeria Costăchel, inactivitatea lui Barbu Cămpina, a lui Ionescu – Gulian, "teama nejustificată de critică și autocritică" a Liei Lehr, a lui Dimitrie Ionescu.²⁷ Cu greu se putea ieși din consecințele acelor epurări. Vinovați nu erau numai cercetătorii ostracizați – Șerban Papacostea²⁸ ar fi un exemplu – ci și colegii lor, lipsiți de vigilență. Potrivit regulilor jocului, în calitate de conducător al Institutului bucureștean, Constantinescu - Iași se includea între cei culpabili.²⁹

Interesat în crearea unei noi elite istoriografice, obediente, regimul grăbea schimbul de generații. În mai toate ședințele, pregătirea profesională și ideologică a tinerelor cadre este mereu imputată istoricilor mai vârstnici. Problema formării tineretului este reluată de la o întrunire la alta, aproape obsesiv, ca o somație. "Grija față de creșterea cadrelor noi, tinere – hotăra Petre Constantinescu - Iași – trebuie să fie un criteriu de bază în aprecierea atașamentului vechilor specialiști față de regimul nostru de democrație populară"³⁰.

Nereguli ale anului anterior alimentau rechizitoriile anului care urma. În 1951 Roller observa că "unii tineri bursieri nu se țin totdeauna de carte. Tovarășul Udrea ne-ar putea vorbi ceva despre accasta"³¹. Conform obiceiului, chestiunea era reluată în 1952, dar cel pus "la colț" nu a fost tînărul Udrea ci Vasile Maciu, unul din "înfiistătorii" noii istoriografii. Admonestat de Petre Constantinescu – Iași și de ceilalți colegi, Maciu recunoaște deficiențele pedagogiei sale, neputința de a trezi interesul tinerilor pentru istorie modernă sau contemporană³². "Critica și autocritica în orice caz trebuia să funcționeze – preciza David Prodan – și încă supralicitând"³³. Prin urmare, Maciu mai recunoștea că "înțelegând greșit unele teze ale clasicilor marxism – leninismului a considerat burghezia despărțită de moșierime, aruncând toată vina asupra acesteia din urmă și acordând burghezicii un rol mai progresist decât l-a avut. Nu a reușit să scoată în evidență faptul că Ion Brătianu era reprezentantul și al burghezicii și al moșierimii, și că el, chiar cînd s-a lăsat sub influența unor grupuri burgheze, mergea în cîrdășie cu moșierimea de care era legat prin monstruoasa coaliție"³⁴. Observăm grija Puterii de a nu crea prea mulți privilegiați de drept, de a nu-i recunoaște, fățiș, pe cei de fapt. Ori de cîte ori se ivea prilejul, conformiști și mai puțin conformiști, erau apostrofați, democratic, fără prea mari diferențieri. De fapt, nu se judecau atitudini ci se vehiculau etichete. La dispoziția vorbitorului se aflau cîteva adjective în jurul cărora acesta urma să își improvizeze, monoton, discursul, critica, autocritica. Cei sancționați făceau act de supunere, recunoscînd culpabilități ireale. Nu rareori deducem entuziasmul crispat, ridicolul amar, sordid, al unor luări de cuvînt. Și astăzi, după aproape 50 de ani, ele pot trezi orice reacție numai ilaritate nu. Pentru a-și dovedi receptivitatea la criticile primite, unii se simțeau datori să

pluseze, să cocheteze cu excesul autocritic, și de ce nu, să abată atenție asupra celorlalți. Astfel, Letiția Lăzărescu constata că “nu s-a dus o muncă susținută pentru urmărirea tovarășilor care frecventează cursurile Universității Serale organizate de Academia R.P.R. La fel, nu s-a făcut destul în direcția mobilizării tovarășilor pentru intensificarea studiului limbii ruse” (s.n. A.M.).³⁵ Zăbavnici, nu tocmai silitori în însușirea înțelepciunii leniniste, a limbii ruse cu atât mai puțin, istoricii acuzau, indirect, se înțelege, profilul cultural / psihologic al terorii. A impune cuiva, în ciuda opoziției sale, o altă identitate – sovietică în cazul nostru – înseamnă să certifici dimensiunea represivă a experimentului. Din dorința de a înlocui “suspecți” mai vârstnici cu entuziaști mai tineri. Puterea cultiva, conștient, antinomia dintre cele două generații. Sub pretextul disfuncționalităților inerente sistemului de lucru în colectiv, tineri asistenți sînt îndemnați să-și denunțe magistrii cu orice prilej. “Nu se avea în vedere *valoarea personală* a tînărului ce voia să se dedice unei activități științifice sau de altă natură, valoare dovedită prin notele obținute la examene, ci alte criterii – nota în jurnalul său, C.C. Giurescu – ca originea socială, apartenența la partid sau la serviciile aduse Securității prin delațiunea camarazilor”.³⁶ De exemplu, în ședința din 11 iulie 1952 asistenta Tamara Dobrin, condamna “obiectivismul” profesorilor Mihail Ralea și C.I. Gulian³⁷. Mai greu de înțeles astăzi, gestul său nu a mirat atunci, cunoscute fiind legăturile ei cu Securitatea³⁸.

Spiritul dezbaterilor din 11 iulie 1952 se regăsește în mai toate publicațiile, în toate hotărârile aceluiași an. Revista “Studii” (iulie – septembrie 1952) definitivă discuțiile privitoare la cursul universitar conceput de către Dumitru Berciu și evidenția, pregnant, atmosfera epocii. Astfel, decanul Facultății de Istorie, Gheorghe Ștefan (m.c.), observa că Berciu acordase o sută cincizeci și șase de pagini “comunei primitive” și doar două prezenței slavilor pe teritoriul nostru.³⁹ În virtutea unor practici curențe la acea oră, Gh. Ștefan se autoacuză și, în același timp, lăsa la o parte a răspunderii pe seama colegului E. Condurachi, a rectorului C. Balmuș “Decanatul are vina de a fi mers pe linia minime rezistențe, *de a se fi lăsat antrenat de graba Rectoratului* (s.n. A.M.)”⁴⁰. Gh. Ștefan recunoaște că nu a arătat suficient interes “dar nici *nu a fost ținut la curent* asupra hotărîrii Rectoratului de a multiplica cursul numai pe baza unui referat întocmit de Prof. Condurachi în termenii împăciuitoariști (s.n. A.M.)”⁴¹.

Deși la prima vedere erau invocați doar “unii tovarăși”, dările de seamă și dezbaterile aferente implicau, în cele din urmă, mai toate colectivele și temele de cercetare. Nemulțumirea factorilor politici s-a reflectat și în distribuirea Premiilor de Stat (nov. 1952). Din cele 115 gratificații – acordate pentru anii 1950 / 1951 – doar una a revenit istoriografiei. Mai corect spus hagiografiei. Institutului de Istorie a Partidului⁴². Speculându-se, primitiv, contextul antisemit, s-a evitat includerea istoricilor evrei în manifestările dedicate celor 100 de ani de la moartea lui Bălcescu⁴³. După excesele anului 1952, măsura s-ar fi dorit

compensatorie. De fapt, nu era decît o diversiune intuibilă, pregătind delirul ideologic al primelor luni din 1953.

Naufragiat în plictisul puterii fără de scop, stăpînul de la Kremlin născocea complotul "halatelor albe". Este vorba de un grup de medici, în mare parte evrei, acuzați de asasinarea lui A.A. Jdanov, de intenția de a lichida întregul Comitet Central al P.C.U.S. O dată consumat, decesul lui Jdanov interesa mai puțin. Accentul cădea pe virtualități, pe crime potențiale. Evident, nu s-a scăpat ocazia unor alte "demascări", vizînd, ca de obicei, toate "ramurile de activitate". *Scînteia* din 14 ianuarie 1953 prelua din *Pravda* amănuntele "complotului". O dată cu acestea se lua act de reproșurile aduse poliției politice, întregului popor sovietic. Lipsa de vigilență a celui din urmă, din nou vinovat, era definită printr-o sintagmă care s-a bucurat de suficientă notorietate în mediile academice: "atitudine de gură - cască".⁴³ Trei zile mai tîrziu (16 - 17 ianuarie 1953) avea loc, în prezența președintelui Academiei, Traian Săvulescu, o consfătuire a istoricilor. Cu lecțiile bine făcute, Săvulescu se adresa istoricilor prezenți doar pentru a pune în circulație expresia de mai sus. Lipsiți de vigilență revoluționară, superficial implicați în construirea socialismului, aceștia își atrăgeau cticheta de "gură - cască".⁴⁴

Defecțiunile neputînd fi reproșate sistemului, răspunderea revenea măruntului funcționar. Un loc aparte era acordat acelor atitudini susceptibile să submineze starca de mobilizare permanentă: "automulțumirea și autoliniștea", "formalismul", "refuzul autocriticii" (I. Nestor, R. Vulpe, C. Balmuș, etc.)⁴⁵ Erau acuzații totalizante, cu o semantică indefinită, voit evazivă, față de care istoricul nu putea reacționa eficace. Aspectele organizatorice aduceau în atenție mai vechea problemă a schimbului de generații. Din motive lesne de înțeles, mulți dintre tinerii istorici (Vi. Diculescu, C. Bodea, Slavea Diamandi) încercau să-și amîne, pe cît posibil, debutul editorial⁴⁷. Deși nu era o soluție de perspectivă, refuzul de a scrie te sustrăgea, fie și temporar, marxism - leninismului. Neputînd trece neobservată, reticența lor era interpretată de activistul Aurel Roman într-o manieră care îl reprezintă. El îi vede timorați de "specialiștii" mai vechi (ghilimelele cu sens peiorativ, îi aparțin), terorizați prin felurite "amănunte" (probabil, exigențe de ordin profesional), incapabili să-și critice superiorii⁴⁸.

Au existat însă și tineri dispuși să joace pînă la capăt rolul primit, să furnizeze Partidului delațiunile de care acesta avea nevoie. De altfel, Vasile Maciu recunoștea că în anul precedent fusese epurată o treime din membrii colectivului de istorie modernă și contemporană⁴⁹. I. R. Neaeșu, atunci un simplu asistent, se simțea îndreptățit să evalueze activitatea șefului de colectiv, Andrei Oțetea, să acuze atît "slaba coordonare" cît și încrederea acordată "cunoscutului economist burghez reacționar", Gheorghe Zanc⁵⁰. După același tipic, asitenții C. Preda și E. Bujor denunțau "individualismul" lui C. Balmuș, faptul că acesta s-ar fi pronunțat împotriva muncii planificate⁵¹. În ajutorul

colegilor de generație venea și Gheorghe Diaconu. Mai preocupat de realizările tineretului decât de răutățile celor vîrstnici, Diaconu pare să demonstreze că în orice conjunctură istorică apar și aspecte mai greu de interpretat într-o “cheie” gravă. Referindu-se la șantierul arheologic din Suceava, sus-numitul se arăta preocupat și, în același timp, indignat, de neconvingătoarea activitate a gazetei de perete⁵². Încurajat de aplauzele asistenței, tînărul arheolog anunța succesele obținute de U.T.M. – își în lupta contra “misticismului”: “dacă de Sf. Ilie am avut doi muncitori de lucru, în schimb de Sf. Maria și în celelalte sărbători religioase am avut o prezență de aproape sută la sută datorită muncii de lămurire purtată de acești tovarăși |U.T.M. – își”⁵³.

Lăsînd arheologia “populară” să progreseze, neabătut, de la un sfînt la altul, revenim la chintesența represivă a zilelor de 16 – 17 ianuarie 1953. Multe din confruntările momentului se originau în obligația de a prelua și a vehicula cuvintele de ordine hotărîte la Comitetul Central. Unele au rezultat din suprapunerca competențelor, din obișnuința de a numi un responsabil de colectiv, controlat, dublat, de un cenzor ideologic. Din supravegheri reciproce se nășteau suspiciuni, denunțuri. “Ca să devin mai combativ – preciza David Prodan – mi se impunea uneori un coautor mai combativ, cu care să fiu solidar”⁵⁴. Istorici de marcă trebuiau să gireze cu numele lor producții jdanoviste, comise în colective – fantomă. Erau confrunțați mereu cu opțiuni majore, cu situații limită: refuzul semnăturii “trecea de mare vinovăție”⁵⁵ (D. Prodan). Coautorul la care Prodan făcea trimitere nu era altul decât Ludovic Banyai, un consacrat al rolului de acuzator. În 1953, acesta repudia “elementul descompus” Pavel Apostol și își extindea criticile asupra mai multor cercetători clujeni (D. Prodan, Ioachim Crăciun, Șt. Bezdechi, Gh. Vinulescu).

În acest context al represiunii ca scop în sine, un rol deloc neglijabil l-au jucat rivalitățile profesionale, rachiunile de ordin personal. Din “Memoriile” lui David Prodan aflăm de conflictul existent între Andrei Oțetea pe de o parte, Vasile Maciu și “ai săi”, pe de alta⁵⁷. Nu este deci, exclus ca unele critici primite de Oțetea – I.R. Neacșu⁵⁸, de exemplu, îl punea în antiteză cu Maciu, apreciat favorabil – să fie întreținute, mediate, de asemenea fricțiuni. La fel, animozitățile apărute între M. Roller și C. Daicoviciu⁵⁹ se reflectă în mai toate rapoartele privitoare la activitatea Institutului clujean. “Elemente lipsite de conștiință patriotică (Pascu, Pall) nu și-au îndeplinit sarcinile încredințate – observa Petre Constantinescu – Iași – punând greutăți în realizarea planului iar directorul Institutului din Cluj, Prof. C. Daicoviciu a acceptat cu o ușurință condamnabilă angajamentele lor formale”⁶⁰. Nu se uitau nici “șovăielile” lui Daicoviciu, faptul că vorbise numai în două fraze de structurile socio-economice de la Grădiștea și acordase un spațiu prea larg incintelor sacre⁶¹ etc. etc. Unul din articolele lui Ștefan Pascu (“Țărănimea ardeleană în epoca de formare și de consolidare a relațiilor feudale din Transilvania”) trezește minia lui Roller nu atît pentru

inadvertențele lui cât mai ales pentru faptul că ajunsese în redacția revistei "Studii" cu îngăduința lui Daicoviciu⁶² ...

Analiza conținutului ideatic, a conceptelor uzitate în discursul istoric revena unor personaje "verificate": M. Roller, S. Știrbu, P. Constantinescu – Iași. Nu înainte ca aceștia să își asume o autocritică rituală. Exemplul personal îi îndreptăța să procedeze, mai apoi, la disciplinarea colegilor de breaslă. Concepția istorică a marxism – leninismului se definea într-o manieră polemică, prin raportări negative la felurii dușmani ideologici. Aflat atunci în închisoarea de la Sighet, C.C. Giurescu devenise o țintă predilectă a imprecățiilor rolleriene: "Fascistul Giurescu susținea că istoria nu poate ajunge la Legi așa cum se întâmplă în științele fizicii"⁶³. După ce în anii trecuți combătuse "arheologii voiajori", în ianuarie 1953 Roller le reproșa (C. Daicoviciu, K. Horedt) "localicismul" cercetării, dezinteresul față de etapa "de trecere" de la "sclavagism" la "feudalism"⁶⁴. Pentru el, continuitatea daco – romană era doar una de habitat, de viață economică neîntreruptă. Astfel, așezări din secolul IV trebuiau să anunțe, numaidecât, "feudalismul" de peste un mileniu. Cum fiecare tematică investigată își avea suspecții ei, Barbu Cîmpina – tinără speranță a medievalității "populare" – era adus "la linie" de către Solomon Știrbu și Mihail Roller. Ambii incriminau faptul că Barbu Cîmpina negase – în pofida celor scrise de Stalin – existența producției de mărfuri în Evul Mediu⁶⁵. În cazul epocii moderne, marele vinovat, era Gheorghe Zane, recent "demascat" pentru intenția de a relativiza mitul intransigenței revoluționare a lui Bălcescu⁶⁶. Conform procedurii, Zane era înfierat atât ca dușman de clasă cât și ca agent al imperialismului. "Ceea ce n-a reușit burghezia și moșierimea, – se indigna Roller – a încercat în disperarea sa, – <<epigonul>> Zane, căutînd să folosească la o ședință a Institutului de Istorie lipsa de pregătire profesională a unor tineri și slaba vigilență la unii vîrstnici. El a fost demascat la acea ședință a Institutului. Dar aceasta nu înseamnă că <<selecționații>> dolarilor nu încearcă să uneltească"⁶⁷.

Dacă autocritica lui Roller putea fi un simplu exercițiu de retorism, discutarea lucrării lui Petre Constantinescu – Iași, *Organizațiile de masă legale conduse de Partidul Comunist în anii 1932 – 1938* (1952), apărea drept o demonstrație de forță. "Greșeli serioase", "nivel ideologic necorespunzător" caracterizau, după Roller, scriitura colegului Constantinescu – Iași. Mai gravă era ignorarea rolului conducător pe care P.C.R. l-ar fi deținut, exclusiv, din 1921, în lupta contra burghezo – moșierimii: "Autorul uită uncori că Partidul Comunist a inițiat și condus organizațiile de masă și prezintă unele probleme astfel încît s-ar putea crede că organizațiile de masă au avut un rol conducător, ceea ce este greșit și nu corespunde realității"⁶⁸.

În cele înfățișate aici subzistă adevăruri subiacente, mai importante, poate, decît faptul primar al terorii. Dincolo de autocritici și lașități, de angajamente și denunțuri, întrezărim opoziția tacită pe care istoricii o manifestau

ori de câte ori aveau posibilitatea. Profesionalismul nu a fost abandonat de la o zi la alta, directivele nu au produs conformări imediate, benevole. Feluritele sancțiuni, multitudinea “etichetelor” ne indică, deseori, acest lucru. Marja de autonomie interpretativă tolerată de Partid nu a rezultat din privilegiu anume ci din dramatice și îndelungate polemici. “Frontul istoric” ne pare mai mult un deziderat decît o realitate. Repetatele corecții dovedesc eșecul total al înregimentării. Justificată, întrucîtva, de suficientele pactizări, ideea “frontului” rămîne, totuși, o figură de stil. Ea se sustrage diabolizărilor facile, necesitînd migăloase investigații, numeroase nuanțări.

1 George Orwell. *O mie nouă sute optzeci și patru*, traducere de Mihnea Gafița. București, Editura Univers, 1991, p. 16.

2 Mihail Roller. *Probleme de istorie. Contribuții la lupta pentru o istorie științifică în R.P.R.*, ed. III. București, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1951, p. 72.

3 *Ibidem*, p. 83, 85

4 *Ibidem*, p. 104, 106

5 *Ibidem*, p. 111

6 *Ibidem*, p. 106

7 *Ibidem*.

8 * * * *Darea de seamă asupra ședinței lărgite a secțiunii de științe istorice, filosofice și economico juridice a Academiei R.P.R.*, în “Studii”, octombrie – decembrie, 1951, p. 109.

9 *Ibidem*.

10 *Ibidem*, p. 115.

11 *Ibidem*.

12 *Ibidem*.

13 *Ibidem*, p. 125 – 126, de vîzut și Ioan Opreș, *Procesul unui mare istoric: Petre P. Panaitescu* în “Lumea românească”, februarie 1999, p. 6 – 7.

14 *Ibidem*, p. 127.

15 *Ibidem*, p. 129.

16 Stephen Fischer – Galați, *Europa de Est și războiul rece. Percepții și perspective*, traducere de Luiza Părvu, Dan Popescu, Florin Tecuceanu, Iași, Institutul European, 1996, p. 65.

17 Mihail Roller, *Istoria R.P.R.*, București, Editura de Stat, Didactică și Pedagogică, 1952, p. 740.

18 Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, ed. II, București, Editura Allfa, 1996, p. 63.

19 David Prodan, *Memorii*, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 66.

20 *Ibidem*.

21 Pericle Martinescu, *7 ani cît 70. Pagini de jurnal 1948 - 1954*, București, Editura Vitruviu, 1997, p. 283.

22 Vladimir Tismăneanu, *op. cit.*, p. 10.

- 23 Pericle Martinescu. *op. cit.*, p.283 – 284.
- 24 Vladimir Tismăneanu. *op. cit.*, p. 59.
- 25 * * * *Darea de seamă asupra sedinței lărgite a secțiunii de științe istorice, filozofice și economico – juridice a Academiei R.P.R. consacrată prelucrării hotărârii sesiunii generale științifice a Academiei R.P.R. din 17 – 23 martie 1952 în "Studii". iulie – septembrie 1952. p. 137.*
- 26 *Ibidem.* p. 138.
- 27 *Ibidem.* p. 138 – 139.
- 28 Pavel Cluhaia. *Fața cernită a libertății*. București. Editura "Jurnalul literar". 1991. p.9.
- 29 * * * "Studii" iulie – septembrie 1952. p. 141.
- 30 *Ibidem.*
31. * * * "Studii". octombrie – decembrie 1951. p. 128.
32. * * * "Studii". iulie – septembrie 1952. p. 145.
- 33 David Prodan. *op. cit.*, p. 66.
- 34 * * * "Studii". iulie – septembrie 1952. p. 145.
- 35 *Ibidem.* p. 143.
- 36 C.C. Giurescu. *Cinci ani și două luni în penitenciarul din Sighet*. București. Editura Fundației Culturale Române. 1994. p. 76.
- 37 * * * "Studii". iulie – septembrie 1952. p. 147.
- 38 Vladimir Tismăneanu. *op. cit.*, p. 102, 277.
- 39 * * * "Studii". iulie – septembrie 1952. p. 176.
- 40 *Ibidem.*
- 41 *Ibidem.* p. 177.
- 42 *Vezi "Scânteia" din 25 noiembrie 1952. p. 1.*
- 43 Pericle Martinescu. *op. cit.*, p. 377: "Demascarea" lui Pavel Apostol. cvrcu la origine. s-a subsumat. în mare parte aceleași diversiuni antisemite.
- 44 "Scânteia". 14 ianuarie 1953. p. 1; 15 ianuarie 1953. p. 4.
- 45 * * * *Consfătuirea istoricilor din R.P.R. (16 – 17 ianuarie 1953)*. în "Studii". ianuarie – martie 1953. p. 18.
- 46 *Ibidem.*
- 47 *Ibidem.* p. 68.
- 48 *Ibidem.*
- 49 *Ibidem.* p. 41.
- 50 *Ibidem.* p. 51.
- 51 *Ibidem.* p. 53, 54, 55.
- 52 *Ibidem.* p. 44.
- 53 *Ibidem.*
- 54 David Prodan. *op. cit.*, p. 59.
- 55 *Ibidem.*
- 56 * * * "Studii". ianuarie – martie 1953. p. 36 – 37.
- 57 David Prodan. *op. cit.*, p. 154.
- 58 * * * "Studii". ianuarie – martie 1953. p. 51.
- 59 David Prodan. *op. cit.*, p. 69.
- 60 * * * "Studii". ianuarie – martie 1953. p. 25.
- 61 *Ibidem.* p. 59 – 73.

62 *Ibidem.* p. 75.

63 *Ibidem.* p. 72.

64 *Ibidem.* p. 74 – 75.

65 *Ibidem.* p. 59. 80.

66 *Ibidem.* p. 83.

67 *Ibidem.*

68 *Ibidem.* p. 89.

REFLECȚII PE MARGINEA CAZULUI PĂTRĂȘCANU

Gheorghe Onișoru

Studierea totalitarismului de tip comunist oferă istoricului suficiente subiecte de cercetare. Unul dintre ele se referă la rolul individului prins în angrenajul sistemului, al cărui prizonier devine în scurt timp. Observând realitățile din România, de după 1944, ne-a atras atenția destinul lui Lucrețiu Pătrășcanu, devenit deja "un caz".

Pătrășcanu poate fi, desigur, încadrat într-o tipologie și anume cea a intelectualului de ținută care crede, totuși, în idealuri și utopii, conștient fiind că Lenin nu glumise atunci când atrăgea atenția că este imposibil ca revoluția să reușească fără teroare ori că Nikolai Berdiaev avea dreptate observând că "marxismul crede că binele se înfăptuiește pe cărările răului și ale beznei". Personalitatea controversată a lui Lucrețiu Pătrășcanu, angajarea sa într-o operă ea însăși plină de contradicții - instaurarea dictaturii comuniste în România - a fost surprinsă, aproape de realitate, credem, de cel care i-a fost prieten apropiat până în 1948, Belu Silber:

"Era antistalinist și antirus, însă de dragul puterii semna la partid orice ineptie și ticăloșie stalinistă. Cred că singurul lui scop în viață, mai mult decât socialismul, era intrarea în istorie"¹.

Cel care a devenit primul comunist membru al unui guvern românesc, nu era o figură necunoscută în 1944. Realizat pe plan profesional, autor de studii și lucrări, Lucrețiu Pătrășcanu desfășurase și o activitate politică demnă de luat în considerare, motiv pentru care a și fost arestat în mai multe rânduri între 1924 și 1941². Între 1934 - 1938, el figura între liderii unei aripi interne a Partidului Comunist alături de Gavril Birtaş, Istvan Foris, Constantin Pârvulescu ori Gheorghe Gheorghiu-Dej³. A urmat o fază în care datorită divergențelor cu Foriș, conducătorul partidului, a fost trecut pe linie moartă până spre finele lui 1940. Atunci, Teohari Georgescu i-a comunicat hotărârea Kominternului, potrivit căreia punctul de vedere afirmat de Pătrășcanu în confruntarea cu Foriș fusese corect, și i-a dat sarcina de a reface Asociația Amicii U.R.S.S.⁴.

Rolul lui Lucrețiu Pătrășcanu, atât pe linie de partid, cât și în tratativele politice interne vizând încheierea armistițiului, a crescut mult la sfârșitul lui 1943 și debutul lui 1944. După înlăturarea lui Istvan Foriș, la 4 aprilie 1944, din fruntea Partidului Comunist din România, și preluarea conducerii de către triumviratul Constantin Pârvulescu (care era și secretar general), Emil Bodnăraș

și Iosif Rangheț - un rol important având și Constantin Agiu, în condițiile în care Gheorghiu-Dej se afla închis la Târgu Jiu - Pătrășcanu devine instructor al partidului și omul de legătură cu Palatul și partidele democratice⁵.

O declarație, din 10 noiembrie 1949, a lui Pătrășcanu reconstituie momentul și subliniază dorința sa de a juca un rol mai pregnant în partid, dovada fiind problema formării unui Comitet Central restrâns:

„Atunci când Bodnăraș mi-a comunicat directiva venită de la tov. Gheorghiu, din lagăr, ca să se formeze un secretariat din trei: Rangheț, Bodnăraș și Pârvulescu - l-am acceptat, fără nici o rezervă, pentru că în acel moment eram abia la începutul activității pregătitoare a lui 23 august și nu știam ce atribuții sau ce muncă efectivă îmi va reveni mie. Cred că această comunicare mi-a făcut-o Bodnăraș în aprilie 1944.

Numai în iulie, când lucrurile s-au precizat și munca mea a căpătat o importanță deosebită, am redactat chestia formării unui C.C. restrâns, care urma să fie completat sau refăcut după ieșirea tovarășilor din închisori și revenirea celor din emigrație”⁶.

Faptul că Pătrășcanu își luase în serios rolul de lider comunist, cu un cuvânt important în România după ce armistițiul va fi fost înfăptuit, este demonstrat și de scrisoarea pe care el i-a adresat-o, la 3 august 1944, lui Constantin Pârvulescu⁷. Între altele se propunea ca așteptatele schimbări să fie folosite din plin „din punct de vedere de partid”, motiv pentru care organizarea propagandei trebuia revendicată de comuniști.

În privința eforturilor legate de încheierea unei coaliții care să-l răstoarne sau să-l determine pe Antonescu să părăsească alianța cu Germania, primele contacte serioase între Pătrășcanu și Iuliu Maniu au avut loc în toamna lui 1943⁸. Acestea s-au intensificat în primăvara 1944, atunci când și Palatul a început să-și asume un rol mai important. În toate tratativele, Lucrețiu Pătrășcanu a acționat ca om de legătură între cercurile democratice și comuniști, fiind recunoscut drept cel mai autorizat reprezentat al acestora din urmă.

O notă a serviciilor secrete, din 11 mai 1944⁹, consemna că Maniu avusese deja trei întrevederi, la adrese conspirative, cu avocatul Lucrețiu Pătrășcanu, „ce era considerat ca șef al comuniștilor români aflați în țară”. În urma negocierilor s-a obținut adeziunea comuniștilor în vederea formării unui „comitet al salutului public”. Cu alte cuvinte, este vorba despre Blocul Național Democrat, încheiat la 20 iunie 1944, de către reprezentanții Partidului Național Țărănesc, Partidului Național Liberal, Partidului Social Democrat și Partidului Comunist din România, pentru ultimii semnând același Lucrețiu Pătrășcanu. Prezența comuniștilor în Bloc, impusă în primul rând de realitățile internaționale și de apropierea Armatei Roșii, avea și o latură practică sesizată de generalul Constantin Sănătescu. Acesta nota în *Jurnal*¹⁰, la 22 iunie 1944, faptul că se baza

pe Pătrășcanu și Bodnăraș pentru a organiza muncitorii din fabrici care ar fi trebuit să suplinească lipsa trupelor.

Implicarea lui Pătrășcanu în preliminariile actului de la 23 august este un fapt ce nu poate fi negat. Mai mult, noi surse vin să confirme statutul său la negocieri și că el reușise să câștige încrederea partenerilor. Însemnările lui Corneliu Coposu din august 1944, din care prezentăm doar câteva extrase din 18 august, susțin afirmația:

„Dimineața, înainte de 7. traversăm (Maniu și Coposu - n.n.) Cișmigiul, și ne urcăm la etajul 6, în blocul din strada Dr. Marcovici nr. 9. Apartamentul meu poartă nr. 80, pe palierul doctorului Mamulea. Lucrețiu Pătrășcanu, anunțat din ajun, aștepta. Are cheia apartamentului, de care a mai făcut uz cu ocazia întâlnirilor cu Maniu sau a drumurilor la Palat. Se strecoară, fără riscuri, de cu noapte pe scara de serviciu și așteaptă inserarea, pentru a-l părăsi.

Se stabilește întâlnirea pe ziua de 23 august, la orele 11, la Leucufia. Pătrășcanu este de acord. Convorbire Maniu - Pătrășcanu. Discută peste o oră. Nu particip. La plecare, interlocutorii își strâng mâna cordial ...”¹¹.

De altfel, după arestarea lui Ion și Mihai Antonescu, Lucrețiu Pătrășcanu a fost primul dintre cei patru lideri ai partidelor din Bloc care s-a prezentat la Palat. Ulterior, Pătrășcanu a afirmat că el a redactat proclamația citită de rege la radio, fapt infirmat de Corneliu Coposu care susține¹² că paternitatea i-a aparținut proaspătului ministru de externe Grigore Niculescu-Buzești, care a scris-o între orele 17 și 18, în timp ce Pătrășcanu a ajuns la Palat după orele 20³⁰. În timpul anchetei sale, la 28 februarie 1950, Lucrețiu Pătrășcanu avea să declare că „Planul loviturii de stat eu l-am discutat cu generalul Sănătescu - trimis de rege - în mai 1944, în casa lui Safianu”¹³.

Oricum, analizând scena politică în primele zile după 23 august 1944, putem lesne constata că ministrul *ad-interrim* de la Justiție a fost unul dintre cei mai activi demnitari. Inițiativele sale privind amnistia generală¹⁴ și desființarea lagărelor de concentrare¹⁵ au fost sancționate de suveran, ele contribuind la democratizarea societății. De remarcat totuși că, prin circulara 1306/29 august 1944, semnată de Pătrășcanu, legionarii erau exceptați de la amnistiere¹⁶.

În aceste condiții, numirea lui Lucrețiu Pătrășcanu în fruntea delegației trimisă la Moscova să semneze armistițiul a venit aproape firesc. Pentru proaspătul ministru, experiența moscovită se va dovedi însă a fi una generatoare de îndoieli cu privire la viitorul său în partidul comunist. După sosirea în Uniunea Sovietică, la 31 august, delegația română a fost primită de V. M. Molotov¹⁷, pentru ca apoi Lucrețiu Pătrășcanu să discute și cu A.A. Jdanov¹⁸. În timpul anchetei sale, la 24 iulie 1951, Pătrășcanu a lămurit cum a ajuns în fruntea echipei trimise la Moscova:

„În prima ședință a Consiliului de Miniștri, a guvernului Sănătescu, care a avut loc în ziua de 25 august 1944, în subsolul B.N.R., s-a ridicat chestiunea începerii imediate a tratatelor de Armistițiu. Pe front se luase deja contact între comandamentul sovietic și cel românesc. Maniu a propus când a început discuția ca din partea României să fie trimis un general ... M-am ridicat împotriva propunerii lui Maniu, care și cu această propunere se menținea pe vechea lui poziție de a nu lua nici un angajament politic, ca șef al P.N.Ț. în ce privește Armistițiul. Eu am cerut ca să se trimeată o delegație mai largă, în care să fie reprezentat și elementul politic din noul guvern ... Eu m-am propus să fac parte din delegație, dar mi-a revenit prin acest fapt, președinția delegației ...

În prima ședință cu Secretariatul Partidului în ziua de 26 sau 27 august, am comunicat cele discutate în Consiliul de Miniștri relativ la Armistițiu și Secretariatul a aprobat să plec în calitate de președinte al delegației la Moscova¹⁹.

Dacă vizitele la Legațiile Marii Britanii și Statelor Unite de la Moscova, prilej de a discuta cu Archibald Clark Kerr și W. Averell Harriman²⁰, au avut un caracter mai degrabă protocolar²¹, în schimb întâlnirea cu Ana Pauker, ca și relativa răceală cu care a fost primit de liderii sovietici, l-au deziluzionat pe Pătrășcanu. Într-adevăr, imediat ce a ajuns la Moscova, el i-a scris lui Molotov solicitându-i să-i faciliteze o întâlnire cu Ana Pauker sau cu Vasile Luca²², reușind în cele din urmă să discute cu Ana Pauker. La 9 decembrie 1949, Lucrețiu Pătrășcanu declara anchetatorilor săi că vorbind cu Pauker era convins că va lucra împreună cu ea, motiv pentru care s-a ocupat și cu asigurarea revenirii ei în țară²³.

Reîntors la București, ministrul Justiției l-a atacat dur pe Iuliu Maniu, în ședința de guvern din 15 septembrie, acuzându-l că este principalul vinovat pentru că România nu a încheiat armistițiul pe baza propunerilor sovietice din aprilie, datorită tergiversării negocierilor²⁴. Între timp însă, poziția lui Pătrășcanu în conducerea Partidului Comunist nu se consolida, cu toate dovezile pe care el, ca ministru de justiție, le aducea în sprijinul demonstrării adeziunii la idealul comunist. În timpul anchetei începute în 1948, Lucrețiu Pătrășcanu însuși a remarcat câteva momente în care s-a simțit frustrat și s-a considerat nedreptățit de către conducerea partidului. Într-o declarație din 9 decembrie 1949, intitulată sugestiv *Nemulțumirile mele ca activist de Partid*²⁵, Pătrășcanu puncta între altele:

„Am fost surprins și nemulțumit de faptul că atunci când în octombrie 1944, Ana (Pauker - n.n.) mi-a comunicat că s-a format un C.C. din cinci persoane, eu nu făceam parte din acest organ. Am socotit măsura nejustă față de mine, mai ales că Ana nici nu mi-a explicat de ce fusesem înlăturat ...

La Conferința Partidului din octombrie 1945, tocmai la sfârșitul ei, s-a produs atacul lui Gheorghe Apostol, care a făcut propuneri pentru C.C. El a comunicat conferinței că înainte de 23 august eu am fost un avocat care am apărât în procesele muncitorești, că în calitate de ministru de Justiție nu mi-am făcut datoria, totuși mă propun pentru C.C.

Am găsit ieșirea lui Gheorghe Apostol incalificabilă și, imediat, am reproșat acest lucru, în formă violentă, Anei, lui Ghiță, Teo și Bodnăraș (evident este vorba de Ana Pauker, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Teohari Georgescu și Emil Bodnăraș - n.n.), care se retrăseseră într-o cameră alăturată. Ghiță a revenit în sală și a încercat să repare lucrurile. Ca manifestare a revoltei și nemulțumirii mele am hotărât să-mi dau demisia din guvern și să cer plenarei C.C. să mă desărcineze de munca de C.C. Atunci am discutat cu Susaikov și m-am întors la ședința C.C. renunțând și la demisia din guvern, supunându-mă și hotărârii plenarei, care mi-a respins desărcinarea cerută.

Cele petrecute la Conferința Partidului m-au revoltat și supărat atât de tare, încât trei săptămâni nu am mai trecut pe la C.C.”

În ciuda acestor nemulțumiri, Pătrășcanu și-a manifestat, în calitate de ministru al Justiției și de om politic, atașamentul față de Partidul Comunist și cauza sa. Acțiunile lui din octombrie 1944, între care amintim discursul din 8 octombrie de pe stadionul A.N.E.F.²⁶, audiența la Rege și vizita făcută premierului Sănătescu la 18 octombrie²⁷, îl prezintă drept un veritabil lider comunist. De altfel, în corespondența pe care Pictet Petrasco o trimitea pentru *News Chronicle London*, la 5 noiembrie 1944, în legătură cu formarea noului guvern Sănătescu, acesta îl considera pe Lucrețiu Pătrășcanu șef al Partidului Comunist din România²⁸, percepție pe care o avea și Legația Spaniei din Turcia²⁹. Judecând activitatea lui Pătrășcanu, nu trebuie neglijat faptul că de numele său se leagă întreaga legislație care a stat la baza valorilor de epurări, comprimări și restrângeri ale drepturilor democratice din 1945-1947.

Un moment important pentru cariera politică a lui Pătrășcanu l-a constituit declanșarea “grevei regale”³⁰. El a fost contactat de Roy Melbourne³¹, reprezentant diplomatic american la București, și a avut la rândul său negocieri cu Grigore Niculescu-Buzești, Victor Rădulescu-Pogoneanu, Constantin Vișoianu și Ion Mocsony-Stârcea³², evocând la Palat chiar soluția numirii lui ca premier pentru deblocarea crizei. Pătrășcanu a confirmat, la 8 iunie 1951, versiunea:

“Sugestia de a mă însărcina cu tranșarea crizei și a mă însărcina provizoriu cu Președinția Consiliului de Miniștri de la mine a pornit - și am făcut-o pe răspunderea mea personală - dar toți, cu cei de la Palat în frunte, au respins-o categoric și imediat”³³. Totuși, în timpul Conferinței miniștrilor de externe de la Londra, din septembrie 1945, zvonuri privind un posibil guvern Pătrășcanu au mai continuat să circule³⁴.

În plină criză constituțională, a intervenit și misiunea Ethridge, prilej cu care trimisul președintelui american Harry Truman a discutat cu personalități ale vieții politice și economice din România. Între acestea, nu putea lipsi Lucrețiu Pătrășcanu, întâlnirea sa cu Mark Ethridge având loc la 22 noiembrie. Ministrul Justiției s-a situat pe poziția oficială a partidului său subliniind că guvernul nu era dominat de comuniști, ci era unul de reală colaborare, că vor avea loc alegeri libere. Nu au lipsit nici atacurile la adresa lui Iuliu Maniu, acuzat că din poziția adoptată de el nu putea rezulta nimic constructiv³⁵.

Procesul lui Antonescu, alegerile și, mai ales, celebrul discurs rostit la Cluj sunt câteva momente ale agitatului an 1946 asupra cărora Lucrețiu Pătrășcanu și-a pus amprenta. În timpul anchetei sale, fostul ministru al Justiției a fost întrebat care au fost rațiunile pentru care l-a grațiat pe Eugen Cristescu. Iată ce declara el la interogatoriul din 10 septembrie 1952:

„În procesul lui Ion Antonescu au fost mai multe condamnări la moarte. Această listă a condamnărilor se afla la mine și eu eram acela care trebuia să o prezint regelui pentru semnare.

Pe această listă se afla și Eugen Cristescu care a fost director general al Siguranței și apoi al Serviciului Secret. Înainte de a pleca cu lista la rege, a venit la mine Radu Xenopol care nu știa prin ce împrejurări ajunsese în contact cu Eugen Cristescu și mi-a transmis din partea lui că dacă nu va fi executat va da întreaga listă a agenților Intelligence Service pe mâna autorităților Ministerului de Interne. Pentru acest fapt l-am scos pe Eugen Cristescu de pe lista celor care trebuiau executați în urma condamnării la moarte de către Tribunalul Poporului³⁶.

Ilustrarea afirmației potrivit căreia legislația anilor 1945-1947 este indisolubil legată de numele titularului Justiției este evidentă și în cazul legii electorale. În ședința guvernului din 21 iunie 1946, în care s-a discutat această problemă, Lucrețiu Pătrășcanu a ținut să-și apere inițiativa, declarându-se adversar al Constituției din 1923, considerând-o „reacționară”, justificând actul de la 2 septembrie 1944 prin care fusese, în fapt, repusă în vigoare Constituția din 1866, „cu modificările din 1923”³⁷.

Discursul lui Pătrășcanu ținut în iunie 1946, la Cluj, a produs un efect important în epocă. El este expresia omului aparent contradictoriu care era Pătrășcanu, prea inteligent pentru a nu-și da seama de poziția lui în topul conducerii comuniste, dar totodată prea ambițios pentru a renunța. De aceea, declarațiile sale din Transilvania, prin care afirma „dreptul nostru asupra întregii provincii românești”³⁸, poate fi considerat și o modalitate de a obține creșterea popularității, ceea ce s-a și întâmplat. În schimb, nu este mai puțin adevărat că nici reacția Comitetului Central comunist n-a fost una de sprijin. Gheorghiu-Dej i-a atras atenția ministerului Justiției că îndreptându-și atacul împotriva

revizioniștilor unguri nu a accentuat "răspunderea politică a partidelor istorice în menținerea urei șovine"³⁹. La scurt timp, Teodor Iordăchescu a ținut să critice, în numele Partidului Social Democrat, activitatea Justiției și prestația titularului departamentului⁴⁰.

Conștient de situația în care se găsea, Lucrețiu Pătrășcanu a încercat după întoarcerea de la Conferința de pace de la Paris să-și amelioreze relațiile cu conducerea Partidului Comunist. Eforturile depuse în acest sens sunt cuprinse într-o declarație a sa, din 30 noiembrie 1949⁴¹. Câteva extrase din acest document sunt relevante pentru starea de izolare în care se găsea Pătrășcanu, fapt menit să-i inducă o stare de neliniște:

"... Au venit alegerile. Fiind odată la masă, la Ghiță (Gheorghiu-Dej - n.n.), eu din propria mea inițiativă am propus lui Ghiță să facem în București o întâlnire numai pentru intelectuali (Ghiță candida cap de listă la București) și eu i-am propus să-i fac prezentarea ocupându-mă de astă dată de persoana lui, ca luptător conducător al partidului. Ghiță, la început, s-a opus (cred că din timiditate) dar în cele din urmă a fost de acord ... S-a făcut întrunirea lui Savoy și textul cuvântării mele, ca prezentare a lui Ghiță i l-am arătat și lui i-a plăcut, chiar foarte mult. Am ținut apoi acea cuvântare și cred că a fost o întrunire reușită.

De anul nou 1947, deși tovarășa mea era în munți, unde am plecat și eu în zilele Crăciunului, eu m-am întors în București ca să pot fi de revelion cu tovarășii. N-am fost, în adevăr, invitat nicăieri, i-am telefonat lui Bodnăraș, unde merge el, dar nu știu ce mi-a răspuns. Până la urmă aflând că toți tovarășii vor fi la Ana, m-am dus și eu, fără invitație ...

Am reușit în aceste sforțări ? Sincer și deschis vorbind, n-am avut acest sentiment, nici atunci și nu-l am nici acum când îmi reamintesc acel timp că am reușit".

Observația lui Pătrășcanu pare justă. În contextul prefacerilor de la finele lui 1947, care au culminat cu abdicarea regelui Mihai, ministrul Justiției avea sentimentul că, în jurul său, cercul se strânge. O dovadă suplimentară i-a fost oferită chiar cu prilejul proclamării Republicii, act de care nu a fost informat, nici măcar nu a fost convocat - deputat fiind - la ședința ce trebuia să confere aspectul legal abdicării. Pătrășcanu mărturisca la anchetă (potrivit unei declarații din 3 aprilie 1950) că a fost foarte supărat, fiind conștient că rolul său s-a diminuat vizibil, iar activității sale politice i se va pune capăt⁴².

Chiar în aceste condiții, Lucrețiu Pătrășcanu încerca, am putea spune cu disperare, să se facă util partidului, încercând să-și pună în valoare calitățile de jurist. Așa poate fi interpretat discursul ținut la mitingul organizat la Atelierele Grivița C.F.R., la 24 noiembrie 1947, referitor la rolul justiției populare⁴³. Însă scadența nu a mai putut fi amânată multă vreme. Reconfirmat ministru al Justiției

la 30 decembrie 1947⁴⁴. Pătrășcanu își va pierde locul în conducerea partidului cu prilejul Congresului de unificare din 21-23 februarie 1948, iar la 24 februarie va fi înlocuit de la Departamentul Justiției de către Avram Bunaciu⁴⁵.

Îndepărtarea din structurile politice a contribuit la creșterea cotei popularității lui Pătrășcanu, mai ales în rândurile studenților săi care-l considerau "o persoană proeminentă care s-a opus, prin atitudinea adoptată, activității partidului comunist"⁴⁶. Erau, în fapt, ultimele sale manifestări publice. La 28 aprilie, va fi arestat din dispoziția lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și dus într-o casă conspirativă S.S.I. de la Băneasa⁴⁷, fiind cercetat inițial de Teohari Georgescu, Iosif Rangheț și Alexandru Drăghici. Mandatul de arestare va fi emis abia la 24 august 1948, de către procurorul Rudolf Rosman de la Curtea Supremă. Lucrețiu Pătrășcanu era acuzat că a fost "agent al siguranței burghezo-moșierești" și "agent al serviciului de spionaj englez", că "a dus o activitate criminală pentru paralizarea acțiunilor P.C.R. și nimicirea din interior a Partidului", precum și că a contribuit la provocarea, susținerea și continuarea războiului împotriva U.R.S.S.⁴⁸.

Încercând să se apere, Lucrețiu Pătrășcanu s-a adresat, la 1 mai 1948, printr-o scrisoare, conducerii P.M.R., efectul fiind nul⁴⁹. Nici nu se putea altfel, de vreme ce până și la celebra plenară din 10-11 iunie 1948, privind naționalizarea, el era atacat în *Rezoluție* drept un exemplu tipic de renunțare la lupta de clasă⁵⁰.

Nu vom insista aici asupra lungii anchete la care a fost supus, nici la conexiunile cu cazuri similare din lagărul socialist. Vom prezenta doar scurtul scenariu care i-a curmat viața. După ce, la 24 martie 1954, Alexandru Drăghici a prezentat Biroului Politic raportul asupra lui Pătrășcanu⁵¹, a urmat un simulacru de proces, tipic stalinist, între 6 și 13 aprilie, sentința fiind dată la 14 aprilie. Am remarca atitudinea demnă a lui Pătrășcanu care a culminat cu refuzul de a rosti până și ultimul cuvânt, care s-a limitat la un schimb de replici cu președintele completului:

Președintele: Acuzat Pătrășcanu, ai ultimul cuvânt, ce-ai de spus în apărare.

Pătrășcanu: N-am de spus nimic, decât că scuipe pe acuzațiile care mi se aduc.

Președintele: Stai jos atunci. Acuzatul Pătrășcanu spune că n-are de spus nimic.

Pătrășcanu: Și că scuipe pe acuzațiile care mi se aduc.

Președintele: Acestea sunt insulte.

Pătrășcanu: Nu sunt insulte.

Președintele: Te dai în spectacol.

Pătrășcanu: Da, lasă să mă dau, viața mea e scurtă dar sunt oameni care o să urmărească această porcărie.

Președintele: Te faci de răs⁵².

Aceeași atitudine a avut-o Pătrășcanu și cu prilejul ultimului cuvânt a lui Belu Silber, pe care l-a întrerupt spunându-i "Canalie, nu-mi lua numele în gură, nu-mi lua numele în gură. Să nu-mi ia numele în gură că mi-l spurcă"⁵³.

Pedepsele pentru lotul Pătrășcanu au fost exemplare. Principalul acuzat și Remus Kofler au fost condamnați la moarte, cu dreptul de solicita grațierea în 48 de ore din partea Prezidiului Marii Adunări Naționale. Pătrășcanu a refuzat să formuleze cererea necesară⁵⁴, în timp ce Kofler a făcut-o la 16 aprilie, demersul său fiind respins pe loc⁵⁵. Astfel, cei doi au fost executați, la Jilava, la 17 aprilie⁵⁶.

Odată cu eliminarea lui Lucrețiu Pătrășcanu, în condițiile în care Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu se aflau, la rândul lor, în anchete, Gheorghiu-Dej scăpa, poate, de cel mai redutabil adversar care i-ar fi putut amenința supremația în contextul dezghețului post-stalinist ce se profila.

Atitudinea lui Lucrețiu Pătrășcanu de la proces, atunci când el a refuzat să se apere și să răspundă la întrebări, declarând că nu are nevoie să fie apărat și că totul este fals⁵⁷ se cuvine, o dată în plus, subliniată. Ea îi reliefează calitățile de luptător, dar, în același timp, și deznădejdea revoluționarului devorat de propria revoluție. Observând activitatea și poziția lui Pătrășcanu ca om politic, mai ales între 1944 și 1948, dincolo de semnalarea faptului că ne aflăm într-o situație ce poate fi integrată unei cauzistici, tindem să-i dăm dreptate lui Belu Silber. Lucrețiu Pătrășcanu a dorit să intre în istorie, chiar a făcut-o, dar într-un mod atât de tragic pentru el.

1 Herbert Zilber, *Actor în procesul Pătrășcanu. Prima versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, București, 1997, p. 202.

2 Vezi declarațiile lui Lucrețiu Pătrășcanu din 24 mai 1951, în care evocă și arestările. Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Penal, dosar 40.002, vol. 2, f. 112-116.

3 Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, 1990, p. 55-56.

4 Cf. Declarației "Divergențele mele cu conducerea Partidului din 1934-1948", Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Penal, dosar 40.002, vol. 1, f. 68-70.

5 Marin C. Stănescu, *Moscova, Cominternul, filiera comunistă balcanică și România (1919-1944)*, București, 1994, p. 123-124.

6 Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Penal, dosar 40.002, vol. 1, f. 73.

- 7 Marin Radu Mocanu (coord.), *România. Marele sacrificat al celui de-al doilea război mondial. Documente*, vol. 1, București, 1994, doc. 120.
- 8 Vezi Nicolas Penesco, *La Roumanie de la démocratie au totalitarisme, 1938-1948*, Contrepoint, 1981, p. 58 și Corneliu Coposu, *Armistițiul din 1944 și implicațiile sale*, București, 1990, p. 16.
- 9 Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Penal, dosar 40.001, vol. 48, f. 101-103. O altă întrevvedere între Iuliu Maniu, Lucrețiu Pătrășcanu și Ion Flueraș a fost depistată de serviciile secrete și relatată într-o notă informativă din 22 mai 1944; *Ibidem*, f. 143.
- 10 Constantin Sănătescu, *Jurnal*, București, 1993, p. 155.
- 11 Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Documentar, dosar 11.519, vol. 9, f. 317-353.
- 12 *Ibidem*, f. 352-353.
- 13 *Idem*, Fond Penal, dosar 40.002, vol. 1, f. 292.
- 14 Arhivele Naționale București, Fond Casa Regală Mihai, dosar 40/1944, f. 1-2.
- 15 *Ibidem*, dosar 41/1944, f. 1.
- 16 *Idem*, Fond Ministerul Justiției, direcția judiciară, dosar 97/1944, f. 9-12.
- 17 Radu Ciuceanu, Ion Chiper, Florin Constantiniu, Vitalie Văratec (eds.), *Misiunile lui A. I. Vășinski în România. Din istoria relațiilor româno-sovietice, 1944-1946. Documente secrete*, București, 1997, doc. 2.
- 18 O versiunea a discuției în Corneliu Coposu - *confesiuni*, (dialoguri cu Doina Alexandru), București, 1997, p. 73.
- 19 Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Penal, dosar 40 002, vol. 14, f. 346-347.
- 20 Arhivele Naționale București, Fond Ministerul Propagandei Naționale, bulctine, dosar 226, f. 160-161.
- 21 La 24 iulie 1951, Lucrețiu Pătrășcanu declara anchetatorilor săi că la întâlnirile cu Archibald Clark Kerr și W. Averell Harriman a abordat chestiunea grăbirii finalizării Armistițiului. Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Penal, dosar 40 002, vol. 14, f. 341-342.
- 22 *Misiunile lui A. I. Vășinski ...*, doc. 1.
- 23 Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Penal, dosar 40.002, vol. 1, f. 165-167.
- 24 Arhivele Naționale București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, stenograme, dosar 2/1944, f. 21-35.
- 25 Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Penal, dosar 40.002, vol. 1, f. 165-167.
- 26 Lucrețiu Pătrășcanu, *Scrieri, articole, cuvântări, 1944-1947*, București, 1983, p. 21.
- 27 23 august 1944, *Documente*, vol. III, București, 1985, doc. 951; C. Sănătescu, *op. cit.*, p. 176.
- 28 Arhivele Naționale București, Fond Ministerul Propagandei Naționale, presă externă, dosar 1369, f. 71.

29 23 august 1944. *Documente*, vol. III, doc. 997. În privința raporturilor dintre liderii comuniști (Ana Pauker, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Lucrețiu Pătrășcanu, Emil Bodnăraș), vezi Robert Levy, *Power Struggles in the Romanian Communist Party Leadership during the Period of the Formation of the Groza Regime*, în 6 martie 1945. *Începuturile comunizării României*, București, 1995, p. 78-90.

30 Vezi, pentru context, Gheorghe Onișoru, *The State Department and the "Royal Strike"*, în "Romanian Civilization", vol. VII, nr. 1, spring 1998, p. 37-46.

31 Cortlandt van Rensselaer Schuyler, *Misiune dificilă. Jurnal (28 ianuarie 1945 - 20 februarie 1946)*, București, 1997, p. 177.

32 Andrei Șerbulescu, *Monarhia de drept dialectic. A doua versiune a memoriilor lui Belu Silber*, București, 1991, p. 68-69. Vezi și Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Penal, dosar 40 002, vol. 14, f. 151-152.

33 *Ibidem*, vol. 2, f. 185.

34 Paul D. Quinlan, *Clash over Romania. British and American Policies towards Romania, 1938-1947*, Los Angeles, 1997, p. 148.

35 Bayerische Staatsbibliothek München, Department of state, Internal Affairs of Romania, Decimal File 871, Film 87/51, rolle 2.

36 Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Penal, dosar 40.002, vol. 14, f. 470-471.

37 Arhivele Naționale București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, stenograme, dosar 6/1946, f. 37-38.

38 Vezi "România liberă", 13 iunie 1946.

39 "Adevărul", 9 iulie 1946.

40 "Dreptatea", 1 septembrie 1946.

41 Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Penal, dosar 40 002, vol. 1, f. 122-124.

42 *Ibidem*, vol. 14, f. 157.

43 Lucrețiu Pătrășcanu, *Spre o justiție populară*, București, 1948, p. 25-26.

44 Monitorul Oficial, partea I, nr. 300 bis, 30 decembrie 1947, p. 11-415.

45 *Ibidem*, nr. 46, 25 februarie 1948, p. 1.635. Oficial, Lucrețiu Pătrășcanu a demisionat.

46 Cf. unci note informative din martie 1948, Arhivele Naționale București, Fond Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 23/1948, f. 167.

47 Vezi Marius Oprea, *Comuniștii români sub control sovietic*, în "Analele Sighet", 5, p. 130.

48 Mandatul de arestare nr. 16.203/24 august 1948, Arhiva Serviciului Român de Informații, dosar 40.002, vol. 1, f. 1.

49 M. Oprea, *op. cit.*, p. 130-131.

50 *Rezoluții și hotărâri ale C.C. al P.M.R.*, vol. I, 1948-1950, București, 1952, p. 14.

51 Belu Silber, *op. cit.*, p. 123. Alte surse vorbesc de 18 martie ("Communist Affairs", vol. 6, nr. 2, p. 23).

52 Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Penal, dosar 40.002, vol. 18, f. 354.

53 *Ibidem*, f. 355-356.

54 *Ibidem*, vol. 21, f. 242.

55 *Ibidem*, f. 243.

56 **Vezi procesul verbal de execuție.** *Ibidem*, f. 246-247.

57 *Ibidem*, vol. 19, f. 49-75.

MIRON CONSTANTINESCU – BREVIAR BIOGRAFIC

Andi Mihalache

motto: "pentru ce am mai crea
fictiuni, dacă nu murim
din cauza lor?"
(Umberto Eco, *Insula din
ziua de ieri*).

La începutul anilor '30 milenarismul bolșevic descoperise în extrema dreaptă adversarul atât de necesar clișeelele dihotomice, speranțelor catastrofiste pe care le vehicula. O dată cu provocările nazismului. Răul căpăta o întruchipare tangibilă, mobilizînd de cealaltă parte a eșcherului politic însemnate rezerve de naivitate și debusolare, bună credință și timp liber. Ca ultim stadiu al imperialismului, fascismul anunța, implicit, împlinirea vremurilor, confruntarea din urmă, victoria celor drepți, Vîrsta de Aur a comunismului. Prin raportare la reducționismele național – socialismului, universalismul moscovit se autoimagina drept unic depozitar și apărător a unor tradiții democratice direct coborîtoare din zilele lui iulie 1789. Între cei tentați să își găsească un refugiu definitiv în ideea revoluției proletare s-a aflat și tînărul sociolog marxist Miron Constantinescu. Viața lui avea să se deruleze în penumbra unei opțiuni prin care renunța, treptat, la orice manifestare liberă a voinței sale, atât ca intelectual cît și ca om politic.

Deși basarabean la origini – născut în Chișinău la 13 decembrie 1917 – o adolescență arădeană îi trezea interesul pentru societatea și cultura acelei regiuni, pentru intelectualitatea ardeleană și rosturile ei în conturarea ideologiei naționale. Ca student al Facultății de Litere din București intra în contact cu Dimitrie Gusti și cu seminarul sociologic pe care acesta îl conducea. Într-un asemenea anturaj s-ar fi putut apropia de Mircea Vulcănescu sau de Traian Herseni. S-a simțit însă atras de ceea ce el va numi mai tîrziu, "aripa de stînga" a școlii lui Gusti, reprezentată, se pare, de Anton Golopenția, Mihai Pop sau Henri Stahl¹. O școală sociologică marxistă nu s-ar fi întemeiat, în acel moment, decît pe cîteva traduceri germane sau franceze din Karl Marx, Frantz Mehring, Paul Lafargue, Jean Jaurés ori Antonio Gramsci. Lucrarea de licență – *Cauzele răscoalei lui Horea. Încercare de sociologie istorică* – i-a fost publicată, în parte, de revista "Independența economică" (1940). În contextul dramatic al acelor ani ezita să dea o prioritate absolută factorului *social*, în dauna celui

național. Vedea în Horea un "model", "mai ales într-un moment în care feudalismul maghiar își întinde din nou poftele asupra Transilvaniei"². Nu putem ști dacă fraza îi aparține într-adevăr, sau dacă ea constituie o imixtiune a cenzorilor vremii. Dictatul de la Viena fusese impus de Germania, încă aliată cu U.R.S.S. – ul. Să fi fost Constantinescu un nonconformist? Oricum, în această epocă (1938 – 1941) numeroase echivoci îi caracterizează conduita. De pe poziții marxiste, reproșase profesorului Gusti faptul că ar ignora întîietatea pe care existența socială ar avea-o asupra conștiinței individuale, subiective³. Pentru a da mai multă greutate celor susținute, studia – în vara lui 1938, sub îndrumarea lui Anton Galopenția – câteva sate românești din Argeș, Dîmbovița și Arad. A cercetat cu meticulozitate exodul rural și fenomenul sărăcirii, frecvente de altfel, în lumea satului interbelic. S-a apropiat de tensiunile mediului țărănesc într-o manieră nedogmatică, mai mult dintr-o pornire demofilă decît din dorința de a descoperi, cu orice preț, dramatice lupte de clasă. Considerînd însă că inegalitățile și "contradicțiile" inerente economiei liberale ar trăda, de fapt, "puternice resturi de raporturi feudale în agricultură" și "nedesăvîșirea revoluției burghezo – democratice", el nu făcea decît să reitereze unul din crezurile bunului marxist: pauperizarea /proletarizarea crescîndă a celor mulți ca sursă ultimă a exploziei revoluționare. Traduse în jargon marxist, informațiile și observațiile lui își pierdeau inocența. Conțineau, fie și involuntar, reale sugestii metonimice sau teleologice. Astfel, părea convins că acele cazuri particulare – de altfel bine întocmite – trebuiau extrapolate la dimensiuni naționale: "studiind procesul de proletarizare din satul Oarja putem trage concluzii valabile pentru întreaga țară"⁴. Mai puțin tentată de spectaculosul marilor rupturi, mai aplecată spre monotonia unor înlănțuiri cauzale ceva mai previzibile, istoria îl dezmințea pe Marx printr-un adevăr cit se poate de simplu, aproape truism: mizeria extremă nu revoltă ci resemnează. Dimpotrivă, într-o mare parte a lumii, lucrurile nu au evoluat către o sărăcie universală ci, în sens invers, în direcția unor ameliorări, mai mult sau mai puțin durabile. Ralf Dahrendorf observa că la originile predicției marxiste stătuse un banal joc de cuvinte. Epoca celei mai mari "nevoi" (*Not*, în limba germană) a săracilor ar desemna momentul celei mai mari "necesități" (*Notwendigkeit*) a schimbării⁵. În secolul nostru, un simplu calambur devenea iluzie, eshatologie, canon, politică. Deși se sustrăgea unei atari definiții, marxismul se comporta, în primul rând, ca *idealism*. Se origina într-o *idee despre om* cărcia îi asocia, într-adevăr, eficacitatea unei cauze anume, cea economică⁶. Prin urmare, mulți intelectuali – este și cazul lui Miron Constantinescu – au îmbrățișat marxismul în ipostaza lui idealistă, fără a bănuși că această preferință va revendica, în cele din urmă, o anume disciplină, o substanțială schimbare în gândire, în prietenii, în tabieturi. Încă novice și departe încă de rigidul demnitar de mai târziu, Miron Constantinescu obișnuia să se retragă în pacea mănăstirii Cheia pentru a medita, în liniște, asupra ... *Capitalului* (1935)⁷. În căutare de modele, și-a mai permis, un timp, să asocieze

nevoirea senină a monahului cu solitudinea încrâncenată a revoluționarului de profesie. Angajarea lui în mișcarea comunistă, mai precis în Frontul Studențesc Democrat (1935), s-a datorat percepției livrești a unor realități politice pe care doctrina marxistă nu le putea justifica în întregime, nu le putea acoperi fără rest. Ca mulți alți tineri ai aceluși timp a practicat confuzia dintre *regimul sovietic* – autorevendicat de la Marx – și *filosofia marxistă* propriu – zisă, cu idealurile ei egalitare, justițiare, etc. Înrolarea lui în mișcarea de tineret a P.C.R. – ului mai poate fi pusă și pe seama unor fraude semantice /conceptuale subzistene atunci în imaginarul culturilor politice de stînga. Cu alte cuvinte, o neverosimilă similitudine între comunism, antifascism și democrație.

Înțelegerea adevăratelor stări de lucruri va surveni brutal. "tovarășul Miron" – conștiincios și obedient – luînd locul "copilului teribil" de odinioară. Chiar în acei ani Moscova se străduia să elimine, sub acuzația de *menșevism*, toate rudimentele de narodnicism /gherism persistente încă în discursul comuniștilor români. Din punctul de vedere al Moscovei acest aspect reprezenta o indigenizare nepermisă și mult prea timpurie, o abatere de la disciplina cominternistă, de la modelul partinic –sectar preconizat de Lenin. Se procedeză, printre altele, la desființarea organizației de tineret a P.C.R. – ului, în vederea epurării agenților Siguranței*, reali sau imaginari. Este și momentul în care Miron Constantinescu se despărțea de Lucien Goldmann⁹ – confrate întru comunism și sociologie, – exclus din partid pentru vina de a fi contestat veridicitatea unor "mărturisiri" smulse acuzațiilor în procesele – spectacol de la Moscova. Întrucît Partidul resimțea absența acelor organizații – satelit care îl acomodau la realitățile vieții politice românești. Comitetul Central îi încredința lui Miron Constantinescu "înalta misiune" de reorganizare a U.T.C. – ului (1938)¹⁰. Nu era puțin lucru într-o vreme a exceselor antiintelectuale, a marilor campanii de epurări din deceniul al patrulea. Rolul acordat lui Constantinescu, surprinzătoarea lui promovare, ne dovedesc devoțiunea cu care se dedicase cauzei. Dată fiind deplina lui identificare cu politica Moscovei, publicarea primelor experimente de sociologie istorică, la începutul anilor '40, îl găsea în detenție (Lugoj, Caransebeș, Tg. Jiu)¹¹. Îi rămînea în manuscris lucrarea de doctorat, *Unitățile sociale și marxismul*. O prezentase în primăvara lui 1940 cu sprijinul lui Gusti și în pofida ostilității fățișe a Rectoratului¹². Cooptarea ca membru al Institutului de științe sociale și colaborarea lui la revista "Sociologie românească"¹³ îi asigurau perspective mulțumitoare. O dată arestat, în ianuarie 1941, viața lui lua însă un alt curs ...

De Gheorghe Gheorghiu – Dej, fostul electrician, ca și de ceilalți tovarăși, cu origini și cu niveluri de instrucție mai mult decît modeste, îl lega, poate, o atracție născută chiar din respingere mutuală. Cei care se abandonau acestor grupuscule sectare – inadecvate, prin definiție contextului macrosocial – formau o comunitate a celor asemenea, a celor care împreună, se simțeau normali, solidari tocmai în izolarea și inadaptarea lor. A rezistat în echipa lui Dej

doar printr-un conformism tenace. asumîndu-și conștient imaginea perfectului executant. Gratificațiile nu au întîrziat nici ele: după 23 august 1944, la nici 30 de ani, devenea redactor – șef al "Scînteii" și membru al Biroului Politic.

Etapă juvenilă a biografiei sale ne mai comunică gustul pentru tot ce părea subversiv, periculos sau ludic. Dacă jocul este o experiență simulată a nedeterminării, s-a spus, atunci înseamnă că este unica modalitate a distanțării față de tot ceea ce în viața curentă înseamnă loc fix, dependență, reglare¹⁴. Despre activitatea de la "Scînteia" anilor 1944 – 1947, Silviu Brucan își amintea: "Dar era romantic la început. Eu și Miron dormeam pe podea și ne acopercam cu pături, exact cum făceam în casele conspirative, după terminarea ședinței de celulă. Înainte de a adormi, ne puneam pistoalele *Beretta* sub pernă ca în filmele cu cowboys"¹⁵.

Noile responsabilități îl obligau la o conduită tot mai intransigentă, uneori isterică, îl îndemneau să se conceapă în epicentrul confruntării decisive cu "reacțiunea". Reprezentările lui nu se mai extrăgeau acum dintr-o înțelegere globală, spiritualistă și dihotomică a Universului ci din percepții ceva mai pămîntești, mai prozaice, ivite din necesitatea de a lichida cu orice preț opoziția partidelor istorice. Editorialele din "Scînteia" – influențate, poate, de un incert atentat la adresa lui¹⁶ – îl așează într-o postură revanșardă, vindicativă, mai puțin idealistă. Părăsea cu întîrziere și cu o anume părere de rău starea de mobilizare specifică ilegalității. Un adversar consacrat, știut parcă, dintotdeauna, îi asigurase un oarecare confort mental, îl făcuse părtașul unei identități colective, partinice, definite în strictă opoziție lumea "burgheză". După 1947 urma să trăiască angoasa intrării în normalitate, să resimtă absența dușmanilor tradiționali, să descopere alții mai noi – "tovarăși", de altminteri. Îi rămîneau rutina ședințelor de partid, revendicarea unor merite și a compensațiilor care decurgeau din ele (președinte al Comitetului de Stat al Planificării etc.), administrarea vigilentă a unor rivalități, scadența unor "polițe" mai vechi.

Descumpănit, se pare, de repeziciunea propriei ascensiuni, uită, pentru o vreme, activitatea științifică. Încearcă să exploateze, în regie proprie, animozitățile de partid, practicînd o complicată și riscantă echilibristică. Preferințele de ordin personal îl apropiau, previzibil, de Lucrețiu Pătrășcanu și chiar de Ana Pauker, sau mai corect spus, de mitul ei. A avut însă grijă ca simpatiile mai sus menționate să nu îl îndepărteze din proximitatea lui Dej, recunoscut atunci, ca preferat al lui Stalin. Cultivînd o aparentă echidistanță, putea spera că, oricare ar fi fost învingătorul – Dej, Pauker sau Pătrășcanu – el, Miron Constantinescu, se va număra între aleșii Biroului Politic. O strategie care, pentru moment, dădea rezultatele scontate. Astfel, în 1952, îl regăsim în tabăra învingătoare, organizînd, sîrguincios ca de obicei, Plenara care avea să hotărască sfîrșitul politic al Anei Pauker. În anii 1944 – 1945 Miron Constantinescu și Ana Pauker colaboraseră în problema recrutării noilor membri de partid. Din rațiuni electorale se manifestase o explicabilă indulgență față de

originea social – politică “nesănătoasă” a unor aderenți. Cu prilejul amintitei Plenare, Miron Constantinescu se disocia cu seninătate de Ana Pauker, aruncându-i pe umeri întreaga responsabilitate. Mai mult, a condus personal comisia însărcinată să distribuie celor epurați vinovății și crime de neiertat. Suportului doctrinar al acestei acțiuni – “deviere” de dreapta și, în același timp, de stînga – i s-a adăugat antipatia “autohtonilor”, a foștilor deținuți de la Tg. Jiu, față de “străinii” veniți de la Moscova abia după 23 august 1944. Dej a evitat inculparea lui Constantinescu deoarece, pentru un timp, votul, condeiul și conformismul acestuia îi erau indispensabile. Oricum, motivele sau pretextele unei rupturi nu i-ar fi lipsit. Față de ambițiosul ideolog, Gheorghiu – Dej păstrase o oarecare distanță, o rețineră datorată nu atât unor prejudecăți anti-intelectuale cît mai ales stîngăciilor prin care Miron Constantinescu își trăda velleitățile. Ca potențial rival el intrase în atenția lui Dej încă din 1951, cu ocazia unei întrevederi cu Stalin. Liderul sovietic pretindea atunci epurarea foștilor luptători în Spania sau în *maquis*. Gheorghiu – Dej îi riposta, străduindu-se să demonstreze că loialitatea acestora față de PMR, față de “părintele popoarelor”, nu putea fi pusă la îndoială¹⁷. Într-un moment tensionat al discuției, cînd Stalin își exprima nemulțumirea față de șovăielile românului, Miron Constantinescu intervenea, neinspirat, în defavoarea lui Dej: “... E un om sentimental. Își caracteriza el colegul [...]. Trebuie și la noi o mîină de fier!”¹⁸. Evident, Dej îi interpreta spusele drept tentativă de auto-propunere. “Cînd mi-a relatat Dej scena – rememora Silviu Brucan – am înțeles că Miron era un om pierdut ...”¹⁹. După înlăturarea grupării Luca – Pauker – Georgescu, Comitetul Central își reafirma sprijinul pentru secretarul general. Pe viitor, cel care ținea prea mult la propriile opinii risca să întemeieze, involuntar, o virtuală fracțiune antipartinică. Lozinca unității de monolit constituia dublul perfect al unor realități incomode, un proiect ideal /represiv instaurat în concret și apărut, logocratic, împotriva oricărei evidențe.

Accastă stare de spirit s-a conturat, treptat, din 1953, agravîndu-se după 1956. Îi cădeau victime Miron Constantinescu și Iosif Chișinevski, neadaptați la politica antireformistă /antisovietică promovată de PMR după Congresul XX al PCUS. În contextul “dezghețului”, Constantinescu renunța, treptat, la hieratismul ideologic de pînă atunci, propunînd apropiaților și intelectualilor domicili de schimbare, o nouă imagine a sa, cea a patriotului marginalizat, capabil de mari înfăptuiri dar lipsit, vai, de autoritatea necesară. De la un timp, cei persecutați de Mihai Beniuc sau de Leonte Răutu, puteau să plîngă pe umărul lui Miron Constantinescu. Bunăoară, M.R. Paraschivescu nota în jurnalul său la 10 iulie 1953: “De vorbit cu Miron Constantinescu și să-i arăt toată acțiunea de izolare pe care-o duce împotriva mea Mihai Beniuc...”²⁰. Tot astfel ne putem explica interesul subit pentru Lucian Blaga, Ion Barbu sau Tudor Arghezi, întrevederile cu Constantin Daicoviciu și C.C. Giurescu²¹. Cu excepția descurcării lui Daicoviciu, ceilalți patru se puteau considera victime ale

regimului. Apropierea de ei îl propulsa pe Constantinescu în situația de exponent al intelectualității cu oarecare latențe liberale. Acest *lobby* menit să îl recomande drept alternativă la conducerea în exercițiu, nu a putut trece neobservat. Dej nu a reacționat imediat ci, dimpotrivă, i-a încurajat tacit aceste demersuri, așteptând ca ele să își atingă ultimele consecințe. Stimulându-i orgoliile. Dej nu făcea decît să îl compromită în ochii celorlalți colegi de partid și așa dispuși să îl asimileze direcției eretice, "intelectualiste", întruchipate de Lucrețiu Pătrășcanu.

Încurajat de noua politică a Moscovei, de evidenta reticență pe care Hrușciiov o arăta față de Gheorghiu – Dej, Miron Constantinescu formulase vehemente critici la adresa secretarului general și a Ministerului de Interne. În sesiunea Biroului Politic din 5 aprilie 1956, invoca tezele Congresului XX mai mult din interes personal decît din entuziasm. Reiterînd discursul hrușciovist, acuza excesele Securității, cultul personalității lui Dej, rezistența la destalinizare. Se desolidariza de toate abuzurile anilor precedenți, pretinzînd că nu știa de existența lagărelor de concentrare²². În același scop, se situa în postura de victimă, denunțînd maniera în care Securitatea îi supraveghea activitatea de la Comitetul de Stat al Planificării²³. Cele susținute de Constantinescu ni se par plauzibile, deși semnele de întrebare nu sînt puține. Într-una din evidențele temutei instituții el figurează ca obiect al filajelor abia din 1963²⁴. Este un aspect controversat asupra căruia nu ne pronunțăm încă. Mult mai semnificative ni se par circumstanțele în care Miron Constantinescu aducea în discuție această chestiune. Imaginîndu-se ca reformist notoriu și candidat legitim la funcția supremă în partid, mult mai importantă pentru el era, atunci, *acuzația ca atare* și nu corespondența pe care aceasta o avea în real. Tot mai puțin stăpîn pe nervii săi, dădea totul pentru o figură de stil, pentru antiteza imaginară cu Gheorghiu – Dej. "Cînd ai să începi să judeci politic?!". îl apostrofase acesta în primăvara lui 1955²⁵. Întrebarea nu era lipsită de substanță. Superior în plan speculativ, Miron Constantinescu sesiza că problema cultului personalității nu se limita la aspectul ei lozincard ci trebuia privită ca încălcare flagrantă a vechiului principiu al conducerii colective. Nu s-a dovedit la fel de perspicace în registrul practicii politice, acolo unde Gheorghiu – Dej excela. Celui din urmă nu i-a fost prea greu să înțeleagă că destalinizarea pretindea asumarea unor crime la care consimțiseră toți membrii Biroului Politic. Această complicitate îi lega de persoana secretarului general și îi făcea refractari la simptomele hrușciovismului. De vreme ce toți cei care aprobaseră uciderea lui Pătrășcanu erau încă activi politic, în România nu se putea experimenta ceea ce în U.R.S.S. fusese posibil abia după dispariția marelui vinovat. De altfel, mai toate luările de cuvînt din amintita sesiune își propuneau să sublinieze promptitudinea cu care Miron Constantinescu încuviinșase unele decizii *colective* de care acum se delimita. Stătea în obiceiul timpului să practici autocritica doar pentru a insinua, fugitiv, vinovăția propinentului sau să ripostezi celui care te acuză arătînd că, în realitate, îți fusese complice. Dej mimase destalinizarea (1955 – 1956) nu atît pentru a da

satisfacție lui Hrușciov cît mai ales pentru a repera și intimida eventualii oponenți. În absența acestora, rolul disidentului exemplar este încredințat unui provocator, scriitorul Alexandru Jar. Rostul înscenării fusese acela de a provoca înflăcărâte declarații de atașament față de conducător sau imprecății rituale la adresa "intelectualiștilor". Din faptul că s-a insistat asupra prezenței lui Constantinescu – aflat la Cluj în preziua acelei întruniri – Vladimir Tismăneanu deduce intenția de a-l alătura cu orice preț tendinței "liberaliste" din partid. Obișnuit cu ideea că Moscova are întotdeauna ultimul cuvînt, Miron Constantinescu a sperat că "noul curs" îi va îndreptăți speranțele. Nu a înțeles, pentru moment, că *derusificarea* abia schițată în 1956, nu anunța destalinizarea ci *desatelizarea*. Profitînd de confruntarea dintre Hrușciov și fracțiunea Molotov – Kaganovici – Malenkov. Dej impunea "debarcarea" lui Miron Constantinescu la Plenara C.C. din iunie 1957. O făcea, ca întotdeauna, cu acte în regulă. Asociat, într-un presupus complot, stalinistului Chișinevschi, Constantinescu era ostracizat în numele ... "dezghețului".

Fostul vice – prim ministru se întorcea la vechile îndeletniciri, ca cercetător al Institutului de istorie din București. În privința demnităților se mulțumea cu funcția de director al Institutului de istorie al P.M.R. (1960 – 1961). Angajamentul politic îi provocase o îndelungată inactivitate științifică. Scrierile din anii '50 sunt consecința conformismului ideologic, afit de necesar supraviețuirii sale în sferele Puterii. În lecțiile ținute la Universitatea serală de marxism – leninism (1950) ne apare complet transfigurat, încrezător în adevărurile jdanovismului de ultimă oră. Situîndu-se într-o ireparabilă antinomie cu metafizica burgheză, Miron Constantinescu nu accepta decît o lume exclusiv materială, cu legi obiective, cognoscibile, evoluînd printr-o eternă luptă a contrariilor²⁰. Dar ceea ce ne atrage atenția în acest segment al biografiei sale este pasiunea cu care se apropie și se identifică de problema *modului de producție asiatic* (sau oriental, tributat). Totul începea în 1957 cînd, lăsat "la vatră", regăsea lecturile tinereții și, în special, studiul pe care Marx îl intitulase *Forme premergătoare producției capitaliste*. Tradusă în românește abia în 1956, broșura nu era decît un fragment dintr-o primă versiune a *Capitalului*, scrisă pe la sfîrșitul anilor '50 ai secolului trecut. Miza politică a subiectului depășea cu mult importanța lui științifică. Inițial, Marx luase în considerare numai istoria europeană, compartimentată în cinci moduri de producție: comuna primitivă, sclavagism, feudalism, capitalism, comunism. Actualitatea politică – în special războiul Crimeii (1853 – 1856) – îi aducea în atenție Orientul și specificitățile acestuia, în special caracterul restrîns al proprietății private, administrarea unor bunuri în regim de *posesie*. Or, știm că proprietatea privată constituia fundamentul marxismului; ea ar determina, autoritar, raporturile de producție, lupta de clasă, configurația sistemului politic. Potrivit lui Marx, statul nu exprima altceva decît puterea clasei care monopoliza proprietatea privată. Descoperind însă particularismele Orientului el ar fi trebuit să recunoască faptul

că schema lui avea o aplicabilitate limitată, în mare parte, la spațiul vest – european. Dar în loc să extindă analiza, Marx a căutat să integreze noua descoperire în doctrina preexistentă²⁷. Astfel, a considerat că modul de producție asiatic *nu a precedat* sclavagismul, feudalismul sau capitalismul ci a *coexistat* cu acestea. Era o evidentă relativizare a teleologismului inițial, favorabilă unei abordări pluraliste a devenirii istorice. Repulsia față de țarism îl îndemna să considere Rusia ca fiind “asiatică”, o “barbarie mongolă” incapabilă să urmeze evoluția Europei civilizate²⁸. Preluând etichetările lui Marx, Lenin confirma existența acestui sistem esențialmente diferit de celelalte moduri de producție. Statul despotic confisca funcțiile directe ale societății, eliminând toate centrele de acțiune autonomă. Gestiunea muncii ținând numai de funcționarii statului, societatea devenea omogenă, strict ierarhizată. O dată integrate structurilor statului, grupările sociale se deosebeau doar prin modul de viață, eventual prin îndeletniciri, fără ca vreo una să poată deține putere proprie. Puțin înainte de 1917, Lenin întrezărea pericolul ca socialismul – în loc să aducă eliberarea totală pe care o visa – să conducă umanitatea către modul de producție asiatic. Într-o manieră care îl caracteriza, Stalin rezolva această dilemă refuzând orice discuție asupra ei. Dacă ar fi admis ideea modului de producție tributual, ar fi trebuit să recunoască, mai apoi, două tipuri de evoluție istorică, funcționamente diferite. Acceptând posibilitatea unei devenirii divergente, comunismul nu mai apărea drept sfârșit obligatoriu al istoriei, drept consecința necesară a modurilor de producție anterioare. În plus, discutarea principalelor trăsături ale orânduirii tributare (statul – unic gestionar al muncii, colectivismul, autarhia, o clasă privilegiată unică, absența antagonismelor sociale în sensul occidental al termenului) părea o aluzie directă la situația similară din U.R.S.S., la critica pe care Troțki o formulase la adresa birocratismului sovietic.

Conform propriilor mărturisiri, Miron Constantinescu, intuia semnificația politică a subiectului: “În 1966 – își amintea el – citind lucrarea lui K. Wittfogel, <<*Le despotisme oriental. Étude comparative du pouvoir total*>> (Paris, 1964), am constatat cum o idee justă a lui Marx, din resentimente politice și pasiuni personale, a putut să fie denaturată și falsificată”²⁹. Spre deosebire de profesorul Ion Banu – care reluase dezbateră în “Revista de filosofie” – Miron Constantinescu era de părere că modul de producție asiatic putea exista, fără ca, în mod necesar, acest fapt să provoace apariția statului despot³⁰. Se gândea, în primul rând, la uniunile de triburi reperabile în spațiul carpato-danubian, la cnezatele și voievodatele românești. În contradicție cu discursul istoric de până atunci, el nega existența unui mod de producție sclavagist în Dacia preromană³¹. Faptul că cea mai mare parte a produsului social nu era creată prin munca sclavilor, constituia, în concepția lui, un argument demn de luat în seamă³². Raționamentul său contravenea însă tradiționalei consecuții stabilite de marxism între relațiile de producție și caracterul de clasă al statului. Expuse în *Sociologie generală* (1968) și în *Istoria României – Compendiu* (1969), opiniile sale se

asortau, destul de facil, relativei liberalizări din perioada 1965 – 1971. Veneau oarecum târziu, tocmai când ideologia naționalistă înlocuia interesul pentru marxism. Către sfârșitul anilor '60 pasiunea lui - modul de producție oriental - nu implica riscuri prea mari atîta timp cît exegetul nu arăta intenția de a-și conduce investigația către finalități antisistemice. Cumințenia lui Constantinescu se datora situației incomode în care de afla chiar și după revenirea lui în grațiile conducerii. "Faptul că în anul 1965 nu am fost integrat în învățămîntul superior ca profesor titular este inexplicabil. În 1968, la Plenara C.C. al P.C.R. din aprilie am fost realibitat politic – scria, într-un memoriu adresat ministrului de resort – dar fără a fi reabilitat în învățămînt"³³. Indulgența lui Ceaușescu era vremelnică. Miron Constantinescu fiindu-i util, pentru o vreme, în compania de legitimare a noului regim. Îl rechemă, prin urmare, în cercurile Puterii, ca ministru al Învățămîntului și ca președinte al Academiei de Științe Sociale și Politice. Dar în subordinea orgoliosului oltean nu va juca decît rolul pe care acesta i-l distribuise. Nu și-a permis altceva, știută fiind aversiunea lui Ceaușescu față de cel care, ani la rînd, îl ținuse departe de încrederea lui Dej.

Între renușcarea condiției originare – privilegiată, însă repudiată cu ușurință – și lumea cea "nouă" pe care și-o promisese în tinerețe, Miron Constantinescu se resemna, așteptînd disciplinat, posibila întemeiere a paradisiului concret, comunismul. În 1965, filosoful și istoricul Adam Schaff, reprezentant de marcă al revizionismului polonez, constata că unul din obiectivele de cîpătii ale socialismului – eradicarea alienării – nu fusese îndeplinit încă. Miron Constantinescu îi răspundea timid, cu citate din Marx dar în perfect acord cu proceptele tezismului dîmbovițean. Estul s-ar fi aflat (1967) într-o primă etapă a construcției socialiste, cele făgăduite urmînd a se adevăra într-o fază următoare, finală³⁴, cînd toate contradicțiile urmau să dispară de la sine, în concordia obligatorie a Epocii de Aur. Istoria îi apărea, așadar, ca *succesiune orientată* care dă încredere oamenilor și îi însuflețește în lupta pentru progres³⁵. Nu este mai puțin adevărat faptul că observase, într-un târziu, interpretarea "mitologizantă" a legilor istorice, înclinația de a le vedea ca exteriorizare a realității sociale și acționînd din afară asupra acestuia³⁶. Văzînd o similitudine între antecedentul *constant* – urmărit în analiza sociologică – și cel *contingent*, inerent cercetării istorice, stalinismul acreditase, fraudulos, echivalența dintre *orientările* (sociologice) verificate statistic și așa – zisele legi universale ale dezvoltării istorice³⁷. Tendința de a identifica materialismul dialectic, o *concepție generală* în speță, cu *una* din științele istorice sau cu *una* din științele sociale, îi apărea drept "infructuoasă și eronată"³⁸. Dar pentru ca aceste aprecieri să nu atragă atenția C.C. – ului, Miron Constantinescu își lua drept *alibi* persoana secretarului general: "Identificarea materialismului istoric cu sociologia, a concepției filosofice marxiste asupra dezvoltării societății cu sociologia generală (inclusiv ramurile sale) nu a stimulat cercetările sociologice, ci le-a *blocat* pentru decenii. Numai după precizarea caracterului de știință

socială a sociologiei de către Plenara din decembrie 1965 a C.C. al P.C.R. – raportul tovarășului Nicolae Ceaușescu – activitatea de cercetare sociologică și învățămîntul sociologic au fost deblocate³³” Sesizăm o permanentă tensiune între propensiunea bovarică a personajului și nevoia /obișnuința de a se păstra în limitele ortodoxiei marxist – leniniste. Într-un eseu radiofonic difuzat la “Europa liberă”, Vladimir Tismăneanu părea convins că în persoana birocratului Constantinescu murise un eminent sociolog³⁴. Cunoșcutorul politolog remarcă, pe de o parte, anvergura totuși modestă a omului de știință, iar de pe altă parte, deplîngea virtualitățile personajului, prematura lui dispariție. Se referea, probabil, la inovațiile teoretice și metodologice pe care acesta le-ar fi putut legitima, la “școlile” sau disidențele care ar fi derivat nu atît din gîndirea cît mai ales din *prestigiul* lui Miron Constantinescu

Resentimentele familiei Ceaușescu își spuneau ultimul cuvînt în interdicția impusă acelei teme de cercetare căreia Constantinescu îi dedicase anii din urmă ai vieții sale: “formațiunea statal – tributală” și rolul ei în istoria mileniului I d. Chr. Deși referirile la despotismul oriental puteau induce o critică implicită a sistemului socialist, în economia acestei decizii au contat mai mult capriciile, rachiuni mai vechi, ideea că deții, realmente, puterea, numai dacă o exereții neîncetat, arbitrar, punitiv. La sesizarea vigilantului Cornel Burtică, Elena Ceaușescu dispunea retragerea din librării a ultimei cărți scrise de Miron Constantinescu, (*Contribuții la studiul formațiunii sociale tributare*, București, Ed. Universității, 1974). Vladimir Tismăneanu ne asigură că episodul mai sus relatat i-ar fi înrăutățit decisiv starea sănătății³⁵. Nefericita întîmplare îi completa tragedia personală, de prea puțini știută. Unul dintre fii, Horia murise la începutul anilor ‘50 datorită unei banale apendicite. Din acel moment viața familiei sale lua o turnură exclusiv funerară. În 1968 își pierdea soția, ucisă, într-un acces de demență, chiar de propria-i fică. De la ceea ce ar fi părut o crudă coincidență, destinul lui trecea, cu repeziune, granițele absurdului. Celălalt băiat, student la Fizică și purtînd același nume, Horia, moare înghețat într-o excursie în munții Bucegi. Coroborate cu eșecurile politice sau neîmplinirile științifice, aceste încercări îl îndreptau către un grabnic deznodămînt, survenit în vara lui 1974, la numai 57 de ani.

Deși trezește un anume interes, o oarecare compasiune, viața celui evocat aici comportă o însemnată doză de previzibil, de îndoielnică melodramă. Ispitindu-și neîncetat viitorul, se risipise conștient cu gîndul la marea lovitură, la ceea ce *ar fi putut să fie*. În ciuda tuturor aparențelor, Miron Constantinescu nu a fost intelectualul neînțeles și decepționat ci birocratul versat, rătăcit și uzat în lupte de culise. Netradusă în termeni etici, pregătirea profesională de care se prevala nu era decît un *am* politic, sorginta nemulțumirii de sine, a neîmpăcării cu ceilalți. Lecturile din Hegel îl singularizau, în opinia lui, îl făceau o excepție. De fapt îl aruncau în prizonieratul propriei imagini, îi defînitivau izolarea, inadecvarea la o lume pe care și-o înclîpauise altfel. Retrăia comunismul într-o

dimensiune ideală, proiectându-și iluziile într-un trecut românesc, numai de el știut. Între însemnările neterminate găsim și un scurt experiment literar din aprilie 1972 – o năvelă probabil⁴². Eroina principală, o tânăra ilegalistă, soție și mamă, cu toate calitățile posibile, înfruntă orice pericol, impulsionată de un "gînd imperios": acela de a-și vedea copilul, fie și pentru cîteva clipe⁴³. Dincolo de romanță, de siropul aferent acestor povestiri, întrezărim neputința reconcilierii cu realitatea. Intrase benevol în jocurile Puterii, cunoscîndu-i prea bine regulile, dar sperînd, naiv, să corijeze prin forțe proprii o întemeiere la care participase activ. Plecat la drum cu iluzia demiurgiei nu se împăca cu ideea că socialismul nu mai avea nevoie de serviciile sale. Incapabil de obiectivare, nu reușise decît să sporească numărul măruntților ambițioși, întrebuițați, compromiși, prematur consumați.

1 Miron Constantinescu, *Cercetări sociologice, 1938 - 1971*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971, p. VI.

2 Idem, *Cauzele răscoalei lui Horea, 1784 - 1785*, în "Independența economică. Revistă de studii economice și sociale". Nr. 1 -2, ianuarie - aprilie, 1940, p. 47.

3 Idem, *op. cit.*, p. VII.

4 *Ibidem*, p. 10.

5 Ralf Dahrendorf, *Conflictul social modern. Eseu despre politica libertății*, traducere din limba germană de Radu Neculau, București, Editura Humanitas, Editura Universității "Al. I. Cuza", Central European University Press, 1996, p. 11.

6 Raymond Aron, *Introducere în filosofia istorică*, traducere din limba franceză de Horia Gănescu, București, Editura Humanitas, 1947, p. 306.

7 Vezi "Scînteia", nr. 5377, an XXXI, miercuri, 13 decembrie, 1961, p. 3.

8 Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, ediția a II-a, București, Editura Alfa, 1996, p. 199.

9 Idem, *Fantoma lui Gheorghiu - Dej*, București, Editura Univers, 1995, p. 68.

10 Idem, *Arheologia terorii ...*, p. 199.

11 Arhivele Naționale București, fond Miron Constantinescu, dosar 3/1969, f.2.

12 Idem, dosar 40 /1948 - 1975, f. 54.

13 *Ibidem*

14 Gabriel Liiceanu, *Preliminarii la o înțelegere a demnității jocului în lumea culturii* în Johan Huizinga, *Homo ludens. Încercare de determinare a elementului ludic al culturii*, traducere din limba olandeză de H.R.Radian, București, Editura Univers, 1977, p. 7.

15 Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, București, Editurile Univers, Alfa, Calistrat Hogaș, 1992, p. 50.

- 16 Victor Frunză. *Istoria stalinismului în România*. București. Editura Humanitas. 1990. p. 228.
- 17 Silviu Brucan. *op. cit.* p. 71.
- 18 *Ibidem*
- 19 *Ibidem*
- 20 Miron Radu Paraschivescu. *Jurnalul unui cobai (1940 - 1954)*. Cluj. Editura Dacia 1994. p. 383.
- 21 Vladimir Tismăneanu. *op.cit.* p. 100. Întrevederea cu Lucian Blaga este menționată și în romanul acestuia. "Luntrea lui Caron", scris în anii '50 - '60. Miron Constantinescu. apare aici sub numele Constant Mironescu (Vezi. în acest sens. Lucian Blaga. *Luntrea lui Caron*. București. Editura Humanitas. 1990. p. 283 - 292).
- 22 Vezi stenograma ședinței Biroului Politic din zilele de 3. 4. 6 și 12 aprilie. 1956. publicată de Vladimir Tismăneanu sub titlul *Arhivele secrete și istoria comunismului românesc*. în "Sfera Politicii". nr. 26. 2. martie 1995. p. 12.
- 23 *Ibidem*.
- 24 Vezi documentul publicat în "Sfera Politicii". nr. 44 /1996. p. 44.
- 25 Vladimir Tismăneanu. *op.cit.* p. 18.
- 26 Miron Constantinescu. *Introducere la cursul de materialism dialectic și istoric*. București. Editura Partidului Muncitoresc Român. 1950. p. 11
- 27 Jules Monnerot. *Sociologie de la Revolution. Mythologies politiques du XXe siècle. Marxistes-leninistes et fascistes. La nouvelle stratégie révolutionnaire*. Paris. Fayard. 1969. p. 297.
- 28 *Ibidem*. p. 300.
- 29 Miron Constantinescu. *Modul de producție tributar și orînduirea tributară*. extras din "Probleme economice". noiembrie 1972. p. 18.
- 30 *Ibidem*
- 31 *Ibidem*, p. 14
- 32 *Ibidem*
- 33 Arhivele Naționale București. fond Miron Constantinescu. dosar 40/1948-1975. f. 56
- 34 Miron Constantinescu. *Cercetări sociologice...* p. 289-291.
- 35 *Ibidem*, p. 295
- 36 *Ibidem*, p.297-248
- 37 Raymond Aron. *op. cit.* p. 232. 280
- 38 Miron Constantinescu. *op.cit.* p. 298.
- 39 *Ibidem*, p.299
- 40 Vezi Vladimir Tismăneanu. *Arheologia terorii...* p. 198-203.
- 41 *Ibidem*. p. 200.
- 42 Arhivele Naționale București. fond Miron Constantinescu. dosar 40/1948/1975. f. 4.
- 43 *Ibidem*.

FEBRUARIE 1956. PMR LA ORA "STALINISMULUI ANTISOVIETIC"

Ioana Boca

Moartea lui Stalin în martie 1953 marchează începutul unei noi etape în istoria comunismului și a țărilor din lagărul socialist. La Kremlin se declanșează o competiție pentru preluarea puterii. Într-o analiză americană din 10 martie 1953 se nota: "O luptă pentru putere se poate dezvolta oricând în interiorul ierarhiei sovietice. Datorită naturii statului sovietic, probabil aceasta se va desfășura în interiorul organizațiilor de partid și al eșaloanelor mai înalte ale birocrăției"¹. Până în 1957 lupta pentru putere de la Moscova va zguduî conducerea comuniste din Europa Centrală și de Est, obligate să reziste undelor de șoc trimise de la Kremlin, un Kremlin care înțelesese nevoia de a farda moștenirea stalinistă pentru a fi acceptată mai ușor, atât de popoarele din comunitatea socialistă cât și de democrațiile occidentale. Încercările de reformare din partea liderilor sovietici se vor izbi însă de rezistența stalinistilor din Polonia, Ungaria, România, Cehoslovacia, Bulgaria sau Albania.

De ce însă se simțea nevoia unei schimbări de imagine a sistemului? Încă din 1953 popoarele din sistemul socialist își arătasera nemulțumirea față de starea în care se găseau. Chiar muncitorii - baza societății comuniste - reacționaseră în R.D.G. sau în Cehoslovacia și doar intervenția trupelor sovietice pusese capăt insurecției berlinezilor. În Ungaria numai aducerea unui lider reformator, Imre Nagy, liniștise societatea maghiară, destul de agitată. Toate acestea arătasera liderilor sovietici că formula propusă de Stalin nu mai era viabilă în aceiași parametri. Cu toate acestea ei nu aveau nici cea mai mică intenție să slăbească controlul asupra sateliților.² Fără să doreacă o schimbare profundă a sistemului și a raporturilor cu țările satelit conducerea de la Moscova înțelegea necesitatea unei reevaluări a relațiilor cu aceste țări ale căror conduceri fuseseră afectate de luptele pentru putere de la Kremlin. Clasa conducătoare din Europa de Est se afla în fața unei serioase dileme: să urmeze linia Moscovei de reformare a economiei, cu pericolul de a-și vedea subminată o autoritate destul de șubredă, sau să continue pe drumul deja cunoscut al stalinismului, intrând însă în contradicție cu liderii sovietici și deci pierzând sprijinul necesar menținerii la putere și centrul de legitimare al acestei puteri. Ei au înțeles că singura șansă de supraviețuire era abilitarea de a face față schimbării fără a schimba nimic. Astfel pentru a prelua ideea Moscovei care proclama principiul conducerii colective în lagărul socialist au loc o serie de schimbări la nivelul

liderilor, schimbări care în cele mai multe cazuri au fost simple deghizări, liderii păstrându-și de fapt puterea absolută, chiar dacă se produce această divizare între conducerea partidului și conducerea guvernului - câte o persoană deținând funcția de prim secretar al C.C. al partidului și cea de prim ministru. În martie 1953 liderul cehoslovac Klement Gottwald moare, puterea fiind preluată de o conducere colectivă în frunte cu Antonin Novotny. În Albania, Enver Hoxha rămâne liderul partidului, dând funcția de prim ministru lui Mehmet Shelm. Aceeași mișcare o face și Gheorghe Gheorghiu Dej în România numindu-l prim ministru pe Chivu Stoica. În Polonia Boleslaw Bierut cedează conducerea guvernului socialistului Josef Cyrankiewicz. În Bulgaria mai puțin inspiratul Vulko Chervenkov va urma linia Malenkov renunțând în februarie 1954 la conducerea partidului preluată de Todor Jivkov care va ști să îl elimine pe Chervenkov. În Ungaria, la insistența Moscovei, Matias Rakosi îl lasă pe Imre Nagy să preia șefia guvernului, revenind însă în această funcție după debarcarea lui Malenkov³.

Aceste schimbări au fost însă doar de suprafață, frâiele puterii rămânând de fapt în mâinile aceluiași "mici Stalini" care nu aveau nici cea mai mică dorință de a-și pierde pozițiile pe care și le consolidaseră în ultimii ani.

În perioada 14-25 februarie 1956 avea loc la Moscova un eveniment excepțional pentru întreaga lume comunistă - al XX-lea Congres al P.C.U.S. Primul Congres fără Stalin va însemna și demitizarea "marelui conducător". Dirijând cu abilitate întreaga desfășurare a Congresului, deschizând și închizând lucrările și prezentând raportul de activitate al P.C.U.S., N. Hrușciov se impune ca unicul deținător al puterii, linia sa politică fiind urmată de toate partidele comuniste. De aceea Fr. Furet spunea că "adevărată preluare a puterii are loc la al XX-lea Congres al P.C.U.S., în februarie 1956"⁴.

Textul care cuprindea toate ideile privind conducerea internă și politica externă ale U.R.S.S. pentru viitor a fost prezentat de Hrușciov în ziua de 14 februarie 1956 sub titlul "Raport de activitate al C.C. al P.C.U.S.", în fapt o sinteză a politicii hrușcioviste din ultimii ani. Principala idee care reține atenția în acest raport este continua referire la gândirea marxist-leninistă privind dezvoltarea societății comuniste și mai ales accentuarea faptului că noua conducere sovietică revine la sistemul de conducere leninistă, acuzând indirect "devierea" lui Stalin. Lenin reprezintă punctul de referință spre care se îndreaptă Hrușciov pentru a găsi originile puterii sale. Toate coordonatele politicii interne și externe ale U.R.S.S. sunt prezentate în raport prin prisma ideii că socialismul reprezintă un sistem mondial capabil să rivalizeze cu sistemul capitalist iar U.R.S.S. este capul și inima acestui sistem, lider de necontestat.

Întregul discurs este, de fapt, un atac virulent la adresa lui Stalin chiar dacă acestuia i se recunoșteau anumite merite în dezvoltarea socialismului în Rusia. Denunțarea crimelor lui Stalin, pe care deja mulți le prezentaseră în Occident, venea acum chiar din centrul sistemului care-l crease pe Stalin -

Kremlinul. "Nu mai e glasul unui comunist rătăcit de turmă, ci al primului între comuniștii lumii, șef al partidului Uniunii Sovietice ... Acest glas posedă autoritatea supremă cu care sistemul și-a investit conducătorul"⁵.

Deși liderii sovietici au ținut cu tot dinadinsul ca textul raportului să nu fie cunoscut, acesta va fi publicat în primăvara lui 1956 în presa occidentală, producând un șoc imens. Mii de oameni care credeau în mirajul sovietic și în liderul lor, Stalin, au fost îngroziți și incapabili să înțeleagă monstruoasele crime de care era acuzat acesta. Mulți intelectuali de stânga, până atunci adepți ai sistemului sovietic, vor înțelege adevărata față a regimului comunist.

Nici societățile est europene nu au fost ferite de șocul acestor dezvăluiri. Liderii lor, întorși de la Moscova, au încercat prin toate mijloacele să minimalizeze unda de șoc - în nici o țară a lagărului socialist textul raportului nefiind dat publicității (cu excepția Iugoslaviei, unde un rezumat al raportului a fost publicat în presa oficială). Foarte puțini oameni au aflat de raportul lui Hrușciiov, poate doar prin intermediul posturilor de radio străine. Liderii est europeni își regăseau propria imagine în tabloul prezentat de Hrușciiov. Și era clar că Moscova nu se va opri la acest stadiu încercând să-și impună oameni noi în conducerile țărilor satelit. Fiindu-le teamă că și-ar putea pierde pozițiile conducătorii est-europeni au reacționat încercând să se opună destalinizării impuse de Kremlin.

Liderii comuniști români nu se diferențiau de colegii lor din celelalte state. Gheorghe Gheorghiu Dej nu avea nici cea mai mică intenție să cedeze vreo poziție din ceea ce câștigase în ultimii ani. Reacțiile Bucureștiului vor începe în luna martie, când va fi dat publicității Raportul delegației P.M.R. cu privire la lucrările Congresului al XX-lea al P.C.U.S., prezentat de Dej în Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din 23-25 martie 1956.

Raportul prelua, în mare, principalele idei ale Raportului de activitate prezentat de Hrușciiov Congresului P.C.U.S.: socialismul - sistem mondial, principiul coexistenței pașnice, problema relațiilor cu Iugoslavia, diferitele forme de trecere la socialism. În ceea ce privește cultul personalității datele oferite de raport sunt o sinteză a celor două rapoarte prezentate de Hrușciiov în februarie.

Sarcinile partidului în perioada următoare erau clar trasate în raport - toți membrii de partid urmau să dezbată documentele Congresului al XX-lea al P.C.U.S. în corelație cu cele ale Congresului al II-lea al P.M.R. O sarcină importantă consta în "educarea" poporului în spiritul internaționalismului proletar, patriotismului socialist, punându-se o atenție deosebită pe educarea intelectualității. Această accentuare pe educarea intelectualilor și studenților este aproape o obsesie a guvernanților comuniști români conștienți de slaba adeziune a acestor categorii la noua ideologie.

Dej a combătut orice încercare de inițiere a unui grup critic în sânul partidului observându-și atent potențialii adversari pentru a le cunoaște din timp

mişcărilor. Cu toate acestea putem afirma că în rândul elitei politice românești se crease o atmosferă tensionată. Unii dintre ei credeau că a venit momentul lor, șansa vieții, pentru a accede în vârful ierarhiei partidului. Ei nu au avut alura politică necesară pentru a se impune la conducere. Vechi membri de partid, complici la toate actele de abuz ale lui Dej. Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi nu puteau avea credibilitatea unor adevărați reformiști. De aceea câștigătorul va fi tot Dej, care a rezolvat cu abilitate problemele apărute în interiorul partidului și în relațiile cu Moscova, al cărui sprijin îl va obține printr-o atitudine servilă, pregătind în același timp primii pași ai unei posibile detașări.

Conducerea P.M.R. s-a dovedit unită și închisă la orice încercare de schimbare care să-i afecteze pozițiile. Dej avusese grijă să nu lase nici un potențial adversar să-i amenințe șefia partidului. Dacă în Ungaria și Polonia existau figuri proeminente de comuniști care puteau constitui centru de raliere al unei căi reformatoare în partidele lor, cea a comunismului național, în România acest fapt nu se întâmplă. Deși excluși din partid, închiși sau marginalizați, Gomulka și Nagy, reprezentau pentru o parte a elitei politice dar și pentru intelectualitate și simpli membri de partid, alternativa spre care să se îndrepte și care să le dea speranțe (chiar dacă vor fi înșelate - cazul Gomulka din erou național reformator, dictator). În România Dej a dat dovadă de multă abilitate politică. În 1952, profitând de mania lui Stalin de a descoperi peste tot comploturi, îi va elimina pe Ana Pauker, Th. Georgescu și Vasile Luca (de fapt ținta fiind Ana Pauker - singura care i-ar fi putut amenința în mod serios poziția). După moartea lui Stalin, noua politică a Moscovei de găsire de noi conducători pentru partidele comuniste din lagărul socialist care să-i înlocuiască pe vechii stalinisti, îl face pe Dej să se simtă din nou în pericol. Eliberarea lui Gomulka din închisoare, numirea lui Nagy ca prim ministru sunt semnale de alarmă pentru liderul român. În acest context grăbirea procesului lui Pătrășcanu, liderul comunist arestat în 1948 pentru poziția sa prea "națională", și apoi condamnarea la moarte și executarea acestuia, elimină orice posibilitate pentru comuniștii români de a găsi un lider de talia lui Gomulka sau Nagy și care să fie acceptat de Moscova. Prin executarea lui Lucrețiu Pătrășcanu, Gheorghiu Dej lipsise partidul de orice alternativă viabilă pentru a pune în practică politica promovată de Hrușciiov. Astfel că, în momentul în care alți lideri stalinisti est europeni își pierdeau puterea, liderul român nu numai că își menținea poziția dar chiar și-o consolida.

Problemele puse în discuție de rapoartele lui Hrușciiov au provocat nu numai reacția conducerii partidului dar și a aparatului de partid și a simplilor membri. Baza de plecare a acestor dezbateri a fost raportul lui Dej la Plenara din martie precum și o serie de articole din presa sovietică reluate în ziarele românești.

Raportul secret al lui Hrușciiov, însă într-o versiune abreviată, a fost prezentat o singură dată în România, la sfârșitul lui martie 1956, într-o reuniune

secretă cu cadrele și aparatul C.C., toate persoanele cu posturi de responsabilitate în guvern și armată.

Această reuniune ad-hoc convocată dimineața prin telefon s-a ținut seara în Palatul Sporturilor din Floreasca. Au fost cca. 3000 participanți, întreaga elită politică a regimului, prezidați de Dej, asistat de ceilalți membri ai Biroului Politic. Informații despre această reuniune ultra secretă avem dintr-un studiu al istoricului Georges Haupt, publicat în 1968¹. Conform acestuia cei prezenți, cărora li s-a interzis să ia orice fel de notițe - analogie cu ședința secretă a lui Hrușciov -, au fost bulversați de faptele dezvăluite de raport. Încercând să limiteze proporțiile dezastrului Dej a susținut că raportul Hrușciov nu privește situația P.R.M. care încă din 1952 luase măsuri pentru eliminarea cultului personalității. Doar șase persoane au luat parte la dezbaterile "spontane" care a urmat. Primul care a luat cuvântul a fost Mihai Levente, vechi militant comunist, abia eliberat din închisoare și de la care ne-am fi așteptat să adopte o poziție critică, reacție normală, ca și a altor comuniști din Polonia, Ungaria sau Cehoslovacia. Însă discursul lui a fost un apel către C.C. al P.M.R. pentru protejarea "adevăraților comuniști de atacurile reacționarilor". Sigur că auditoriul nu avea cunoștință de discuția purtată în pauza ședinței între Dej și Levente și nici că, după o scurtă perioadă, acesta va fi numit președintele Oficiului de Statistică, cu rang de ministru. Prima luare de cuvânt va da, desigur, tonul întregii dezbateri, o singură persoană făcând notă discordantă cu atmosfera generală, un tânăr profesor de la Academia de Științe Sociale care s-a pronunțat pentru o analiză critică a activității conducerii P.M.R. în lumina documentelor Congresului al XX-lea al P.C.U.S.

Putem afirma că ședința de la Floreasca a reflectat două aspecte: că în interiorul partidului forțele contestatelor erau foarte slabe, aproape inexistente și că majoritatea elitei politice românești nu punca în discuție linia conducătorului.

Noua direcție a politicii lui Hrușciov a generat vii reacții la nivelul conducerii statelor satelit ale Moscovei care, chiar dacă nu au acceptat noua linie a Kremlinului, au fost nevoite să arate cel puțin că oficial urmează acest dezechet al Kremlinului.

Modelul sovietic unde după al XX-lea Congres al P.C.U.S. s-au desfășurat adunări ale organizațiilor de partid în care s-au dezbătut documentele Congresului al XX-lea al P.C.U.S. a fost urmat și de România. Deși a încercat să limiteze cât a putut dezvăluirile șocante ale lui Hrușciov, Bucureștiul a fost obligat să organizeze aceste adunări, prin care, mimându-se deschiderea, se putea afla starea de spirit a populației.

Situația adunărilor pe această temă era monitorizată de Secția organelor de partid a C.C. al P.M.R. care primea periodic informări și rapoarte despre stadiul dezbaterilor din teritoriu. Fără să ofere o imagine amplă a desfășurării acestor ședințe ale organizațiilor de partid din țară ele ne dau totuși date interesante despre cum se purtau discuțiile și care erau punctele de interes pentru

marca masă a membrilor de partid.

Circa 80% dintre membrii de partid au participat la adunările ce s-au ținut în perioada aprilie-iunie 1956. Analiza documentelor interne ale P.C.R. ne arată că încercând să mimeze liberalizarea, conducerea P.M.R. a stimulat discuția liberă și critica de jos, precum și autocritica făcută de o serie de conducători din eșaloanele inferioare ale partidului. Însă toate dezbaterile erau controlate de partid care nu ar fi permis nici o ieșire din front. Puteai face o critică deschisă însă "numai de pe poziția spiritului de partid"⁷. Multe dintre luările de cuvânt prea "dure" au fost considerate antipartinice și s-au soldat cu excluderi din partid (și putem presupune cu arestări și condamnări - deși rapoartele nu menționează decât că în toate aceste cazuri "organele de partid au luat măsuri de cercetare"⁸). Orice critică la adresa partidului nu făcea decât să afecteze "unitatea de nezdruccinat" a acestuia. Persoanele care se pronunțau în mod critic nu erau decât "elemente dubioase care făceau afirmații tendențioase, antipartinice dedându-se la calomnii la adresa conducerii partidului nostru, conducerii P.C.U.S.-ului."⁹

Un rol important a fost acordat de către conducerea partidului propagandei. Au fost trimiși pe teren activiști și membrii ai C.C. care s-au dovedit însă insuficient pregătiți, răspunsurile lor la întrebările membrilor arătând confuzia existentă printre membrii aparatului de partid, nepregătiți să acționeze la schimbarea politicii partidului. Așa cum arată sintezele de la Secția organelor de partid a C. C. al P. M. R., mulți secretari ai organizațiilor de bază de la sate se situau pe "poziții pasive sau chiar se împotriveau transformării socialiste a agriculturii"¹⁰, unii tovarăși au mers până la "autobiciuire" ajungând să vorbească "despre lucruri care nu trebuiau ridicate în aceste ședințe, cum ar fi problema folosirii membrilor de partid în sprijinul organelor de Securitate."¹¹

Importanța dată acestor manifestări rezultă nu numai din participarea numeroasă - 80% din membrii de partid - cifră repetată de câteva ori în sinteze, dar și din numărul mare de luări de cuvânt, jumătate aproape din cei prezenți vorbind în aceste adunări. Probabil unii dintre ei chiar au crezut în deschiderea promovată de partid. Întrebări de genul "toți țărani din URSS sînt în colhozuri", "de ce nu s-au luat din timp poziții față de lipsurile lui Stalin" care este situația "deviaționiștilor" Pauker și Georgescu sau "pomiri" ca aceea de a se renunța total la operele lui Stalin considerate dăunătoare¹², legarea acțiunilor lui Beria de cele ale lui Stalin și chiar criticarea partidului pentru măsurile luate contra scriitorului Alexandru Jar, privite ca o înăbușire a criticii de jos și a părerii membrilor de partid¹³ ne arată care erau problemele ce frământau pe oameni - problema colectivizării, situația din P.M.R. la nivelul conducerii centrale sau libertatea de expresie ("să se dea curs liber oricărui fel de discuții în M.A.N., în desfășurările sfaturilor populare, în presă"¹⁴). Deși catalogate ca neînțelegeri ale problemelor adevărate puse în discuție de partid, sau ca înțelegeri "simpliste", aceste luări de cuvânt au atras atenția raportorilor ca fiind ieșite din schema

generală a discursurilor¹⁵.

Analiza noastră ne indică faptul că anumite luări de cuvânt cu nuanțe critice sunt acceptate și chiar dorite. Aceste critici vizau doar persoanele de pe scara inferioară a ierarhiei de partid, în nici un caz pe membrii B.P. sau pe secretarul general al P.M.R sau conducerea P.C.U.S. Asemenea puncte de vedere erau considerate o "trădare" a liniei partidului și trebuiau pedepsite în mod corespunzător (mutarea din postul pe care-l ocupa sau chiar darea afară din servicii). Sunt criticate atitudini ale unor primi-secretari (de a-și atribui rezultatele organizației de partid sau de a face fotomontaje în care sunt prezentați în diferite momente discutând cu țărani, cu muncitori). Sunt acuzați că nu acceptă critica de jos, că-i persecută pe cei care critică.

Liderii comuniști români lăsau membrilor de partid impresia că sunt implicați în mecanismul care este partidul, că sunt parte componentă a sistemului, le dădea mulțumirea că și cuvântul lor contează, că sunt ascultați și că partidul ia măsuri. S-a văzut însă că erau doar fapte de suprafață care să mulțumească masa.

O concesie făcută membrilor de partid era recunoașterea unor greșeli și abuzuri ale organelor de miliție și securitate, adică încălcarea "legalității socialiste". Este vorba despre practica de arestare a oamenilor fără teme legal, metodele brutale de obținere a declarațiilor, arestării nejustificate a țăranilor ce se opuneau colectivizării, percheziții nemotivate, crearea de dușmani imaginari¹⁶ (și Hrușciiov vorbea în raportul său de dușmani imaginari pe care Stalin îi vedea printre membrii de partid! !)

La sfârșitul celor aproape 3 luni de urmărire a situației din teritoriu putem concluziona că sintezele prezentate la secția organelor de partid a C.C. ne oferă imaginea unui partid aflat într-o oarecare confuzie, un partid în care conducerea centrală încerca să limiteze tendința de liberalizare venită din teritoriu și pedepsea exemplar pe oricine depășea o anumită graniță impusă criticii.

Ceea ce este mai interesant în analiza acestor sinteze este tocmai ceea ce nu se spune direct, dar putem întrezări. Deși raportorii țin să menționeze prezența masivă a membrilor de partid (acea cifră de 80%) totuși se specifică într-una din informări "poziția pasivă a unor membri de partid" deci o neimplicare a oamenilor în discuții și de aici o nouă subliniere a raporturilor privind calitatea nesatisfăcătoare a nivelului politic al membrilor de partid din punctul de vedere al ideologicii partidului ceea ce înseamnă pentru noi că oamenii nu erau insensibili la schimbarea discursului oficial al partidului și își puneau o serie de întrebări privitoare la politica sa.

Putem spune că aceste adunări larg mediatizate - presa oficială, mai ales "Scînteia" având o rubrică specială *Viața de partid* în care prezenta aceste adunări - nu au reușit ceea ce și-au propus, captarea oamenilor. Deși prezenți în număr mare la ședințe ei nu și-au făcut simțită prezența efectivă în discuție, fiind

fie neinteresată de problemele care se puneau, fie timorați de ceea ce li se putea întâmpla.

Cei care au crezut cu adevărat că în partid a pătruns o undă de liberalizare au cutedat să vorbească, să spună ceea ce gândesc au fost calificați ca elemente dușmănoase și antipartinice și eliminați din partid¹⁶. Critica a fost posibilă în măsura în care partidul a permis-o. Principiile conducerii colective, democrației interne de partid, criticii și autocriticii, nu erau decât niște simple teze teoretice, normele interne ale partidului rămânând neschimbate. Critica persoanelor din eşaloanele inferioare ale partidului fusese prescrisă de conducerea centrală ca să dea impresia membrilor de partid că sunt angrenați în mecanismul partidului.

Pe 3 iulie 1956 ziarul "Scînteia" publică hotărârea C.C. al P.C.U.S. din 30 iunie 1956 cu privire la cultul personalității. Aceasta va reprezenta un nou punct de plecare în procesul destalinizării declanșat de Kremlin. Opinia publică românească percepea noua stare de lucruri doar din informațiile pe care partidul i le oferea, deci era limitată la o anumită înțelegere a fenomenului destalinizării, înțelegere care provoca confuzii.

La 6 iulie 1956 ziarul "Scînteia" în articolul său *Sub steagul principialității leniniste* oferea primul comentariu asupra hotărârii C.C. al P.C.U.S.. Se anunța că în rândurile partidului, de sus și până jos, se va porni "o dezbateră largă în legătură cu documentele Congresului al XX-lea al P.C.U.S. și cu raportul delegației P.M.R. ce a asistat la Congres" urmând să se tragă o serie de concluzii.

În aceeași zi de 6 iulie 1956 Secretariatul C.C. al P.C.U.S. trimitea o circulară comitetelor regionale de partid în care se specificau măsurile ce trebuiau luate pentru informarea membrilor și nemembrilor de partid cu privire la hotărârea C.C. al P.C.U.S.. Considerată o hotărâre deosebit de importantă aceasta urma să fie adusă la cunoștință tuturor membrilor de partid care aveau îndatorirea să o citească (individual sau în grup) iar apoi să o dezbată în plen în adunările organizațiilor de partid. Analiza documentelor ne arată că aceste adunări trebuiau să "clarifice" membrilor problemele ideologice și să ofere conducerii pulsul organizațiilor de bază. Prin aceste ședințe se puteau afla toate "manifestările dușmănoase" ce urmau să fie combătute.

Având experiența recentă a celorlalte adunări, conducerea P.M.R. a înțeles care erau punctele slabe: organizarea și mai ales pregătirea propagandiștilor și activiștilor.

Sarcina organizării acestor dezbateri revenea comitetelor regionale, raionale și orășenești ale partidului, pe baza unui plan stabilit de Secretariatul C.C. al P.M.R. Așa cum reiese din documentele interne de partid, liderii comuniști români au stabilit cele mai mici amănunte în vederea desfășurării ședințelor. Fiecărei categorii sociale i se acorda atenție, în special intelectualilor. În vederea discuțiilor cu intelectualii trebuiau pregătiți propagandiști speciali. Se

prevedea ca toți participanții să fie instruiți dinainte pentru a fi pregătiți pentru dezbateri. Organizațiile teritoriale ale partidului aveau sarcina să pregătească propagandiști și agitatori bine instruiți, cu o bună cunoaștere a materialelor care urmau să fie discutate. Se recomandă participarea activiștilor de la comitetele raionale sau chiar regionale, ceea ce subliniază importanța acordată acțiunilor de către erca P.M.R.

În planul cu privire la informarea oamenilor muncii, membrii și nemembrii de partid asupra hotărârii C.C. al P.C.U.S. cu privire la lichidarea cultului personalității și a urmărilor sale ce însoțea circulara C.C. al P.M.R. din 6 iulie 1956 se punea accent pe instruirea activiștilor. Aceștia trebuiau să aibă o pregătire temeinică în ceea ce privește situația internațională după al XX-lea Congres al P.C.U.S., trebuiau să urmeze cursuri de calificare unde să li se prezinte expuneri și să poarte dezbateri cu privire la problemele ridicate de hotărâre, să aibă o serie de consfătuiri în care să fie instruiți în probleme de politică internă și internațională. Planul prevedea modul de acțiune cu fiecare grup al societății.

Organizațiile UTM care tocmai dezbăteau documentele Congresului UTM (iunie 1956) trebuiau să adauge pe ordinea de zi și hotărârea C.C. al P.C.U.S.. Aflați în plină campanie de vară, țărani urmau să primească pe câmp vizita învățătorilor și a altor intelectuali ai satelor care trebuiau să le vorbească despre problemele legate de hotărârea C.C. al P.C.U.S.. Nici cei aflați în concediu sau la tratament în stațiunile de odihnă nu erau uitați. Ei urmau să studieze materialele apărute în presă și să participe la scurte conferințe și filme adecvate momentului. Presa oficială și locală era și ea implicată în această acțiune urmând să publice materiale pe această temă precum și răspunsurile la întrebărilor puse de oameni (planul făcut de Secretariatul C.C. al P.M.R. prevedea și aceste întrebări - lupta de clasă în etapa actuală în țara noastră, comparația între democrația socialistă și cea burgheză, aplicarea normelor leniniste ale vieții de partid¹⁷).

Dezbaterile urmau să fie monitorizate iar C. C. al P. M. R. trebuia să primească informări-sinteze despre mersul discuțiilor, ce întrebări s-au pus și care era atmosfera în rândul membrilor de partid. Analiza acestor informări ne arată că deși s-a pus atât de mult accentul pe organizare și pregătirea activiștilor, comitetele regionale, raionale și orașenești nu au reușit să-și îndeplinească total sarcinile trasate de conducerea de la București.

Cu toate că s-au format colective de consultanți cu sarcina de a clarifica toate problemele confuze, deși hotărârea C.C. al P.C.U.S. a fost afișată și transmisă în întreprinderi, prin stații de radio-amplificare, totuși adunările au arătat că "membrii de partid nu au înțeles încă semnificația problemelor legate de cultul personalității, nu au studiat cu atenție documentele și materialele apărute, iar organele de partid nu duc muncă temeinică pentru clarificarea lor politică"¹⁸. Problema unei bune instruirii a acestor activiști a fost în centrul

atenției Secretariatului C.C. al P.M.R. care a constatat că aceștia au făcut "confuzii și greșeli" chiar în cadrul seminariilor pentru pregătirea lor¹⁹.

Hotărârea C.C. al P.C.U.S. a provocat o serie de "confuzii" și a pus multe semne de întrebare printre membrii de partid. Primele întrebări au fost cele referitoare la Stalin și la ceea ce conducerea sovietică numea "cultul personalității". "Nedumeriți" de ce nu s-au luat măsuri încă din timpul vieții lui Stalin membrii de partid și-au pus întrebarea în ce constau practic greșelile lui Stalin. Hotărârea C.C. al P.C.U.S. amintea de greșeli "în problema vieții de partid, în conducerea agriculturii, în domeniul politicii externe"²⁰ fără să explice însă exact abuzurile lui Stalin (așa cum le prezentase Hrușciiov în raportul său secret). Întrebările se refereau la rolul lui Stalin în cel de al II-lea război mondial, la contribuția lui Stalin în pierderile teritoriale ale României²¹. Schimbarea bruscă a discursului oficial al P.C.U.S. și P.M.R. a provocat evident o reacție de îndoială în privința veridicității procesului de destalinizare.

Nu au lipsit întrebările legate de manifestările cultului personalității în P.M.R. și ce măsuri au fost luate precum și implicarea deviaționiștilor de dreapta în manifestările legate de acest cult. Conducerea P.M.R. în toate declarațiile oficiale încerca să acrediteze ideea că singurii vinovați de aceste manifestări ar fi Ana Pauker, Teohari Georgescu și Vasile Luca, eliminați din partid în 1952 și făcuți țapi ispășitori pentru multe greșeli și abuzuri ale P.M.R., ale conducerii centrale (vezi problema colectivizării forțate, abuzurile securității etc.)

Sintezele de la Secretariatul C.C. al P.M.R. nu cuprind doar informații despre ședințele organizațiilor de partid, ci și anumite zvonuri care sunt comunicate de raportori fără se se specifică sursa. Situația din Iugoslavia și noile relații româno-iugoslave constituie un caz aparte în aceste dezbateri care ne arată, prin felul cum se pun întrebările, nevoia de schimbare resimțită de societatea românească care, pierzându-și speranța în "vin americanii" se îndreptatu acum spre liderul iugoslav, Tito. Un membru de partid spunea: "în problema lui Tito este o dezorientare pentru populație deoarece noi l-am înjurat ieri iar azi îl slăvim."²² Vizita lui Tito a fost percepută ca un semnal al unei schimbări la nivelul societății. Cel care fusese criticat și căruia i se aduseseră aproape 8 ani de zile cele mai aberante acuzații, era văzut de populație ca un reformator, o persoană care se bucura de o anumită aură de erou pozitiv, cel ce se opusese lui Stalin și care, se demonstra acum, avusese dreptate. Ca o consecință a vizitelor lui în România și Ungaria se considera că "Tito a fost în Ungaria și de aceea s-a făcut schimbarea lui Rakosi."²³ Indirect putem trage concluzia că oamenii se gândeau la o eventuală schimbare a conducerii de la București sub influența lui Tito. În aceste condiții înțelegem zvonuri ca "nu se vor mai înființa G.A.C. și că cele existente se vor desființa" (știut fiind că în Iugoslavia colectivizare încetase), "se vor reduce cotele către stat"²⁴ (în România țărani fiind obligați la plata cotelor în produse agricole). Probabil tot legat de Tito și situația țărănilor din Iugoslavia s-a răspândit și zvonul că cei expropiați

își vor primi curând pământul înapoi.

Ca și în cazul informărilor din primăvara lui 1956 informărilor din vara lui 1956 accentuează din nou proasta instruire și confuzia existentă printre propagandiștii și activiștii de partid. Aceștia reprezentau ideologiile oficiale ai partidului. Întrebat când se vor lua măsuri de combatere a cultului personalității la noi în țară un secretar de comitet raional a răspuns că "nu se cunoaște precis și că problema se află în studiu"²⁵

Problema neparticipării lui Stalin la conferințele internaționale a fost destul de simplu rezolvată de un secretar al unei organizații de bază a partidului: "Stalin se teme că prin lipsa lui de la Moscova să nu se ia măsuri pentru a i se submina poziția."²⁶ În viziunea activistului de partid român Stalin era conștient că încalcă normele vieții de partid și se teme că are adversari în stare să îl înlăture. La fel și atunci când a declanșat al II-lea război mondial după cum afirma un alt activist de la un comitet raional de partid. Înțelegem că de la adularea necondiționată a marelui conducător sovietic, marele geniu politic și militar, activiștii și propagandiștii trecuseră de partea opusă a baricadei acuzându-l pe acesta de toate relele posibile.

Nici problema luptei de clasă nu a rămas "nelămurită" de către activiștii de partid. "Ascuțirea luptei de clasă are mai mult caracter subiectiv și că poate în unele împrejurări și condiții să se ascuță datorită slăbirii muncii politice în masă"²⁷ considera un propagandist. În ceea ce privește durata luptei de clasă un altul găsisse răspunsul: "lupta de clasă va dispărea după ce generația actuală va dispărea și deci și clasa acestei generații."²⁸

La sfârșitul lui septembrie o nouă informare adresată Secretariatului C.C. al P.M.R. ne arată o imagine mai optimistă a desfășurării întrunirilor. În organizațiile UTM, documentul s-a discutat împreună cu documentele Congresului UTM, s-au luat măsuri pentru ca toți intelectualii să participe la aceste adunări, s-au ținut conferințe în stațiunile de odihnă și sanatorii, agitatorii și activiștii au fost mai bine instruiți pentru informarea oamenilor și combaterea zvonurilor, s-au organizat conferințe cu teme mai puțin înțelese de oameni. Din punctul de vedere al partidului se consideră că "dezbaterile ce au avut loc în organizațiile de bază ale partidului, în organizațiile U.T.M. și în adunările cu intelectualii au fost un bun prilej pentru educarea membrilor de partid și a oamenilor muncii fără de partid"²⁹

Deși s-a crezut că într-adevăr se poate schimba ceva prin criticarea lipsurilor și abuzurilor celor care se aflau în anumite poziții ale ierarhiei de partid și de stat, aceștia nu erau dispuși să cedeze din privilegii. Problema persecuțiilor și calomniilor la care erau supuși cei care criticau devine o temă stringentă a tuturor rapoartelor. Pentru o critică "organizată" conducerea partidului s-a gândit să o regizeze: "pentru a stimula critica de jos... trebuie ca din partea organului superior... să se întreprindă un control minuțios făcut de oameni cu munci de răspundere asupra muncii organelor de jos"³⁰ Criticile de

jos erau "selecționate: acestea au fost juste, în acest compartiment se pot realiza".

Cu toată această organizare oamenii nu se supuneau. Un instructor al C.C al P.M.R dă răspunsul la această problemă: "există teama, de aceea nu critică oamenii, nu există opinie, opinie care să dezbată toate aceste probleme"³¹. Critica era permisă până la un anumit nivel al ierarhiei: "Există critică până la un anumit grad, critică gradată, până la primul secretar. Primul secretar critică pe toți membrii Biroului și cere « tovarăși, criticați-mă », dar membrii Biroului nu-l critică sau prea puțin fac aceasta, cei care au curaj."³². Sarcina propagandiștilor de partid era tocmai de a-i convinge pe oameni că nu au motive să se teamă dacă critică, că nu vor fi persecutați, nu vor fi schimbați din locurile lor de muncă, nu vor fi sancționați. Dar ceea ce putem spune este că oamenii nu erau pregătiți să vorbească deschis într-o societate care, deși garanta prin Constituție libertatea gândirii și cuvântului pedepsea orice gândire liberă care analiza în mod critic sistemul. "N-am luat cuvântul pentru că nu era voie să luăm cuvântul"³³ caracteriza cel mai bine starea de spirit a oamenilor în vara lui 1956. Nu se critica pentru că nu era voie să se critice, nu se vorbea pentru că erau alții care să vorbească, prim secretari, secretari de partid, activiști - toți într-o ierarhie bine stabilită. Ședințele de partid erau organizate - se pregăteau dinainte oameni care să vorbească³⁴. Ordinea de zi a ședințelor nu era anunțată decât în momentul începerii discuțiilor, hotărârile primilor secretari, bune sau nu, rămâneau neschimbate. Cel care critica putea fi imediat catalogat ca dușman al poporului, acuzat că dă dovadă de "manifestări de obiectivism burghez, manifestări de naționalism, de șovinism"³⁵. Confuziile oamenilor se datorau nu liniei partidului, nu politicii promovate de acesta ci dușmanilor sau "datorită faptului că oamenii sunt înapoiți."³⁶. Criticile mai serioase sunt catalogate "de-a dreptul dușmănoase, încearcă să profite de acest moment să calomnieze partidul, să ia poziție împotriva politicii partidului nostru"³⁷. Partidul se simte nevoit să acționeze căci "dacă stăm cu brațele încrucișate poate să aibă influență în rău"³⁸ asupra oamenilor, poate să le schimbe optica și să-i îndepărteze de politica promovată de partid.

Oamenii își puneau semne de întrebare, simțeau că ceva se schimbase la Moscova și într-un fel se simțea nevoia unei schimbări și la București. Însă deși la nivelul societății românești se simte nevoia unei schimbări, nimic nu se întâmplă pentru că societatea nu reacționează. Putem concluziona că impactul documentelor emise de la Moscova a fost limitat. Ceea ce i-a lipsit societății românești a fost scânteia care să aprindă revolta. Iar ceea ce conducerea de la București a știut să evite, a fost tocmai aprinderea acestei scântei. Liderii comuniști români erau conștienți de starea de nemulțumire a societății, știau că există grupuri sociale necâștigate la cauza partidului și le percepeau ca atare - vezi teama de o reacție a intelectualilor. Spre deosebire de societatea poloneză sau maghiară, societatea românească s-a limitat la o simplă constatare a noilor

condiții, fără să treacă la o contestare a faptelor.

Principalele sectoare atinse de febra schimbării erau învățământul de partid și propaganda. Căderea lui Stalin de pe soclu lăsa liber un spațiu imens care trebuia imediat umplut. Congresul al XX-lea al P.C.U.S. arătase linia de urmat: Lenin. Conducerea de la București a considerat necesară revizuirea programei și învățământului politic și îmbunătățirii propagandei de partid. În acest sens se înscriu ședințele de la Școala superioară de partid "Ștefan Gheorghiu", cu instructorii de la C.C., cu redacțiile din presa centrală sau cu șefii secțiilor de propagandă de la comitetele regionale de partid din aprilie - septembrie 1956 sau hotărârea C.C. al P.M.R. cu privire la îmbunătățirea propagandei de partid și întărirea legăturii ei cu practica construcției socialiste.

La 3 aprilie 1956 la Școala superioară de partid s-a ținut o ședință a organizației de partid cu participarea întregii conduceri a școlii. Școala de partid "Ștefan Gheorghiu" era unul din cele mai importante foruri de unde emanau razele ideologice comuniste. Studenții care urmau aceste cursuri erau îndoctrinați cu operele și conceptele lui Stalin, urmau cursul de istorie al P.C.U.S. care era de fapt o proslăvire a lui Stalin. Schimbarea propusă de Kremlin de condamnare a lui Stalin constituia oglindită și în programa școlilor de partid. Opera lui Stalin nu mai era considerată singura valabilă. Unica soluție viabilă era întoarcerea la Lenin și la operele acestuia.

Importanța dată propagandei de partid reiese și din hotărârea C.C. al P.M.R. cu privire la această temă³⁹. Documentul de partid încearcă să explice noile schimbări intervenite în acest domeniu. Erau arătate greșelile acute în propaganda cultului personalității (dogmatismul în munca ideologică, diminuarea rolului poporului, interpretarea greșită a unor probleme ale istoriei naționale prezentate subiectiv). Într-o perioadă de răsturnare a vechilor teze, de clarificare și reconstruire a unei noi imagini a partidului, conducătorii de la București erau conștienți de mișcările care pot apărea în rândul populației, dezorientată și, deci, ușor influențabilă în fața "dușmanului"

Deși toate documentele de partid, articolele din presă și declarațiile oficiale ale conducerii P.M.R. oferă imaginea unei societăți românești trup și suflet de partea partidului unele remarci din aceste documente ne lasă totuși să înțelegem că o undă de nemulțumire străbătea populația. Cu toate că în România nu vor avea loc mișcări de contestare deschise a partidului (nu la nivelul celor din Polonia și Ungaria ci mai degrabă la nivel individual) partidul se temea de o iminentă reacție a populației.

1 Mihai Retegan, *Moartea lui Stalin văzută de la Washington*, în "Magazin istoric" nr.6 (339) iunie 1995 nr. 29.

2 Vezi estimarea americană din 10 martie 1953 care considera că moartea lui

Stalin nu va zgudui controlul Kremlinului asupra statelor comuniste est europene în Mihai Retegan. *Moartea lui Stalin văzută de la Washington* . în "Magazin istoric" nr.6 (339) iunie 1995 nr. 29

3 John Young. *The Cold War History*. Ed. Edward Arnold. 1992 p.204.

4 Fr. Furci. *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*. Humanitas. 1996. p.471.

5 *Ibidem*. p. 472.

6 Vezi Georges Haupt. *Geneza conflictului sovieto-român* în "Revue française de science politique". vol. XVIII. aout 1968. nr. 4. pp. 674 - 676.

7 *Ibidem*. f.29

8 *Ibidem*. f.27.

9 *Ibidem*. f. 27.

10 *Ibidem*. f.27.

11 *Ibidem*. f.7.

12 *Ibidem*. f. 11.

13 *Ibidem*. f. 23.

14 *Ibidem*. f.27.

15 *Ibidem*. f.6.

16 Despre atmosfera din partid vorbește și Sorin Toma fost redactor șef la "Știința" (1947-'60) în *O mărturie, o mărturisire*, scrisoare deschisă. aprilie - iulie 1989 trimisă postului de radio Europa Liberă- 15 iulie 1989 broșură Natanya. Israel. 1990 - "După al XX-lea Congres al P.C.U.S. mulți membri de partid au crezut că a sosit timpul să se deschidă larg ferestrele pentru ca în partid să intre aerul proaspăt al liberei dezbateri democratice... aceste adunări ale activelor de partid regionale...au dat curs liber la critici și au încălcat tradiția aplauzelor unanime" p.5.

17 A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R., dosar nr. 29/1956. f. 3.

18 A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R., dosar nr. 71/1956. f. 4.

19 A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R., dosar nr. 29/1956. f. 3.

20 "Știința" nr. 3638. marți 3 iulie 1956. p. 2.

21 Problemele referitoare la Stalin au generat vii dezbateri punându-se în discuție chiar rolul pe care l-a avut în pierderile teritoriale ale României. considerându-se că "alipirea Bucovinei de nord la U.R.S.S. a fost un caz arbitrar al lui Stalin" . A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R., dosar nr. 71/1956. f. 2

22 A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R., dosar nr. 71/1956. f. 4.

23 *Ibidem*.

24 *Ibidem*.

25 *Ibidem*. f.3.

26 *Ibidem*.

27 *Ibidem*.

28 *Ibidem*.

29 *Ibidem*. f. 8.

30 *Ibidem*. f. 9.

31 *Ibidem*. f.18.

32 *Ibidem*. f.16.

33 *Ibidem*. f. 13.

34 *Ibidem*. f. 9.

35 A.N.I.C. fond C.C. al P.C.R., dosar nr. 52/1956. f.27.

36 *Ibidem*. f. 19.

37 *Ibidem*.

38 *Ibidem*. f. 20.

39 *Vezi Hotărârea C.C. al P.M.R. cu privire la îmbunătățirea propagandei de partid și întărirea legăturii cu practica construcției socialiste*. Ed. de stat pentru literatură politică. 1956.

DESPRE METODA "EVAZIONISTĂ" ÎN POLITICĂ ȘI ISTORIOGRAFIE

Silviu B. Moldovan

Pe lângă mitul "situației ireversibile", comunismul a mai cultivat, cu osârdie, și mitul concordiei pe baze ideologice. Teoria susținea că războiul era o armă a burgheziei, excluzându-se, astfel, posibilitatea conflictelor între statele comuniste. Realitatea istorică a infirmat teoria, așa încât *establishment*-ului ideologic nu i-a mai rămas decât posibilitatea atrofierii memoriei istorice. De regulă, se evita rememorarea situațiilor conflictuale, această conduită influențând, vrând-nevrând, și istoriografia.

Iată, de pildă, în istoria relațiilor româno-iugoslave se înscrie și regretabilul eveniment din iunie 1948. După o perioadă ascendentă, deschisă de întrevăderea Petru Groza - Iosip Broz Tito (Pancevo, iunie 1945) și încheiată prin semnarea Tratatului de prietenie, colaborare și asistență mutuală, în iunie 1947 (primul de acest fel încheiat de România, precedând chiar cel cu URSS, din 4 februarie 1948), raporturile bilaterale au "înghețat" brusc, și asta tocmai sub impactul Teoriei ce încerca să modeleze realitatea după bunu-i plac.

Istoricul Mircea Chirițoiu remarcă faptul că în România "au apărut unele materiale privind relațiile bilaterale (româno-iugoslave-n. SB-M) în care fie perioada anilor 1948-1953 nu era deloc menționată, fie era considerată <<o greșală>>, cu scuzele de rigoare"¹. Într-adevăr, "ruptura" din 1948 a fost multă vreme ocolită de istoriografia și literatura politică românească, fie dintr-o explicabilă jenă ideologică ("în socialism, contradicțiile dintre națiuni dispar"), fie dintr-un la fel de explicabil simț al vinovăției pentru rolul cheic jucat de România în ofensiva propagandistică (și nu numai) declanșată în 1948 împotriva vecinului nostru.

O lucrare cu pretenții de exhaustivitate, dar și cu meritele pionieratului în materie, cum e cea a lui Ion Bodunescu², este emblematică în ceea ce privește modul aluziv în care puteau fi tratate, până mai ieri, asemenea probleme. După ce remarcă faptul că în Balcani pacea a fost cultivată mereu, "excepție făcând doar conflictul, limitat, al Ciprului cu Turcia"³, după ce subliniază că prioritare sunt "relațiile României cu cele trei state socialiste din această zonă - RSF Iugoslavia, RP Bulgară și RP Ungară"⁴, după ce prezintă pe larg relațiile României cu Iugoslavia, autorul abia dacă se lasă convins să scrie: "Firese, realitatea vieții politice contemporane, dată fiind marca diversitate de condiții în care se făurește noua orânduire, arată inevitabil, și apariția unor puncte de vedere deosebite în legătură cu modul de soluționare a problemelor construcției

socialiste, sau de apreciere și evaluare a unor fenomene ale vieții internaționale. Acestea însă nu trebuie transformate în surse de tensiune care să afecteze relațiile de prietenie și colaborare dintre țările respective. Ele trebuie să fie soluționate în spirit loial” etc. etc.⁵. Deși are subcapitole separate despre *Întărirea prieteniei și colaborării cu țările socialiste*, despre *Balcani*, despre *Diplomația românească a primilor ani postbelici* etc., o singură mențiune, și aceea superficială și inexactă, certifică existența crizei din 1948: “Din păcate, după 1948, pentru câțiva ani, relațiile între conducerile celor două țări aveau să sufere un recul, ca efect al hotărârilor emanate de la Comintern (emanate la București ! de Cominform - n.SB-M). Popoarele de pe ambele maluri ale Dunării au rămas însă prietene”⁶.

Mai curios este faptul că și lucrarea de sinteză (publicată după 1989!) a lui Valentin Lipatti⁷, autor care anterior se pronunțase cu mult bun simț asupra celei de-a doua blocade instituite contra Iugoslaviei (de astă-dată, de ONU și CSCE), nu pomenește nimic despre episodul din 1948, trecând de la al doilea război mondial direct la inițiativa românească de colaborare interbalcanică din 1957.

Șirul exemplurilor ar putea continua. N-o fac însă, fie și din motivul că momentul istoriografic pentru studierea acestei teme este foarte favorabil și probabil că, în viitorul apropiat, va deveni și mai favorabil.

În plus, modelul acestor relatări parțiale, “evazive”, a fost, indirect, inspirat chiar de conducerea de la București. Astfel, relațiile româno-iugoslave s-au îmbunătățit sensibil în 1954, când premierul român declara agenției *Iugopres* că “poporul român întâmpină cu satisfacție” aceste schimbări (31 decembrie 1954⁸). Pentru contemporani, această “schimbare de macaz” va fi sunat (întocmai ca și cea din 1948) destul de ciudat. Totuși, România a fost ultimul satelit care relua relațiile diplomatice cu Iugoslavia, la un an după ce Moscova făcuse acest lucru. În anii următori, relațiile au fost mereu mai bune, până în anii '60, când Gheorghiu-Dej și - apoi Ceaușescu au găsit în Tito “un aliat împotriva Moscovei”.

Trecut prin focul embargoului anti-iugoslav, regimul de la București a sfârșit prin a avea o atracție irezistibilă pentru regimul de la Belgrad. Ea nu putea fi măturisită prea repede, însă a devenit limpede la puțin timp după reluarea relațiilor diplomatice cu Belgradul. Simptomatic pentru “balansul” între dorința de emancipare și grija de a nu stârni prematur anumite susceptibilități este un articol publicat de Gheorghiu-Dej în 1956: “Prin întreaga lor activitate, ele (partidele comuniste și muncitorești - n.SB-M) dovedesc că sarcinile naționale ale clasei muncitoare din fiecare țară se îmbină armonios cu sarcinile internaționale ale clasei muncitoare din toate țările. Patriotismul și internaționalismul proletar sunt de nedespărțit (...). Ținând seama de faptul că în țara noastră mai există o bază socială pentru naționalism - reprezentată de rămășițele burgheziei de la orașe și de chiaburimea de la sate -, PMR pune în centrul preocupărilor sale munca de educare a maselor largi în spiritul

internaționalismului proletar și al patriotismului socialist, dezvoltă sub toate formele colaborarea pe toate tărâmurile dintre oamenii muncii români și de alte naționalități, ducă o luptă intransigentă împotriva naționalismului"¹⁰. Este un text prolix, însă în anii '50, Gheorghiu-Dej atinsese performanța de ... a-și autocenzura unele texte mai vechi, în care vitriolase copios situația politică a Iugoslaviei! Reconsiderării, explicării (fie și incomode) a evenimentelor respective, le era preferată, din nou, metoda "evazionistă".

Prinzând, într-un sfârșit, tot mai mult curaj, Partidul Muncitoresc Român a ajuns să-și exprime în mod deschis regretul pentru evenimentele la care a fost obligat să participe în anul 1948: Declarația din aprilie 1964 a inclus un paragraf prin care se arunca vina pentru cele întâmplate asupra lui Stalin: "Partidul nostru a trecut și el, în acea perioadă, prin grele încercări. Amestecul în treburile sale interne a adus daune din cele mai serioase liniei partidului, politicii sale de cadre și muncii organizatorice, legăturilor partidului cu masele. Practicile generate de cultul personalității în cadrul Cominternului s-au făcut simțite și în Biroul Informativ. După formarea sistemului mondial socialist, aceste practici s-au extins și asupra relațiilor dintre state, ceea ce a sporit gravitatea consecințelor lor. În 1948 s-a trecut la condamnarea și excluderea din Biroul Informativ și din comunitatea statelor socialiste a Partidului Comunist din Iugoslavia și a Iugoslaviei, țară care construiește socialismul"¹¹.

Cam atât despre metoda "evazionistă" în politică. În ceea ce privește istoriografia, putem spune că reconsiderarea evenimentelor din perioada 1948-1954 nu s-a încheiat încă, deși metoda "evazionistă" a căzut, de la sine, în desuetitudine.

1 Mircea Chirițoiu, *România și conflictul sovieto-iugoslav (sub tipar)*, f. 7.

2 Ion Bodunescu, *Diplomația românească postbelică în slujba independenței*, Iași, Editura Junimea, 1988, 414 p.

3 *Ibidem*, p. 298.

4 *Ibidem*, p. 300.

5 *Ibidem*, p. 218.

6 *Ibidem*, p. 168.

7 Valentin Lipatti, *Război și pace în Balcani*, București, Editura Fundației "România de Măine", 1994, 132 p.

8 Cristian Popișteanu, *Cronologie politico-diplomatică românească, 1944-1974*, București, Editura Politică, 1976, p. 115.

9 Gheorghe Onișoru, "Defecțiunea titoistă" și România, în vol. *Problema iugoslavă. Studii și marginalii*, Timișoara, Editura Meridian 21 Delta, 1998, p. 121.

10 Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Internaționalismul - ideologia prieteniei între popoare*, în "Scântea", nr. 3585 din 3 mai 1956 (articol preluat din "Pravda").

11 Alexandru Oșca, Vasile Popa, România, o fereastră în cortina de fier. Declarația de independență din aprilie 1964, Focșani, Editura Vrantop, 1997, p. 304.

NOTE PENTRU O ISTORIE A EXILULUI POLITIC ROMÂNESC. PRIMUL DECENIU POSTBELIC

Dorin Dobrinu

Motto: "Societățile socialiste nu se confruntă cu problema imigrației, ci numai cu cea a emigrației."
(J.F.Revel)

Timpe de aproape jumătate de secol toți cei care aleseseră să plece din România, în loc să se supună regimului comunist, au fost etichetați drept "trădători", "spioni anglo-americani", "lachei ai străinătății" etc.: termeni "generoși", în care intrau de la politicieni, diplomați de carieră, oameni de cultură și până la simpli muritori care voiau o pâine mai bună și câștigată mai demn în alte spații.

Dificultățile cercetării

În momentul de față, nu există un studiu sistematic asupra exilului românesc postbelic. Doar semnalări, unele conținând idei demne de luat în considerare¹. Există piedici majore în investigarea unei asemenea teme: 1. Lipsese fonduri arhivistice speciale în țară; 2. Arhivele personalităților românești din exil sunt ori interzise cercetării² ori nici nu sunt cunoscute³ (Este o prioritate depistarea tuturor acestor arhive și semnalarea lor, eventual punerea în circulație, prin publicare, a ceea ce este mai important din inventarul lor); 3. Presa exilului este disipată în numeroase țări ale lumii, fiind, practic, imposibilă cercetarea metodică.

Emigrație, diasporă, exil

În general, pentru desemnarea celor care au părăsit România în perioada comunistă se utilizează termenii emigrație, diasporă sau exil. Potrivit *Dictionarului explicativ al limbii române(DIEX)*, *diaspora* desemnează un "grup etnic aflat în afara granițelor țării de origine", iar *emigrația* se referă la "totalitatea persoanelor emigrate din aceeași țară, în același loc, într-o anumită epocă" Observăm că cei doi termeni sunt, cu toate nuanțările, sinonimi. Diferența semnificativă apare la *exil*. Apellând la același *DIEX*, aflăm că *exilul*

este o "pedeapsă aplicată în unele țări pentru delictе politice, constând în gonirea unui cetățean din țara sau din localitatea în care trăiește: surghiun". De asemenea, exilul mai semnifică "părăsirea, plecarea voluntară a cuiva din propria țară sau localitate, de obicei pentru a scăpa de o prigoană"⁴.

Ținând seama de caracterul statului comunist, termenul de *exil* cuprinde cel mai bine referirile la românii desțarați după 1945. Ei au ales exilul în mod "voluntar", dar a fost o soluție cu sens unic: întoarcerea era imposibilă, altfel ar fi avut loc încarcerări și/sau asasinatе. Rămânerea/plecarea în străinătate au fost, în esență, determinate politic. De altfel, exilul politic "e o formă de autodezrădăcinare neîntâlnită în istoria României dinaintea comunismului decât în reprezentarea ei de excepție"⁵.

Etapele exilului românesc postbelic

Monica Lovinescu se îndoia că exilul există la singular. "Se impune pluralul: exiluri. Tot atâtea câte epoci, motivări, persoane"⁶. De-a lungul anilor 1945-1989 au existat mai multe "valuri de emigrație". Ion Solacolu observa existența a patru asemenea "valuri": *primul* constituit de legionarii, unii fugiți după "rebeliune", alții în timpul războiului. Aceștia li s-au alăturat legionarii emigrați mai târziu. Un *al doilea val de emigrație* a fost reprezentat de un însemnat număr de oameni politici, care au putut pleca din țară în primii ani postbelici; de asemenea, o serie întreagă de diplomați români au rămas în Vest în 1948, refuzând să se întoarcă în recent proclamata Republică Populară. A urmat o lungă pauză, până ce, la sfârșitul anilor '60, și-a făcut apariția cel de-*al treilea val de emigrație*, devenind tot mai important în anii '70. În ultimii ani dinaintea lui 1989 se înregistrează un *al patrulea val de emigrație*, mai numeros și cel mai divers ca structură socio-profesională⁷.

Prima parte a exilului românesc, cuprins în linii mari între pregătirile Conferinței de Pace de la Paris (1945/1946) și înăbușirea revoluției maghiare din 1956 este cel mai important din punctul de vedere al înțelegerii instaurării și consolidării regimului comunist în România. A mai fost numit:

"Marele exil politic"⁸

Pentru mulți români aflați în străinătate, sfârșitul celui de-al doilea război mondial nu a însemnat întoarcerea în țară. Mai mult, lor li s-au alăturat alți compatrioți, fugiți din cauza venirii la putere a regimului comunist. Cei rămași/ajunși în Occident aparțineau unei largi palete politice: țărăniști, liberali, social-democrați, curente de extremă dreaptă, îndeosebi legionari, precum și unii fără o clară aliniere. Fără îndoială, toți erau animați de sentimente anticomuniste. Cauza: fiecare plecase din țară/rămăsese în Vest datorită instalării comunismului la putere. Între exilații aparținând spectrului politic democratic au existat

perioade de colaborare, dar și diferențe. Situația legionarilor era alta. Ei constituiau în exil "o lume paralelă": în mod obișnuit erau evitați de ceilalți români. Vechile ostilități nu lipseau din bagajele exilaților.

Exilul românesc a depus o activitate susținută - mai ales dacă ținem cont de precaritatea resurselor - pentru informarea și sensibilizarea guvernelor și opiniei publice occidentale cu privire la situația României postbelice. În timpul desfășurării Conferinței de Pace de la Paris, personalități politico-diplomatice aflate în străinătate au dat interviuri și au publicat articole în diverse ziare occidentale ("Le Monde", "Journal de Genève", "Daily Mail", "New Herald Tribune" etc.). De asemenea, au fost înaintate câteva memorii Conferinței de Pace¹¹. Îndecsebi prin Grigore Gafencu, fost ministru de externe al României.

Exilații activi din punct de vedere politic nu erau foarte numeroși. La miile de români aflați în lumea liberă, probabil că cei cu activitate politică nu depășeau cifra de câteva sute, poate o mie, însă dispersați pe câteva continente¹¹. Dintre țărăniști s-au evidențiat Cornel Bianu, Grigore Niculescu-Buzești, Constantin Vișoianu, Alexandru Cretzianu, Emil Ghilezan, Augustin Popa, Romulus Boilă, Sabin Mănuilă etc. Liberalii erau mai slab reprezentați numeric, evidențiindu-se Mihail Fărcășanu, Vintilă Brătianu, Gheorghe Assan, Neagoe Naum etc. Social-democrații independenți aveau ca personalități pe Iancu Zissu, Eftimie Gherman și Șerban Voinea. Toate aceste grupări politice ale românilor din străinătate cunoșteau numeroase dezidențe, ceea ce avea să afecteze și acțiunile organizațiilor politice centrale ale exilului. La fel ca și acasă, legionarii din exil nu erau uniți. Existau două facțiuni importante: cei din jurul lui Horia Sima pretindeau că ei reprezintă adevărata Legiune; acestora li se opunea grupul coagulat în jurul lui Ilie Gârneață, Constantin Papanace etc. Cu dispute acerbe, exilul legionar a rămas izolat în cadrul mai larg al exilului românesc. Cercetarea sa nu poate fi, însă, ignorată, ea permițând înlăturarea unor pete albe din numeroasele pe care le are istoria exilului.

După câțiva ani de manifestare a prezenței în Occident, grupările opoziției democratice (țărăniști, liberali și social-democrați) au creat la începutul anului 1948, la Paris, "Consiliul Partidelor Politice" sau "Intergrupul". Acesta avea rolul de organism coordonator al activității grupărilor politice menționate.

Pentru depășirea divergențelor din interiorul "Consiliului Partidelor Politice", la 10 mai 1949, a luat ființă "Comitetul Național Român" (CNR). Sediul acestuia era la Washington, funcționând sub patronajul Regelui Mihai. CNR avea următoarea componență: generalul Nicolae Rădescu, fost prim-ministru, președinte; Cornel Bianu, fost deputat național-țărănist; Alexandru Cretzianu, fost ministru plenipotențiar la Ankara și secretar general al Ministerului de Externe; Mihail Fărcășanu, lider al tineretului național-liberal; Grigore Gafencu, fost ministru de externe; Augustin Popa, fost deputat național-țărănist; Constantin Vișoianu, fost ministru de externe; Iancu Zissu, membru al Partidului Social Democrat Independent. Diferențele au apărut în CNR la scurt

timp după constituirea sa, fiind generate în special de repartizarea portofoliilor și de problema fondurilor, în special așa-numitul "fond elvețian"¹².

În vara anului 1950, Mihail Fărcășanu s-a retras din CNR. Luna octombrie a aceluiași an aducea și retragerea generalului Nicolae Rădescu. Regele Mihai a continuat să acorde sprijin direct Comitetului, numindu-l ca președinte, în locul generalului N. Rădescu, pe Constantin Vișoianu¹³, care a deținut această funcție timp de 25 de ani, până la 15 septembrie 1975, dată care reprezintă încetarea activității CNR-ului¹⁴. Comitetul avea reprezentanțe în cele mai importante țări care adăposteau exilați români¹⁵.

În noiembrie 1950, la New York, s-a constituit "Liga Românilor Liberi", sub conducerea generalului Nicolae Rădescu, acesta deținând conducerea până la moartea sa (15 mai 1953). Au aderat la Ligă personalități ale exilului românesc ca Mihail Fărcășanu, Grigore Gafencu, generalul Ion Gheorghe, Barbu Niculescu, fost diplomat, Vintilă Brătianu, Emil Ghilezan, fost ministru de finanțe etc. Și-au declarat aderarea la acest organism și unele asociații ale românilor din exil. Avea filiale în numeroase țări occidentale.

Emitând pretenția de a fi singurele reprezentante ale exilului românesc, între cele două organizații românești au existat dispute aproape permanente. Factorul de unitate l-a reprezentat Regele Mihai, a cărui autoritate au recunoscut-o ambele structuri ale românilor din lumea liberă¹⁶. Probabil că disensiunile din interior au dus la crearea opiniei, cu largă circulație, că în cadrul exilului românesc au fost dispute mai virulente în comparație cu situațiile existente în exilurile celorlalte națiuni din Estul dominat de Moscova. Ceea ce nu este tocmai conform cu realitatea, potrivit unor membri ai exilului¹⁷.

În perioada avută în vedere, corespunzând etapei "clasice" a "războiului rece" - cea a *confruntării* -, exilații au încercat influențarea cancelariilor occidentale îndeosebi prin adresarea de memorii, în care erau expuse realitățile din România în curs de accelerată sovietizare¹⁸.

Exilații români au desfășurat o susținută activitate pentru cultivarea propriei idenității, în paginile a numeroase publicații, răspândite pe tot mapamondul. Iată câteva titluri: *Franta*, "La nation roumaine", "BIRE" ("Buletin de Informare pentru Românii în Exil"), "România muncitoare", "Curierul românesc", "L'indépendance roumaine", "Anotimpuri", "Ființa românească"; *Germania*, "Patria", "Arhiva", "Exilul românesc", "Viitorul românesc", "Uniunea", "Frăția ortodoxă"; *Spania*, "Libertatea", "Destin", "Carpații", "Vestitorii"; *Italia*, "Vatra", "România", "Buletin european", "Azione catolica romana"; *Portugalia*, "Perspective creștine"; *Austria*, "Stindardul"; *SUA*, "Cronica românească", "Buletin militar", "Behind the Iron Curtain", "America", "Solia", "Foaia poporului", "Vers", "Românul", "Luminătorul"; *Canada*, "Troiața"; *Brazilia*, "Curierul", "Înșir-te mărgărite"; *Argentina*, "Curierul creștin"; *Australia*, "Buletin de informații"; *Israel*, "Voința", "Adevărul"¹⁹.

Au fost publicate unele lucrări privind aspecte ale situației din România comunistă. Spre exemplu, în 1949, Comitetul Național Român edita *Persecution of religion in Rumania*, în care erau demascate acțiunile guvernului de la București îndreptate împotriva religiei: suprimarea Bisericii greco-catolice, aservirea celei ortodoxe, starea celorlalte culte²⁰. Câțiva ani mai târziu, în 1956, apărea *Captive Rumania. A decade of soviet rule*, lucrare editată de Alexandru Cretzianu, Semnau Alexandru Cretzianu, Constantin Vișoianu, Emil Ciurea, Ghiță Ionescu, Radu Plessia, Aristide Burillianu, Romulus Boilă, Virgil Nemoianu, Mircea Ionnițiu și Mircea Carp. Erau avute în vedere diverse aspecte ale realităților din România: economia, viața culturală și cea religioasă, educația, presa și radioul, constituția RPR, justiția, politica externă, armata, situația socială²¹. Prin seriozitatea cu care a fost alcătuită, în pofida dificultăților de documentare, această lucrare a fost multă vreme frecvent consultată și citată de către politicienii și analiștii occidentali.

Bineînțeles, activitățile culturale au jucat un rol important în viața primului deceniu al exilului românesc postbelic. Mărturie stau în acest sens memoriile și jurnalele, în multe cazuri fragmentare, publicate de Mircea Eliade, Virgil Ierunca, Monica Lovinescu etc. S-au remarcat, în afară de cei menționați deja, scriitorii Vintilă Horia, Eugen Ionescu, Emil Cioran, Constantin Virgil Gheorghiu, Ștefan Lupașcu; muzicienii George Enescu, Dinu Lipatti și Sergiu Celibidache; sculptorul Constantin Brâncuși etc.

Un rol important l-au jucat pentru românii din exil, ca și pentru cei din țară, posturile de radio occidentale, îndeosebi "Europa Liberă" și "Vocea Americii". Prin intermediul microfoanelor acestor "oficine ale libertății", personalități politice și culturale ale exilului românesc, între care am putea aminti pe Regele Mihai, Grigore Gafencu, Constantin Vișoianu, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Mircea Carp, Ghiță Ionescu ș.a., s-au adresat românilor din țară, întreținându-le speranțele, uncori fantezmele. Spații de emisie au mai avut românii și la BBC, "France Inter" etc.

Exilații din această perioadă au nutrit convingerea că exilul va fi "o paranteză" în existența lor, care avea să se închidă destul de repede²². Se miza pe izbucnirea unui război "cald" între URSS și Occident (în speță SUA), care să ducă la răsturnarea regimurilor comuniste din Estul Europei, inclusiv al celui de la București. Tinerii exilați români de la Paris ciocneau de Anul Nou cu formula, devenită ritualică, "La anul la București!"²³. Evident, era o himeră, în care au crezut și cei din țară. Mai mult, nu a fost un caz singular, specific românesc, speranța în iminenta prăbușire a comunismului cunoscând o extindere general est-europeană.

Situația exilaților nu era ușoară, din mai multe puncte de vedere. În primul rând, precaritatea resurselor materiale ale celor mai mulți dintre ei. Mizeria făcea parte din cotidianul exilatului, limitându-i chiar contactele sociale, umilindu-l și însingurându-l²⁴. Un aspect deloc de neglijat l-a reprezentat

atitudinea societăților în care s-au stabilit. Dacă pentru cei ajunși în SUA - țară a libertății (întemeiată chiar de refugiați religioși și politici), conținând un anticomunism funciar - situația era satisfăcătoare, pentru cei ajunși în alte țări nu putem utiliza același termen. Exemplul cel mai elocvent îl constituie Franța, care avea o intelectualitate preponderent stângistă, ba chiar sovietizată mintal. De altfel, în hexagon avea să se spună că *l'anticomuniste est un chien* (Jean-Paul Sartre)²⁵. Plecați dintr-o țară integrată în multlăudatul Eden moscovit, exilații români erau integrați automat, indiferent de opțiunile ideologice, în categoria fasciștilor, noțiune largă, care a permis stângii să-și blameze cu ușurință rivalii în primele decenii postbelice. Calomniilor externe li s-au alăturat, simfonic, cele interne. Nu numai în această perioadă, ci pe întreg parcursul celor 44 de ani de comunism în România (ba chiar și câțiva ani după prăbușirea sa, în 1989), exilul românesc a trebuit să facă față denigrării. În fapt, "exilarea s-a însoțit cu denigrarea"²⁶. Prin intermediul "Glasului Patriei", publicație scoasă în țară de regimul comunist, pentru exil, în care semnau "foștii" membri ai "reacțiunii", acum "reeducați", sau prin unele foi românești din Apus, exilul românesc era prezentat până la saturație ca "dușman al patriei" sau "al intereselor poporului român", "adunătură de criminali și delapidatori" etc. Explicația rezidă în amenințarea obsesivă pe care a reprezentat-o exilul pentru șefii comuniști²⁷.

Cu revoluția din Ungaria (1956), cu începutul "destinderii" în relațiile Est-Vest pe plan internațional, iar în plan intern cu decesul unor personalități ca generalul Nicolae Rădescu (15 mai 1953)²⁸ și Grigore Gafencu (30 ianuarie 1957)²⁹, exilul românesc avea să intre într-o altă fază. Politica va continua să joace un rol important, dar afirmarea avea să fie în mod deosebit a valorilor culturale, mereu alimentate de relativ numeroasele evadări în lumea liberă a unor scriitori și oameni de știință. Primul deceniu al exilului politic românesc își încheia existența și își aștepta/așteaptă cercetătorii.

1 Semnalăm articolul cu caracter memorialistic, semnat de Neagu Djuvara, *Souvenirs de l'exil de 1948*, în "Revue Roumaine d'Histoire", t. XXXIV, 1-2/1995, p. 17-53; numărul sextuplu 10-12/1997 și 1-3/1998 al revistei "Secolul 20", consacrat exilului.

2 Spre exemplu, la Hoover Institution on War Revolution and Peace din Palo Alto, California, în cadrul Universității Stanford, se află arhivele câtorva importanți diplomați români din secolul nostru. Deocamdată, însă, accesul la unele fonduri este limitat, chiar imposibil (o parte a fondului Vișoianu este accesibil în 2003, iar fondul Cretzianu abia în ... 2015).

3 Monica Lovinescu atrăgea atenția asupra "arhivelor ce dispar în exil în același timp cu posesorii lor, fără ca posibیلی cercetători din țară să le semnaleze" (*O paranteză cât o existență*, în "Secolul 20", nr. 10-12/1997, 1-3/1998, p. 174).

4 Sorin Alexandrescu se întreba: "Cum să distingem între emigrație, diaspora și exil ? Până la 1989, chiar 1996, diferența este clară: emigrația era economică, exilul politic, iar diaspora, <<istorică>>, existentă deci de mai mult timp în țara respectivă ca minoritate etnică, indiferent dacă motivul originar de a ajunge acolo fusese economic sau politic" (*Invizibilitatea emigratului*, în "Secolul 20", nr. 10-12/1997, 1-3/1998, p. 217). Alexandru Paleologu făcea diferență între *emigrați* și *emigranți*. Cei din urmă ar fi cei care pleacă în căutare de lucru, în vreme ce emigrații ar desemna pe cei care-și părăsesc țara din motive politice, având "ceva de natura exilului" (*Exil, emigrație, diasporă*, prefață la *Vocile exilului*, ediție îngrijită de Georgeta Filitti, București, Ed. Enciclopedică, 1998, p. V).

5 George Astaloș, *Exilul nu se învață, se trăiește*, în idem, *Fie pâinea cât de rea, tot mai bine-i la Paris. Interviuuri, 1989-1994*, București, Ed. Fundației Culturale Române, 1996, p. 20.

6 Monica Lovinescu, *op. cit.*, p. 171.

7 Ion Solacolu, *Luntrea cu vise*, prefață la Horia Georgescu, *Pentru cauza românească*, articole scrise de Horia Georgescu în limba română, editate de soția sa și apărute în diferite publicații din exil, București, Ed. Univers Enciclopedic, 1998, p. 8-9.

8 Monica Lovinescu, *op. cit.*, p. 175.

9 Ion Solacolu, *op. cit.*, p. 7.

10 Spre exemplu, în octombrie 1946 erau depuse pe masa Conferinței de Pace, de către opoziția română refugiată la Paris, "Observații privitoare la proiectul Tratatului de Pace cu România". Acestea reprezentau "urmarea la alt document prezentat Conferinței de la Paris la 6 august 1946, sub titlul <<România la Conferința de Pace>>" (în *România în anticamera Conferinței de Pace de la Paris. Documente*, coordonator: Marin Radu Mocanu, București, Arhivele Naționale ale României, 1996, p. 300-325; documentul a fost publicat și în *România. Viața politică în documente, 1946*, coordonator: Ioan Scurtu, București, Arhivele Statului din România, 1996, p. 377-402).

11 Ion Solacolu, *op. cit.*, p. 5-6.

12 În perioada finală a participării României la război alături de Germania, Mihai Antonescu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și ministru de externe, a dispus depunerea din bugetul Ministerului Afacerilor Externe și pe numele acestuia a sumei de 6 milioane de franci elvețieni la o bancă din Elveția, pentru a susține cauza românească în străinătate, în eventualitatea ocupării țării de către URSS. După război, banii din acest fond au devenit prilej de dispută între exilați, precum și între aceștia și guvernul comunist de la București, care a depus eforturi susținute pentru obținerea lor până la începutul anilor '80.

13 Pentru constituirea, organizarea și activitatea CNR în primii ani vezi *Comitetul Național Român*, articol apărut în "Vocă libertății", an. IV, nr. 43, iulie 1957, republicat în *Vocile exilului*, ediție îngrijită de Georgeta Filitti, București, Ed. Enciclopedică, 1998, p. 151-158.

14 Constantin Vișoianu, *Misiunile mele (culegere de documente)*, ediție îngrijită de George G. Potra, Nicolae Dinu (coordonatori), Constantin I. Turcu, Ion Calafeteanu, Nicolae Nicolescu, cuvânt înainte de Adrian Severin, București, Ed. Enciclopedică, 1997, p. 21.

15 *Vocile exilului*, p. 155-156.

16 Mircea Carp. *Instituționalizarea exilului: regele*. în "Analele Sighet". 6. 1998. p. 832.

17 Horia Georgescu. *op. cit.*, p. 125.

18 Acest gest de acțiune a durat până prin anii '70, când s-a căutat influențarea *establishmentului* prin intermediul opiniei publice. Textele se adresau precumpănitor acesteia. Această tactică s-a dovedit eficace la sfârșitul anilor '70 și în anii '80, șifonând serios imaginea regimului Ceaușescu (Ion Solacolu. *op. cit.*, p. 9).

19 Georgeta Filitti. *În căutarea exilului, introducere la Vocile exilului*, p. XVI.

20 *Persecution of religion in Rumania*, published by The Rumanian National Committee, Washington DC, November 1949, 37 p.

21 Alexandre Cretzianu (ed.). *Captive Rumania. A decade of soviet rule*, New York, Praeger, 1956, 427 p.

22 Monica Lovinescu, *op. cit.*, p. 171.

23 Idem, prefață la Adriana Georgescu. *La început a fost sfârșitul. Dictatura roșie la București*, ediție îngrijită de Micaela Ghițescu. București, Ed. Humanitas, 1992, p. 6; idem. *O paranteză cât o existență*, p. 171. Zvonurile anticomuniste legate de speranța eliberării au fost cel mai bine sintetizate în sintagma obsesivă "Vin americanii!".

24 Virgil Ierunca nota în al său *Jurnal de exil*, la 27 mai 1950: "Din mizerie nu mi pot vedea prietenii. Am impresia că ceva din umilința mea trece și în ei și că totul e să rămâi singur, neștiut, rupt de toți, atunci când suferi de <<ideea fixă>> a zilelor de mâine, mai bine zis de astăzi" (în "Secolul 20", nr. 10-12/1997, 1-3/1998, p. 186).

25 Apud Monica Lovinescu. *O paranteză cât o existență*, p. 173.

26 Alexandru Dușu. *Excluderea și exterminarea*, în "Secolul 20", nr. 10-12/1997, 1-3/1998, p. 53).

27 Monica Lovinescu. *op. cit.*, p. 174.

28 Generalul N. Rădescu a murit din cauza unui cancer, fiind înmormântat la New York (*Procesul comunismului în România*, în "Memoria", nr. 19, martie 1997, p. 46).

29 Prefața lui Cornel I. Scafeș la Grigore Gafencu. *Ultimele zile ale Europei. O călătorie diplomatică întreprinsă în anul 1939*, traducere de Rodica Mihaela Scafeș, București, Ed. Militară, 1992, p. 16. Potrivit Monicăi Lovinescu, moartea a survenit datorită unei crize cardiace, după ce comentase zdrobirea revoluției maghiare la Europa Liberă (în *op. cit.*, p. 175).

A THREAT FROM BELOW ? SOME REFLECTIONS ON WORKERS' PROTEST IN COMMUNIST ROMANIA

Dragoş Petrescu

In communist Romania, workers' protest did not lead to the birth of a Solidarity-like movement. It is not easy to explain the relative quiescence of the Romanian working class under communist rule. The classic explanation relates to the weak traditions of the Romanian working class movement. Another explanation focuses on the fact that, until the early 1980s, the Romanian working class, as a whole, benefited from the policy of urbanization and industrialization carried out by the communist regime. However, it is this author's opinion that a more comprehensive analysis is necessary in order to explain the behaviour of the Romanian working class under communist rule.

To paraphrase Roman Laba,¹ there is no social history of Romanian workers, no sociology of the working class. Therefore, the present paper is intended to initiate a necessary debate on the problem of workers' unrest in communist Romania; it discusses some of the main characteristics of the workers' protest in communist Romania and addresses a crucial question: "What prevented the appearance of a Solidarity-type movement in Ceauşescu's Romania?"

This study discusses strikes as the major forms of working class protest. In fact, the most important workers' protest in communist Romania was the strike carried out by the Jiu Valley miners, in August 1977. At the same time, the alternative forms of workers protest (boycotts, machinery sabotage, waste of raw materials, "go-slow" production, etc.) need a more detailed research. Such protests are very difficult to analyze

¹ Laba complains that "there is no social history of Polish workers, no sociology of the working class." See Roman Laba, *The Roots of Solidarity: A Political Sociology of Poland's Working-Class Democratization*. (Princeton, Princeton University Press, 1991), 7

because of the general characteristics of the working process in a communist society. Actually, the entire working process was based on the "go-slow" idea. A well-known joke of the 1980s summarized the situation as follows:

"Why do Romanian workers not go on strike?"

"Because they work so slowly, that nobody would observe the fact. They are on general strike for forty years, so there is no need to pour into the streets."²

Under the communist regime, Romanians' attitude toward work was illustrated by many sayings. Two such sayings of the 1970s were collected by Katherine Verdery:³

"They pretend they are paying us, and we pretend we are working."

" We will complete the Five-Year Plan in four years and a half at any cost, even if it takes us a decade."

The relative quiescence of the Romanian working class, even during the period of structural crisis of the 1980s can be also explained by the existence of the category of peasant-workers, the commuting villagers. Such a category was favoured by the strategy of the "extended family household" which permitted people, especially during the period of structural crisis and food shortages of 1981-1989, to obtain the necessary foodstuffs for survival. The peasant-worker is the perfect example of an individual's strategy to survive under an "orthodox" communist regime: a job in industry in the nearby town, and food supplies from the little farm he owned in his village.

Turning back to strikes as the main forms of working class protest it is important to emphasize that, in communist Romania, the most important workers' protests occurred in "genuine" workers' environments (Jiu Valley, 1977 and Braşov, 1987), where the interregional long distance migration hampered commuting and favoured the emergence of a relatively numerous category of workers relying only on the salary they received in

² Mihai Botez, *Românii despre ei înşişi* (Romanians about themselves) (Bucharest: Litera, 1992), 57 (hereafter cited as *Romanians about themselves*). See also Mihai Botez, *Lumea a doua* (The second world) (Bucharest: Du Style, 1997), 204.

³ Katherine Verdery, *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change*, (Berkeley: University of California Press, 1983), 29.

industry. The "genuine" workers were, therefore, much more vulnerable to the structural crisis of the Romanian society in the late 1970s and 1980s. The term "genuine" has to be understood in the sense of a category of workers extremely dependent on the salary received in the socialist sector and not in the sense of "worker-father origins." At the same time, the dominant attitude towards the regime of both workers and peasant-workers was that of "hostile passivity, strongly reminiscent of peasant attitudes to inimical environments."⁴

The present study is organized in two parts. The first part focuses on the characteristics of workers' protest in communist Poland and discusses two important theoretical models that explain the birth of Polish Solidarity. The aim of this part is to provide the necessary elements to compare the characteristics of the Polish workers' revolts, carried out under the communist rule, with the Romanian case. Moreover, the uniqueness of Solidarity, the first free trade union under a communist regime, is also addressed.

The second part of this study addresses the crucial features of workers' protest in communist Romania. This part also examines the main aspects of the latent conflict between workers and technical intelligentsia, and the failure to create an alliance between the cultural intelligentsia and the workers. Such a failure determined the "specificity" of the Romanian case, in comparison with the successful case of Solidarity's cross-class alliance. In communist Romania neither the technical elites nor the critical intellectuals could provide intellectual support for the workers' public protest, as had occurred in Poland after the 1976 strikes in Radom and Ursus. The general characteristics of the Romanian technical elite's schooling induced a much more conformist mentality, that could explain, in some respects, the lack of dissidence in this category of the Romanian intelligentsia.⁵

⁴ Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics and Society: Political Stagnation and Simulated Change*, (London: Frances Pinter Publishers, 1985), 141.

⁵ Radu Filipescu is one of the very few engineers who became radical dissidents. See Herma Köpernik Kennel, *Jogging cu Securitatea. Rezistența tinărului Radu Filipescu* (Jogging with the Securitate: The resistance of the young man Radu Filipescu) (Bucharest: Universal Dalsi, 1998).

The analysis is based on the confirmed workers protests in communist Romania.⁶ The mapping of workers' protests in communist Romania takes also into consideration the inter-war traditions of working class protest. The traditions of the working class protest, the trends of long distance internal migration, and the dynamics of the process of urbanization and industrialization, as well as demographic data have been considered in order to explain the reasons why major workers protests in communist Romania occurred only in two areas (counties): Hunedoara and Braşov.

This study was deeply influenced by the direct experience of the author, who worked for three years (1987-1989) as an engineer in an electric bulb factory.⁷ Working, commuting, speaking and sometimes quarrelling with the workers provided an in-depth knowledge of the mentality of both Romanian "genuine" workers and peasant-workers. This experience facilitated an "exercise of the distance," in the sense of avoiding the "hegemony" of the statistical data, and contributed to a more comprehensive analysis of the behaviour of the Romanian working class under the communist rule.⁸

I

SOLIDARITY: FROM STRIKE TO "SELF-LIMITING REVOLUTION"

On August 18, 1980, the representatives of Gdansk strikers submitted to the Prime Minister of the Polish People's Republic a list of 21 demands. The first demand put forward by the strikers was "to accept free unions, independent from the party and from employers, according to the

⁶ See Table 1. Unfortunately, the total number of workers' revolts, strikes etc. is incomplete. For the moment, a more detailed summary of workers protests in communist Romania cannot be made due to the difficult access to archives.

⁷ Romlux Tîrgovişte Electric Bulb Factory.

⁸ In this respect, the analysis of Jacques Revel was extremely inspiring. See Jacques Revel "Microanalysis and the Construction of the Social" in Jacques Revel and Lynn Hunt, eds., *Histories: French Constructions of the Past* (New York: The New Press 1995), 492-502.

87th Convention of the International Organization of Labour, ratified by the Polish People's Republic."⁹

On August 31, 1980, the government accepted the 21 demands. Solidarity, the first independent trade union established under a communist regime, was born. The military coup of December 1981 and the coming to power of General Wojciech Jaruzelski defeated Solidarity but could not liquidate it.¹⁰ The so-called "Solidarity's decade" (1980-1989), a decade of unrelenting pressures "from below," that culminated with two waves of strikes in 1988, ended with the round table talks of February-April 1989 and the elections of June 1989. On December 29, 1989, the country ceased to be a "peoples' democracy" and was renamed "The Republic of Poland."¹¹

This part focuses on the period between 1956 and 1980, searching for the "roots of Solidarity," the only successful movement from below under communist rule. According to Michael Kennedy, the way in which the Soviet-type regime was established in Poland provided the main theme of protest, namely "the identification of communism with foreign occupation and repression."¹² However, the "way to Gdansk," and the birth of Solidarity cannot be explained only in terms of regime's lack of legitimacy. Moreover, the discussion about the birth of Solidarity as "one of the most important social movements in world history"¹³ has to answer not only the question why Solidarity appeared in Poland, but also why it appeared in the specific environment of the Baltic Coast shipyards. The present analysis begins by addressing the first question, namely why Solidarity appeared in communist Poland.

⁹ See the complete list of demands in Jadwiga Staniszkis, *Poland's Self-Limiting Revolution* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1984), 43-45.

¹⁰ R. J. Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century* (London: Routledge, 1994), 374-76.

¹¹ *Ibid.*, 391-92.

¹² Michael D. Kennedy, *Professionals, Power and Solidarity in Poland: A Critical Sociology of Soviet-Type Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 21.

¹³ *Ibid.*, 2.

Solidarity as Outcome

Ole Norgaard and Steven L. Sampson propose a theoretical model that explains Solidarity as an "outcome" of social and cultural factors, emphasizing Poland's specificity among the countries of "real socialism."¹⁴ It is this author's opinion that Norgaard and Sampson have offered one of the best theoretical models that explain why Solidarity appeared in communist Poland, and only there. The two authors state that the birth of Solidarity can be explained by three kinds of factors: (1) structural factors (characteristic to Soviet-type societies), (2) nation-specific factors (especially cultural, having to do with "national features"), and (3) conjunctural factors.¹⁵

The two authors identify as major *structural* factors the following: (1.1) the economic crisis generated by the economic policies of the Gomulka and Gierek regimes, and (1.2) the need for democratization. They examine six *nation-specific* factors: (2.1) a poor perception of the regime's competence; (2.2) low regime legitimacy; (2.3) weak regime unity, (2.4) high societal homogeneity; (2.5) the availability (within the Church) of alternative centres of power; and (2.6) a prior experience of struggle. Finally, they consider three *conjunctural* factors: (3.1) the world economic crisis and its influence on East-Central Europe; (3.2) climate generated agricultural problems; (3.3) the "coming of age" of the post-war baby boom. The above mentioned factors are briefly discussed below, starting with the structural factors.

The *structural factors* discussed by Norgaard and Sampson are the *economic crisis* and the "need for democratization." The *economic crisis*, and especially the increases of food prices determined the protests of 1970, 1976 and 1980. Furthermore, the first major workers' protest in communist Poland, the 1956 Poznan workers' revolt, was caused in many respects by economic problems. The other structural factor, namely "*the need for democratization*" is very subjective and difficult to evaluate. It may be argued that this factor was brought about by Solidarity's birth. In this respect, David Mason correctly observed that:

¹⁴ Kennedy. 60-62. See also Shafir. 129-30.

¹⁵ Cited in Kennedy. 60-61.

Participatory democracy was not a widely held value by ordinary Poles in 1980. It was much more highly cherished by intellectuals. With the closer collaboration of intellectuals and workers after 1976, and an alternate form of political socialization occurring through the unofficial press in the latter 1970s, some of the ideas of democracy began to take hold among the workers. Even so, some of these political ideas were slow to germinate even in 1980. Only after August did the workers really begin to educate themselves in democracy, while at the same time trying to create an organization that would institutionalize it.¹⁶

Moreover, ordinary people, Mason suggests, were more concerned with the growing inequality in the Polish society of the 1970s. In his analysis, Mason notes that, in the late 1970s, egalitarianism "rose quickly in the hierarchy of values of citizens."¹⁷ Jadwiga Staniskis also speaks about the "lack of democratic culture" among the 1980-protesting workers in Szczecin.¹⁸

The discussion continues with the examination of the six *nation-specific factors* proposed by Norgaard and Sampson. As shown below, a brief analysis indicates that all six were present in late 1970s Poland.

First, the *poor perception of regime's competence* was deepened by the failure of Gierek's plans for the sustained modernization of country's industry. Second, *regime's low legitimacy* was determined by the perception of the post-war regime as alien and anti-national. As David Paul and Maurice Simon argue, the emergence of Solidarity was favoured by the intense Polish nationalism and focused nationalistic hatred for the Russians.¹⁹ Mason's analysis of public opinion surveys of 1981 indicates that the Poles openly expressed "the belief that the Soviet Union was the main threat to Poland's sovereignty."²⁰ Third, the *weak unity of the regime* was proved by the management of the crises of 1956, 1970 and 1980, when the cleavage that existed at the level of the ruling elite resulted in the change of that time party leader. Fourth, it may be argued that the *high societal homogeneity* was achieved, at least at the mass level, during the

¹⁶ David S. Mason, *Public Opinion and Political Change in Poland, 1980-1982* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 72.

¹⁷ *Ibid.*, 66.

¹⁸ Cited by Mason, 92.

¹⁹ Cited by Kennedy, 58.

²⁰ Mason, 29.

1950s, when Poland's experienced an economic leap forward (1951-1957). Fifth, the existence of an independent (Roman Catholic) Church in Poland provided *an alternative centre of power*. Furthermore, the election of Karol Wojtyła, the archbishop of Krakow as Pope John Paul II on October 16, 1978, had a massive contribution on the Polish revival. The Pope's visit to Poland, in June 1979, had an immense effect on "dissolving" the authority of the party.²¹ Sixth, the *prior experience of struggle* against the regime was shaped by the inter-war working class traditions (proved by the Poznan workers) and the entire history of workers' protests under communist rule (1956, 1970, 1976). Moreover, the three major elements that led to the birth of Solidarity as a free trade union were previously experienced during the 1970 coastal strikes: (1) the appeal to the round-the-clock, non-violent, sit-down strikes as forms of protest, (2) the formation of the so-called "Interfactory Strike Committees," in order to unite the workplaces in a common protest against the state; and (3) the very basic demand for free trade unions and the creation of national structure to co-ordinate them.²² Furthermore, the successful cross-class alliance established between professionals (technical intelligentsia) and the workers, and benefiting from the support of the cultural intelligentsia (especially through the Workers' Defence Committee--KOR) contributed in a major way to the birth of Solidarity.²³ In 1968, Polish students and critical intellectuals were left alone, while in 1970 workers were left alone to protest against the Gomulka regime. As Kennedy states, "the combination of economic crisis and the lesson of the likely failure of isolated protests is what brought the strata together."²⁴

²¹ Crampton. 365.

²² Laba. 101-105.

²³ The Committee for the Defense of Workers (Komitet Obrony Robotników--KOR) was founded by 14 Polish intellectuals in September 1976, in order to assist the victims of the repression of the June 1976 workers' revolts. Basically KOR's activity was structured on two levels: (1) to provide medical and financial aid to the victims and their families, and (2) to provide information about the victims of repression through open letters and manifestos. A list of KOR members during the period September 1976-October 1977, includes intellectuals such as: Jacek Kuron, Edward Lipinski, Jan Jozef Lipski, Adam Michnik. See Michael H. Bernhard, *The Origins of Democratization in Poland: Workers, Intellectuals, and Oppositional Politics, 1976-1980* (New York: Columbia University Press, 1993), 76-99.

²⁴ Kennedy. 62.

Finally, Norgaard and Sampson argue that, on the eve of Solidarity, communist Poland (like communist Romania) was particularly sensible to conjunctural factors.²⁵ In the case of Poland, however, the model proposed by Norgaard and Sampson does not explain why Solidarity appeared in Baltic Coast workers' environments. In this respect, Roman Laba's analysis provides a convincing argument.

Workplaces of the Baltic Coast: Nesting Solidarities?

The specificity of Baltic Coast workers' environments in terms of its protest potential was addressed by Roman Laba, who analyzes what factors determined the "coast's unique climate of self-assertion."²⁶ According to Laba, no systematic research on coastal workers' environments has been carried out in order to determine the factors that favoured the appearance of Solidarity in the region. Some attempts to explain the specificity of coastal workers took into consideration the following elements: (1) the long distance internal migration patterns, focusing on the presence of immigrants from Poland's eastern borderlands, "with their wounded national pride and their keen sense of Soviet domination;" (2) the greater openness to the world of coastal workers (favouring comparisons with Poland's workers life), induced by the existence of the seaports and due to the activities linked to the sea (trading, shipping, fishing, shipbuilding etc.); and (3) the special features of the region, as a post-war acquired territory in which numerous rural migrants have settled seeking a job at the shipyards (like Lech Walesa, Solidarity's leader).²⁷

In order to evaluate the special potential for protest of the Baltic Coast workers, Laba discusses *two opposing theories* related to the emergence of workers' protest in communist Poland, focusing on the process of sustained urbanization and industrialization. The *first theory* emphasizes that the workers of rural origin are likely to become active (in the political sense) only after the first generation born in villages is succeeded by city born generations of workers, who had time to develop the specific traditions that characterize the modern proletariat. As Laba

²⁵ Ibid., 60.

²⁶ Laba, 115.

²⁷ Ibid., 115.

puts it, such a theory suggests "that workers who have recently arrived in the cities will compare their new situation to the even harsher conditions they left behind and remain politically quiescent."²⁸ The *second theory* states exactly the opposite, in the sense that the history of Polish workers' protest against the communist rule provides examples of radical protest among the newcomers, namely rural born workers, with no worker-father origins. In 1980, Laba argues, in Silesia, it was the miners with rural origins from the new mining area of Jastrzebie who protested and not the "old established miners with working-class traditions going back over generations."²⁹

However, in order to provide a coherent explanation of the appearance of Solidarity on the Polish Baltic Coast, Laba identifies the major characteristics of the workforce in the region as follows: (1) the coastal working class was the product of migration from eastern and central rural Poland; (2) in 1980, the workforce at the Baltic Coast shipyards was composed of young male workers, with short work stages, mostly unmarried and facing difficult housing problems; (3) the absence of peasant-workers among the workers at the shipyards--as Laba states, the coastal workers "had peasant roots in eastern and central Poland . . . too far away from their home villages to preserve a working connection with the land;"³⁰ and (4) the specific characteristics of shipyards as workplaces. These were (4.1) the shipyards were the dominant industrial centres of the region; (4.2) the job was extremely difficult, dangerous (comparable with the work in mining) and not rewarding, especially for young workers; and (4.3) the export-oriented activity of the shipyards, mostly toward Soviet Union. As a consequence, Laba states, the "shipyard's workers firmly believed that ships were produced for the Soviet Union under contracts that were exploitative."³¹ By the same argument, Alain Touraine *et al.* states that "the shipyard workers of Gdansk and Gdynia, several times

²⁸ *Ibid.*, 116.

²⁹ Laba, 116.

³⁰ While at the country level almost 20 per cent of the industrial workforce worked simultaneously a farm. Laba, 119.

³¹ *Ibid.*, 119-25.

attacked the unequal trade balance with the Soviet Union and its catastrophic effects on the life of Polish industry."³²

In conclusion, Laba's study on the specific conditions of the coastal workplaces provides a new approach to Solidarity's birth. The specificity of Baltic Coast workers' environments induced a special sense of cohesion and solidarity among workers and that must be acknowledged in order to determine "the roots of Solidarity." At the same time, the model proposed by Norgaard and Sampson, who underline the structural, nation-specific and conjunctural factors must be completed with an analysis of individuals' perceptions and actions, as Laba and Mason suggest.

Moreover, Laba's study argues for a reconsideration of the thesis which states that Solidarity "emerged from the educative efforts of the opposition intellectuals beginning with 1976," in the sense of considering the movement a "complex synthesis of socialism, nationalism, and religion."³³ It may be argued that the Polish critical intelligentsia created an "aura" around coastal workers' protest and conveyed such an image outside Poland, thereby focusing the attention of both national and international public opinion on Solidarity. Mason argues that "after August [1980] did the workers really begin to educate themselves in democracy," as a result of their close relations with critical intellectuals.

It is important to emphasize Solidarity's special character of "self-limiting revolution," as defined by Jadwiga Staniszkis.³⁴ As Touraine *et al.* argue, Solidarity had set itself three limits to its action: (1) the leading role of the party in the state was explicitly guaranteed by the Gdansk agreement; (2) Poland remained within the socialist camp; and (3) trade-union demands were to be moderated because of the economic crisis.³⁵

Another important aspect, emphasized by Kennedy, was that the skilled workers from large enterprises, eventually joined by the professionals (engineers) formed the structure of Solidarity's "hard core".³⁶ Moreover, a crucial element was the construction of a cross-class

³² Alain Touraine, François Dubet, Michel Wieviorka and Jan Strzelecki, *Solidarity: The Analysis of a Social Movement: Poland 1980-1981* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 52.

³³ Laba, 181.

³⁴ Staniszkis, 7-8.

³⁵ Touraine *et al.*, 179.

³⁶ Kennedy, 286-89.

alliance, between workers and engineers, on the one hand, and between the cultural/critical intelligentsia and the workers on the other.

Finally, with regard to the organization of strikes, Kennedy identifies the three major elements of the "mechanism" which determined the birth of Solidarity: (1) the appeal to round-the-clock, non-violent, sit-down strikes as forms of protest; (2) the formation of the so-called "Interfactory Strike Committees," in order to unite the workplaces in a common protest against the regime; and, (3) the very basic demand for free trade unions and the creation of a national structure to co-ordinate them. As he states, "it was the 'innovations' of occupation strikes, solidarity strikes, inter-enterprise strike committees, independent trade unions and national solidarity that enabled the movement Solidarity to be born and cause a major, if temporary, transformation of Soviet type society."³⁷

Based on the theoretical models discussed above, which focus on the Polish case, the present study addresses below, in a comparative perspective, the issue of workers' protest in communist Romania.

II

WORKERS' PROTEST IN COMMUNIST ROMANIA

In order to provide the framework of the present analysis, the available information concerning workers' public protests (strikes, revolts and demonstrations) in communist Romania has been compiled to create Table 1. Romanian and foreign sources, as well as the materials collected by the Radio Free Europe Research Institute, have been utilized to complete the information. It must be emphasized that the information provided by Table 1 is by no means complete and further research is imperious necessary in order to provide more information concerning other strikes and/or revolts.

As a general characteristic, workers' protests in communist Romania were spontaneous, induced by low wages, wage cuts, non-payment of the supplementary work, stiff working conditions and high penalties for slow work or absenteeism. At the same time, high prices,

³⁷ Ibid., 56.

cutting of the food supply facilities and the decline in the standard of life were the causes of many spontaneous strikes. Demands for wage increase the extension of the vacation period or for improving the safety conditions were also causes of spontaneous strikes, but the majority of the strikes were defensive.

The classic model of workers' protest in Soviet-type regimes was proposed by George Schöpflin:

The usual course of events was for workers in a particular workshop to nurse their grievances until one day they would down tools and demand remedies, which tended to include more money. The management in consultation with the local party secretary would offer them money in partial settlement and that would be the end of the matter. However, if that was not done for some reason, then tempers were readily frayed and demands could quickly become political.³⁸

Concerning the Romanian case, Vladimir Socor suggests a similar pattern:

Although prompted by problems in the system itself, the workers' demands nonetheless focused on issues in the factory and could be resolved (however temporarily or deceptively) by the authorities on that level. The authorities seemed very reluctant to send in security forces, instead opting quickly for piecemeal concessions followed by selective reprisals against only a small number of presumed ringleaders.³⁹

The analysis of the 35 workers' strikes and revolts described in Table 1 reveals that in only one case was the protest directed against the communist regime: the Braşov revolt of 1987 (but even in this case the revolt was provoked by the non-payment of wages and, later, the protest turned to a revolt against the communist regime). Based on the data provided in Table 1, the study addresses now the specific aspects of workers' protest in communist Romania.

³⁸ George Schöpflin. *Politics in Eastern Europe* (Oxford: Blackwell, 1993), 167.

³⁹ Vladimir Socor. "Transylvanian Hungarian Underground Press on Social Problems and Strikes: Romanian Situation Report/2-6 March 1987" (Romanian Fond. Unit No. 300/60/1/837, OSA/RFE Archives), 19 (hereafter cited as RFE/ Situation Report/2).

Why Did a Solidarity-Like Mass Movement Not Appear in Romania?

The analysis of workers' unrest in communist Romania is even more difficult due to the inevitable comparison between the protests carried out by the Romanian workers and the case of Poland, where "one of the most important social movements in world history," the Solidarity movement, was born. Therefore, the author is compelled to answer the unavoidable question: "Why did a Solidarity-like mass movement not appear in Romania?"

In order to provide a coherent answer, the comparative analysis will take into consideration the two approaches proposed for the Polish Solidarity case, discussed above, but in an inverted order. Therefore, the analysis addresses the following two issues: (1) the *specificity of the workplaces* where the major workers' protests in communist Romania took place, namely the Hunedoara and Braşov regions, where the 1977 Jiu Valley strike and, respectively, the 1987 Braşov revolt took place, and (2) the *factors that hampered the appearance of a Solidarity-like movement* in Romania as outcome, discussed in accordance with the model proposed by Norgaard and Sampson.

The *first major issue* is related to the specificity of the workplaces where the major workers' protests in communist Romania took place. It is this author's opinion that the similarities between the two areas in terms of working-class traditions, industrialization and urbanization patterns, of long distance intercounty migration trends, and of distribution of developmental resources existed between the Hunedoara and Braşov counties, which explains convincingly enough why the major workers' protests during the Ceauşescu period occurred only there.

In terms of industrialization and urbanization patterns, as well as in terms of working-class traditions, the similarity between Hunedoara and Braşov counties is striking. Both areas had strong working-class traditions from the interwar period, being among the very few "pockets of industrialization" of Greater Romania. The high percentage of population active in the secondary sector represents an essential precondition for the emergence of protests "from below." In this respect, the comparison between the two areas under scrutiny with regard to the employment in the

secondary sector in 1977 (when the Jiu Valley strike occurred) is extremely telling.

In the case of Hunedoara county (which includes the Jiu Valley region), in the major mining centres, the employment in the secondary sector was significantly high. In 1977, in the mining centres of the Jiu Valley, the population active in the second sector represented 77.7 per cent of total active population in Lupeni, 74.3 per cent in Petrila, 66.5 in Uricani, and 78.6 per cent in Vulcan. In the case of the town of Hunedoara, 71.4 per cent of the total active population was employed in the secondary sector. At the same time, in 1977, in Hunedoara county workers represented 63.2 per cent of the total active population.⁴⁰

In 1977, the Braşov county was one of the most industrialized counties of Romania. The population active in the secondary sector represented 67.2 per cent in Braşov, 71.3 per cent in Codlea, 71.8 per cent in Făgăraş, 77.7 per cent in Rîşnov, 77.9 per cent in Săcele, 73.7 per cent in Victoria and 85.6 per cent in Zărneşti. As Per Ronnas argues, "Braşov was the most urbanized county and had limited potentials for further reductions of the agricultural population."⁴¹ In the Braşov county workers represented 70.5 of the total active population.

However, the analysis of workers' potential of protest has also to take into consideration not only the total number of workers employed in the secondary sector, but also the percentage of commuting villagers and the percentage of long distance intercounty migrants. As already mentioned, is important to discuss the emergence the category of "genuine" workers, whose "broken ties with the countryside" obliged them to rely almost entirely on the salary obtained from the socialist sector. Therefore, the case of the long distance intercounty migration will be discussed based on the data provided by the 1977 census. Unfortunately, between 1977 and 1992 no other census was taken in order to complete

⁴⁰ The analysis of the industrial structure of Romanian towns is based on the seminal work of Per Ronnas. See Per Ronnas. *Urbanization in Romania: A Geography of Social and Economic Change since Independence* (Stockholm: The Economic Research Institute. Stockholm School of Economics, 1984), 359-73.

⁴¹ Ronnas. 147.

the information with data concerning the period between 1977 and 1989, but it is reasonable to consider that the general trend was maintained.⁴²

In order to define the concept of long distance intercounty migration, the present research considers a maximum commuting time of two hours per trip, which means a total of four hours per day. The main characteristics of the Romanian means of transport (railway and bus) have been analyzed in order to evaluate the maximum commuting time. Moreover, the information provided by different scholars has been compared with author's own experience of commuting.⁴³

Therefore, in order to determine the percentage of the population unable to commute, in both cases of Hunedoara and Braşov counties, the population born in the neighbouring counties has been subtracted from the total number of migrants into the respective county. In the case of Hunedoara county, the figures related to the migrants from Alba, Arad, Caraş-Severin, Gorj, Timiş and Vâlcea counties have been subtracted from the total number of intercounty migrants. This resulted in a total number of 131,388 long distance intercounty migrants, representing 25.5 of county's total population. In the case of Braşov county, the total number of migrants from Argeş, Buzău, Covasna, Dîmboviţa, Harghita, Mureş, Prahova and Sibiu has been subtracted from the total number of migrants into the respective country. This resulted in a total number of 146,696 long distance intercounty migrants, representing 25.2 per cent of the county's total population. At the same time, this author's calculations reveal that another two counties, Timiş and Constanţa, received a relatively high number of long distance intercounty migrants (23.5 per cent of the total population and 21.8 per cent. respectively). Moreover, in both cases, the working-class was well represented in absolute numbers as well as in the percentage of the total population. In the case of Timiş county, workers

⁴² In the case of Braşov, the pattern of long distance intercounty migration was illustrated in the 1980s by the numerous jokes with Moldavians who migrated to Transylvania. A joke stated that the city of Braşov was to become Iaşov, considering the large number of migrants from the Moldavian city of Iaşi. The analysis of the internal migration figures is based on the Romanian 1977 census. See Direcţia Centrală de Statistică, *Republica Socialistă România. Recensământul populaţiei şi al locuinţelor din 5 ianuarie 1977*, vol. I. *Populaţie - Structura demografică* (Bucureşti: n.p., 1980), 696-743.

⁴³ Verdery, in her study on the village of Binjişti (Hunedoara county) states that the average commuting time for the commuting villagers was of two hours. Verdery, 58.

represented 59.1 per cent of total county's population, whereas in the case of Constanța county, 64.0 per cent of total population were workers.

Therefore, in order to explain the singularity of major workers protests in Hunedoara and Braşov counties, the analysis has to take into consideration the economic policy of the Ceauşescu regime with regard to the mentioned four counties, Hunedoara, Braşov, Timiş and Constanța. According to Daniel Nelson, during the period 1970-1983, some major changes occurred in the regime's economic policy in the sense that the investments in the fixed assets of socialist enterprises create the differentiation between the counties.⁴⁴ The "big winners" were Constanța, Gorj, Tulcea and Vilcea counties. According to Nelson's classification, in terms of investments, the "big losers" were the industrialized counties of Hunedoara and Prahova. Moreover, it can be observed that there were no Transylvanian counties among the "big winners." Mureş county was a "big loser," whereas Cluj county was a "moderate loser." Braşov county was placed among the "small losers." At the same time, Timiş county experienced almost no change in terms of investments. As Nelson correctly observed:

Economically, . . . Romanian counties have not been able to escape from, or avoid, the Ceauşescu's regime disruptive effects. Counties with wealth were not able to ensure that their gains would keep pace with national development, and the poor județe [counties] were no more likely to benefit from "dezvoltare multilaterală [multilaterally development]." Additions to counties' economic infrastructure appear to have been driven, then, by the *least rational* of motives--*ethnic biases and familial ties to certain regions*.⁴⁵

With regard to Hunedoara and Braşov counties, the lack of investments in industry created major sources of workers' discontent. Such was the case in Jiu Valley, where workers demanded the establishment of light industry factories (to provide jobs for their spouses and daughters) and criticized the bad working conditions (the lack of protective equipment, the free meal before entering the shift etc.) In the case of the Steagul Roşu Braşov truck plant, enterprise's obsolete products induced the lose of export

⁴⁴ Daniel N. Nelson, *Romanian Politics in the Ceauşescu Era* (New York: Gordon and Breach, 1988), 164.

⁴⁵ Nelson, 166.

markets, the non-fulfilment of the export plan and wage cuts, which created the premises for the 1987 workers' revolt.⁴⁶ In the cases of Timiș and Constanța counties, the possibility of smuggling consumer goods from the former Yugoslavia and Hungary (in the case of Timiș county) or through the commercial seaport (in the case of Constanța) acted as a "safety valve" and hampered to some extent the emergence of social protests in both regions. However, a detailed analysis of smuggling consumer goods in both Timiș and Constanța counties has to be carried out in order to reveal the extent to which the possibility of buying scarce consumer goods on the black-market hindered the emergence of social protests in workers' environments.

In conclusion, it may be argued that a striking similarity, in terms of industrialization and urbanization levels, of long distance intercounty migration trends, and of distribution of developmental resources existed between the two mentioned counties, which can explain why the major workers' protests during the Ceaușescu period occurred only in Hunedoara and Brașov counties.

The *second major issue* is related to the factors that hampered the appearance of a Solidarity-like movement in Romania. As discussed above, Norgaard and Sampson have imagined a theoretical model, which explains Solidarity as an "outcome" of social and cultural factors, emphasizing Poland's specificity among the countries of "real socialism."⁴⁷

The first structural factor to be discussed is the *economic crisis*. It is important to underline that in Romania, in spite of the fact that the economic crisis resulted, beginning with 1981-82, in a decline in the

⁴⁶ See Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989* (London: Hurst & Company, 1995), 252.

⁴⁷ They explain the birth of Solidarity through three kinds of factors: (1) structural factors (characteristic to Soviet-type societies); (2) nation-specific factors (especially cultural, having to do with "national features"); and (3) conjunctural factors. The *structural* factors the following: (1.1) the economic crisis generated by the economic policies of the Gomulka and Gierck regimes; and (1.2) the need for democratization. The *nation-specific* factors are: (2.1) a poor perception of the regime's competence; (2.2) low regime legitimacy; (2.3) weak regime unity; (2.4) high societal homogeneity; (2.5) the availability (within the Church) of alternative centres of power; and (2.6) a prior experience of struggle. The *conjunctural* factors are: (3.1) the world economic crisis and its influence on East-Central Europe; (3.2) climate generated agricultural problems; (3.3) the "coming of age" of the post-war baby boom. See pp. 5-6 above.

standard of living to "unmatched since the famine of the post-war period,"⁴⁸ the first major workers' protest determined by the economic crisis occurred only in 1987, in Braşov. It may be argued that in both cases the economic crisis produced workers' revolts, but in the case of Romania the first major protest determined by the economic crisis occurred only in 1987, 31 years after the 1956 Polish workers' revolt in Poznan. Furthermore, the similarity between the two protests is striking with respect to the "mechanism" of revolt: workers went on strike, marched into the town where they were joined by city dwellers in their protest, and attacked the Party Headquarters building. As mentioned in the case of Poland, it is this author's opinion that the second structural factor, namely the "*need for democratization*" has little relevance in both Polish and Romanian cases.⁴⁹

In addition, the major differences between the characteristics of workers' protests in the two countries reside, especially, in the nation-specific and conjunctural factors. The analysis continues with the discussion of the six *nation-specific factors*.

First, the *poor perception of regime's competence* was not extended to the person of Nicolae Ceauşescu until the 1987 Braşov workers' revolt. As mentioned above, the Jiu Valley strikers had a poor perception of the party officials but they still believed that Ceauşescu was "on their side" and therefore asked to negotiate directly with him. The Braşov strikers, on the other hand, protested against the personal rule of Ceauşescu by shouting "Down with Ceauşescu!" which had not been the case in 1977, in the Jiu Valley.

The second factor, related to *regime's legitimacy*, needs a more detailed analysis. The "independent way" of Romanian communism, which started with the withdrawal of the Russian troops in 1958, and continued with the Statement of April 1964 and the refusal to participate to the invasion of Czechoslovakia in 1968, have created the Romanian version of national-communism without destalinization. Actually, the national, "independent way" of the Romanian communism was, beside industrialization, the principal source of legitimacy for the regime, and was perceived as such by the overwhelming majority of the population until the

⁴⁸ Shafir, 117.

⁴⁹ See p. 6 above.

early 1980s. With respect to this issue, Mihai Botez quotes a Romanian high rank party official who, in a discussion with a foreign diplomat exclaimed: "Independence is our legitimacy!"⁵⁰ In the Romanian case, to paraphrase Paul and Simon, the intense Romanian nationalism coupled with nationalistic hatred for the Russians acted in the favour of the regime, that benefited from Romanian russophobia, which, as Hugh Seton-Watson put it, "is second only to that of Poles."⁵¹

The third nation-specific factor has to do with *regime's unity*. Until the Braşov workers revolt, the Romanian communist regime avoided any major cleavages at the level of the ruling elite. It was only after the Braşov workers' revolt of November 15, 1987 that members of the communist elite, such as Silviu Brucan, protested against the personal rule of Ceauşescu. On November 29, 1987, Brucan, who was a deputy editor of the party daily newspaper *Scînteia* between 1944 and 1956, and former Romanian ambassador to the United States (1956-59) and to the United Nations (1959-62), declared that "a period of crisis has opened up in relations between the Romanian Communist Party and the workers."⁵²

Like in the Polish case, the fourth factor, the *high societal homogeneity* was achieved, at the mass level, during the 1950s. The fifth factor, regarding to the *autonomous centers of power provided by the Church*, determined a crucial difference between Poland and Romania under communist rule. The Romanian Orthodox Church and its status under the communist regime hampered the development of an alternative discourse to that of the ruling power. In this respect, Shafir argues: "The contrast with the Catholic Church in Poland could not be greater. Traditional submission, increased by the treat of sanctions, makes the dominant church in Romania a tool in the hands of the authorities."⁵³

Finally, with regard to the sixth factor, in the case of communist Romania the *extremely weak prior experience of protest among the working class* hindered the development of successful protest actions. In the case of communist Poland, as shown above, Roman Laba identifies

⁵⁰ Botez, *Romanians about themselves*, 33.

⁵¹ Cited by Wayne S. Vucinich. See Wayne S. Vucinich, "Major Trends in Eastern Europe" in Stephen Fischer-Galati, ed., *Eastern Europe in the 1980s* (Boulder, Colorado: Westview Press, 1981), 9.

⁵² Deletant, 253.

⁵³ Shafir, 152.

three major elements that led to the birth of Solidarity as a free trade union: (1) the appeal to the round-the-clock, non-violent, sit-down strikes as forms of protest; (2) the formation of the so-called "Interfactory Strike Committees," in order to unite the workplaces in a common protest against the state; and (3) the very basic demand for free trade unions and the creation of national structure to co-ordinate them.

It is interesting that in the case of Romania, during the period 1977-1979, two actions from below, the 1977 Jiu Valley miners strike and the creation of SLOMR (The Free Trade Union of the Working People of Romania) in 1979, could have provided support for the development of a successful mass movement in Romania. But the economic crisis, which is the major cause of a protest from below was incipient at that time (bread-rationing was introduced only in 1981, and massive price increases for foodstuffs occurred in 1982).

Moreover, the Goma movement, actually the most important dissident movement of the 1970s Romania, was initiated in 1977 but there was no connection between the Jiu Valley strikers and Goma movement. With regard to the Romanian intellectual dissidence in the 1970s, Shafir quotes a Western specialist in East European affairs who told him in the early 1980s that "Romanian dissent lives in Paris and his name is Paul Goma."⁵⁴ The assertion is correct in many respects, considering that the Romanian cultural intelligentsia did not support the Goma movement. Therefore, in 1977 Romania the intellectuals could not or, more exactly, did not dare to articulate a noticeable dissident movement (as the lack of support for the Goma movement proves), to say nothing of a cross-class alliance in the sense of providing support for the miners' strike of August.

Norgaard and Sampson argue that, on the eve of Solidarity, communist Poland (like communist Romania) was particularly sensitive to *conjunctural factors*.⁵⁵ Indeed, the world economic crisis affected both countries. However, while in the case of Poland the "coming of age" of the post-war baby boom could have influenced the birth of Solidarity in 1980, in the case of Romania a somehow similar "baby boom" occurred only in the late 1960s, and was determined by Ceauşescu's policy of forced natality. It may be argued that in the case of Romania the "coming of age"

⁵⁴ Shafir, 168.

⁵⁵ Cited in Kennedy, 60.

of the late 1960s baby boom played a relatively important role in the 1989 Romanian revolution, but not in the creation of a successful working class movement. Moreover, it is this author's opinion that the election of a Polish Pope has to be considered an extremely important conjunctural factor that contributed heavily to the birth of Polish Solidarity.

In conclusion, until the 1987 Braşov workers revolt, the Romanian working class seemed to be more likely to seek various forms of "muddling through" rather than protesting against the communist regime. It may be argued that until 1977 the "new social contract," as defined by Antonin Liehm,⁵⁶ functioned extremely well in the Romanian case. Moreover, the communist regime skilfully utilized the association industrialization-nationalism, especially after the statement of April 1964. A large category of workers, the peasant-workers (the commuting villagers), estimated at 30-50 per cent of the total active workforce in industry, succeeded in overcoming the economic crisis that lowered Romanians' standard of living beginning in the late 1970s. Such a category was favoured by the strategy of the "extended family household" which permitted, especially during the period of structural crisis and food shortages of 1981-1989, people to obtain the necessary foodstuffs for survival. The class of "genuine" workers, whose broken ties with the countryside" made them rely exclusively on the salary received in industry developed slowly in communist Romania. It may be argued that the category of genuine workers attained a certain degree of self-consciousness in the late 1970s and early 1980s, depending on the characteristics of the workplace (large or small enterprise, dangerous

⁵⁶ "The notion of a *new social contract* [emphasis mine] in East and East Central Europe suggests that the population of those areas had ceded to the authorities its rights to free speech and assembly, its right to organize, and various other basic democratic rights in exchange for certain implicit guarantees. These include assured employment that, even if providing only mediocre wages permits a standard of living above the poverty level. Little real effort, personal involvement, or individual initiative is required. The contract also implies the state's provision of important social services and a degree of social security. As long as the contract is honoured by both parties, it provides both with a set of real or perceived advantages. Social and political calm prevail, and there is no need for labor camps, revolts, terrorism, or more than a minimal number of political prisoners." See Antonin J. Liehm, "The New Social Contract and the Parallel Polity" in Jane Leftwich Curry, ed., *Dissent in Eastern Europe* (New York: Praeger Publishers, 1983), 174.

work, location of the enterprise and its relevance at national level). At the same time, the lack of traditions and previous experiences of struggle resulted in a rather passive resistance of such workers, with the notable exception of the Braşov revolt. The deep economic crisis created a special sense of cohesion not only among the workers, but also among the urban population in general. As shown in the case of the 1987 Braşov workers revolt, the potential for protest of the Romanian urban population was extremely high.

However, the pattern of social protest revealed by the 1987 workers' revolt shows that a mass-movement similar to the Polish Solidarity was also hindered by the lack of organizational skills of the Romanian workers, and especially due to their lack of *solidarity* (except for the miners). Even if the Braşov revolt would have been a round-the-clock, non-violent sit-down strike (on the model of Jiu Valley miners strike of 1977) it unlikely that solidarity strikes in major enterprises throughout the country would have occurred. In fact, under communist rule *not one solidarity strike occurred* in Romania. In all the cases, the strikers were left alone by their fellows from other workplaces.

Table 1. *Workers' Protests in Communist Romania (Strikes, Revolts, Demonstrations), 1950-1989*

No.	Date	Place	Location	Causes
0	1	2	3	4
1	August 1950	Botoșani	Textile factory	Workers went on strike because they were denied payment for the supplementary work
2	Summer 1951	Bucharest	"Belvedere" Tobacco factory	Workers protested against low wages and high prices.
3	15 June 1951	Galăț	Galăț Shipyards	Workers protested against low wages, high prices and stiff working norms
4	July 1951	Reșița	Reșița Steel Mill	Workers did not receive their corn flour ration
5	30 July 1951	Ploiești	"First of May" Factory of Oilfield Equipment	Penalties imposed on workers arriving late at their work
6	December 1951	Brăila		Heavy penalties for slow work and absenteeism; the strike started with the protest of 18 workers who were deprived of their Christmas wages due to unintentional delays (their commuting train was late)
7	November-December 1951	Jiu Valley: Lupeni, Lonea, Petroșani	Mining Industry	The miners protested against cutting of the food supply facilities; sabotages were reported at Lupeni and Lonea and a demonstration took place in Petroșani
8	December 1951-January 1952	Brașov	"Dimitru Voina" Explosive Plant	Spontaneous strike provoked by the decline in the standard of life.

0	1	2	3	4
9	December 1951-January 1952	Arad	"Victoria" Tool Factory	Spontaneous strike provoked by the decline in the standard of life
10	December 1951-January 1952	Turnu Severin	Turnu Severin Shipyards	Spontaneous strike provoked by the decline in the standard of life
11	1-3 February 1952	Bucharest	"Grivița Roșie" Railway Repair Shops	Currency reform, workers protested against the monetary reform announced by the Gheorghiu-Dej regime
12	5 February 1952	Ploiești	Refineries and Oilfields	Demands of wage increase and increase of vacation period
13	February 1952	Bucharest	"23 August" Enterprise (former "Malaxa" Factory)	Currency reform, the workers protested against the monetary reform announced by the Gheorghiu-Dej regime
14	February 1953	Bucharest	Tram Drivers	Decline in the life standard
15	24 June 1953	Bucharest	Metallurgical industry "Grivița Roșie," "23 August," and "Vulcan" Plants	Decline in the life standard and high working norms
16	November 1953	Brăila	"Progresul" Shipyards	Workers protest occurred when party representatives called a meeting to explain the reorganization of the wage system in communist Romania
17	29 November 1953	Brăila	Cement Factory	Workers protest occurred when party representatives organized a meeting to explain the reorganization of the wage system in communist Romania
18	July 1953	Băicoi (now Florești, 45 km from Ploiești)	Crude Oil Extraction	Workers protested against the 10-hour working day without wage increase

A THREAT FROM BELOW ?

0	1	2	3	4
19	Summer of 1957	Baia Mare	Chemical Complex Gheorghe Gheorghiu-Dej	Workers protested against non-payment of the supplementary work
20	July 1958	Brezoi	Mining Industry	Workers did not receive the food they were supposed to receive
21	August 1958	Jiu Valley Lupeni	Mining Industry	Workers protested against poor safety measures and refused to work on Sundays
22	September 1972	Jiu Valley	Mining Industry	No details available
23	1-3 August 1977	Jiu Valley Lupeni, Petroșani	Mining Industry	The legislation introduced in July 1977 that raised the retirement age from fifty to fifty-five and ended the disability pensions for miners
24	February 1981	Bucharest	Steel Mill Chemical Plant	Workers' unrest as a result of food crisis
25	February 1981	Ploiești	Petrochemical Complex	Workers' unrest as a result of food crisis
26	February 1981	Pitești	Petrochemical Complex	Workers' unrest as a result of food crisis
27	October 1981	Motru Region: Leurda, Lupoia, Horăști	Mining Industry	No other information available
28	September 1983	Maramureș	Mining Industry	Miners protested against wage cuts
29	November 1983	Brașov	"Steagul Roșu" Truck Factory	Around 1,000 workers protested against wage cuts
30	February 1985	Timișoara	Not specified	Discontent with the wage system

0	1	2	3	4
31	August 1986	Arad	Railway workers	Workers protested against the non-payment of wages and food crisis
32	November 1986	Cluj	Heavy Equipment Plant Refrigeration Machinery Plant	Workers protested against wage cuts and the reduction of the bread ration
33	November 1986	Turda	Glass Factory	Workers protested against wage cuts.
34	16 February 1987	Iaşi	Nicolina Rolling Stock Works	Around 1.000 employees protested against wage cuts: non-violent protest
35	15 November 1987	Braşov	"Steagul Roşu" Truck Factory	Non-payment of wages

Remarks: Author's compilation from a variety of sources.

Sources: OSA/RFE Archives, Romanian Fond, Unit No.300/60/1/837, different items; Liviu Antonesei, *Jurnal din anii crizei. 1987-1989. Încercări de sociologie spontană* (Diary from the years of the plague, 1987-1989, Attempts at spontaneous sociology) (Iasi: Polirom, 1995), 13-14, 137; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român* (A sincere history of the Romanian people) (Bucharest: Univers Enciclopedic, 1997), 518-21, 531; Dennis Deletant, *Ceauşescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989* (London: Hurst & Company, 1995), 243-47, 249-53; Vasile Goga, *Fragmente salvate (1975-1989)* (Saved fragments 1975-1989) (Iaşi: Polirom, 1996), 168-77; Marin Nedelea, *Istoria României în date* (Romania's history in data) (Bucharest: Niculescu, 1997), 270, 366; Stelian Tănase, *Ora oficială de iarnă* (The official winter time) (Iaşi: Institutul European, 1995), 61-62.

STRUCTURI POLITICE ȘI CULTURĂ. CÎMPUL CULTURAL DE LA "DESTALINIZARE" LA MITUL "SALVĂRII PRIN CULTURĂ"

Marius Lazăr

O anecdotă amară care circula în mediile intelectuale de dinainte de 1989 asemăna regimul comunist din România cu Coloana Infinitului a lui Brâncuși: segmentele coloanei, care se mărește și se îngustează ritmic spre infinit, sînt un model pentru libertatea sugrumată, apoi lărgită și iar sugrumată a cetățeanului de rînd. Experiența istorică comunistă este o alternanță de momente violent opresive, urmate de perioade politic mai laxe, de dominație autoritară și de seducții învăluitoare și rafinate - toate, însă, pătrunse de un același gen de paternalism. Relațiile dintre sistemul politic și intelectuali urmează sinusoida aceasta generală, într-un joc în care esența antiintelectuală a comunismului funcționează uneori destructiv iar altelei compromisul reciproc creează structuri de autonomie culturală tot mai consistente în cadrul însuși al așezămîntului politico-social. Ele erodează din interior bazele acestuia, obligîndu-l la reformare, dar creează și modalități de acomodare a intelectualilor, pînă la un punct confortabile.

Ideologie "de ocupație", impusă o dată cu căderea țării în sfera de dominație sovietică după al doilea război mondial, comunismul a fost resimțit, tocmai prin aceasta, în România, mai opresiv. Pentru că se afla în criză de legitimitate, el s-a forțat printr-o varietate extinsă de mijloace să se "autohtonizeze" și să devină general acceptat. Istoria intelectuală cunoaște, de aceea, sub comunism, momente de glorie relativă și de agonie prelungită, rațiuni de supraviețuire culturală întîlnind pe un parcursul unei jumătăți de secol alte rațiuni, de perpetuare politică a regimului - parcurs în care, adesea, strategii divergente de reproducție culturală se intersectează surprinzător.

Astfel, anii de instaurare a puterii comuniste impun criteriul discriminativ al "luptei de clasă", ce răstoarnă radical cursul stabilizat de evoluție a societății românești. Sistemul reproductiv pre-comunist, bazat pe valorificarea atu-urilor unui capital social de origine și a unui educațional, pune în balanță poziția socială a părinților și principiul meritocratic al originii, asigurînd o continuitate fără rupturi brutale a ordinii sociale, în condițiile însă ale unei modernizări încetinite și modificări lente de structură socio-profesională. Industrializarea comunistă și principiul "luptei de clasă" atacă însă chiar bazele

acest sistem, inducînd o mobilitate verticală artificială, în care ascensiunea indivizilor e controlată de criterii politice sau strategii economice - iar segmentele sociale "burgheze", anterior dominante, sînt oprite să-și pună în valoare resursele materiale (prin naționalizarea proprietății private) și culturale (prin denunțarea lor peste tot ca "dușmani ai clasei muncitoare"), fiind forțate să se declaseze împreună cu descendenții lor. Rezultatul nu este cel anunțat, al "trecerii puterii politice în mîna muncitorilor și țăranilor" - categorii socio-economice care rămîn în continuare deprivat de inițiativă - cît *aparitia unui segment de privilegiați asistați politic, care, pe de o parte, beneficiază de avantajele ascensiunii lor sociale iar pe de alta servește regimul și îi întărește controlul asupra întregii societăți, devenind adevăratul cîștigător al acestor transformări.* Între cei doi poli ai mișcării - cîștigători și perdanți -, o mulțime de alte categorii își joacă un destiņ mai mărunt: de la recent urbanizații care acoperă necesarul forța de muncă într-o industrie aflată în plin proces de creștere, la cadre profesionale ce-și construiesc cariera folosind condițiile favorizante de studiu - pînă la descendenți ai vechii aristocrații sau burghezii cărora, într-o primă fază, li se blochează accesul la forme de calificare superioară iar mai tîrziu, în perioada "liberalizării", doar accesul la promovarea politică. Din acest ultim segment social - puțin numeros, dar influent în mediile unei noi elite ce are tot mai acut tendința de a-și consuma somptuar (și, deci, simbolic) succesul - se recrutează, printre intelectuali, "supraviețuitorii", cei ce vor reface legătura și reproduce modelele unei "normalități" interbelice care, în condițiile "socialismului multilateral dezvoltat" devin iluzorii sau trec neobservate. Treptat, sub slăbirea presiunii "luptei de clasă" și a nevoii noilor sosii de siguranță și confort, vechile mecanisme reproductiv se refac. Ascensiunea educațională devine iar dependentă de un capital social și cultural de origine - fii de intelectuali și de cadre calificate avînd șanse mai mari de a accede la diplome superioare decît cei ce provin din familii cu studii inferioare.

Regimul a produs astfel categorii diferențiate de actori - de la cei ai fostelor clase dominante antebelice, deprivat de drepturi împreună cu urmașii lor, la beneficiarii în masă ai noului regim - de la cei frustrați, în generațiile mai noi, de lipsa de perspectivă pe care le-o impune un control politic al promovării socio-profesionale, la cei pentru care nici socialismul nici ceea ce l-a precedat sau urmat nu a adus vreo schimbare. Răsturnarea din decembrie '89 i-a pus pe fiecare în situația de a revendica o altă ordine legitimă - de a restaura fie situația de dinainte de comunism, fie numai pe cea de dinainte de degradarea acestuia sub Ceaușescu. Mecanismele reproductiv vor avea, de aceea, o bătaie lungă și una scurtă: vor viza serii istorice mai lungi sau simple strategii de supraviețuire și de conservare a unor poziții avantajoase în relația cu diferitele varietăți de resurse.

În alt plan, procesul "liberalizării" declanșat în ultimii ani ai regimului Dej - și capitalizat în beneficiu propriu de Ceaușescu și echipa lui - impune un

alt trend, ce va influența mediul de formare a elitelor ce trăiesc schimbarea politică din 1989. Acesta era impus de noul cadru de referință al politicii comuniste în România, în condițiile nesiguranței pozițiilor liderilor din țările-satelit ale URSS în urma morții lui Stalin. "Liberalizarea" din anii '60 cunoscuse însă un nou moment de intensificare a represiei, menit să elimine posibilitatea constituirii unor nuclee opozante în interior, soldat cu arestări și condamnări politice orientate îndeosebi asupra vechii clase intelectuale (printre întemnițați, atunci, Constantin Noica, N. Steinhardt, Al. Paleologu, Vladimir Streinu, Sergiu Al-Gheorghe, Păstorel Teodorescu...). Fusese o nouă fază, violentă, într-un proces de restructurare a strategiilor de conservare a puterii din partea unei clase politice comuniste ce își resimțea acut ilegitimitatea, nesigură pe poziție după moartea lui Stalin și cursul evenimentelor anului 1956³.

Pe fondul începutului de destindere internațională de după 1961-1962, trebuia conceput însă un alt mod de legitimare, care să dea iluzia succesului popular al regimului socialist⁴. Este momentul în care intelectualitatea se cerea din nou ademenită de partea sistemului și, pentru aceasta, găsite concesii politice atractive pentru ea. Ideea unei noi politici culturale, care să recunoască și elimine "greșelile" sau "excesele trecutului" și să ofere noi resurse intelectuale fără pierderea controlului asupra lor - este soluția adoptată. "Destalinizarea" ideologică - corelată cu sacrificarea echipelor care au implementat cu brutalitate structurile comuniste în beneficiul unor nume noi - devine o strategie nouă de cucerire a credibilității; de asemenea, reorientarea ideologiei dominante spre un conținut conotat "național".

Orientări tematice și opțiuni ideologice dominante

Două teme mari - a căror corelare este importantă pentru înțelegerea situației deși nu apare întotdeauna explicită - vor constitui, sintetic, spațiul reprezentativ pentru jocurile de negociere ale acestei perioade: definirea în raport cu Occidentul și recuperarea tradiției.

Pentru regim, prima era legată de o politică de ameliorare a poziției internaționale și captare a încrederii democrațiilor occidentale în conducerea de la București ("Insubordonarea" față de sovieticii a lui Nicolae Ceaușescu, în 1968, la invadarea Cehoslovaciei de către trupele Tratatului de la Varșovia și specularea ei politică reprezintă un moment culminant al acestei strategii). "Deschiderea către Occident" impunea astfel o politică de schimburi culturale al cărei rost era nu numai furnizarea unui beneficiu simbolic ei și inducerea unei imagini favorabile despre regimul din România prin intermediul emisarilor săi. Ea a mers profund, chiar la nivelul instituțiilor, atmosfera culturală a anilor 60-70. Manipularea emigrației era o altă preocupare permanentă - care a implicat folosirea unei game diverse de tactici, de la curtarea acesteia până la tentativele de neutralizare și stigmatizarea ei internă. Eșecul acestor politici la începutul

anilor '80, pe fondul înrăutățirii situației economiei și a unei frustrări populare crescînde a atras și progresiva dispensare de orientarea pro-occidentală - și implicit de serviciile segmentului intelectual corespunzător. În compensație, au fost încurajate atitudinile resentimentare față de Occident și naționalismul, fiind condamnată repetat în discursurile șefului statului, "ploconirea în fața a tot ce este străin".

Opțiunile intelectualității "autonomiste" sînt însă cu totul opuse acestui curent ce îi subminează fundamental interesele. "Europa" sau "spiritul universalist" devin instanțe exterioare de autolegitimare a rezistenței interne ca și, totodată, resurse intelectuale. Nu numai oportunitatea studiilor sau a vizitelor în marile centre culturale al Occidentului sînt vizate aici, ci și contactul cotidian cu produsele sale spirituale prin intermediul traducerilor. Traducerile devin un stimulent pentru consolidarea autonomiei instituției și a producției culturale - iar "echilibrul" dintre "național" și "universal", ca formulă-cliseu a practicilor culturale tolerate este tot o expresie, semi-oficializată, a compromisului ideologic. Regimul își menține, totuși, monopolul asupra relațiilor cu lumea dinafară, încercînd să controleze în beneficiu propriu penetrația culturală externă. El încearcă să pună mediul intelectual intern la adăpost de influența ideilor și a personalităților "de dreapta" și să promoveze altele, ideologic convenabile, lăsînd și aici loc pentru o oarecare negociere. Rezultatul: relația culturală cu Occidentul oferă teren de exprimare pentru un prodigios mecanism de colportare a capitalului intelectual, de contrabandă sau de înflorire a unei "economii paralele" a schimburilor simbolice, simetrică celei a bunurilor materiale, în condiții de penurie asemănătoare. Accesul la cartea străină (mai ales) nouă și la mediul cultural extern devine un atu important în manipularea conceptelor, atitudinilor și opiniei intelectuale interne - iar apropierea de pozițiile ce asigură accesul la resursele culturale externe devine o condiție favorizantă pentru ascensiunea spre poziții influente cultural dominante. Competiția intelectuală, în cadrele societății de dinainte de 1989 produce, prin chiar mecanismele legitimării culturale interne, cadrul de reproducere a dominanței prin intermediul pozițiilor controlate de regim. (În compensație, marginalitatea instituțională se impune la rîndul ei ca o resursă simbolică alternativă: din momentul în care centrul e ocupat de clientela regimului, marginalitatea devine, prin contrast, glorioasă, dobîndind, cînd e validată cultural, admirația confrăților. Semn nu atît al opoziției față de sistem, cît al nealinierii și independenței, marginalismul întărește ideea rezistenței).

Reconsiderarea tradiției este o altă temă în jurul căreia se structurează relațiile din cîmp - și ea cunoaște la rîndul ei două momente distincte: una ține de strategia de relegitimare politică a regimului pe fondul "deschiderii" - iar cealaltă de resuscitare a unui "indigenism" omolog mai tuturor țărilor în curs de dezvoltare cu probleme de integrare economico-politică.

Pentru intelectuali, noua politică este un prilejul de a-și consolida fragilele poziții. Ei se automotivează și mobilizează pentru a smulge progresiv cenzurii mici insule de tradiție culturală, printre care perioada dintre cele două războaie mondiale va deveni, pentru mulți, un continent de recucerit și o pasiune majoră. Cultura interbelică este acum, după câteva decenii de prohibiție, o zonă de explorare cu realizări greu accesibile, ce se cer uneori "decriptate" - un tărâm exotic și o resursă prin care funcționarea și standardele unei culturi "normale" (=neafectată de constrîngerile politice și limitările artificiale impuse de comunism) pot fi înțelese în mediul lor natural. Ea devine, în același timp, o instanță de referință obsesivă pentru neîmplinirile prezentului. Alternativa la situația prezentă putea fi dedusă numai avînd în minte un model de *cultură liberă* - iar acesta se oferea prin experiența trecutului.

Așa se face că, întoarsă ca spre o "epocă de aur", nostalgia pentru anii interbelici este la rîndul ei selectivă măsurînd, de fapt, conjunctural "cota" permisivității și frustrarea intelectuală din perioada comunistă. Dacă anii '60 sînt ai recuperării poezilor interbelici (mai ales), perioadele următoare readuc la lumină figuri de cărturari, istorici și chiar filosofi al căror nume era înainte imposibil de citat fără asumarea unor consecințe. Strategia avansării cu "pași mărunți" (căreia cenzura politică îi contrapune mereu tergiversantul "nu e momentul") ajunge în cele din urmă la performanțe notabile: în ciuda unui blam oficial, «generația '27» (ce adună nume sonore ale dreptei românești sau chiar legionare, cum au fost Mircea Eliade, Emil Cioran sau Constantin Noica) este, pe parcursul anilor '80, parțial recuperată. Imediat după 1989 ea va fi adoptată entuziast drept generație-"etalon", simbol al unei reușite culturale "europene" aparte față de comunism.

Instituție literară și autonomie culturală

Analiza raporturilor complexe dintre cîmpul politic și cel intelectual, cu toate consecințele lor instituționale, reprezintă un punct de plecare privilegiat pentru revelarea principiilor constitutive ale cîmpului cultural în ansamblu. Alte perspective teoretice elaborate par să conducă la dificultăți importante de interpretare a specificului funcționării sale în comunism. Modelul cel mai des invocat, cel al dinamicii culturale prin acțiunea mecanismelor "economiei bunurilor simbolice", de pildă, propus de Pierre Bourdieu, cu toate rezolvările subtile pe care le propune, devine teoretic paradoxal și pune probleme speciale, luat *ad litteram* și transferat fără reformulări preliminare la situația țării din fosta trenă a URSS. În ciuda cadrului conceptual de inspirație marxistă, "economia politică" a semnelor/produselor culturale nu întîlnește, în condițiile tipizate ale comunismului de tip sovietic, nici o "piață" și nici o "economie" în sensul propriu al termenului. Și aceasta pentru că mecanismele înscle ale cererii și ofertei sînt abolite, locul lor fiind luat - ca peste tot în socialism - de producția

planificată. Circuitul comunicațional literar, de pildă : autor - operă - public, intersectat de interacțiunile cu editorul și instanțele de difuzare și/sau consacrare - este fatalmente alterat în condițiile de monopol politic și economic al țărilor comuniste: Pretenția de control asupra conținutului și difuzării mesajelor culturale - laolaltă cu fixarea unor tiraje editoriale ce dobîndesc mai curînd caracterul satisfacerii unei comenzi ideologice decît a unei cereri pe piață - și absența preocupării pentru o eficiență comercială a producției și circulației cărții (prețurile însele ale cărților, în librării, nu reflectă costurile), toate aceste elemente remodelează datul teoretic inițial.

Componenta weberiană din modelul sociologului francez - aceea a logicii cîmpului politic și a tensiunilor din zona personalităților charismatice - este, în schimb, cea care merită mai mult cultivată. Suspendînd relațiile propriuzise cu o piață de bunuri culturale, producția artistică și cea literară propun o miză diferită de aceea a confruntării sau distanțării în raport cu un public (de elită sau "popular"), în cadrele unei lupte pentru afirmarea unei autonomii artistice definibile în termeni similari: "Gradul de autonomie a unui cîmp de producție restrînsă se măsoară după puterea de a produce și impune normele producției sale și criteriile de evaluare a propriilor produse..."⁵.

Elementele cîmpului cultural se transferă în mod clar, așadar, din sfera interacțiunilor ofertei și cererii înspre cadrele relațiilor din cîmpul politic: distribuit într-un rol de receptor pasiv și "absorbant" docil de mesaje, publicul devine mai degrabă o instanță de referință mută, decît un partener sau "consumator" - un spectator valoros mai mult prin prezența sa implicită decît efectivă: o prezență invocată doar ca instanță de apel în spațiul confruntărilor dintre agenții producției culturale și nu ca entitate reală. Cine, cîți, ce profil și așteptări sau dispoziții au indivizii concreți ce compun acest prezumptiv public - aceasta în general e o problemă ignorată.

Unei "economii (de bunuri) simbolice" a cărei rațiune de a fi îl constituie refuzul utilității funcționale și denegarea economicului i se opune, în literaturile din socialism, o economie a prestigiilor concurențiale bazată pe denegarea politicului rezident în ambalajul contextual al produsului cultural. Același politic care, la rîndul său, în comunism, se legitimează prin subordonarea (dacă nu suspendarea) economicului și confiscarea în profit ideologic a simbolicului din bunul cultural. Tensiunile din cîmpul culturii - marcate implicit de o miză politică - polarizează agenții în forțe pro sau contra actualului sistem: cu toate acestea, arta ca "denegare a politicului" nu va semnifica - la creatorii opozanți - și o restituire a economicului.

În acest context, trebuie amendată și una dintre premisele centrale ale studiului despre fenomenul protocronist românesc al d-nei Katherine Verdery - altfel extrem de pătrunzător și aplicat, asumîndu-și un pionierat remarcabil în analiza socio-antropologică a cîmpului cultural - asupra condițiilor ce au făcut posibilă apariția discuțiilor asupra protocronismului. Autoarea propune

extinderea formală a ipotezei "economice de penurie" specifică socialismului, a lui Ivan Szeleny, astfel: "Pe scurt, susțin că trăsăturile caracteristice ale protocronismului decurg din contextul în care acesta a apărut, pe măsură ce conducerea României renunța la un reformism moderat și se întorcea la o economie politică stalinistă mai centralizată, cu accent pe ideologiile de control. Pe măsură ce criza economică a României s-a adâncit și noile programe de "autofinanțare" i-au făcut pe producătorii culturali mai dependenți de piață - oricât de deformată ar fi fost ea de considerente politice - lupta dintre producătorii culturii s-a intensificat. Această luptă a luat forme deosebit de acute în literatură și artă (spre deosebire de istorie, de pildă), fiindcă aceste domenii ale culturii deveniseră deosebit de vulnerabile în raport cu piața și erau lipsite de subvenții în mai mare măsură decât specialitățile "academice". În cele din urmă, salariile din posturi didactice și de cercetare continuau să ofere surse sigure de sprijin - care lipseau multor scriitori și artiști. Datorită acestor factori "de piață", cred, s-au creat în cadrul literaturii o opoziție mai deschisă decât exista în alte domenii. Opoziția s-a manifestat prin reacție contra protocronismului."

În realitate, cum arătam mai sus, relațiile cu "piața" sînt greu de calificat în acești termeni, producția editorială nefiind orientată spre saturarea unei piețe. Mai degrabă, miza jocului ține de accesarea la un statut asigurator decât de competiția economică. Este adevărat că statul manipulează resursele pentru a putea controla politic mai bine societatea - dar în anii 80 nu numai "penalizările" (cenzura sau șicanarea revistelor literare prin neacordarea de subvenții) sînt prilej de nemulțumire, ci și *incapacitatea de a recompensa* - material sau simbolic - chiar pe cei care fac servicii altfel decât acordîndu-le tacit "înlesniri" cu caracter semilegal sau "privilegii" în raport cu accesul la diferite servicii sau bunuri de consum. Astfel, producătorii nu au atît sentimentul unei dependențe de piață, cît de arbitrarul politic. Pe de altă parte, calitatea de membru al unei redacții literare nu este în această perioadă prin nimic mai prost remunerată decât cea a universitarilor: dimpotrivă, salariile sînt cel puțin echivalente - iar cîștigul în timpul liber disponibil (și care e consumat adesea prin cultivarea intensă a contactelor sociale și intelectuale) este incomparabil. Mediul redacțiilor și editorilor este unul în care informația circulă intens, necenzurat și în beneficiul capitalului relațional al scriitorilor. De aceea el rămîne unul privilegiat în raport cu acela al mediilor profesionale și "locurilor de muncă" uzuale.

Publicarea este, însă, mijlocul cel mai rîvnit de menținere a unui statut diferențiat în cadrul lumii culturale: ea conferă imagine publică și, astfel, acces la o dublă putere: una specific literară - capacitatea de a impune standardele a ceea ce este valoros/nevaloros și promova alți scriitori în numele acestor standarde: alta, mult mai importantă, - dată de influența pe care vizibilitatea și poziția publică a scriitorului (alternative în raport cu cele conferite prin discursul ideologic oficial) le are asupra reprezentării și opiniei publice. Chiar dacă confruntarea dintre scriitori și putere nu a luat forma unei opoziții ideologice

fățișc. *conținutul* promovată de operele literare era mereu o alternativă în planul valorilor fundamentale și al reprezentării oficiale a realității - și aceasta era adevărata glorie de care se putea bucura scriitorul în societatea românească.

Distincția mereu reiterată: om-operă (omologă celei dintre autonom și heteronom estetic) și care marca distanța dintre o existență banală, marcată de compromisuri, și una distinctivă, conferită de universul operei, e o formă de a conserva acest privilegiu, în condițiile în care literatura rămânea unul dintre puținele canale prin care adevărul își putea croi un drum spre cetățeanul supus unui regim totalitar. Alternativa practică, în afara unui sprijin politic intern sau extern, pe care o poate impune trecerea la o dizidență sau opoziție deschisă nu este altă decât una impusă de riscurile oricărei forme de insubordonare, cât, pentru literat, aceea dintre a scrie sau a nu mai putea scrie; dintre a accede la o glorie de moment a adevărului oferit în formă nudă, ce putea fi repede înăbușită, și a continua o operă în condițiile de continuă gherilă și negociere cu reprezentanții cenzurii.

Statutul de scriitor - sancționat prin cel de membru al Uniunii Scriitorilor - este, și pentru cei ce nu ajung să lucreze într-o redacție, o condiție de posibilitate pentru a accede la o altă condiție decât cel al cetățeanului obișnuit - iar năzuința spre acest privilegiu, în condiții de relativă nediferențiere materială, este o trăsătură ce motivează în cel mai înalt grad cetățeanul oricărei societăți comuniste. A fi scriitor înseamnă *a fi diferit* - și în același timp protejat mai mult, printr-o poziție ce-și are, totuși, o recunoaștere oficială sau prin solidaritatea breslei, decât cetățeanul obișnuit. Iată de ce obsesia accederii la postura de membru al US⁷ este, după cea a debutului, una dominantă la tinerii scriitori - urmată apoi de cea a ameliorării cotei și statutului în breaslă.

Prin condiția ei ambiguă, poziția de autoritate a intelectualului în câmpul autonom al literaturii nu e, prin urmare, cu totul opusă celei politice: e "dată" (oferită!) în limitele regulii jocului politic. Ea presupune acceptarea tacită a unui statu-quo care asigură o anumită stabilitate a sistemului în ansamblu și câștiguri - relative - de ambele părți. În tot acest timp, totuși, scriitorului nu i se recunoaște statutul profesional - mereu revendicat de scriitor - ci, eventual, doar pe acela de "aparatic" sau - mai umilitor - de "amator". De aceea, proliferarea deliberată a amatorismului prin festivaluri populare de felul "Cîntării României" era de cele mai multe ori resimțită ca o formă de discreditare, ca un afront - și orice apropiere de formele "de masă" ale culturii oficiale, ca un atentat la profesionalizare. Cu toate acestea, puterea accepta să cedeze din autoritate în favoarea "libertății de creație" (ce implica și un drept limitat la "mîriială"); literații, în schimb, trebuiau să nu iese din "țarc" - să nu încalce sau să pună sub semnul întrebării regulile însele ale jocului - principiile fundamentale ale *establishment*-ului politic.

De fapt, situație creată de incipienta "destalinizare" a anilor 60, poate fi mai bine caracterizată prin abandonul dictatului ideologic al unui regim ce încearcă să controleze și resursele și mijloacele lor de utilizare, în favoarea unui

joc strategic în care partenerii pot miza fiecare pe un câștig - iar beneficiul celuilalt devine propriul beneficiu, pe termen lung. Pentru clasa politică comunistă - și arbitru, nu numai jucător - acesta este dat, așadar, de prelungirea nedefinită a controlului asupra societății, prin avansarea unui fel de "contract" în urma căruia rolul ei conducător este definitiv statuat - și a cărui respectare devine pentru ceilalți parteneri o obligație la fel de importantă ca jocul însuși. Pentru intelectualitate, miza o constituie, înafara unor avantaje mărunte imediate, oportunitatea de a concepe modele alternative în raport cu situația existentă și, firește, o persuasiune eficace în vederea impunerii lor. În joc, fiecare speră să-l ademenească pe celălalt - și fiecare va face apel la tactici de slăbire a vigilenței și păcălire a adversarului. Iar în fiecare tabără, în funcție de aptitudinea de a controla și impune o omogenitate echipei, se vor ivi parteneri mai mult sau mai puțin dispuși să tranzacționeze cu partea cealaltă, obținând un avantaj personal - material sau simbolic - de moment. Lupta, de aceea, nu se duce numai pentru a obține un câștig pe seama adversarului, ci și pentru a menține controlul asupra jocului prin controlarea propriilor grupuri. Ba chiar, uneori, pentru a-l lămuri pe celălalt că nu face parte din tabăra adversă, ci din tabăra ta. Astfel, partidul va trata problema oamenilor de cultură ca pe una "de cadre" - în timp ce intelectualii vor face apel, după caz, fie la patriotism, fie la morală, fie la veleitățile culturale și vanitatea unor membri din nomenclatură. De aici - complicități neașteptate și trădări neașteptate. Și tot de aici - o versatilitate bizantină în care problemele litigioase se vor putea rezolva mereu "între ai noștri".

Așa se face că opozații regimului (Paul Goma, de pildă) vor găsi cu dificultate sprijin în interiorul instituției, atacarea deschisă a regimului periclitând temeiul privilegiilor unei elite culturale a cărei autonomie de creație fusese acceptată de către putere. Astfel, nu numai că opozații nu vor fi sprijiniți, dar ei vor întâmpina reacții de ostilitate sau indiferență din partea confracților. Dizidența literară a fost rară la noi în cadrele post-stalinismului.

Echilibrul se strică abia după 1977-78, când puterea însăși nu a mai fost în stare să respecte pactul și a încercat suprimarea totală a autonomiei culturale, atîta cîtă era. Abia de aici încolo începe să fie prizată ideea protestului și a dizidenței: pe parcursul anilor 80, cînd situația devenea din ce în ce mai critică și libertatea de a scrie din ce în ce mai limitată, forma cea mai frecventă de expresie a opoziției devenea emigrarea: soluție extremă, mai curînd disperată, angajînd riscul pierderii complete a identității artistice. "Hemoragia" artistică a anilor '80 și înmulțirea gesturilor de dizidență deschisă după 1987 - sînt însă simptomele unei crize tot mai accentuate a "establishment"-ului putere/intelectuali - semne ce prevesteau o realiniere pe pozițiile unei opoziții deschise. Revoluția din 1989 a venit însă înainte ca atitudinile să apuce să se radicalizeze, să devină "bulgărele de zăpadă" ce ar fi putut transforma intelectualitatea într-un agent ce preia inițiativa schimbării de regim - iar

autoculabilizarea generală ce i-a urmat a fost răspunsul tardiv la neputința resemnată încercată în anii cei mai grei de dictatură⁸.

Disoluția ideologică și represiune culturală

Ambiguitatea politică a statutului instituțional al omului de cultură generează în permanență și nevoia justificativă față de putere. Mihai Dinu Gheorghiu punctează undeva această versatilitate intelectuală ce traversează divergențele ideologice ale teoreticienilor: "deși polemizează adesea între ei, reprezentanții ambelor direcții [se referă la interpretările culturale de factură "formalistă", pe de o parte și "funcționalistă", pe de alta - n.n.] au încercat să demonteze compatibilitatea, chiar identitatea raporturilor dintre pozițiile lor și marxism ca filosofie și ideologie politică dominantă, concomitent cu încercările de distanțare față de un mod apreciat ca "dogmatic" de practicarea a marxismului cultural".

Dar ambiguitatea este, în egală măsură, a ideologiei dominante, care se delimitează la rîndul ei de "dogmatism", făcînd loc tradiției, naționalismului și unei "deschideri creatoare" a marxismului, fără a i se preciza însă limitele. O neclaritate ale cărei consecințe sînt, pe de o parte, laxismul "dogmelor" și care are, totodată, în ultimă instanță - în măsura în care forul ideologic al partidului rămîne instanța supremă de raportare și încadrare ideologică - un rol decisiv. Ideologia politică e la discreția centrului politic, arbitrar în materie de interpretare a "tablelor de legi" ale ideologiei dominante, "dezideologizant" în măsura în care nu se mai consideră dator ideologiei originare, dar și mai brutal și politizat (a-teoretic), cînd e vorba să tranșeze conflictele ideologice (sau "dilemele"). Drept urmare, nu mai există un "corp teoretic" coerent, care să "inspire" celelalte ideologii sociale - care devin, astfel, semiclandestine și "tolerate". Și astfel, singura instanță autorizată ideologic devine "Centrul" însuși ("Partidul, Ceaușescu - România !")

Fidelitatea față de regim nu se mai exprimă acum în raport cu un program teoretic (ideologia marxistă); devine inutilă citarea unor Marx sau Lenin, referințe ce dispar cu încetul din manualele de "socialism științific" pînă la a deveni o prezență simbolică sau decorativă, în schimbul referirilor tot mai frecvente la Ceaușescu și discursurile sale. Proletcultismul însuși - ca atașament la o doctrină ale cărei adevăruri erau statuate deasupra oamenilor și interpretărilor, e acum lipsit de obiect. Fidelitatea are, dimpotrivă, o adresă personală: devine slugărnice și se manifestă în raport cu persoana dictatorului, a unicei autorități care poate decide, în fiecare moment, valabilitatea cutărei sau cutărei "teze".

Fenomenul exprimă *paralizia teoretică* a ideologiilor - în care orice accent poate deveni clandestin (chiar și cel marxist) - și, totodată, paradoxal, de maximă eflorescență: orice filosofie poate, practic, justifica un deziderat

ideologic de moment. Urmare: toate teoriile - exceptându-le pe cele emanate de puterea *hic et nunc* devin, în fapt, semi-ilegitime (sau semi-clandestine). - "tolerate". Complexul de culpabilizare pe care îl generează și canalizează acest pragmatism ideologic îi atinge pe ideologii înșiși, pe membrii aparatului de propagandă, care nu mai știu ce e și ce nu mai e "pe linie". Ministerul ceaușist al Adevărului e obligat să revizuiască mereu colecția de "adevăruri" afirmate în timp de Conducător - uneori de la o lună la alta.

Intrată în dezagregare, ideologia de partid nu mai poate interveni decât brutal și arbitrar în câmpul literaturii. Cenzura, dominată de obsesia tot mai acută a "greșelii" e tot mai acerbă, își pierde principiile și controlul, devine arbitrară. În consecință, funcționează haotic și ineficient - multe "șopîrle" scapă astfel necenzurate, fiind interzise sintagme sau fraze efectiv inocente.

Este elementul care alimentează frustrarea în chiar interiorul aparatului de propagandă - uriaș și, totodată, nefuncțional - deprofesionalizat în raport cu propria menire și propriul proiect. De aici "mîriala" foștilor staliști - în spațiul aparatului politic - sau a proletcultiștilor "reciclați", în câmpul literar (Brucan, Birlădeanu și "cei șase" - sau dizidența lui Dan Deșliu) - și tot de aici legitimarea ca "opozanți ai regimului" pentru foștii cenzori și activiști politici în spațiul "noii democrații" post-revoluționare.

Acutizarea controverselor ideologice în spațiul cultural după 1977-78 are loc pe fondul tentativei de a reconsolida controlul asupra mișcărilor din câmpul cultural, în condițiile unei penetrări a acestui de către "cadre" (redactori, comentatori, producători culturali) dinafara aparatului politic specializat al PCR.

Dinamica pozițiilor în spațiul criticii literare, locul predilect de confruntare și de reordonare a lor, confirmă această ipoteză. O analiză a datelor referitoare la populația criticilor și comentatorilor literari din perioada anterioară declanșării "bătăliei protocroniste" indică faptul că pozițiile politice erau, la jumătatea anilor '70, serios amenințate de apariția unei noi categorii de intelectuali a căror poziție depindea mai mult de prestigiul pe care și-l puteau câștiga printre confrați decât de privilegiile unei poziții de comandă.

Structurarea unui câmp autonom al literaturii - în care, spre deosebire de situația anilor '50, critica era mai puțin un "jandarm" ideologic capabil să demaște "devieri" sau al conținutului operei, cît o instanță de validare a unor merite strict literare. "Mesajul" și "Forma" vor fi principii estetice conotate ideologic. Nu întîmplător, reconsolidarea unui spațiu specific de creație artistică va fi însoțită de reabilitarea estetică a modernismului și avangardismului interbelic. Punerea în paranteză a oricărui mesaj devenea o provocare-limită la care se putea recurge - iar tentația, cu toate incongruențele la care implicit putea conduce, nu a lipsit: "avangardă literară" a însemnat astfel, o vreme cel puțin, adoptarea unui comportament de "deviant la frontieră" - de forțare a limitelor posibilului recunoscut și admis, pe calea experimentului formal.

Iată cum, respingerea cerinței unui conținut determinat a stimulat, de fapt, evoluția autonomistă a câmpului: logica escaladării formelor estetice și înțelegerea istoriei interne ca succesiune a transformărilor în "literaritate", a schimbării semnificantului mai curînd decît a semnificatului denotă astfel o "denegare" structurală a politicului în chiar miezul estetic al artei post-staliniene. În spațiul literar, mișcarea favorizează genuri precum poezia - artă prin excelență a speculației de limbaj - și mai puțin romanul, unde construcția epică obligă la recompunerea unui referent ce intră în competiție cu versiunile oficiale ale realității sociale și, astfel, cu cenzura politică. Proza scurtă, în schimb, poate fi un laborator de experimentare textuală omolog poeziei - înnoirile semnificative ale discursului românesc posteblic fiind adesea anticipate, la prozatorii acestei perioade, de încercări în povestire și nuvelistică. Teoria critică vine să susțină "din interior" sensul legitim de evoluție al genurilor, fiind angajată și ea, prin recursul la forța teoretică a "noilor metode critice" (naratologia, semiotica, analiza textuală) sau esteticile "de avangardă", în polemica cu "vechica critică" - respectiv discursul exegetic "dogmatic" sau "academizant" în cadrele vechii "științe a literaturii".

Structurile câmpului cultural și mobilitatea pozițiilor.

O privire de ansamblu asupra mecanismelor mobilității pozițiilor în câmpul intelectual poate da o idee asupra tendințelor și restructurărilor intervenite înainte și după 1989. Chiar și pornind de la examinarea lor într-o zonă limitată a acestuia cum este aceea a literaturii, tendințele de realiniere a câmpului cultural în ansamblu pot fi destul de bine observate. Datele empirice folosite în continuare trimit la peisajul cultural clujean, și sînt rezultatul unei anchete - *Scriitorul în tranziție* - realizate de un colectiv al Catedrei de Sociologie în 1997. (Deși chestionarul a putut fi aplicat unui număr de 102 subiecți, au fost colectate date asupra pozițiilor sociale pentru un număr de 224 de scriitori în viață, români și maghiari, (rezidenți în Cluj sau membri ai Asociației Scriitorilor - filiala Cluj -, dar cu domiciliul în alte localități ardelenene) și traducători cu volume publicate sau traduceri și apariții constante în presa literară. Tendințele sesizate aici "în mic" spun ceva și despre fenomenele observabile la nivelul angrenajului cultural de ansamblu, componenta regională a câmpului literar, nepunînd, pe de altă parte, probleme prea mari pentru înțelegerea unor mecanisme ale funcționării și schimbării acestuia la scară națională.

În analiză au putut fi decupate patru *subcâmpuri intelectuale* relevante pentru tipurile diferite de *resurse materiale și simbolice* valorificate (resurse ce pot fi clasificate ca resurse ale *producției*, ale *difuzării*, *consacrării* și apoi *reproducției* culturale) - și, deasemenea, pentru sistemele de promovare, concurență și putere, aflate în relații complementare:

- subcîmpul academic, ocupat de cadre universitare și cercetători din Universitate sau Academie și institutele de cercetare afiliate;

- subcîmpul editorial și literar-publicistic, format din redactorii diferitelor edituri cu profil cultural sau ai revistelor literare;

- subcîmpul jurnalistic - ce cuprinde publiciștii clujeni din sfera non-literară, redactori în presa scrisă și radioteleviziune, cu cărți publicate și preocupări literare.

- subcîmpul pedagogic - al profesorilor secundari care scriu și publică literatură, înainte și după 1989. Nefiind legată de resursele producerii sau difuzării creației intelectuale decît prin origine (profesorii secundari sînt absolvenți ai universităților și, astfel, fac parte din rețeaua academică de recrutare/promovare) - și aparținînd unui domeniu intelectual ce are drept principală funcție reproducția instituționalizată a cunoașterii și a operelor culturale gata consacrate, această ultima categorie este un intermediar între spațiul intelectual propriu-zis și *pozițiile dinafara cîmpului cultural*.

Mai pot fi astfel puse în evidență, alături de categoriile aparținînd cîmpului cultural:

- funcțiile administrative sau politice (miniștri, secretari de stat, prefecți, funcționari în Ministerul de Externe, conducători ai Inspectoratelor Județene pentru Cultură etc. - sau membri ai conducerii politice a PCR, înainte de 1989):

- alte poziții în afara cîmpului cultural - extrem de eterogene, pe care le ocupă studenți, muncitori, patroni, juriști, medici, artiști. Alături de toate acestea, un segment important îl oferă pozițiile celor ce au fost forțați să-și abandoneze pozițiile - pensionarii - a căror resursă de vizibilitate, în lumea literară, este pur reputațională și care concretizează în ansamblu tendința descendentă, a ieșirilor din cîmp.

Deplasările subiecților dinspre pozițiile deținute într-un moment considerat "de pornire" - de pildă, decembrie 1989 - și status-urile maxime atinse "la sosire" (să spunem, în 1997) configurează spațiul propriu-zis al mobilității socio-profesionale (tabelul....). În analiză trebuie făcută însă o distincție între *subiecți* și *pozițiile* ocupate, fiindcă fenomenul cumulării mai multor poziții de către aceiași actori sociali este frecvent și semnificativ. Astfel, unele poziții sînt în mai mare măsură asociate cu altele, prin cumul - iar relația de "afinitate" dintre acestea, exprimată prin numărul de subiecți care ocupă simultan două poziții în structura socio-intelectuală exprimă o relație de proximitate între acestea.

Tabel A. Mobilitatea pozițiilor în spațiul intelectual înainte de 1989

POZIȚII ÎN '89> POZIȚII ÎNAINTE DE '89	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	TOTAL SUBIECȚI
1. Funcții politice	2	1	5	1	0	0	3	12
2. Univ./cercet.	0	31	1	0	0	1	6	39
3. Red.lit./edituri	0	2	25	2	0	1	9	39
4. Publiciști	1	0	2	12	0	4	7	26
5. Prof. Secundari	0	1	10	1	42	1	1	56
6. Alte poziții	0	0	6	0	2	30	5	43
Fără date	0	0	0	0	0	0	5	5
Total subiecți	3	35	49	16	44	37	36	220

POZIȚII ÎN '97> POZIȚII ÎN '89	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	TOTAL SUBIECȚI
1. Funcții politice	2	0	0	1	0	0	0	3
2. Univ./cercet.	3	26	1	1	0	0	4	35
3. Red.lit./edituri	5	5	28	0	0	5	5	48
4. Publiciști	0	1	1	5	0	0	9	16
5. Prof. Secundari	2	12	7	4	16	1	2	44
6. Alte poziții	3	3	6	11	0	12	2	37
7. Pensionari	0	0	2	0	0	0	33	35
Fără date	0	0	1	2	0	0	1	4
Total subiecți	15	47	46	24	16	18	56	222

C1 = Funcții politice sau publice; C2 = Universitari, cercetători; C3 = Redactori literari/editori; C4 = Publiciști; C5 = Profesori secundari; C6 = Alte poziții (artiști, patroni, muncitori, funcționari); C7 = Pensionari.

Observarea tendințelor structurale de dinainte de 1989 apare necesară pentru a putea desluși sensul schimbărilor de mai târziu. Astfel, din tabelul A se poate remarca relativa stabilitate a structurii socio-intelectuale, pe fondul unui regres al pozițiilor ocupate în instituțiile de presă oficiale ale epocii și în condițiile unui cvasi-immobilism al câmpului universitar. Relativ deschise apar în această perioadă numai redacțiile revistelor și editurilor literare. Din cei 39 de universitari și cercetători identificați pentru pozițiile de plecare, 6 se pensionează (C7), nefiind înlocuiți în aceeași proporție; câmpul academic pare ermetic închis.

interzicînd o înnoire în alți termeni decît ai reproducției simple. În schimb, posturile de redactori sînt mai permissive, dînd ocazia ocupării acestora - înafara celor repartizați de la începutul carierei aici - de către subiecții veniți mai ales din învățămîntul secundar sau a celor "reciclați" din funcții politice sau administrative legate de activități culturale (metodiști sau activiști culturali etc.)

Schimburile între subcîmpuri sînt foarte reduse, așadar, înainte de 1989 - iar structurile mai curînd înțepenite. Spre deosebire de cei cooptați direct în cîmpul intelectual, în vremuri mai vechi, ultimii "noi veniți" fac mai întotdeauna un ocol prin alte meserii pînă să ajungă la posturile rîvnite. Diferențele între generații se creează prin șansele diferite de reușită. În anii 60, de pildă, recrutările în spațiul universitar aveau loc mai ales prin cooptarea celor mai dotați absolvenți. Din anii 70, însă, o politică constantă de blocare a mecanismelor regenerative ale instituțiilor academice - pe fondul unei orientări premeditat anti-intelectuale - a făcut ca, în 1989, corpul academic să se prezinte dintr-o dată (cel puțin la Cluj) îmbătrînit și descompletat, în numeroase domenii ale cunoașterii și cercetării. Accesul la doctorate este condiționat politic iar cel la posturi de asistent în învățămîntul superior mult îngustat pe parcursul anilor '80; sistemul de promovare academică internă este și el atins de imobilism.

Cei mai afectați fuseseră, fără îndoială, tinerii, ale căror șanse de carieră academică fuseseră practic retezate. (În 1989, cel mai tînăr cadru didactic de la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității din Cluj fusese promovat ca asistent în 1973 - iar situația nu era nici pe de parte o excepție!). Așteptările acestora se vor reorienta atunci spre spațiul redacțiilor și editurilor literare, unde, deasemenia, accesul devine din ce în ce mai restrictiv. Speranțele intelectuale ale unui tînăr cu pasiuni culturale, absolvent al unui institut (cel mai probabil) cu profil pedagogic, dar obligat prin lege să-și urmeze repartiția în învățămînt sau "în producție", rămîn legate de remarcarea în lumea literară ce putea apoi să ducă și la o poziție culturală remunerată. Publicarea și debutul, ca și grația criticilor devin obsesii permanente ale tînărului scriitor, poet, romancier sau critic - la locul de muncă - și "amator" (=cu un statut profesional nerecunoscut) printre scriitori.

Caruselul generațiilor. "Bătrîni și tineri" în mecanismul reproductiv

În cîmpul cultural, așadar, o parte însemnată din șocurile reformărilor succesive ale sistemului se vor transmite prin intermediul relațiilor intergeneraționale. Puține dezbateri s-au dovedit mai stabile în viața literară decît acelea din jurul "generațiilor". Instrument de clasare in- și out-grup, "generațiile" devin totodată un mijloc / un operator al opozițiilor de interes și o armă în

competiția pentru ocuparea de poziții dominante - simbolic sau administrativ - în câmp.

O utilizare politică a ideii de generație fusese impusă încă din anii '50, odată cu operația de eliminare din viața publică a vechilor elite și substituirea lor cu altele, recrutate mai cu seamă dintre tineri. "Tineretul" devine grupul recrutat pentru a face să funcționeze noul sistem - criteriile de recrutare impunându-se în conformitate cu principiul "luptei de clasă". Originea socială "sănătoasă" (părinți muncitori - de preferință ceferiști sau petroliști - sau țărani din pătura cea mai săracă), dosarul politic "curat" (=ce nu cuprinde antecedente inconvenabile sau atestă absența practicării unei politici active în cadrul partidelor "istorice" sau instituțiilor "burgheze") și absența unor relații stabile cu străinătatea (de rudenie, de pildă) devine criterii de promovare și de competiție între "cadre".

Ca strategie de "investiție biologică", *fenomenul "generațiilor literare" este consecința în plan cultural a acțiunii mecanismelor reproductive obiective, pe de o parte, - și a unor discursuri legitimante opuse referitoare la acest proces.* Generațiile se succed, întâi, într-o logică a "politicii de cadre" a partidului comunist și însoțesc construcția mitologiei "scriitorului tânăr": apoi, ele se suprapun peste tendința de regenerare a unui câmp autonom și opozițiile culturale care îl configurează. Astfel, "tânărul scriitor" aliniat politic (regimul a subvenționat chiar, între 1951 și 1957, și o revistă literară cu acest nume) din deceniul proletcultist, trebuia să înlocuiască scriitorul cu renume, consacrat în perioada interbelică și supus interdicție sau marginalizării pe perioada "luptei de clasă". Foarte tânăr, cu studiile neterminate, recrutat din medii muncitorești sau țărănești "sănătoase" pe criterii de dosar mai curînd decît intelectuale (cei veniți de la țară trebuiau să provină din categoriile cele mai sărace) noului venit în literatură îi era cultivat resentimentul social și era încurajat să clameze ditirambic realizările noului regim și să înfiereze "cu minie proletară" - "cultura burgheză", "cosmopolitismul", "dușmanii de clasă". Recompensarea zeloșilor era, fără îndoială, "promoțională" și presupunea acordarea de avantaje altfel inaccesibile: onorarii uriașe, acces imediat în redacțiile presei de partid, editare și premiere cu onoruri oficiale, poziții importante. Proletcultismul devenea astfel modelul cultural oficial, o cultură-surogat ce însoțea sovietizarea țării și ținea să substituie cultura produsă de elitele anterioare cu una "de tip nou".

Anii '60 aruncă în scenă o nouă "generație de tineri" care exprimă literar fenomenul "dezghețului": pe fondul recriminării "exceselor" staliniste și a renunțării parțiale la criteriile proletcultiste, aceasta este contrapusă generației anterioare. "Scriitor tânăr" nu mai înseamnă acum neapărat "cu origine sănătoasă": în fond, fiind vorba de persoane tinere, ele sînt parțial educate în noul regim. Tocmai de aceea, însă, ele nu trebuie nici să amintească de un trecut istoric și cultural mai recent decît cel comunist. Tineretea se transformă, astfel, într-un "cec în alb". Cu un dosar în principiu "curat" - pentru că ține de evoluția

unui ins "fără trecut" - și cu o biografie în care fața hidoasă a războiului devine o experiență a copilăriei, debutantul anilor 61-65 își poate face din propria tinerețe un capital literar și de credibilitate. Nu întâmplător, câteva teme vor fi privilegiate și vor configura un *topos al purității*: tinerețea exuberantă, copilăria traumatizată de război, de aici, - pacifismul și un fel de optimism umanist abstract ce încurajază utopia și evadarea etc. Deschisă spre ceva diferit de "realismul socialist" și totuși fără acces la realul concret, sensibilitatea literară a acestei perioade stimulează mai curînd evaziunea decît recuperarea referentului, și nu întâmplător înnoirile vor veni mai cu seamă dinspre proza scurtă cu tentă miraculoasă (A. E. Baconski, Șt. Bănulescu) și - mai ales - discursul poetic. Acesta din urmă redescoperă lirismul în contrast cu prozaismul uniliniar din versificarea proletcultiste și reface emoțional relația cu marea tradiție a poeziei interbelice, cu experiențele ei formale. "puriste" sau avangardiste cu tot, dezvoltînd aptitudinile inovative (Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Cezar Baltag); stimulează confesiunea (Ana Blandiana, Constanța Buzea: aici confesivul este o exteriorizarea a purității și a biograficului "legitim") sau un vizionarism neo-expresionist viguros, folclorizant (Ion Gheorghe) sau de trăire disimulat-religioasă (Ion Alexandru). "Generația '60" devine una de referință pentru relansarea literară - și pentru influența pe care o dobîndește în viața culturală. Foarte repede, reprezentanții acesteia sînt omologați, iar numele lor pătrunde - alături de al unor clasiți interbelici "recuperați" precum Lucian Blaga, George Bacovia, Ion Barbu - în manualele școlare de literatură.

Strategia recuperării "moștenirii culturale" și reorientarea ideologice oficiale spre un trecut mai vechi sau mai recent (are loc acum o denunțare oficială a politicii anterioare anului 1965, moment al promovării pe postul de secretar general al PCR a lui Nicolae Ceaușescu) declanșează un proces de recuperare a referentului în literatură - fie el contemporan sau istoric. Anii '70 vor consemna o relansare a romanului și apariția unei forme de promovare discret-propagandistică a unui discurs critic față de trecutul comunist (de-acum) mai îndepărtat sub forma "romanului obsedantului deceniu", care denunță abuzuri săvîrșite în epoca Dej. "Dezvăluire" și informare istorică - precum și, totodată, modalitate abilă de descrie etiologia racilelor realității contemporane, formula aceasta de roman devine o formă ambiguă - și de succes - a unui discurs deopotrivă critic la adresa societății comuniste și de legitimare a regimului lui Ceaușescu. El acoperă astfel discursurile absente din societatea românească, oferind substitute pentru memoria istorică recentă, jurnalism și dezbateră morală sau ideologică. Literatura devine un instrument din ce în ce mai eficace de modelare a unei conștiințe politice, istorice și civice - chiar modul ei dominant, cu toate consecințele ce recurg din limitarea conștiinței politice la literatură.

Liniile de forță ale cîmpului literar se structurează de acum încolo pe breșele deschise în deceniul 7 - tensiunilor ideologice adăugîndu-li-se cele

specifice competiției culturale. Mai mult, literatura devine un model de structurare pentru alte domenii - muzica, artele plastice - ce sînt în curs de emancipare. Pe măsură ce pozițiile sînt ocupate de noii pretendenți iar autonomia se stabilizează, și discursul "generaționist" se domolește. Mecanismele de recrutare și promovare culturală vor urma *pattern*-urile rutiniere ale cooptării și redistribuirii beneficiilor simbolice în sînul instituției literare, ce va tinde din ce în ce mai mult doar să se reproducă și, prin ele, să-și conserve achizițiile. Cu încetul, accesul la grupul posesorilor de poziții în cîmp se îngustează - odată cu accesul tot mai dificil la publicare și apoi recunoaștere. Importanța criticii, ca instanță de discernămint și recrutare crește, treptat: dacă anii '60 erau anii poeziei, anii '70 vor întări pozițiile prozatorilor iar apoi ale criticilor. Instituția debutului literar devine o unealtă în manipularea ordinii și echilibrului de putere din cîmp - iar monopolul folosinței ei va constitui unul dintre punctele litigioase permanente în raport cu relațiile din interiorul și dinafara spațiului cultural.

Nu se va mai vorbi, astfel, despre generații, în cadrele revendicării unor poziții de grup în cîmp, decît în legătură cu anii '80, cînd criza instituției literare izbucnește după o serie lungă de acumulări de tensiune, pe fondul "războiului protocronic" și a atacurilor la adresa Uniunii Scriitorilor declanșate de grupul de la revistele *Săptămîna* și *Luceafărul*. Conceptul de *generație* este acum aplicat unui grup întreg de pretendenți de vîrste și profiluri intelectuale diferite, pe care îi unifică întîrzierea debutului editorial și blocarea mecanismelor de promovare în viața literară.

"Protocronismul" și acutizarea confruntărilor din cîmpul cultural

Fenomenul și ideologia "protocronismului" apare și el pe fondul paraliziei ideologiei dominante. Faptul că acesta aglutinează teze ale extremei drepte din perioada interbelică (stigmatizată politic sub comunism) și că ele apar legitimate prin componenta național-comunistă a ideologiei ceușiste este simptomatic. Ca și fenomenele "Săptămîna" sau "Luceafărul" - publicații anexate diversiunii propagandistice. De fapt, diversiunea se substituie din ce în ce mai mult unui program ideologic cît de cît coerent: xenofobia ridicată la rang de politică oficială este, poate, singura componentă stabilă în deriva ideologică a ultimilor ani ceușști - ponderată doar din cînd în cînd, sub amenințarea Moscovei sau din rațiuni de politică externă, cînd se făcea un apel tactic la "internaționalismul comunist".

"Protocronismul", ca mișcare, constituie astfel mai degrabă un pretext, avînd o dublă funcție: de legitimare în parametri naționaliști a regimului totalitar - și de instituire a unui control ideologic care să blocheze alternativele intelectuale ale celor neînregimentați politic. Discuțiile în jurul acestuia - și

tentativa discreditării liniei pro-occidentale "sincroniste" - reprezintă un nod central pentru rearticularea complexă a politicului, modernității și autonomismului estetic în cadrele resuscitate ale tradiției intelectuale.

Cele două grupuri principale în confruntare îi opun, astfel, pe:

- Eugen Barbu - redactor-șef la "Săptămîna", membru CC al PCR; Corneliu Vadim Tudor - principalul său colaborator; Mihai Ungheanu - redactor-șef adjunct la "Lucefărul"; Paul Anghel - fost redactor-șef, între 1972-1974 la "Tribuna României", publicație oficială destinată influențării emigrației românești continuatoare a "Glasului patriei. Organ al comitetului român pentru repatriere"; Ion Lăncrăjan, Ion Gheorghe, C. Sorescu (ca scriitori și publiciști din grupul Săptămîna-Lucefărul), la care mai târziu se raliază ideologic sociologul Ilie Bădescu. Atacurile la adresa Uniunii Scriitorilor și membrilor marcați ai Consiliului - instanță ce reprezintă principala formă instituțională de rezistență ideologică - se corelează cu atacuri la adresa Europei Libere și a scriitorilor din emigrație, între care Paul Goma și Monica Lovinescu sînt ținte predilecte pentru Eugen Barbu.

- Nicolae Manolescu - universitar, cronicar literar al "României literare", critic de autoritate, cu poziție centrală în spațiul autonom al literarului; Mircea Iorgulescu - critic din redacția "României literare"; Ov. S. Crohmălniceanu, universitar și publicist; Geo Bogza, scriitor de avangardă și decan de vîrstă al scriitorilor din Uniune, cu o poziție greu de zdruncinat datorită activității de stînga din perioada interbelică și a participării la războiul civil spaniol; Ion Caraion, Dorin Tudoran - scriitori pe care șicanele politice îi vor obliga să se exileze; Monica Lovinescu - fiică a criticului din perioada interbelică Eugen Lovinescu (autor al teoriei referitoare la necesitatea "sincronizării" instituțiilor românești cu cele moderne ale Occidentului) și, totodată, critic activ al regimului comunist și al climatului cultural de la microfonul "Europei libere" - studioul din Paris; alți exilați, precum Virgil Ierunca, Dumitru Țepeneag și Paul Goma - ultimul, autorul unei tentative nereușite de a coagula o mișcare disidentă în țară, după modelul Soljenișin sau al Cartei '77, cu care se solidarizează.

O poziție aparte are Edgar Papu - inspiratorul teoretic al teoriei protocroniste, fost asistent al lui Tudor Vianu în perioada interbelică, revenit în spațiul public după "destalinizare". Prestigiul bătrînelui profesor și ascendența intelectuală conferă autoritate grupului "protocronist" ce îl recuperează în propriul beneficiu - și îl ferește pînă târziu de dojenile celor mai tineri, din grupul "României literare". La fel, Adrian Păunescu, a cărei ambiguitate trebuie explicată, - redactor-șef al revistei "Flacăra" și poet, organizatorul unor spectacole propagandistice de masă, literare și muzicale, cu o puternică tentă naționalistă și priză la tineret, - sprijinite de autoritățile politice pînă la un moment dat, - care găzduiește între paginile revistei sale luări de poziție din și în favoarea ambelor tabere și îl expun, astfel, unor atacuri din ambele părți, dar mai agresive și concertate.

Strategia atacurilor de la "Săptămîna" și "Luceafărul" țintește, astfel, nu numai spre destrămarea unui tip de solidaritate intelectuală ce pune în discuție controlul ideologic asupra culturii, ci spre orice sursă de legitimare a unei opoziții față de regimul personal al lui Ceaușescu. Fie că aceasta ar fi putut veni din partea segmentului anticomunist al emigrației românești (și spre care publicații cum au fost "Glasul patriei" sau "Tribuna României" întindeau subtile mreje persuasive) - fie din partea foștilor (și pușinilor) oameni de stînga ai anilor interbelici, a căror legitimitate în raport cu mișcarea comunistă putea crea o alternativă din interiorul sistemului la regimul existent - fie chiar din partea unor segmente de privilegiați ai Uniunilor de creație, ale căror poziții amenințate creau o motivație pentru protest - ele erau văzute ca prezentînd același pericol și, în spațiul cultural, trebuiau neutralizate. (Nu întîmplător, în 1989, schimbarea a avut adeziunea tuturor acestor fracțiuni, chiar dacă interpretările ei și evaluarea căii de urmat vor fi controversate). Pigmentate cu orgolii personale și o acerbă competiție pentru vizibilitate și onorabilitate (îndîrjirea lui Eugen Barbu împotriva celorlalți confracți era alimentată și de scandalul de plagiat pe care l-a declanșat punerea pe două coloane a unor fragmente consistente din romanul său "Incognito", publicat în acea perioadă), confruntările acestei perioade vor polariza printr-o "forță a alternativei" agenții din cîmp după un caracter predominant ideologic.

"Generația '80" și reproducția culturală

Un indicator al dificultății accesului la spațiul editorial îl constituie, aici, creșterea diferenței medii între vîrsta la debutul în revistă și vîrsta la debutul editorial al scriitorilor, în diferite perioade. Tensiunile din cîmpul literar sînt direct proporționale cu acest decalaj în continuă amplificare. Dacă debutul în revistă - care exprimă o omologare literară ce vine odată cu un anumit grad de maturizare artistică -, este mai ușor de realizat, debutul în volum este întîrziat din cauza accesului la publicare îngreunat de controlul politic al editurilor. Diferența de timp dintre momentul debutului revuistic și a celui editorial reprezenta cel mai adesea un interval de acumulare a frustrării și exercițiu critic la adresa sistemului editorial patronat de stat și a instituției literare în ansamblu. Acest potențial de nemulțumire poate fi ușor deturnat - și a fost, de fapt! - împotriva oricăruia dintre polii jocului literar: împotriva regimului politico-birocratic restrictiv - sau a scriitorilor, care pot fi acuzați de jocuri de culise și "cumetrie" interesată.

Conform datelor despuiate din *Dictionarul Scriitorilor Români*¹¹ (TABELUL NR. - vîrste medii la debut.) perioada cea mai neomogenă față de vîrsta debutului este 1946-1960, perioadă ce semnalează adesea o detenție

politică sau o interdicție între momentul debutului în revistă și cel al debutului în volum, dar și o diferență foarte mică de timp între cele două debuturi, la celelalte categorii de autori, neafectate politic. De aceea, diferența medie a vîrstelor de debut între 1946-1960 poate fi mică în ansamblu, dar abaterile de la această medie sînt și ele foarte mari iar generația neomogenă din punctul de vedere al comportamentului literar. În schimb este destul de limpede că aceia care debutează între 1981-1990 - deci generația '80 - formează un grup mult mai omogen în privința întîrzierii editoriale.

3. Vîrste medii la debut și abateri standard¹¹ de la aceste medii, pe generații literare între 1920-1990

Perioada debutului	Debut în reviste		Debut în volum		Diferența în ani	
	Media	Dev. satandard	Media	Dev. satandard	Media	Dev. satandard
1921-30	22	6	30	8	8	9
1931-45	20	5	30	9	9	8
1946-60	22	7	29	8	7	13
1961-70	22	6	33	7	11	8
1971-80	24	5	35	8	11	8
1981-90	22	5	37	9	15	9

Astfel se poate explica profilul și motivația apariției "generației '80" (nume creat de momentul lansării literare a acesteia): deși compusă din persoane diferențiate destul de mult ca vîrstă, din contingente demografice distanțate în timp, optzeciștii debutează (aproximativ) deodată, într-un regim obstrucționat editorial. Afinitățile dintre ei vor fi descoperite pe parcurs, după o etapă preliminară de evoluție independentă, printr-un efort colectiv de căutare și exprimare a unei identități specifice, care îi face să schimbe mai multe etichete de identificare: "ironiști", "textualiști", "autentiști", "postmoderniști". Risipiți în mai multe centre culturale cu profil (nu întimplător) universitar - București, Cluj, Iași, Timișoara - ei sînt "descoperiți" sau "inventati" de critici literari cu influență în sfera academică cît și în cea publicistică, angajați în lupta pentru menținerea autonomiei Uniunii Scriitorilor și interesați de o reîmprospătare a forțelor. Ei sînt: N. Manolescu, la București - care coordonează aripa "radicală" a "generației" reunite în "Cenaclul de luni" (unde se afirmă poeți precum Mircea Cărtărescu, Florin Iaru, Ion Stratan, Al. Mușina, Traian T. Coșovei, Matei Vișniec, Magdalena Ghica, Elena Ștefoi, Bogdan Ghiu, - sau critici ca Radu

Călin Cristea și Ion Bogdan Letfer, etc.) sau Ov.S. Crohmălniceanu - cu cenaclul de proză "Junimea" (activau: Mircea Nedelciu, Gheorghe Crăciun, Cristian Teodorescu, Hanibal Stănculescu, Sorin Preda, Nicolae Iliescu); la Cluj, Ion Pop, Marian Papahagi, Ion Vartic - conducători ai unei reviste studențești prestigioase, "Echinox" (unde se vor afirma în mai multe promoții de poeți - Augustin Pop, Emil Hurezeanu, Ion Mureșan, Marta Petreu, Andrei Zanca, critici - Al. Cistelean, Ion Simuț, Virgil Podoabă, Ștefan Borbely, Radu G. Țeposu, Ioan Buduca - sau prozatori - Alexandru Vlad, Ioan Groșan); La Iași - în jurul lui Al. Călinescu se vor strînge Nichita Danilov, Mihai Dinu Gheorghiu, Sorin Antohi, Dan Petrescu, Luca Pițu, Andrei Corbea, Liviu Antonesei, Lucian Vasiliu; la Timișoara - Mircea Mihăieș, Marcel Tolcea, Daniel Vighi.

Ultima generație literară nu se mai simte, însă, "la locul ei" în societatea românească și-și tematizează obsesiv condiția. Provenită în cea mai mare parte din mediile studențești filologice, dar formată în proximitatea promotorilor unor valori artistice autonome, ea are o dublă poziție critică, într-o tot mai mare radicalizare: una în raport cu societatea, pe care o refuză protestînd împotriva ofertelor ei de integrare în limitele unei cariere aliniate unor trasee rutinizate - și una față de instituția literară. De aici recursul la biografism sau criticismul autoironic - și, tot de aici, un anume refuz al "îmbătrînirii", născut din valorizarea compensativă, în fața perspectivelor de viitor nesigure, a absenței unei cariere.

Temă predilectă pentru intelectualul tînăr, refuzul de a "îmbătrîni" exprimă distanțarea față de moștenirea generațiilor anterioare, laolaltă cu acela al unor alegeri ireversibile pe care le-ar implica acceptarea integrării¹²; este cantonarea permanentă într-un spațiu al virtualității pure și - fapt mult mai avantajos - al permanentizării avantajelor statutare prin care scriitorul tînăr e acceptat ca "promisiune". Locul ideal de autorcalizare devine - într-un plan imaginar și simbolic, desigur - unul nederminat, a-topic mai curînd decît utopic - o zonă de nedeterminare socială echivalentă unei neînregimentări în cadrele societății date, de unde scriitorul poate lua distanță față de real în numele propriei autodefiniri culturale, ca și față de convențiile literaturii însăși, pe care adesea le parodiază. "Optzeciștii" vor aplica o "corecție" codurilor literare prin recursul premeditat la banalitate și "realitate", făcînd apel în mod programatic - analog situații lor înafara cîmpului intelectual -, la instanțe și resurse de expresivitate "extraliterare". Tema relației dintre "text" și "viață" în condițiile asumării paradigmei literare postmoderne este, de aceea, una privilegiată și definitorie. Ea le rezumă atît reactivitatea imanentă logicii evolutive a cîmpului literar cît și poziționarea socială.

Atitudinea lor morală și estetică va fi cu atît mai radicală cu cît sînt mai îndepărtați de sistemul de publicare: la Cluj și Iași existau reviste studențești care funcționau ca niște filiere de cooptare în sinul unor rețele de promovare literară; modelele culturale anterioare funcționau, astfel, mai curînd ca modele

de socializare anticipatoare. Grupul "echinoxist" clujean, mai cu seamă, își formase o identitate și un prestigiu specifice, a căror "învățare" devenea o condiție autoimpusă a accesului la revistă. În consecință, modelul clujean dominant este unul marcat de un modernism academizant și un conservatism al schematismelor avangardei. La București, în schimb, accesul tinerilor în revistele literare este controlat mai curînd administrativ - și, drept urmare, contestația devine mai puternică. Grupul bucureștean va impune o radicalizare a atitudinii ce ambiționează să reconfigureze neconcesiv relația dintre literatură și realitate, valorificînd temele cotidianului și deconstructivismului poetic - și devenind apoi una din țintele principale ale atacurilor din partea presei aservite ideologic.

Într-o bună măsură, așadar, membrii "generației '80" sînt constrînși, în ciuda diferențelor, să apară ca o generație distinctă - eticheta venindu-le chiar din afară, împotriva protestelor individuale ale unora dintre ei (Emil Hurezeanu, de pildă) - rezultată în urma tensiunilor din cîmp și a a presiunii instituției literare asupra controlului sistemului editorial. Ei sînt produsul crizei de reproducție instituțională (și, în același timp, de "cadre" - în dublu sens: politice și scriitoricești) și a tensiunilor dintre politic și cultural: "generația '80" e o generație mai curînd "structurală" decît culturală, pentru că se naște dintr-o criză "de sistem".

Puterea trecutului și "complexul" restaurator

Din acest punct de vedere, anii de după 1989 nu fac decît să întărească și consacre public un complex cultural restaurator, la fel de acut precum acelea, mai vechi, ale marginalității europene sau izolării¹³. El este efectul unui proces îndelungat și viclean de producere a trecutului în detrimentul prezentului - și, în fond, acesta e responsabilul principal pentru absenteismul politic al intelectualității și pentru lipsa ei de contact cu realitatea în perioada comunistă. Întoarcerea în trecut, cum spune undeva Windelband, este de fapt o întoarcere în ideal. Miturile Marii Culturi și al Salvării prin cultură, care au alimentat decepționismele cotidiene ale intelectualilor perioadei comuniste își are, de fapt, originea tocmai în privirea ațintită mereu spre modelele anterioare, nefiind, în esență, decît o formă de paseism idealizant. Pe fondul unei izolări comunicaționale, fenomenul a contribuit la întîrzierea insuficient conștientizată într-o cultură desuetă ce putea adesea să se autocontemple admirativ, dar care semnifica mai curînd ieșirea culturii însăși din propriul timp. Cultura românească în perioada comunistă devine nu atît anacronică, cît a-cronică - autosituată extatic într-o utopie și uchronic a Culturii și a unui Livresc substitutiv ale căroror dimensiuni sînt în proporție directă cu potențialul halucinant al miturilor lor constituente.

Complexul restaurator face să persiste și după 1989 o *putere a trecutului asupra prezentului* în România fără o asumare a lui critică - fără, de fapt, denunțarea lui ca un elaborat politic-cultural. Originile lui rezidă chiar în această treptată recuperare a tradiției din epoca precedentă, sub forma oficializată politic a "valorificare a moștenirii culturale", ce contribuie, iată, involuntar, la legitimarea regimului național-comunist (acesta se poate erija astfel în recuperator generos al memoriei națiunii în condiții internaționale "vitrege"), dar și la formarea unei dependențe de trecut ce, începînd cu perioada "destalinizării" își uită treptat esența de dispută ideologică deghizată. Din acest punct de vedere, ceea ce începuse în perioada post-stalinistă ca efort restititiv - accesul parțial la istoric ce oferise, substanța contractului tacit consimțit între putere și intelectuali¹⁴, - urma abia acum să fie desăvîrșit. Într-un anume sens, o parte însemnată a eforturilor culturale post-totalitare vin din inerția practicilor anterioare: ele nu reconstruiesc, ci "corectează" - nu înlocuiesc, ci perfecționează...

Este greu de spus, de aceea, în ce măsură situația post-revoluționară a fost trăită de cea mai mare parte a intelectualității românești mai curînd în termenii unei deosebiri de grad decît de esență. Pare însă destul de clar că sentimentul rupturii a adoptat vehemența pretenției restitutive mai degrabă decît a soluțiilor de schimbare: radicalismul s-a consumat în clamarea integralității tradiției la fel precum în reabilitării statutului și demnității de intelectual (= recucerirea unei poziții de dominanță în societate). Avem în vedere, mai curînd, revendicarea pe principiul unei *restituții legitime*, - a *dreptății* pe care ar fi urmat să o instituie *justitiara* "revoluție" din decembrie '89 (folosesc aici ghilimelele pentru a marca ineditul asocierii...) în raport cu situația comunistă alienantă: *retrocedarea* pe care revoluția - ea însăși "declanșată spontan" și apoi "furată" ! - trebuia s-o realizeze în regim de urgență în raport cu societatea însăși și valorile ei, cu esența acestora, alterată de vechiul regim. Denunțarea cenzurii ideologice a fostului regim - și apoi a celei economice noului... - a mers, astfel, cel puțin în primii ani de tranziție, mîna în mîna cu recursul la practici culturale anterioare: prea puțin era luat în seamă - altfel decît în lamentații - conturul și efectele economiei de piață asupra producției culturale. Adeziunea politică la o opoziție liberală era contrazisă de cramponarea de vechile modalități de alocare a resurselor, specifice economiei de stat și vechiului tip de control centralizat¹⁵. "Noua față" a revistelor literare nu era, în fond, decît desăvîrșirea tîrzie a modelului lor anterior, satisfacție compensativă pentru ceea ce înainte nu s-a putut face decît trunchiat.

La toate acestea se mai adaugă o explicație: izolarea. Lipsa unei circulații reale în spațiul - fizic și simbolic - intelectual contemporan a întărit dependența de tradiție. O tradiție care, însă, se revendică de la o conștiință europeană. Europa invocată nu putea fi, astfel, decît o Europă ideală, una pentru uzul unei culturi izolate, construct nostalgic și simbolic-proiectiv pentru tot ceea

ce «înăuntru» e înțeles ca inadecvat și «balcanic». «Europa» era numele a ceea ce doream și nu aveam - haina de duminică și înfățișarea care ne convine, hrană pentru vitalul echilibrul autoestimativ: o Europă a trecutului, și ea, în ultimă instanță, singura "autentică", cum fusese adesea proclamată, supraviețuind numai în Est... Fantasmă compensatorie, de fapt, pentru frustrările propriului "deficit de europenitate".

1 Vezi aici studiile lui Traian Rotariu despre mobilitatea școlară în anii 70, mai cu seamă *Școala și mobilitatea socială în țările capitaliste dezvoltate*, București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1980.

2 Dimensiunile represiei, cea mai violentă după aceea din 1948-1953, pot fi sesizate prin câteva date seci: "La 12 martie 1958, vechiului personal al Securității i se adaugă alți 2 059 ofițeri. Personalul Securității ajunge astfel la 9 884 ofițeri, 3 375 subofițeri, 50816 angajați, plus 11 193 angajați civil, total 18 656 de lucrători. Aceștia trebuie să le adăugăm trupele de Securitate, și ele folosite în diferite faze ale represiei: 5 663 ofițeri, 4 108 sergenți, 1 416 angajați civil și 42 028 militari în termen, total 57 185 oameni. În trei ani (1954-1957) numărul arestărilor fusese de 6 211 (după cifrele oficiale păstrate în arhive), pentru «activități împotriva securității statului». În 1958, după Decretul 318, numărul arestărilor a crescut la 10 125 (40% plus), iar în ianuarie a ajuns la 17 613 (70% plus). În 1958 sînt anchetate 47 643 persoane. [...] După vârful atins în 1958, (47 643 de anchetați), numărul lor scade în 1959 la 37 893, și în 1960 la 21 176. O statistică MAI arată că acest minister supraveghea în acea perioadă 325 207 de «elemente dușmănoase pentru care se deține material compromițător», dintre ei 84 621 erau foști legionari, 48 997 foști membri PNT, 32 346 foști membri PNL etc. Cum acest document statistic datează din decembrie 1957, înseamnă că pregătirile represiei lansate în vara anului 1958 au început mai devreme cu câteva luni. Probabil chiar în decembrie 1957, imediat după Conferința de la Moscova a partidelor comuniste, care dăduse semnalul «luptei împotriva revizionismului»" (Stelian Tănase, *Anatomia mistificării, 1944-1989*, București, Humanitas, 1997, p.158).

3 Stelian Tănase rezumă astfel dilemele în care se afla liderul comunist de atunci al României, Gheorghe Gheorghiu-Dej: "El se vedea înconjurat de o societate ostilă. Anul 1956, mai ales, fusese plin de evenimente amenințătoare pentru puterea lui personală: raportul secret al lui Hrușciov în care era denunțat Stalin, tensiunea socială și schimbările politice din Polonia, revoluția de la Budapesta și intervenția sovietică. Pericolele veneau pentru Dej din două direcții. Dinspre tentativele lui Hrușciov de a-l înlocui cu un lider mai puțin compromis de practicile staliniste din anii 1948-1953 [...]. Pe plan intern, situația putea evolua spre o dinamică de tip polonez sau ungar." (*Anatomia mistificării, 1944-1989*, București, Humanitas, 1997, p.168)

4 *Ibidem*, p. 168.

5 Bourdieu, Pierre, *Economia hunurilor simbolice*, București, Ed. Meridiane, 1986 p. 38.

6 Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, București, Humanitas, 1994, pp. 153-154.

7 Ca, dealtfel, și obsesia unicității: trebuie remarcat paradoxul dat, pe de o parte, de voința de individualizare prin operă a literatului - individualizare ce se exprimă, în același timp, prin rezistență vehement exprimată față de potențiala tendință de "reducție sociologică" și "însiere" depersonalizantă - paralel cu *regularitatea* voinței de diferențiere pe care se constituie principiul însuși și logica de funcționare a câmpului literar. Sociologul are de-a face cu "in-divizi" și "cazuri" care, în cvasi-unanimitatea lor (din nou: sociologic !) covârșitoare se doresc "irepetabili/e". Sociologia literară este obligată astfel să devină o sociologie a *distincției* (cum o probează Bourdieu), în dublul sens al acestui cuvânt - o sociologie a alinierii în oroarea față de aliniere: o disciplină pentru care principiul însuși de constituire a obiectului său îl formează logica diferențierii pe baza monitorizării reciproce a indivizilor ce îl structurează ca domeniu distinct de investigație. Spațiul mutual de interacțiune în care motivația proprie a gesturilor fiecărui actor nu poate fi înțeleasă fără a ține cont de faptul că ea se constituie pe principiul răspunsului posibil al celuilalt (exact ca la jocul de șah), câmpul literar apare în egală măsură ca un teren de exhibare a velleității "a-sociale" pe care o exprimă voința de singularizare și abstragere prin creație, ca și al unui spectacol: chiar refuzul "recunoașterii" sau al raportării la ambientul social sau la public în numele unui ideal estetic purist se face *pentru și în fața* celorlalți - sau cel puțin cu gândul la un public potențial. Tacit, publicul refuzat devine prezent în chiar gestul care îl refuză.

8 Animizitățile personale nu sînt de neglijat aici. O reconsiderare târzie, survenită în urma atacurilor pe care Goma însuși, după o perioadă de gloriificare intensă post-revoluționară a dizidenței acestuia, le întreprinde asupra personajelor marcante ale vieții literare, vine din partea lui Mircea Iorgulescu, și el emigrat în timpul dictaturii, - criticul al cărui punct de vedere a fost nu odată acceptat tacit de breasla literară. Este de vorba de o reconsiderare ce nu mai vrea să întrețină mitul dizidenței scriitorului în context post-comunist ce începe prin a reinterpreta ceea ce "Paul Goma însuși, dar și mulți dintre cei care - din Occident - i-au susținut efemera «mișcare» consideră că ea ar fi eșuat din cauza lașității românilor, a intelectualilor mai ales și a scriitorilor în primul rînd, care nu s-au solidarizat cu el."

Iritat de ieșirile recente ale fostului dizident, Iorgulescu susține un punct de vedere reprezentativ pentru retrospectiile post-comuniste ce resping o culpabilizare globală a scriitorului român sub dictatură și incriminările maniheiste, nu puțin după 1989 : "...«mișcarea Goma» nu a reprezentat în mod esențial un protest împotriva regimului de atunci. Protestul a fost o formă, un vehicol, o modalitate de realizare a unui alt obiectiv. Acest obiectiv a constat în *valorizarea* persoanei celui care a inițiat acțiunea de protest, acțiune ce avea, de altfel, și nu chiar inexplicabil, să-i și poarte numele.

«Mișcarea Goma» s-a născut ca o reacție calculată de adeziune la *Charta 77*, nicidecum dintr-un impuls protestatar autonom, determinat în mod exclusiv de situația din România. Solidarizarea cu *Charta 77* era, desigur, o sfidare politică față de regimul comunist din România și avea, bineînțeles, semnificația unui protest. Era însă, totdată, și expresia incontestabilă a unei căutări de prestigiu, era și o asociere simbolic profitabilă [...]. Întimplător sau nu, atenția publică a fost fixată asupra inițiatorului, nicidecum asupra «mișcării» ce îi purta numele. Și nu se va ști cu certitudine, probabil, niciodată dacă nu cumva și în ce măsură tocmai această personalizare a «mișcării Goma» nu a fost, de fapt, principala cauză a semieșecului ei. *Charta 77* era un grup de dezbateri ce se exprima prin purtători de cuvînt, «mișcarea Goma» însemna însă un lider căruia i se

asociaiu. în condiție secundară. de «semnatari» și «aderenți». persoane ce nu puteau influența acțiunile. atitudinile. strategia. tactica și programul grupării. Exista un «lider» aureolat de calitatea de autor interzis în România. dar publicat în Occident. și exista o «massă» - proiecție în oglindă a ierarhiei socio-politice ceaușiste.

Nu era de ales între «a protesta sau a nu protesta». ci între «a adera sau a nu adera la mișcarea Goma». " (*Ghinionul lui Paul Goma (IV)*). Dilema. nr. 270. 3-19 aprilie 1998. p.3)

9 Mihai Dinu Gheorghiu. *Scena literaturii*. București. Ed. Minerva. 1986. pp. 185-186.

10 Marian Papahagi. Aurel Sasu. Mircea Zăciu - coordonatori. *Dicționarul scriitorilor români. A-C*. București. Editura Fundației Culturale Române. 1995. p. VIII.

11 Deviația - sau abaterea - standard. ca indicator "de împrăștiere" (în limbaj tehnic). exprimă gradul în care vârstele la debut se apropie sau nu de valoarea medie a promoției/generației respective. fiind media anilor care se abat în sus sau în jos de la vârsta medie de debut a promoției.

12 "Îmbătrânirea socială se măsoară într-adevăr după numărul de schimbări ale poziției ocupate în structura socială caer au ca efect ireversibil stringerea evantaiului posibilelor inițial compatibile sau. altfel spus. după numărul bifurcațiilor arborelui cu numeroase ramuri moarte care reprezintă o carieră sau. retrospectiv. un curriculum vitae." (Bourdicu. *Inventarea vieții de artist*. în *Economia hunurilor simbolice*. ed. cit. p. 170).

13 Vezi Mircea Martin. *G. Călinescu și "complexele" literaturii române*. București. Ed. Albatros. 1981.

14 Vezi. aici. incitante. încă. analize ale lui Mihai Botez. din *Intelectualii din Europa de Est. (Intelectualii est-europeni și statul național comunist). Un punct de vedere românesc*. București. Editura Fundației Culturale Române. 1993.

15 Criza și disputele legate de noul context în care urma să funcționeze Uniunea Scriitorilor - instituție a regimului anterior. dar importantă ca sursă de privilegii profesionale. poziții și avantaje materiale sînt simptomatice și ele pentru relația trecut-prezent.

MISTIFICARE SAU IDEOLOGIZARE ? CÎTEVA REFLECȚII ÎN ORIZONTUL ISTORIEI POLITICE

Gheorghe Cliveti

Dintre toate ramurile *istoriei generale*, niciuna, se pare, nu a ajuns a înceta opinii atît de cenzuratorii ca în cazul celei cu atributul de *politică*. Pentru nu pușini istorici, "autohtoni" și "de aiurea", a devenit aproape un loc comun detașarea, deliberată sau doar mimată în accente frizînd purul retorism, de "istoria tradițională", axată pe redarea "evenimentialului politic", înțeles ca "simplă agitație de suprafață"¹; o detașare ce s-a prefigurat în timp, știute fiind învățămintele sau sentimentele ce i-au încercat pe mai toți aceia care, vîdînd "sindromul entuziastului cititor al lui Plutarh", au ținut a înfățișa "faptele și întîmplările marilor comandanți", ale "tuturor bărbașilor cei mari"; o detașare ilustrată pînă la sublim de romantici², filtrată "în orizontul realității pozitive de spiritele critice" și supusă unor elaborații savantice de exponenții *noii istorii*³. În dispunerea domeniială a acesteia din urmă au și căpătat deja un deosebit ascendent *istorii* orientate întru relevarea fenomenelor și proceselor considerate "de durată" și decelabile în cuprinsul economiei, al raporturilor sociale, al culturii și ideilor, al mentalităților etc., *istorii* erijîndu-se, toate, cu emfază la parametri plusați pînă la a eclipsa pe cei ai *istoriei politice*, condamnată, pareă, la condiția de "apendice atrofiat", de "noadă a istoriei generale"⁴, prea strîns "legată de povestire și de eveniment"⁵. Și fiindcă *istorie politică* se scrie încă foarte mult, cu multă aderență la publicul cititor, a trebuit să i se recunoască, totuși, o anumită "prioritate, bazată, în opinia lui Johan Huizinga, mai ales pe ușurința elaborării și pe claritate, dar în (mereu) declin, în drum spre o altă formă (și esență) de istorie"

Nu stă în intenția noastră de a iniția aici o pledoarie, un act pur și simplu de partizanat în numele *istoriei politice*, asupra căreia, mai exact asupra uneia dintre expresiile sale cele mai tari: *istoria diplomatică*, am formulat, în scris sau la Catedră, amendamente cu trimiteri la deschiderea sa fenomenologică sau la acuratețea discursului de specialitate⁶. După cum nu stă nici de a insista prea mult asupra resorturilor "științifice" care au făcut ca *istoria politică* să resimtă, de la o vreme încoace, postura dramatică de *epifenomen*⁸ al *istoriei sociale* sau, mai rău, al *istoriei economice* (de unde și binecunoscuta și atît de pernicioasa, nu

doar în sens cognitiv, teză după care *politicul* ar fi expresia concentrată a *economicului*!). *Istoria socială*, în a cărei perspectivă s-a crezut a se întrededa posibilitatea *istoriei totale sau globale*⁹, reprezintă cel mai îmbietor și ilustru fruct al *științei sociale*. Desfășurată, în multe privințe, după rigorile unei sociologii retrospective, *istoria socială* pare însă a suferi tot mai mult de evidenta disonanță, acuzată de însăși a sa știință-mamă, între *teorie* (sociologia voindu-se a semnifica puțința abordării societății în totalitatea ei) și definiția sa *predispoziție analitică* pe seama unor entități sociale concrete: grupuri, clase etc. De aici a și rezultat, de altfel, neajunsul de căpetenie provocat de știința socială *istoriei politice*, anume, relevarea întregii fenomenologii a acesteia în "cercul strîmt" al intereselor sau al raporturilor de clasă! Un neajuns despre a cărui posibilitate avertizase - lucru cu totul și cu totul interesant - Aristotel, în universul de gândire și în registrul de cuvinte ale timpului său. Ilustrul gânditor antic avertizase asupra înclinației cu totul nefericite "a unora" de a situa în deplină sinonimie *puterea domestică și puterea politică*¹⁰, de "a privi statul în propria casă" (în marja ocupațiilor domestice!) - înclinație care pentru un Hippodamus din Milet presupunea a-și defini *cetatea* în funcție de așezarea locuitorilor ei pe străzi, după ocupație sau stare socială¹¹ - obnubilîndu-se astfel realitatea decantării fenomenelor politice în *mediul vieții publice*, determinabil prin sine, deci autonom în raport cu cel al *vieții sociale*, unde își pot etala din plin funcționalitatea specifică *entitățile sociale*. Neajuns de căpetenie, într-adevăr, fiindcă în loc de esențialul *politicii*, în tendința inexorabilă a acesteia de a da expresie politicului¹², *istoria politică* s-a văzut tot mai împinsă spre a-și orienta demersul întru relevarea ocurențialului *vieții politice* (Să ne gândim cam cum ar arăta *istoria artei* dacă ar fi fost orientată întru relevarea, aproape în exclusivitate, a "manifestărilor vieții artistice" sau *istoria literaturii* ca "istorie a manifestărilor vieții literare" - expresii a căror forțare nu ne aparține!).

Sub impactul ideatic sau metodologic al științei sociale, *istoria politică* a putut ajunge nu doar defectuos orientată, dar și extrem de vulnerabilă în fața ideologizării excesive, în varianta "marxismului dogmatic", care, aviza Jacques le Goff¹³, "i-a contaminat ... pe majoritatea istoricilor, fie că au fost sau nu conștienți de aceasta, fie că l-au adoptat mai mult sau mai puțin rigid sau l-au contestat mai mult sau mai puțin deschis". Or, este de la sine înțeles că unui atare proces de ideologizare a putut fi supusă *istoria politică* mai ales în condițiile regimului totalitar comunist, cazul românesc fiind unul edificator în acest sens.

Intrarea demersurilor istoriografice în orbita ideologizării excesive s-a făcut, "și la noi", sub imperativul legitimării "operei de edificare a societății socialiste", impunându-li-se binecunoscutele "clișee ideologizante" de sorginte marxist-leninistă: "lupta de clasă", "statul sclavagist", "statul feudal", "statul burghez", "regimul burghez" sau "burghezo-moșieresc", "liberalismul - ideologia

clasei burgheze” și “conservatorismul - ideologia clasei moșierești”. Și, fapt interesant, aceeași ideologizare s-a făcut și sub “acoperirea” (re)fundamentării “științifice” a demersurilor istoriografice în condițiile “noii societăți”. Ca “singură științifică” a fost impusă “concepția materialist - dialectică ... aplicată creator la realitățile românești”¹⁴! O concepție care, se credea oarecum cu temei, s-a regăsit din plin în determinarea metodologică și conceptuală a celor mai avansate realizări ale “științei sociale”. Iar aceasta cu mult înainte ca respectiva concepție să fi devenit “suportul doctrinar al revoluției socialiste”. Cei drept, atît “la noi” cît mai ales “în alte zări europene”, “gîndirea socială” se impregnase puternic, la cumpăna secolelor XIX și XX, de marxism. În nota “originală” a acestuia, în cea “revizuită” sau în cea “revoluționară”. În mediul românesc de gîndire, opera lui Constantin Dobrogeanu-Gherea s-a constituit într-o susținută tentativă de interpretare a devenirii societății moderne din perspectiva “concepției materialist-dialectice” (a “determinismului social-economic”)¹⁵.

Și dacă tentativa “gheristă” a rămas de referință între cele care s-au subsumat “cauzei socialismului”, cea a lui Ștefan Zeletin, “furată” parcă de același “determinism economicist”, s-a putut plasa, în atmosfera intelectuală a “deceniului al treilea”, sub alte auspicii, anume, sub cele ale apologiei “clasei burgheze”¹⁶. De reținut, aici, exemplul lui Zeletin, a cărui tentativă, de o manieră căutat “științifică”, a avut darul de a confirma, deși prin așezarea arsenalului ideologic pe un alt aliniament de tragere decît cel “gherist”, posibilitatea absorbției *istoriei politice* de cea *socială*. O posibilitate ale cărei reverberații istoriografice, pînă pe la 1945, nu au prea avut cum a fi dintre cele mai semnificative¹⁷. Vor avea însă cum, din plin, să fie în etapa ulterioară anului amintit, an în care Lucrețiu Pătrășcanu, ministru al Justiției în guvernul dr. Petru Groza, a ținut, cu convingerea întărită de “prezența” trupelor sovietice în România, să prefigureze felul în care urma a fi scrisă *istoria politică* sub imperativele “revoluției proletare”, înfățișată ca supremă încununare a “unui veac de frământări sociale”¹⁸.

Știința socială, în întreaga sa dispunere, de la filosofie la sociologie, urma, ca, în speță, a fi radical adecvată unor asemenea imperative, în conformitate cu “tezele marxism-leninismului”. Din această activitate de “laborator doctrinar-revoluționar” au și rezultat amintitele mai sus, ca și altele, “elișee ideologizante”, în raza cărora erau “chemați” să-și înscrie “istoricii de școală partinică” demersurile de specialitate. Asemenea demersuri aveau a-și însuși un instrumentar metodologic și conceptual nu tocmai propriu domeniului căruia erau ele consacrate. Întreaga istorie trebuia a fi privită ca fiind “a luptei de clasă”¹⁹. Totul trebuia să fie explicat în funcție de determinismul social-economic, încât, spre edificare, *istoria liberalismului*, asupra căreia am referit și cu alt prilej²⁰, nu mai putea fi înfățișată altfel decît ca devenire a unui “curent politico-

ideologic al clasei burgheze". Și a ajuns a fi înfățișată astfel de mai toți specialiștii în *istorie politică*, situație lesne verificabilă și în legătură cu demersuri istoriografice de dată foarte recentă²¹. Din păcate, mai sunt destui "specialiști" - ne referim, desigur, la cei "autohtoni" - ce par să nu se fi sesizat încă de faptul că perseverarea în a înfățișa liberalismul sau conservatorismul drept "curent politico-ideologic de clasă" presupunea, fie și numai implicit, rămânerea în desuetul orizont al considerării politicului ca "expresie concentrată a social-economicului"; că, negîndu-se *politicului* calitatea de instrument al istoriei, definibil în esență prin sine, a fost posibil a se face o mare nedreptate curentelor și, prin extensie, întregii fenomenologii politice, în speță liberalismului, prin interpretarea "istorică" a acestuia în termeni aproape cu totul străini universului său valoric. O nedreptate comparabilă, poate, numai cu aceea pe care filosofii determiniști au făcut-o libertății.

De reținut că denaturarea *istoriei politice*, sub impact ideologic, s-a produs din necesitatea "legitimării istorice" a "revoluției proletare". Prin chiar orientarea sa spre viitor, spre atingerea "piscurilor înalte ale comunismului", revoluția socialistă urma a presupune, inexorabil, și o privire, nu doar "peste umăr", asupra trecutului. Pentru început, e drept, o atare privire putea să aibă o bătaie foarte scurtă, mărginită fiind de cortina deasă a exceselor proletculiste, prin care trecutul trebuia să apară "negru" ("întunecat"), în totală antiteză cu "prezentul luminos". O privire ce răspundea strict imperativului "revoluționar" al (re)scrierii *istoriei* "în lumina învățăturii marxist-leniniste", de o manieră ilustrată de contribuțiile unor Mihai Roller, Vasile Maciu, Ion Popescu-Puțuri etc. Într-o atare "lumină", viața politică "burghezo-moșierască" trebuia dezvăluită după un "scenariu" rechizitorial, conform opticii stalinisto-cominterniste asupra realităților românești. "Scenariu" după care liberalismului, ca ideologie, i se recunoștea, totuși, o "etapă progresistă", legată de acțiunea burgheziei de subminare a "formațiunii social-economice feudale". Ca "politică de clasă dominantă" el avea însă să fie etichetat, ca și conservatorismul, de reacționar, acuzat de a fi fost îndreptat împotriva intereselor "maselor populare", ale clasei muncitoare ce-și anunța "rolul istoric" de inițitoare și conducătoare a "revoluției viitoare". Această "clasă nouă" se vedea înarmată cu o ideologie seducătoare, însă ea nu-și avea o istorie după chipul și asemănarea ei, o istorie ce era imperios necesară pentru "legitimarea" accesului total la putere al partidului muncitoresc (comunist). Era vorba de o "legitimare" ce se va impune tot mai mult, pe măsura "desprinderii" României de Moscova (de "modelul revoluționar unic"), ce va prinde contur între anii 1958 și 1964 și care va implica, între altele, o asiduă căutare a "rădăcinilor istorice" pentru "revoluția socialistă românească". Între acci ani va și începe, de altfel, să se facă simțit un veritabil reviriment al cercetării

vieții politice românești din epocile modernă și contemporană, reviriment care, să reținem, va surveni din *necesitatea* "istoriei mișcării socialiste și muncitorești".

Cu timpul, el va trebui însă să răspundă unor necesități de un spectru mai larg, politice dar și științifice. Edificarea "comunismului național" în "anii Ceaușescu" va reclama, se știe, "o reabilitare considerabilă a trecutului istoric românesc". În viziunea interpreților săi, "epoca Ceaușescu" urma să apară nu doar ca aureolă a revoluției socialiste, ci și ca rezultată "a celor mai înaintate tradiții de luptă socială și națională, de gândire și activitate creatoare ale poporului român". Istoriei îi va fi lăsată, mai ales în prima parte (delimitată cu aproximație de anii 1965 și 1974) a respectivei "epoci", o libertate sensibil lărgită pentru exprimare, lesne sesizabilă în privința activității institutelor de cercetare de sub egida Academiei și a celei de la catedrele de profil din principalele centre universitare ale țării. Nu la fel de sesizabilă se va dovedi însă și în privința "istoriei strict oficiale", tutelată de "conducerea superioară de partid" și proliferată prin sânguința "istoricilor ideologi" de la Academia "Ștefan Gheorghiu" și de la Institutul de studii istorice și social politice "de pe lângă C.C. al P.C.R.". Se va ajunge, astfel, la un straniu paralelism, între "istoria oficială", orientată după "tezele fundamentale ale socialismului științific", dezvoltate "creator" de "iubitul conducător", și "istoria de ținută universitar-științifică", paralelism de a cărui stingere se vor preocupa cu multă fervoare, fără a și reuși însă pe deplin, adepții "frontului unic istoriografic" din anii '80. Dincolo de a fi straniu, cel puțin în aparență, paralelismul invocat ne poate oferi explicații interesante în legătură cu un anumit curs al cercetărilor consacrate istoriei politice. În partea sa "universitar-științifică", asemenea cercetări se vor înscrie, în bună măsură, în efortul susținut și meritoriu de realizare a sintezei în domeniul istoriei moderne (ale cărei începuturi vor fi "identificate" în perioada premergătoare revoluției de la 1821)²² și, pînă la un punct, în cel al istoriei contemporane. Istoriografia epocii moderne se va încărca de contribuții remarcabile privind mișcarea socială și națională²³, geneza și semnificațiile revoluțiilor de la 1821 și 1848²⁴, afirmarea culturii și ideilor noi²⁵, viața social-economică sau cea instituțională.

Cu toate acestea, cercetările de specialitate vor mai trebui să denote circumspecție sau "respect de circumstanță" față de "istoria oficială" atunci cînd vor fi avute în vedere diferite aspecte sau ansamblul devenirii vieții politice. Exponenții consacrați ai *istoriei oficiale* își vor adjuca pe mai departe rolul de "mare răspundere" de a scrie sau de "a îndruma" demersurile de *istorie politică*. Va și rezulta o literatură imensă, mai curînd citabilă decât citibilă, uniformă nu doar ca stil, cu un discurs de o evenimentialitate foarte stufoasă, redabilă, de regulă, în aliniate mici, amorfe, insignifiante sub aspect ideatic sau atitudinal, de natură parcă a îndreptăți persiflarea cioraniană la adresa istoricului definit de

înclinația de "a mîngîia realitatea cu o simpatie indiferentă"²⁶ sau, mai pilduitor, parafrazarea unui celebru panseu saint-beuveian, în sensul că "reconstituirile prevalent evenimentiale" n-ar semnifica decît *o mare de date într-un deșert de istorie*.

Din mobiluri scuzabile doar în măsura în care le-am privi ca ținînd de labilitatea firii umane, o literatură de felul celei amintite, ce a întortochiat mult accesul retrospectiv la autenticul fenomenologiei politice moderne, continuă a fi menținută în actualitatea științifică, a "pieței de carte", mai toți cunoscuții autori "de ieri" văzîndu-se "azi" recurgînd, ca însemn al lepădării de "revoluționarul îndemn" de "a arde dezlănțuit ... în miezul evului aprins", la eliminarea citatelor din "magistrala operă a genialului conducător", dar menținîndu-și, în fond, demersurile în același pervaz interpretativ, străbătut de aceleași "clișee ideologizante", elementele de noutate putînd să fie surprinse mai ales în direcția punerii "în circuitul științific" de informații din fonduri de arhivă tot mai larg "deschise" în vîrteza noii legislații aferente. Prea puțin, însă, ca să nu spunem chiar nimic, a putut surveni în sensul unor dezbateri istoriografice care să permită racordarea cercetărilor de specialitate din mediul românesc de gândire la tendințele ce se fac tot mai simțite pe plan universal, vizînd, mai nou, judicioasa reacezare a *istoriei politice* între ramurile *istoriei generale*. Sens în care e de așteptat ca și "la noi" demersurile de *istorie politică* să tindă a fi mai în consonanță cu cele de *filosofie politică*, de *filosofie juridică* sau, mai aplicat, de *știință politică* (*Political Science*), încît, degajate de "schematicile tipologii" presupuse de rigorile "sociologice retrospective", de "clișeele ideologizante" străine genuinului *politicii*, să îndrăznească a pune accentul pe relevarea dimensiunii procesuale, fenomenologice, a acesteia din urmă. Ar fi destul să ne gîndim la implicațiile ce le-ar avea, nu numai în plan istoriografic, aprofundarea unor fenomene precum *puterea*, *ideile* sau *instituțiile politice*. O aprofundare ce ar conduce cu certitudine la înflorirea posibilității *istoriei politice procesuale*, ca parte de rezistență a *istoriei generale*.

În concluzie, exigența de maximă actualitate în dreptul *istoriei politice* privește reconsiderarea sa valorică, cu descinderi elucidante în plan conceptual și metodologic, toate menite, în ultimă instanță, a ne introduce, cognitiv și atitudinal, în universul propriu decantării actelor și acțiunilor ce au dat, în timp, expresie propensiunii creative a *politicului*. Ar putea surveni, astfel, aproape de la sine, relevarea valențelor de reală autonomie a *demersului politic* (s-a și vorbit, nu întîmplător, de indeterminarea exterioară sieși a acestuia) și, în consecință, la stingerea "clișeeleor ideologizante", a căror proiecție a provocat, nu doar pe alocuri, mascarea iluminării ideatice primordiale, din interiorul respectivului demers. Ar putea surveni, de asemenea, (re)ășezarea în termeni firești a discursului istoriografic relativ la *fenomenologia politică*, chiar dacă orice

tentativă în acest sens va avea de operat, pentru încă nu puțină vreme, cu ghilimelele menite a sugera insuficiențe, stereotipii sau inadecvări ale multora dintre expresiile ce au făcut o "strălucită carieră" sub impactul "clișeelor ideologizante" și al "sociologiei retrospective". Fiindcă e de reținut că *istoria politică* a avut de suferit o gravă denaturare din resorturi ideologice, mult mai gravă în consecințe decât ceea ce înclinăm a înțelege, îndeobște, prin mistificare. Stingerea "clișeelor", în speță a celor de sorginte marxist-leninistă, și reasezările conceptuale și metodologice s-ar putea constitui, de altfel, nu doar în premisa, ci în însăși *calea regală* a eradicării mistificărilor "celor cu voie sau fără de voie", a servirii cauzei adevărului în efortul de a cunoaște poate partea cea mai spectaculoasă și mai plină de învățăminte a devenirii societății.

1 Lucien Febvre. *Combats pour l'histoire. Contre l'histoire diplomatique en soi. Histoire ou politique ? Deux méditations: 1931, 1935*, Paris, 1945; Fernand Braudel. *Positions de l'histoire en 1950*, în idem. *Écrits sur l'histoire*, Paris, 1969, pp. 15-38.

2 Este bine cunoscută *credința* romanticilor că *poporul*, "iluminat de Providență, este "făptuitorul Istoriei". În a sa *Histoire de France*, Jules Michelet acuză *singularitatea* sa într-un *profesorat* unde "nu se preda decât istorie politică, actele guvernului, ceva instituții. Nu se ținea seama deloc de ceea ce însoțește, explică și fundamentează parțial istoria aceasta politică, de circumstanțele sociale, economice, industriale, de cele din sfera literaturii și ideilor". - Citat de Jacques le Goff în *Istoria politică mai poate fi coloana vertebrală a istoriei?*, din *Imaginarul medieval*, București, 1971, p. 438 și urm.

3 *Nouvelle Histoire*, Paris, 1978.

4 Jacques le Goff. *op. cit.*, p. 443 și urm.

5 *Ibidem*.

6 Cf. *Ibidem*, p. 440.

7 Gheorghe Cliveti. *Izvoarele istoriei relațiilor internaționale. Epoca modernă. Curs special*, Iași, Universitatea "Al. I. Cuza", 1993, pp. 1-16; idem. *Studiul relațiilor externe ale României moderne. Repere metodologice*, în *Concepte și metodologii în studiul relațiilor internaționale* (coord. Mihai Timofte), Iași, 1997, p. 89-93.

8 Jacques le Goff. *op. cit.*, p. 438.

9 Fernand Braudel. *Sur une conception de l'histoire sociale*, în loc. cit., p. 175-192.

10 Aristotel. *Politica* (trad. El. Bezdechi), București, 1996, p. 85.

11 *Ibidem*, p. 50.

12 *Politicul*, ca instrument al istoricilor, "reprezintă o esență în dublu sens: ci este, pe de o parte, una dintre categoriile fundamentale, constante și indestructibile ale naturii și existenței umane și, pe de altă parte, o realitate care rămâne identică cu ea însăși, în ciuda variației puterilor și regimurilor". În schimb, *politica* reprezintă "o activitate circumstanțială, cauzală și variabilă în formele sale și în orientarea sa în

serviciul organizării practice și al coeziunii societății”. O. Trăsnea. *Ambiguitatea politicului*, în “Revista de Filosofie”, nr. 4, 1973, p. 7 și urm.; J. Freund. *L'essence du politique*, Paris, 1965, p. 44 și urm.

13 Jacques le Goff, *op. cit.*, p. 439.

14 A se vedea în acest sens “partea teoretică” a tratatului de *Istoria României*, vol. I-IV, București, 1960-1964.

15 C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia și Socialismul în țările înapoiate*, ambele deconspirate în tezismul lor extrem de Eugen Lovinescu, în *Istoria civilizației române moderne*, (ed. Z. Ornea), București, 1972, p. 393 și urm.

16 Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originile și rolul ei istoric* (ed. C. D. Zeletin), București, 1991.

17 Articolul lui A. Oțetea, *Concepția materialistă a istoriei ca metodă de cercetare și expunere a sa*, din “Insemnări ieșene”, III, 7, 1938, p. 105-117, nu semnala o tendință deja semnificativă în cercetarea de specialitate.

18 Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frământări sociale*, București, “Cartea răsărită”, 1945.

19 A se vedea, spre edificare, volumul IV al tratatului de *Istoria României*, București, 1964.

20 Gh. Cliveti, *Liberalismul românesc. Eseu istoriografic*, Iași, 1996.

21 I. Scurtu și I. Bulei, *Democrația la români. 1866-1938*, București, 1990; M. Nedelea, *Istoria României. Compendiu de curente și personalități politice*, București, 1994; I. Căpreanu, *Partide și idei politice în România (1880-1947)*, București, 1995, precum și deosebit de frecvențele apariții editoriale în domeniu semnate de I. Mamina, Anastasie Iordache, A. Stan etc.

22 Gheorghe Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985.

23 Exemplară rămince lucrarea lui David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1984.

24 Cu titlu de exemplaritate, amintim Gheorghe Platon, *Geneza revoluției române de la 1848*, Iași, 1980.

25 Cu același titlu, de exemplaritate, se cuvine a reține Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române*, București, 1972; Al. Zub, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX*, București, 1985; Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986.

26 Emil Cioran, *Schimbară la față a României*, București, 1993, p. 31.

A. D. XENOPOL DESPRE MATERIALISMUL ISTORIC

În numărul de față propunem cititorilor câteva pasaje dintr-un articol pe care A. D. Xenopol îl dedica lucrării lui Antonio Labriola, *Essais sur la conception matérialiste de l'histoire*, (Paris, 1897). Minuțioasa recenzie a acestui "manifest socialist" era găzduită atunci de o cunoscută publicație pariziană, *Revue Critique d'Histoire et de Littérature* (Nouvelle Série, t. 44, nr. 51, 20 dec. 1897, p. 480-489).

Fără să pună în discuție categoriile marxismului ("clasă", "mod de producție", "infrastructură" etc.), A. D. Xenopol observă inadecvarea lor la realități istorice invocate, drept argument, chiar de "părinții" doctrinei. Aduce în atenție tăcerile și inconsecvențele teoriei marxiste, fragilitatea anumitor enunțuri, lipsa de substanță a unor judecăți. Bunăoară, comentariul său evidențiază o flagrantă inadvertență discursivă: ipoteza unor legi economice transistorice se afla, în permanentă contradicție cu ideea luptei de clasă ca resort primar, constant, al istoriei. Dacă cele dintii se împlineau într-un mod implacabil, independent de voința umană, care mai era contribuția mult invocatei lupte de clasă? Xenopol critică și propensiunile teleologice, finalitățile partinice ale materialismului istoric. O face însă cu detașare, cel mult cu ironie, invitându-ne, acum, după un secol, la o analiză similară, străină de moralism, de resentiment

... Este interesant să constatăm cum ia naștere această doctrină a materialismului istoric. Domnul L. se însărcinează să ne-o spună: <<Pentru a recunoaște în aceste mișcări (socialiste) nu doar opoziția fugitivă a unor tulburări meteorice ci faptul nou al societății, era nevoie de o teorie care să le explice. Această nouă teorie avea să fie opera personală a lui Marx și Engels: prin procedeul antitezelor, ei vor transporta ideea devenirii istorice, de la forma abstractă descrisă deja de Hegel în tratatele sale generale, la explicația concretă a luptei de clase; și în această mișcare în care am văzut, pur și simplu, trecerea de la un stadiu al ideilor la un altul, ei realizează, pentru prima oară, trecerea de la o nouă formă a anatomiei sociale, adică de la o formă a producției economice la o alta (*Essais*, p. 43). În termeni mai expliciti, vrând să demonstreze că mișcarea lor era necesară, socialiștii o caracterizează drept un proces istoric, drept o

devenire fatală și ineluctabilă. Dar pentru a da mai multă greutate acestei concepții istorice a transformării sociale care se îndeplinește în zilele noastre, ei caută să argumenteze că întreaga dezvoltare a umanității nu a fost determinată decît de aceleași cauze care o transformă și astăzi, că schimbarea în modul de producție și de repartitie a bogățiilor a constituit mereu nervul și cheia istoriei. Socialiștii inventează deci teoria materialistă a istoriei pentru nevoile cauzei lor.

Recunoaștem că nu înțelegem necesitatea de a proiecta în trecut teoria socialistă a istoriei, cu scopul de a o justifica pentru prezent. S-ar putea foarte bine ca transformarea actuală a societății să se fi datorat factorului economic, fără ca acest factor să fi determinat, în egală măsură, întregul curs al istoriei. Credem că nu trebuie să atribuim factorului economic transformarea actuală a societății. Domnul Benjamin Kidd analizează cu multă profunzime această problemă. <<Trebuie să observăm, spune el, că Marx nu se ocupa decît de dezvoltarea materială și nu ține cont de acele forțe primare care stau la originea dezvoltării noastre. Fenomenul ascuns în fundal și pe care îl numim exploatarea muncii, nu este nici nou și nici special în epoca noastră. Problema economică nu are, *per se*, o tendință anume, specifică, alta decît cea pe care o prezintă în alte faze ale societății, de la bun început. Factorul nou al problemei este diferit și independent de situația economică (p.484). Dacă examinăm situația muncitorilor de astăzi și relațiile lor cu Statul și clasa capitalistă, vedem că trăsătura absolut nouă și specială care distinge aceste relații, în comparație cu cele din trecut, este aceea că exploatații au astăzi, grație succesului unei lente evoluții încă în curs, facultatea de a exercita puterea politică, plasîndu-se pe un teren de egalitate tot mai real cu clasele care îi dominau cîndva (p. 484-485). *Această evoluție are drept cauză unică mișcarea morală*. Este trăsătura esențială a situației, cea care domină întreaga perspectivă, dar este pe deplin independentă de chestiunea economică>> (*L'evolution sociale*, p. 211). Modul simplist în care socialiștii concep istoria se explică prin tendința ideilor lor. Ei vor să reformeze societatea, raportul dintre clasele sociale. Este scopul lor suprem, singurul rost pe care îl găsește existenței. De asemenea, ei proclamă în manifestul lor de la 1848 că <<istoria oricărei societăți pînă în zilele noastre nu a fost decît istoria luptelor de clasă>> (Labriola, appendice, p. 254). Lupta de clasă se duce mereu pe tărîm economic. Este deci foarte natural ca această concepție mărginită asupra istoriei să conducă la o concepție la fel de mărginită, la explicarea dezvoltării prin materialismul istoric. Recunoaștem că nu regăsim lupta de clasă în dezvoltarea picturii italiene; nici în a muzicii germane, nici în a filosofiei pozitive, nici a fizicii, a chimiei, a tuturor științelor. Istoria nu este doar interpretarea dezvoltării prin raportare la lupta claselor, ea mai este lupta omului contra naturii, luptă care tinde să îl emancipeze tot mai mult de legăturile naturale și să îl ridice deasupra animalității din care derivă.

De altfel, înșiși creatorii acestei teorii - care explică, în ultimă instanță, tot cursul istoriei prin modul de producție și prin repartitia bogățiilor -, au

observat că aceasta nu le este suficientă nici măcar pentru originile societății. Socialiștii nu au ezitat să remarcă că în afara nevoii de a trăi, omul simte, la fel de imperios, necesitatea de a procrea, de a-și perpetua specia. Dar această idee, la fel de elementară, la fel de presantă, nu se poate asimila celei de procurare a mijloacelor de subzistență. Engels a găsit de grabă formule prin care se depășea impasul. El spune că: <<după concepția materialistă, elementul determinant în ultimă instanță, este producerea și reproducerea *vietii*. Cea din urmă este de două feluri: pe de o parte, producerea mijloacelor de subzistență, a surselor de hrană, îmbrăcăminte, adăpost, pe de altă parte, reproducerea oamenilor înșiși, perpetuarea speciei>> (*die Ursprung der Familie, den Privateigentums und den Staates*, p. VIII). Dar nașterea copiilor mărind numărul gurilor de hrănit reduce mijloacele subzistență. Engels, pentru a depăși această dificultate, înlocuiește cuvântul *vie* cu *moyens de vivre*, procedeu demn de sofști !

Partizanii materialismului istoric - cu mai multe detalii mai ales Domnul Labriola - se ostensec să combată doctrina factorilor istoriei (p. 485). După ei, toți așa-ziii factori independenți ai istoriei, cum ar fi religia, arta, știința, dreptul nu ar fi decât -> abstracții sau generalizări născute din nevoia configurării narative a explicației istorice>> (*Essays*, p. 169), (p. 485-486). Toți acești factori sînt reductibili la economic, la modul de producție și la repartitia bogățiilor. Prin urmare, nu am putea caracteriza materialismul istoric drept "o doctrină care atribuie preponderența sau acțiunea decisivă factorului economic" (*Essays, ibidem*). Nu este vorba de preponderență de vreme ce economicul este *singura forță explicativă a istoriei*. Concepția materialistă asupra istoriei este teoria unitară a acestei științe, ea înlocuiește multiplicitatea elementelor dezvoltării printr-un singur factor față de care toate celelalte aspecte apar ca subordonate.

Credem că această teorie, care vrea să reducă viața umană, în întregul său, la economic, este absolut eronată. Prin însăși natura sa, omul deține mai multe nevoi complet independente unele de altele, relații mutuale și, în consecință, mutual influențabile. Aceste nevoi ale ființei umane reprezintă, în aceeași măsură, cauze finale și ireductibile. Nevoia de a supraviețui (economică), nevoia de perpetuare a speciei (procrearea), de a cunoaște adevărul (tendința științifică), de a pătrunde misterul universului (tendința metafizică, religie), de a admira lucrurile frumoase (estetică), de a reîmpărți eiștigurile obținute din natură conform unui alt principiu decât cel al forței - toate aceste instincte fundamentale ale ființei noastre nu derivă unele din altele. Ele sînt distribuite prin forța pe care am creat-o drept alcătuire primordială a eului nostru. Unul nu explică pe altul deoarece fiecare în parte este inexplicabil. Dacă nevoia economică ar fi cauza producătoare a celorlalte, nu vedem de ce animalele care o resimt ca și oamenii, nu posedă, la rîndul lor, aceleași forme superioare de viață și inteligență. Dacă răspundem că este, în fapt, un specific al ființei lor care le împiedică să posede alte manifestări ale vieții intelectuale, am confirma, prin aceasta că animalele nu au nevoi materiale și că aceste necesități

s-ar datora constituției intime, ireductibile a ființei umane. Dar dacă aceste forme sînt independente, la origine, de cerința economică, dezvoltarea lor trebuie să fie la fel, neexcluzînd, se înțelege, o influență reciprocă a diverselor forme de activitate intelectuală. Dacă forma economică exercită o influență asupra unor alte forme de viață, ea este, la rîndul său, influențată de către știință, drept, morală, formele politice și sociale care, toate, exercită o acțiune puternică asupra modului de producție și a distribuției bogățiilor.

Nu am putea nega faptul că nevoia economică este nevoia primordială a existenței, nu este numai cazul umanității ei și a oricărei alte naturi organice (animale și plante) (p. 486). Acestei nevoi primordiale, comune oricărei viețuitoare, natura i-a suprapus, în cazul omului, o serie de alte nevoi, mult mai elevate (p. 486-487). Cum am putea susține că aceste nevoi superioare, evoluția lor, depind de nevoia economică, de transformările ei ? Umanitatea mai are și alte interese de apărut decît cele ale stomacului și asimilînd omul unui animal reducem jocul existenței umane la lupta pentru existență, dusă între forme inferioare de viață. Există o diferență imensă, între lupta pentru existență din regnul animal și cea care se duce între ființele umane. În primul caz, principiul care domină este forța. Cîinele mai puternic răpește osul celui mai slab. Între oameni, lupta se duce, adeseori, în numele moralei și a dreptului, noțiuni absolut străine animalelor, iar apărătorii teoriei materialiste a istoriei nu trebuie să uite că revendicările socialiste nu se fac în numele forței ei în numele dreptului. Căci așa cum spune Domnul Benjamin Kidd, "dacă nu avem decît un egoism concentrat asupra altuia, atunci clasele diriguitoare care sînt, incomparabil, cele mai puternice, trebuie să fie în stare de a se apăra și ar fi naive dacă nu ar face-o. În loc să elibereze, să instruiască, să ridice clasele de jos (așa cum ele o fac în urma unei evoluții care nu a ținut cont de Marx), ele puteau, foarte bine, așa cum deja au făcut-o în trecut, să țină poporul pe loc, adică să îl mențină în ignoranță și incapacitate politică, în ciuda tendinței moderne a capitalului, spre concurență și concentrare" (*Evolution sociale*, p. 212). Și dacă se obiectează că din frică și nu din generozitate clasele dominante cedează tot mai multe drepturi claselor pînă acum dezmoștenite de societate, că aceste concesii nu sînt, abandonuri altruiste ei efectul presiunii masei, noi răspundem că nu schimbarea situației economice a făcut masele capabile să exercite o asemenea presiune, dat fiind că această condiție economică rămîne aceeași și că masele vor să o modifice în favoarea lor tocmai prin această presiune. Care este deci, elementul care a schimbat rolul masei ? Inteligența este cea care le-a îmbogățit, ideea situației lor injuste și contrare concepției umane despre morală și drept care le animă acum și le dă un alt rol în lupta pentru existență. Conștiința este cea care le determină felul de a fi și nu existența, care le-ar determina conștiința. Ele doresc să-și transforme condițiile existenței lor, conform noilor concepții care le îmbogățese conștiința. Chestiunea socială nu este doar una economică ci o problemă mai dificilă, pe care ideea de drept este chemată să o rezolve (p. 487).

Am văzut anterior că toate domeniile activității umane se influențează unele pe altele, fiind produsul aceleiași constituții a sufletului. Deci, este foarte natural ca dezvoltarea condițiilor economice să influențeze puternic, în anumite ocazii chiar foarte des, dezvoltarea altor forme de activitate intelectuală și suntem la fel de convinși ca și Domnul Thorold Rogers <<că a omite sau a neglija faptele economice, înseamnă a condamna istoria la sterilitate și a o lipsi de o bază solidă și durabilă>> (*Interpretation economique de l'histoire*, p. 22). Dar noi nu dorim ca rolul factorului economic să fie exagerat pînă la a deveni pivotul istoriei, în jurul căruia să se distribuie toate celelalte. Istoria este o rezultată a acțiunii mai multor factori, aplicați diferitelor domenii ale vieții și gândirii: ea nu poate fi niciodată explicată prin acțiunea unei singure forțe.

Factorul economic trebuie mereu luat în considerație pentru dezvoltarea ideii în viața practică, aceasta avînd drept consecință dominația omului asupra naturii care este un fapt economic: dar el nu poate determina de unul singur dezvoltarea ideii binelui care se raportează la justa distribuție a avantajelor pe care omul le cîștigă din natură. În această sferă, sunt alți factori sociali, politici, juridici și morali care exercită acțiunea preponderentă. Economicul poate, cel mult, să influențeze această dezvoltare. În afara acestor sfere ale vieții practice și ale dreptului, cele ale adevărului teoretic și ale frumosului nu depind nicidecum, nici direct, nici indirect, de factorul economic. Ele pot fi influențate, cum de altfel și sunt de către toți ceilalți factori ai istoriei: dar nu vom putea nicicînd considera starea acestor elemente la un moment dat ca depinzînd de modul de producție și de schimbul mărfurilor, așa cum o dorește teoreticienii socialiști ai istoriei. De aceea, partizanii acestei doctrine sunt obligați să facă restrîngerii sau chiar să combine principii care le anulează teoria. Chiar Domnul Labriola este obligat să-și tempereze formula sa prea exclusivă atunci cînd este vorba despre produse ale artei, religiei și științei, căci el remarcă imposibilitatea de a face să derive, de exemplu, încercările de a ajunge la Pol. Madona Sixtină sau estetica transcendentă a lui Kant din modul de achiziționare și de repartizare a bogățiilor. De asemenea, pentru aceste sfere ale activității intelectuale, se mulțumește cu ideea că produsele lor derivă doar <<în bună parte și indirect din activitatea economică, de vreme ce în producția artistică sau religioasă, trecerea de la condiții la rezultate este foarte complicată și că oamenii, deși trăiesc în societate, nu încetează prin aceasta de a trăi în natură și de a recepta din ea context și materie, curiozitate și imaginație>> (*Essays*, p. 257) (p.488). Dar astfel de restricții anulează concepția unitară asupra istoriei pe care socialiștii caută să o impună (p. 489): imaginația și curiozitatea sunt fenomene, esențialmente psihologice și nu au nimic comun cu economicul (p. 488-489). De asemenea, noi considerăm că este mult mai conform cu adevărul să admitem, pentru înțelegerea istoriei, nu doar factori anume, ci totalitatea lor și să nu înțelegem acțiunea economică, atunci cînd intervine în dezvoltarea acestor factori, decît ca o influență. Domnul de Greef susține că <<lumea ideală este în bună măsură

produsul lumii economice. încît toate noțiunile, toate credințele, științele, moravurile, morala, dreptul și politica își găsească aici prima lor explicație. Constituția noastră psihologică și psihică combinată cu natura anorganică și organică externă, determină toată evoluția noastră și constituția noastră economică: toate împreună sunt factori generatori ai artelor, ai sentimentelor noastre, ai credințelor, ideilor și moravurilor noastre>>. Această concepție a Domnului de Greef care navighează din plin în apele lui Karl Marx, se acordă greu cu ideea profesată de același autor, în conformitate cu principiile Domnului Fouillée, potrivit căruia <<societatea este un contract și ceea ce diferențiază viața în societate de viața pur individuală, este intervenția conștiinței sau nu a regimului contractual a cărui mai mare sau mică dezvoltare este măsura exactă a progresului și a civilizației>> (Compară *La Sociologie*, 1884, p. 172 și 178 cu *Introduction a la Sociologie*, partea a II-a, 1889, p. 1 și 432). Pe de o parte, Domnul de Greef atribuie dezvoltarea socială, progresul și civilizația factorului economic iar pe de altă parte, ideii de contract. Aceste două concepții, nu se pot nicidecum acorda: una exclude pe cealaltă. Contractul servește, într-adevăr, la reglarea raporturilor economice și dacă se admite că civilizația este îndatorată dezvoltării regimului contractual, factorul economic nu mai poate determina progresul; el nu mai poate constitui decît un element secundar în evoluția acestui progres.

Încheiem aceste considerații prin observațiile foarte juste ale Domnului Lamprecht, care spune că <<filosofia ideală consideră forțele morale ca forțe directe ale istoriei. În opoziție, școala socialistă depinzînd de Hegel (și, în primul rînd de Marx), înlocuiește aceste forțe morale cu cele materiale. Comte și, încă mai mult, exageratul său discipol Buckle, considerau (acesta din urmă, cel puțin pentru europeni) ca veritabil agent al progresului inteligența care, la Du Bois-Raymond, se intrupează în științele naturale. Toate aceste considerații sunt unilaterale. Lumea forțelor psiho-sociale este una și, deci, alcătuită într-o manieră unitară. Nu putem subordona suma acestor forțe unuia singure și nici nu putem elimina una ca fiind superfluu de vreme ce nici una din aceste forțe nu există pentru ea însăși (*Was ist Kulturgeschichte*, în *Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 1896, p. 116) (p.489)>>.

(Prezentare și traducere de
Andi Mihalache)

Tipar executat de

S.C. DOSOFTEI S.A. Iasi

Str. Sf. Lazăr nr. 49

Telefon: 037/137060

XENOPOLIANA

publicație trimestrială a Fundației Academice "A.D. Xenopol"

Str. Lascăr Catargi, 15, 6600 - Iași, România

Abonamente se pot face la redacție.

Fiindcă revista se autofinanțează orice contribuție bănească este binevenită.

Cont (LEI) nr. 251100996065171, BRD

Sucursala Iași, România

XENOPOLIANA

quarterly published by the "A.D. Xenopol" Academic Foundation

Str. Lascăr Catargi, 15, 6600 - Iași, România

Any financial contributions are welcomed.

Cont (USD) nr. 251100996065171, BRD

Sucursala Iași, România

Xenopoliana

Buletinul Fundației Academice "A. D. Xenopol"

Din tematica numerelor viitoare:

CONFESIUNE ȘI SOCIETATE ÎN EUROPA EST-CENTRALĂ

*

CLIO DUPĂ GRATII

*

EXIL, EMIGRAȚIE, DIASPORĂ

*

DISCURS ȘI LIMBAJ ISTORIC

*

INSTITUȚIONALISMUL ROMÂNESC

*

EXTREMISME ȘI EXTREME POLITICE

*

EXPERIENȚE CARCERALE SUB DICTATURI

*

ORDINE, CONTESTAȚIE ȘI REPRESIUNE

*

TRADIȚIONALISM ȘI EUROPENISM

*

PARTIDE, GRUPURI DE PRESIUNE ȘI SOCIABILITĂȚI POLITICE

ISSN 1223-9941